

DECEMBER 2010

NIKOLAOS KORBAS - AM.9107

PROXIMA

ΧΡΗΝΟΣ ΚΑΡΝΗΣ

ΣΕΙΣΜΟΣ

Η ΤΟΠΙΚΗ ΑΝΑΤΥΧΗ ΩΣ ΜΙΑ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ
ΓΙΑ ΤΗ ΑΝΗΘΥΠΙΑ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΚΑΙ
ΤΗΝ ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΙΤΛΟΣ: ΠΡΟΣΟ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΣΧΕΔΙΟ

ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΤΕΡΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	4
Εισαγωγή	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	
1. Καταπολέμηση της Φτώχειας και Κοινή Γνώμη	11
2. Στόχοι και κατευθυντήριες αρχές της Ευρωπαϊκής Επιτροπής	13
3. Δράσεις 2010	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
ΤΟΠΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	
1. Έννοιες και ορισμοί τοπικής ανάπτυξης	17
2. Αξίες, θεσμοί και τοπική ανάπτυξη	24
3. Σκοποί και στόχοι της τοπικής ανάπτυξης	28
4. Εξέλιξη της τοπικής ανάπτυξης δια μέσω των αιώνων	34
5. Η πολιτική της τοπικής ανάπτυξης	42
6. Οι δυνατότητες της τοπικής δράσης	47
7. Ο ρόλος του τοπικού επιπέδου στην ευρωπαϊκή πολιτική για την απασχόληση	49
8. Τοπικά σχέδια δράσης για την απασχόληση	53
9. Τα «κοινά στοιχεία» της στρατηγικής για την τοπική απασχόληση	56
10. Στρατηγικά ζητήματα σε τοπικό επίπεδο	58
11. Συνοχή και άρθρωση μεταξύ των πολιτικών	60
12. Προς μια ανανεωμένη τοπική στρατηγική για την απασχόληση	62
13. Καθοδήγηση των περιφερειακών στρατηγικών απασχόλησης μέσω μιας ολοκληρωμένης προσέγγισης	64
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ Η ΤΟΠΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ	
1. Η έννοια της Κοινωνικής οικονομίας	69
2. Η αναγνώριση της Κοινωνικής Οικονομίας	71
3. Η σχέση της Κοινωνικής Οικονομίας στην απασχόληση και στην τοπική Ανάπτυξη	72

δεκαετία του 1990	163
4. Κοινωνικός αποκλεισμός και πολιτικές κοινωνικής ενσωμάτωσης σε τοπικό επίπεδο μετά το 2001	173
5. Το Εθνικό Πρόγραμμα για το έτος 2010 για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού	180

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΕΡΕΥΝΑ ΕΣΥΕ-ΕΚΚΕ ΓΙΑ ΠΑΙΔΙΑ ΠΟΥ ΖΟΥΝ ΣΕ ΦΤΩΧΑ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1. Εισαγωγή	193
2. Μεθοδολογική προσέγγιση	194
3. Ανάλυση στοιχείων	195
3.1. Χαρακτηριστικά των νοικοκυριών και των υπευθύνων των νοικοκυριών	195
3.2. Χαρακτηριστικά των παιδιών	198
3.3. Περιφερειακή διάσταση της παιδικής φτώχειας	203
3.4. Συμπεράσματα	205

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Η ΦΤΩΧΕΙΑ ΣΤΟΝ ΠΛΗΘΥΣΜΟ ΕΡΓΑΣΙΜΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΟ ΔΗΜΟ ΛΑΥΡΕΩΤΙΚΗΣ

1. Εισαγωγή	208
2. Οι φτωχοί στον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας	209
3. Έρευνες στο Δήμο Λαυρεωτικής	216
3.1. Γενικά στοιχεία για το Δήμο Λαυρεωτικής	216
3.2. Συμπεράσματα ερευνών	224
4. Η αντιμετώπιση της φτώχειας των εργαζομένων	238
4.1. Η εισαγωγή ενός είδους «αρνητικού φόρου»	239
4.2. Η Ανάπτυξη του Τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας	243
5. Ο τομέας της Κοινωνικής Οικονομίας στη Ελλάδα	247
6. Συμπεράσματα	250
 Συμπεράσματα	 254
Βιβλιογραφία-Πηγές	264

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Όχι πολλά χρόνια πριν, σε μία εποχή που η Ελλάδα περνούσε μακρά περίοδο γενικευμένων στερήσεων αλλά και υστερήσεων, τόσο οικονομικών όσο και πολιτικών, η φτωχολογιά υμνήθηκε και τραγουδήθηκε από πολλούς.

Με αργά αλλά σταθερά βήματα οι συνθήκες βελτιώθηκαν. Η οικονομική ανάπτυξη τράβηξε τη χώρα μας έξω από το κλαμπ των υπανάπτυκτων. Η Ελλάδα βελτίωσε τις επιδόσεις της. Δημιούργησε πλούτο και εισοδήματα με άμεσα και απτά αποτελέσματα στη μείωση της φτώχειας. Πέρασε από την εποχή των γενικευμένων στερήσεων, στην εποχή της ευμάρειας, της μαζικής κατανάλωσης προϊόντων και υπηρεσιών - που λίγα χρόνια πριν θα φαινόταν αδιανόητα- στην εποχή της ικανοποίησης αναγκών - όχι και τόσο ζωτικών για την επιβίωση. Η αφθονία παραγκώνισε τη στέρηση χωρίς, όμως, να εξαλείψει τη φτώχεια, η οποία σήμερα έχει πάρει νέες μορφές: υψηλά ποσοστά χαμηλά αμειβομένων εργαζομένων, κοινωνικός αποκλεισμός κ.λπ.

Η κατάσταση στη χώρα μας, σήμερα, δε θα μπορούσε να θεωρηθεί ιδανική. Αυτό, εξάλλου, αποτυπώνουν τα αποτελέσματα πρόσφατων ευρωπαϊκών στατιστικών. Μπορεί να έχουμε αυξήσει θεαματικά το κατά κεφαλήν εισόδημα, όχι, όμως, τόσο ώστε να εξαλείψουμε τη φτώχεια.

Το πρόβλημα, όμως, δεν αφορά μόνο στην Ελλάδα αλλά σε ολόκληρη την Ευρώπη. Γι' αυτό, το 2010 ανακηρύχθηκε «ευρωπαϊκό έτος καταπολέμησης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού». Ίσως μέσα από τις συζητήσεις, τις δράσεις αλλά και τον γενικότερο προβληματισμό που θα αναπτυχθεί, γίνει κατανοητό ότι χρειάζεται μια πιο ενεργή στάση τόσο από εμάς όσο και από τους πολιτικούς μας, ώστε να πάψουμε πλέον να μιλάμε για «κοινωνία των δύο τρίτων».

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα τελευταία έτη, η οικονομική ολοκλήρωση στην Ευρώπη πραγματοποιήθηκε σε ένα πλαίσιο ταχείας παγκοσμιοποίησης και τεχνολογικής προόδου. Για όλους τους λαούς της Ευρώπης η αλλαγή έγινε μια σταθερά που επηρεάζει κάθε τομέα της οικονομίας και της κοινωνικής ζωής. Προκειμένου να προωθηθεί η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και να μεγεθυνθεί το δυναμικό της νέας οικονομίας, υιοθετούνται πολυδιάστατες στρατηγικές στα πεδία της οικονομίας και της απασχόλησης. Παράλληλα, εκσυγχρονίζονται τα συστήματα κοινωνικής προστασίας, ώστε αφενός να συμβάλλουν στην προώθηση της ποιοτικής απασχόλησης και αφετέρου να αντιμετωπίσουν τα αυξανόμενα προβλήματα φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού στην Ευρωπαϊκή περιφέρεια.

Ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι μια δυναμική διαδικασία αποξένωσης από τον κοινωνικό και οικονομικό ιστό μιας χώρας. Διαφοροποιείται από την έννοια της φτώχειας (τόσο στη σχετική όσο και στην απόλυτη μορφή της), η οποία περιορίζεται στην έλλειψη εισοδηματικών πηγών και στην ανεπάρκεια του επιπέδου υλικής ευημερίας. Περιλαμβάνει σύνθετες καταστάσεις και μορφές που πλήττουν τόσο εργαζόμενους, όσο και άτομα που αδυνατούν να ενταχθούν στην αγορά εργασίας.

Οι επενδύσεις σε ανθρώπινο δυναμικό και οι στρατηγικές καταπολέμησης της φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού είναι προσοδοφόρες, τόσο σε μακροπρόθεσμο όσο και σε βραχυπρόθεσμο επίπεδο. Δεν μπορούν, και δεν πρέπει, να θεωρούνται «κόστος» ούτε για τα άτομα ούτε για την κοινωνία. Τα οφέλη από τις επενδύσεις στον τομέα της κοινωνικής προστασίας είναι τουλάχιστον εξίσου σημαντικά όσο και οι υλικές ή χρηματοοικονομικές επενδύσεις. Ανεξάρτητα, μάλιστα, από την αποτελεσματικότητα των εθνικών συστημάτων κοινωνικής προστασίας γίνεται όλο και περισσότερο αποδεκτό ότι η λειτουργία τους ως μηχανισμών συνοχής, κοινωνικής δικαιοσύνης και ευημερίας δεν πρέπει να αποσυνδέεται από τις πολιτικές οικονομικής και περιφερειακής ανάπτυξης. Οι παρεμβάσεις στην αγορά εργασίας και στον εισοδηματικό τομέα χρειάζεται επομένως να λαμβάνουν υπόψη τις απαιτήσεις των ευπαθών ομάδων του πληθυσμού και να προσαρμόζονται στις νέες προκλήσεις σχεδιασμού και υλοποίησης κοινωνικών πολιτικών.

Την περίοδο που διανύουμε εξελίσσεται μία ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα συζή-

τηση για το μέλλον της Κοινωνικής Ευρώπης, που επικεντρώνεται ιδίως σε θέματα εκσυγχρονισμού των πολιτικών απασχόλησης και συντονισμού τους με τις οικονομικές πολιτικές. Η σχετική συζήτηση σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης ξεκίνησε από το Συμβούλιο της Λισσαβόνας (Μάρτιος του 2000), όπου οι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων αναγνώρισαν ότι *«Η Ευρωπαϊκή Ένωση αντιμετωπίζει μια μεταστροφή λόγω της παγκοσμιοποίησης και των προκλήσεων που δημιουργεί η νέα οικονομία της γνώσης»*. Η Λισσαβόνα έθεσε για την Ένωση ένα σημαντικό στρατηγικό στόχο για το 2010: *«να καταστεί η ανταγωνιστικότερη και δυναμικότερη παγκοσμίως κοινωνία της γνώσης, ικανή για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη, με περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας και μεγαλύτερη κοινωνική συνοχή»*.

Αν και πριν από δέκα χρόνια, οι ηγέτες της ΕΕ υποσχέθηκαν «να γίνει αποφασιστικό βήμα προς την εξάλειψη της φτώχειας» έως το 2010, ωστόσο σήμερα φτάνοντας στο τέλος του έτους 2010, σημαντικός αριθμός Ευρωπαίων εξακολουθεί να ζει στη φτώχεια και να έχει περιορισμένη πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες, όπως η υγειονομική περίθαλψη. Η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός όχι μόνο επηρεάζουν την ευμάρεια των ατόμων και την ικανότητά τους να συμβάλλουν στην κοινωνία, αλλά αποδυναμώνει και την οικονομική ανάπτυξη. Με βάση αυτά τα στοιχεία, η Ε.Ε. τονίζει τη σημασία της συλλογικής ευθύνης για την καταπολέμηση της φτώχειας, με τη συμμετοχή των αρμοδίων για τη λήψη αποφάσεων και των άλλων παραγόντων στον δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα. Το 2010, που είναι το ευρωπαϊκό έτος για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, επιδίωξε να δώσει φωνή σε όσους υποφέρουν σε καθημερινή βάση.

Μεταξύ 28 Αυγούστου και 17 Σεπτεμβρίου 2009 πραγματοποιήθηκε η έρευνα του Ευρωβαρόμετρου σχετικά με τη στάση απέναντι στη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Έγιναν ζωντανές συνεντεύξεις με περίπου 27.000 πολίτες από όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ, ύστερα από τυχαία επιλογή των συμμετεχόντων. Η έρευνα αυτή παρουσιάζεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή σήμερα, ενόψει του 2010, που έχει ανακηρυχτεί ευρωπαϊκό έτος κατά της φτώχειας.

Οι 9 στους 10 Ευρωπαίους ζητούν επείγοντως τη λήψη μέτρων για την καταπολέμηση της φτώχειας. Το 73% των Ευρωπαίων θεωρεί ότι η φτώχεια είναι διαδεδομένο πρόβλημα στη χώρα του, ενώ το 89% ζητεί από την κυβέρνησή του να λάβει επείγοντως μέτρα για την αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος. *«Αυτά τα αποτελέσματα αποδεικνύουν ότι οι Ευρωπαίοι γνωρίζουν πολύ καλά τα προβλήματα της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στη σημερινή κοινωνία και θέλουν να δουν τη λήψη περισ-*

σότερων μέτρων για την αντιμετώπισή τους», υποστήριξε ο Vladimír Špidla, επίτροπος αρμόδιος για τις κοινωνικές υποθέσεις. «Αν και οι περισσότεροι θεωρούν πρωτίστως υπεύθυνες τις εθνικές κυβερνήσεις τους, τα τρία τέταρτα των πολιτών αναμένουν επίσης από την ΕΕ να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο. Το επόμενο Ευρωπαϊκό Έτος συνιστά την τέλεια ευκαιρία, ώστε η καταπολέμηση της φτώχειας να τεθεί στο προσκήνιο σε όλη την ΕΕ.»

Η εικόνα είναι ζοφερή: περίπου 80 εκατομμύρια άτομα - δηλαδή το 16% του πληθυσμού της ΕΕ - ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας και συναντούν σοβαρά εμπόδια όσον αφορά την πρόσβαση στην απασχόληση, στην εκπαίδευση, στη στέγαση, καθώς και στις κοινωνικές και χρηματοδοτικές υπηρεσίες. Η σημερινή έρευνα φωτίζει τις πολλές πτυχές της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.

Το υψηλό ποσοστό ανεργίας (52%) και το ποσοστό των χαμηλόμισθων (49%) θεωρούνται οι κυριότεροι παράγοντες που εξηγούν «κοινωνικά» το φαινόμενο της φτώχειας, σε συνδυασμό με τις ανεπαρκείς κοινωνικές παροχές και συντάξεις (29%) και το υπερβολικό κόστος αξιοπρεπούς στέγασης (26%). Από την άλλη πλευρά, η έλλειψη εκπαίδευσης, κατάρτισης ή επαγγελματικών προσόντων (37%), καθώς και η «κληρονομούμενη» φτώχεια (25%) και η τοξικομανία (23%) θεωρούνται οι κυριότεροι λόγοι που εξηγούν τη φτώχεια σε «ατομικό» επίπεδο.

Πάνω από τους μισούς Ευρωπαίους (56%) πιστεύουν ότι οι άνεργοι βρίσκονται πιο κοντά στο όριο της φτώχειας, ενώ το 41% πιστεύει ότι οι ηλικιωμένοι είναι οι πλέον ευάλωτοι και το 31% θεωρεί ότι σε αυτή τη θέση βρίσκονται όσοι έχουν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και ελάχιστη κατάρτιση ή επαγγελματικά προσόντα.

Μέχρι σήμερα, παρά τις προσπάθειες των κρατών τα προβλήματα της φτώχειας, του κοινωνικού αποκλεισμού και της ανεργίας δεν έχουν επιλυθεί. Ταυτόχρονα όμως μαζί με τα παλιά προβλήματα αναφύονται και νέα που αφορούν όχι μόνο τις υπανάπτυκτες χώρες αλλά και τις αναπτυσσόμενες. Η πρόσφατη κρίση του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος δημιούργησε ένα φαινόμενο μοναδικό στην μεταπολεμική ιστορία: την μαζική ανεργία και τον κοινωνικό αποκλεισμό.

Σε αυτό το μεταβαλλόμενο περιβάλλον η διαδικασία της τοπικής ανάπτυξης ως απάντηση στις προκλήσεις των σύγχρονων συνθηκών και η συμβολή που μπορεί να έχει στη δημιουργία απασχόλησης και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού παραμένει ένα ζητούμενο που απασχολεί ολοένα και περισσότερο οικονομολόγους, κοινωνικούς επιστήμονες, πολιτικούς και σχεδιαστές προγραμμάτων. Η ανάγκη της συμμετοχής των τοπικών κοινωνιών στην αναπτυξιακή διαδικασία και στην προσπάθεια δια-

χείρισης των αρνητικών συνεπειών της οικονομικής παγκοσμιοποίησης έχει αναγνωριστεί ευρύτατα με αποτέλεσμα την αύξηση του ενδιαφέροντος για τη στρατηγική της τοπικής ανάπτυξης, όχι μόνο από τα κοινωνικά κινήματα και τις τοπικές οργανώσεις αλλά και από διεθνείς οργανισμούς.

Στην Ευρωπαϊκή Ένωση ενισχύεται η τοπική διάσταση και τίθενται σε εφαρμογή σειρά μεθοδολογιών και μέσων για τη στήριξη της δημιουργίας απασχόλησης και της καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού σε τοπικό επίπεδο. Κοινό χαρακτηριστικό αυτών των προσπαθειών είναι η θεώρηση του τοπικού ως του καταλληλότερου πλαισίου για τη βελτίωση της αποδοτικότητας και της αποτελεσματικότητας των αναπτυξιακών προγραμμάτων.

Η διαδικασία της τοπικής ανάπτυξης έχει σήμερα ξεχωριστή σημασία καθώς έχει γίνει πια αντιληπτό ότι η αντιμετώπιση των οξυμένων προβλημάτων της φτώχειας, της ανεργίας, του κοινωνικού αποκλεισμού, των κοινωνικών και οικονομικών διακρίσεων και της υποβάθμισης του περιβάλλοντος δεν είναι εύκολο να επιτευχθεί μέσα από την ανεξέλεγκτη λειτουργία της αγοράς, η οποία σε σημαντικό βαθμό δημιουργεί και διαιωνίζει αυτά τα προβλήματα, ούτε από ένα συγκεντρωτικό και γραφειοκρατικό κράτος.

Σε αυτό το περιβάλλον η τοπική ανάπτυξη, η ανάπτυξη που ξεκινά από τους ίδιους τους κατοίκους μιας περιοχής και αφορά τους ίδιους, η ανάπτυξη που βασίζεται στην αυτενέργεια και τις ικανότητες των κατοίκων της καλείται να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο. Ιδιαίτερα για την αντιμετώπιση των δομικών προβλημάτων της ανεργίας και του κοινωνικού αποκλεισμού η διαδικασία της από κάτω ανάπτυξης μπορεί να έχει σημαντικά αποτελέσματα, εάν μάλιστα συνδυαστεί με την μεταφορά αρμοδιοτήτων και εξουσιών στην τοπική κοινωνία και με μία αναδιανομή των πόρων προς όφελος των ασθενέστερων οικονομικά περιοχών.

Η παρούσα μελέτη πραγματεύεται την έννοια της τοπικής ανάπτυξης ως ένα μέσω, μια διαδικασία για τη δημιουργία απασχόλησης και καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού, μέσα στην ζοφερή εικόνα της οικονομικής κρίσης που πλήττει διεθνώς όλα τα κράτη, καθώς και τη χώρα μας.

Η μελέτη δομείται από επτά κεφάλαια, εκ των οποίων στα τρία πρώτα περιγράφονται οι έννοιες της τοπικής ανάπτυξης αρχικά και η σχέση της με την κοινωνική οικονομία στη συνέχεια ως μέσω για την αύξηση της απασχόλησης. Στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύονται οι έννοιες της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, η μεταξύ τους σχέση και οι διαχρονικές διαστάσεις τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ στο πέ-

μπτο κεφάλαιο εξετάζονται οι διαστάσεις της φτώχειας του αποκλεισμού και των κοινωνικών ανισοτήτων στην Ελλάδα, ενώ παράλληλα παρουσιάζεται έρευνα σχετική με την φτώχεια, τον αποκλεισμό και τις κοινωνικές ανισότητες στη χώρα μας. Στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζεται έρευνα της ΕΣΥΕ και του ΕΚΚΕ για παιδιά που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά στην Ελλάδα, ενώ στο έβδομο και τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζεται η φτώχεια τον πληθυσμό της εργάσιμης ηλικίας μέσα από έρευνες τόσο του Τμήματος Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών κατά τα έτη 2005 και 2007, όσο και έρευνες του ΕΚΚΕ και ΕΣΥΕ, οι οποίες παρουσιάστηκαν στα συνέδρια του ΕΚΚΕ στο Λαύριο στις 22-25 Σεπτεμβρίου 2005 και στις 23-26 Δεκεμβρίου 2009 με θέμα τη φτώχεια, τον κοινωνικό αποκλεισμό και τις ανισότητες.

Για τη συγγραφή της μελέτης αυτής χρησιμοποιήθηκε η σχετική βιβλιογραφία, καθώς και πηγές από το διαδίκτυο από επίσημους φορείς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Πριν από δέκα χρόνια, οι ηγέτες της Ε.Ε. υποσχέθηκαν «να γίνει αποφασιστικό βήμα προς την εξάλειψη της φτώχειας» έως το 2010. Σήμερα, ωστόσο, και ενώ σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες γίνονται εμφανή τα σημάδια της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, σημαντικός αριθμός Ευρωπαίων εξακολουθεί να ζει στη φτώχεια και να έχει περιορισμένη πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες, όπως η υγειονομική περίθαλψη. Η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός όχι μόνο επηρεάζουν την ευμάρεια των ατόμων και την ικανότητά τους να συμβάλλουν στην κοινωνία, αλλά αποδυναμώνει και την οικονομική ανάπτυξη. (ΕΚΕΜ: Χαρδαλούπας Ανδρέας, 2010 σ.1 www.ekem.gr/ondex.)

Είναι πιθανό να βιώσουμε όλοι τη φτώχεια κάποια στιγμή στη ζωή μας. Ορισμένες κοινωνικές ομάδες, ωστόσο διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο, για παράδειγμα οικογένειες με παιδιά –ιδιαιτέρως οι μεγάλες και μονογονεϊκές οικογένειες - ηλικιωμένοι, ανάπηροι και μετανάστες. Σε όλες τις κατηγορίες, οι γυναίκες είναι πιο ευπαθείς από τους άντρες. Ο τρόπος με τον οποίο η φτώχεια επηρεάζει τους ανθρώπους είναι σύνθετος και αλληλένδετος με τον κοινωνικό αποκλεισμό. Εκτός από τα γνωστά προβλήματα όπως είναι οι ανεπαρκείς συνθήκες στέγασης και η έλλειψη στέγασης, πολίτες οι οποίοι βιώνουν τη φτώχεια είναι πιθανόν να αντιμετωπίσουν:

- Κακή υγεία και περιορισμένη πρόσβαση σε υγειονομική περίθαλψη
- Περιορισμένη πρόσβαση σε εκπαίδευση, κατάρτιση και δραστηριότητες κατά τον ελεύθερο χρόνο
- Οικονομικό αποκλεισμό και υπερβολικά χρέη
- Περιορισμένη πρόσβαση σε σύγχρονη τεχνολογία όπως για παράδειγμα στο διαδίκτυο

Με το σύνθημα «Σταματήστε τη φτώχεια τώρα», η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και η ισπανική προεδρία της Ε.Ε. κήρυξαν την έναρξη του ευρωπαϊκού έτους 2010 για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Η εν λόγω εκστρατεία στοχεύει να θέσει την καταπολέμηση της φτώχειας, που επηρεάζει άμεσα έναν στους έξι ευρωπαίους, στο προσκήνιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά τη διάρκεια του 2010.

Προσφέρεται ένα πλαίσιο μέσω του οποίου τα κράτη μέλη θα καταφέρουν να αναπτύξουν δικές τους προτεραιότητες και στρατηγικές. Το πλαίσιο αυτό λαμβάνει υπόψη την πολυδιάστατη φύση της φτώχειας ενώ ταυτόχρονα εστιάζει στα παρακάτω:

- Στην εξάλειψη της παιδικής και οικογενειακής φτώχειας
- Στη διευκόλυνση πρόσβασης σε απασχόληση, εκπαίδευση και κατάρτιση
- Στην καταπολέμηση διακρίσεων και αντιμετώπιση σχετικές με την ισότητα των φύλων και την ηλικία πτυχές.
- Στην καταπολέμηση οικονομικού αποκλεισμού και υπερβολικών χρεών
- Στην καταπολέμηση των ανεπαρκών συνθηκών στέγασης και του στεγαστικού αποκλεισμού
- Στην προώθηση της κοινωνικής ενσωμάτωσης ευάλωτων ομάδων

Σύμφωνα με δηλώσεις του Πρόεδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κ. José Manuel Durão Barroso *«Η καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού συνθέτουν απαραίτητα συστατικά για την έξοδο από την κρίση. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων οι πιο ευάλωτες κοινωνικά ομάδες είναι εκείνες που πλήττονται περισσότερο από την οικονομική ύφεση. Γι' αυτόν τον λόγο, το ευρωπαϊκό έτος 2010 θα πρέπει να λειτουργήσει ως καταλύτης για την ευαισθητοποίηση του κοινού και να συμβάλει στη δημιουργία μιας κοινωνίας χωρίς αποκλεισμούς, στοιχείο που αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της μελλοντικής στρατηγικής της Ε.Ε. που πρότεινα»*. Ο κ. Vladomír Špödl, επίτροπος αρμόδιος για την απασχόληση, τις κοινωνικές υποθέσεις και την ισότητα των ευκαιριών, πρόσθεσε: *«Ένα στα έξι άτομα στην Ευρώπη αγωνίζεται καθημερινά για την επιβίωσή του. Ωστόσο, η φτώχεια μπορεί να επηρεάσει εμάς τους υπόλοιπους, καθώς και τις κοινωνίες μας συνολικά. Ενώ τα περισσότερα μέτρα για την αντιμετώπιση της φτώχειας λαμβάνονται σε εθνικό επίπεδο, τα τρία τέταρτα των Ευρωπαίων αναμένουν από την ΕΕ να παράσχει βοήθεια. Το ευρωπαϊκό έτος τοποθετεί το εν λόγω ζήτημα στην κορυφή της πολιτικής ατζέντας, ώστε η Ευρώπη, ως σύνολο, να ενώσει τις δυνάμεις της για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού»*. (ΕΚΕΜ: Χαρδαλούπας Ανδρέας, 2010 σ.2-3, www.ekem.gr/ondex.)

1. Καταπολέμηση της Φτώχειας και Κοινή Γνώμη

Σχεδόν 80 εκατομμύρια Ευρωπαίοι, δηλαδή το 17% του πληθυσμού της Ε.Ε., ζουν σήμερα κάτω από το όριο της φτώχειας και συναντούν σοβαρά εμπόδια όσον αφορά την πρόσβαση στην απασχόληση, στην εκπαίδευση, στη στέγαση, καθώς και στις κοινωνικές και χρηματοδοτικές υπηρεσίες. Αυτό το εξαιρετικά ανησυχητικό γεγονός

έχει ιδιαίτερη απήχηση στην κοινή γνώμη, σύμφωνα με παλαιότερη έρευνα του Ευρωβαρομέτρου σχετικά με τη στάση απέναντι στη φτώχεια. Αναλυτικότερα:

Οι 9 στους 10 Ευρωπαίους ζητούν επείγοντως τη λήψη μέτρων για την καταπολέμηση της φτώχειας. Η συντριπτική πλειονότητα των Ευρωπαίων (73%) θεωρεί ότι η φτώχεια είναι ευρέως διαδεδομένο πρόβλημα στη χώρα του, ενώ το 89% ζητά από την κυβέρνησή του να λάβει επείγοντως μέτρα για την αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος. Μολονότι οι περισσότεροι θεωρούν ότι οι εθνικές κυβερνήσεις έχουν την πρωταρχική ευθύνη, το 74% αναμένει επίσης από την Ε.Ε. να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο.

Το υψηλό ποσοστό ανεργίας (52%) και το ποσοστό των χαμηλόμισθων (49%) θεωρούνται οι κυριότεροι παράγοντες που εξηγούν «κοινωνικά» το φαινόμενο της φτώχειας, σε συνδυασμό με τις ανεπαρκείς κοινωνικές παροχές και συντάξεις (29%) και το υπερβολικό κόστος αξιοπρεπούς στέγασης (26%). Από την άλλη πλευρά, η έλλειψη εκπαίδευσης, κατάρτισης ή επαγγελματικών προσόντων (37%), καθώς και η «κληρονομούμενη» φτώχεια (25%) και η τοξικομανία (23%) θεωρούνται οι κυριότεροι λόγοι που εξηγούν τη φτώχεια σε «ατομικό» επίπεδο.

Πάνω από τους μισούς Ευρωπαίους (56%) πιστεύουν ότι οι άνεργοι βρίσκονται πιο κοντά στο όριο της φτώχειας, ενώ το 41% πιστεύει ότι οι ηλικιωμένοι είναι οι πλέον ευάλωτοι και το 31% θεωρεί ότι σε αυτή τη θέση βρίσκονται όσοι έχουν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και ελάχιστη κατάρτιση ή επαγγελματικά προσόντα.

Σχεδόν οι εννέα στους δέκα Ευρωπαίους (87%) πιστεύουν ότι η φτώχεια περιορίζει τη δυνατότητα πρόσβασης σε αξιοπρεπή στέγαση. Οι οκτώ στους δέκα αισθάνονται ότι η φτώχεια περιορίζει την πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση ή στη μάθηση ενηλίκων, και το 74% πιστεύει ότι συρρικνώνει τις δυνατότητές εξεύρεσης εργασίας. Η πλειονότητα των Ευρωπαίων (60%) πιστεύει ότι η πρόσβαση σε αξιοπρεπή βασική σχολική εκπαίδευση επηρεάζεται από τη φτώχεια, και το 54% πιστεύει ότι η ικανότητα διατήρησης ενός δικτύου φίλων και γνωστών περιορίζεται εξίσου από τη φτώχεια.

Κατά μέσο όρο, το 89% των Ευρωπαίων υποστηρίζει ότι πρέπει να ληφθούν επείγοντως μέτρα από τις εθνικές κυβερνήσεις, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η φτώχεια. Σε ολόκληρη την Ευρώπη, το 53% πιστεύει ότι οι εθνικές κυβερνήσεις είναι πρωτίστως υπεύθυνες για την καταπολέμηση της φτώχειας. Ακόμα κι αν οι Ευρωπαίοι δεν θεωρούν ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει κυρίως την ευθύνη για την καταπολέμηση της φτώχειας, ο ρόλος της, ωστόσο, κρίνεται σημαντικός από πολλούς (το 28% τον θε-

ωρεί «πολύ σημαντικό» και το 46% «αρκετά σημαντικό»). (EKEM: Χαρδαλούπας Ανδρέας, 2010 σ.4-6, www.ekem.gr/ondex.)

2. Στόχοι και κατευθυντήριες αρχές της Ευρωπαϊκής Επιτροπής

Το ευρωπαϊκό έτος 2010 στοχεύει στη μεγαλύτερη ευαισθητοποίηση τόσο των βασικών παραγόντων, όπως οι κυβερνήσεις και οι εταίροι, όσο και του ευρύτερου κοινού, όσον αφορά στις αιτίες και στις συνέπειες της φτώχειας στην Ευρώπη. Αποσκοπεί επίσης στο να παρακινήσει τους διάφορους εταίρους να συμβάλουν στην καταπολέμηση της φτώχειας, στην προώθηση της κοινωνικής ενσωμάτωσης και ένταξης, καθώς και στο να ενθαρρύνει σαφείς δεσμεύσεις που αφορούν τον σχεδιασμό ενωσιακών και εθνικών πολιτικών για την αντιμετώπιση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.

Πιο συγκεκριμένα και με βάση το Στρατηγικό έγγραφο-πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατηγοριοποιούμε τους παρακάτω στόχους και τις κατευθυντήριες γραμμές:

α) Αναγνώριση δικαιωμάτων

Αναγνώριση του θεμελιώδους δικαιώματος των ατόμων που βρίσκονται σε κατάσταση φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού να ζουν με αξιοπρέπεια και να συμμετέχουν ενεργά στην κοινωνία. Το ευρωπαϊκό έτος θα αυξήσει την ευαισθητοποίηση του κοινού σχετικά με την κατάσταση των ατόμων που ζουν σε συνθήκες φτώχειας, με ιδιαίτερη έμφαση στις ομάδες ατόμων σε επισφαλή κατάσταση, και θα συμβάλει στην προώθηση της ουσιαστικής πρόσβασής τους στα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτιστικά δικαιώματα καθώς επίσης σε επαρκείς πόρους και ποιοτικές υπηρεσίες. Το ευρωπαϊκό έτος θα συμβάλει επίσης στην καταπολέμηση των στερεοτύπων και του στιγματισμού. Στο πλαίσιο του παραπάνω στόχου το ευρωπαϊκό έτος πρέπει:

1. να κάνει τον κόσμο να αναγνωρίσει τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις ανάγκες των ανθρώπων που βρίσκονται σε κατάσταση φτώχειας
2. να ανατρέψει τα σημερινά στερεότυπα σχετικά με τους ανθρώπους που βρίσκονται σε κατάσταση φτώχειας και αποκλεισμού, μέσω ενημερωτικών εκστρατειών, κάλυψης από τα μέσα ενημέρωσης και χρηματοδότησης έργων στο πλαίσιο καθιερωμένων πολιτιστικών προγραμμάτων
3. να βοηθήσει τους ανθρώπους που ζουν σε συνθήκες φτώχειας να γίνουν πιο αυτόνομοι, παρέχοντας τους πρόσβαση σε ένα αξιοπρεπές εισόδημα και σε υπηρε-

σίες γενικού συμφέροντος. (EKEM: Χαρδαλούπας Ανδρέας, 2010 σ.7, www.ekem.gr/ondex).

β) Αίσθημα κοινής ευθύνης και συμμετοχή

Ενίσχυση του δημόσιου χαρακτήρα των πολιτικών και δράσεων που αφορούν θέματα κοινωνικής ένταξης, με έμφαση τόσο στη συλλογική όσο και στην ατομική ευθύνη για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς και στη σημασία προώθησης και στήριξης εθελοντικών ενεργειών. Το ευρωπαϊκό έτος θα προωθήσει τη συμμετοχή όλων των ιδιωτικών και δημόσιων φορέων, μεταξύ άλλων με ενεργές εταιρικές σχέσεις. Θα προωθήσει την ευαισθητοποίηση και τη δέσμευση και θα προσφέρει ευκαιρίες συμμετοχής για όλους τους πολίτες, και ιδιαίτερα για ανθρώπους που έχουν βιώσει άμεσα ή έμμεσα τη φτώχεια.

Στο πλαίσιο του παραπάνω στόχου το ευρωπαϊκό έτος πρέπει:

1. να διευκολύνει τη δημόσια συζήτηση μεταξύ φορέων του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα για την υπέρβαση των προβλημάτων που εμποδίζουν τη συμμετοχή των ανθρώπων: μέσω συναντήσεων, όπως για παράδειγμα η ετήσια συνάντηση των Ευρωπαίων που ζουν σε κατάσταση φτώχειας

2. να προωθήσει την ανταλλαγή καλών πρακτικών μεταξύ κρατών μελών σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, και μεταξύ διοικήσεων και ενδιαφερομένων μερών σχετικά με το αίσθημα κοινής ευθύνης.

3. να προωθήσει τη συμμετοχή των επιχειρηματικών και κοινωνικών εταίρων σε δραστηριότητες με στόχο την επάνοδο ανέργων στην εργασία.

γ) Συνοχή

Προώθηση μιας συνεκτικότερης κοινωνίας μέσω της μεγαλύτερης ευαισθητοποίησης ως προς τα πλεονεκτήματα που συνεπάγεται για όλους μια κοινωνία στην οποία έχει εξαλειφθεί η φτώχεια, υποστηρίζεται η δίκαιη διανομή του πλούτου και κανείς δεν περιθωριοποιείται. Το ευρωπαϊκό έτος θα υποστηρίξει την ανάπτυξη μιας κοινωνίας που στηρίζει και καλλιεργεί την ποιότητα ζωής, συμπεριλαμβανομένης της ποιότητας των προσόντων και της απασχόλησης, το κοινωνικό ευ ζην, συμπεριλαμβανομένου του ευ ζην των παιδιών, και τις ίσες ευκαιρίες για όλους. Θα διασφαλίζει, επιπλέον, τη βιώσιμη ανάπτυξη και την αλληλεγγύη μεταξύ γενεών και μεταξύ των μελών της ίδιας γενιάς καθώς και τη συνοχή της πολιτικής με τη δράση της Ε.Ε. σε ολόκληρο τον κόσμο.

Στο πλαίσιο του παραπάνω στόχου το ευρωπαϊκό έτος πρέπει:

1. να διοργανώσει ειδικές εκδηλώσεις και εκστρατείες δίνοντας την ευκαιρία σε οργανώσεις και τομείς που δεν δραστηριοποιούνται κατά κανόνα στην καταπολέμηση της φτώχειας να συνομιλήσουν με εμπειρογνώμονες στον κοινωνικό αποκλεισμό

2. να βοηθήσει στη μεγαλύτερη προβολή και συνέπεια των κοινοτικών και εθνικών προγραμμάτων και μηχανισμών προώθησης της κοινωνικής συνοχής, της αειφόρου ανάπτυξης και της αλληλεγγύης μεταξύ γενεών. (EKEM: Χαρδαλούπας Ανδρέας, 2010 σ.7-8, www.ekem.gr/ondex.)

(δ) Δέσμευση και συγκεκριμένη δράση

Επιβεβαίωση της σθεναρής πολιτικής δέσμευσης της Ε.Ε. και των κρατών μελών όσον αφορά την αποφασιστική συμβολή τους στην εξάλειψη της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και προβολή της δέσμευσης αυτής και των συγκεκριμένων δράσεων σε όλα τα επίπεδα διακυβέρνησης. Αξιοποιώντας τα επιτεύγματα και τις δυνατότητες της ΑΜΣ για την κοινωνική προστασία και την κοινωνική ένταξη, το ευρωπαϊκό έτος θα ενισχύσει την πολιτική δέσμευση, με την εστίαση της πολιτικής προσοχής και την κινητοποίηση όλων των ενδιαφερομένων μερών για την πρόληψη και την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και θα δώσει περαιτέρω ώθηση στη δράση των κρατών μελών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον εν λόγω τομέα.

Στο πλαίσιο του παραπάνω στόχου το ευρωπαϊκό έτος πρέπει:

1. να ενισχύσει τη δέσμευση της Ε.Ε. και των εθνικών αρχών στην κοινωνική δικαιοσύνη και τη μεγαλύτερη συνοχή. Ιδίως οι εκδηλώσεις της διεθνούς ημέρας για την καταπολέμηση της φτώχειας στις 17 Οκτωβρίου 2010 πρέπει να περιλαμβάνουν μια πρωτοβουλία υψηλής προβολής, όπως μια δήλωση για την επαναβεβαίωση της δέσμευσης για την εξάλειψη της φτώχειας

2. να εξασφαλίσει τη σθεναρή δέσμευση στους αναπτυξιακούς στόχους της χιλιετηρίδας που έχει θέσει ο ΟΗΕ και στο ψήφισμα με το οποίο διακηρύσσεται η δεύτερη δεκαετία του ΟΗΕ για την εξάλειψη της φτώχειας (2008-2017). (EKEM: Χαρδαλούπας Ανδρέας, 2010 σ.9-10, www.ekem.gr/ondex.)

3. Δράσεις 2010

Ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και εθνικό επίπεδο, έχουν προγραμματιστεί, συμπεριλαμβανομένων ενημερωτικών εκστρατειών, καινοτόμων πρωτοβουλιών, συζητήσεων, διασκέψεων και διαγωνισμών που προβάλλουν τα επιτεύγματα που συνδέονται με το θέμα του Ευρωπαϊκού Έτους 2010. Κάθε κράτος μέλος έχει ορίσει έναν εθνικό εκτελεστικό φορέα (ΕΕΦ) για την οργάνωση της συμμε-

τοχής της στο Ευρωπαϊκό Έτος και τη διασφάλιση του συντονισμού σε εθνικό επίπεδο. Ο ΕΕΦ είναι αρμόδιος για τον καθορισμό των εθνικών προγραμμάτων για το Ευρωπαϊκό Έτος. Ο εθνικός εκτελεστικός φορέας (ΕΕΦ) της Ελλάδας είναι το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης το οποίο ήδη έχει καταρτίσει το Εθνικό Πρόγραμμα Δράσης. (ΕΚΕΜ: Χαρδαλούπας Ανδρέας, 2010 σ.10, www.ekem.gr/ondex.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΟΠΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

1. Έννοιες και ορισμοί τοπικής ανάπτυξης

Η «τοπική ανάπτυξη» μπορεί να θεωρηθεί ως μία διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης και διαρθρωτικών αλλαγών, η οποία οδηγεί σε βελτίωση του επιπέδου ζωής του τοπικού πληθυσμού και η οποία έχει οικονομική, κοινωνική, πολιτιστική και πολιτική-διοικητική διάσταση. Η στρατηγική της τοπικής ανάπτυξης αντιμετωπίζει κάθε χωρική ενότητα με διαφορετικό τρόπο, σύμφωνα με το επίπεδο ανάπτυξης της τοπικής οικονομίας, της δομής και λειτουργίας του παραγωγικού συστήματος, της αγοράς εργασίας και των χαρακτηριστικών που προσδιορίζουν την τοπική κουλτούρα.

Όσον αφορά την ανάπτυξη της απασχόλησης σε τοπικό επίπεδο, θεωρήθηκε επί μακρόν περιθωριακός στόχος σε σύγκριση με τις μακροοικονομικές και τις διαρθρωτικές στρατηγικές. Σήμερα όμως, είναι όχι μόνο ευρέως αποδεκτή, αλλά διαφαίνεται ότι είναι αυτή η στρατηγική η οποία παρέχει σημαντικές δυνατότητες αποτελεσματικών δράσεων για την προώθηση της απασχόλησης.

Έτσι, η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας σε τοπικό επίπεδο και η ενεργοποίηση του τοπικού δυναμικού (ανθρώπινου και υλικού) ενσωματώνεται στις Κατευθυντήριες Γραμμές για την Απασχόληση και αποκτά χαρακτήρα οριζόντιας πολιτικής όλων των παρεμβάσεων που χρηματοδοτεί το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ). (www.yrakp.gr)

Ο όρος «ανάπτυξη» αναφέρεται γενικότερα στην οικονομική, πολιτική, κοινωνική και πολιτισμική ανάπτυξη και όχι μόνο στην αύξηση των οικονομικών μεγεθών. Επομένως, η «τοπική ανάπτυξη» περιλαμβάνει την ευρεία έννοια της ανάπτυξης και στηρίζεται στους τοπικούς πόρους και στο ενδογενές δυναμικό μιας χώρας και δεν ταυτίζεται με την ανάπτυξη μιας συγκεκριμένης χωρικής μονάδας, αλλά με εκείνη που βασίζεται σε τοπικούς παράγοντες. Είναι δηλαδή μια μορφή περιφερειακής ανάπτυξης, στην οποία οι τοπικοί παράγοντες, όπως οι τοπικοί φορείς και οργανισμοί, η τοπική πρωτοβουλία και επιχειρηματικότητα και τέλος οι τοπικές επιχειρήσεις, συνιστούν όχι μόνο τη βάση αλλά και τους βασικούς μοχλούς της όλης αναπτυξιακής διαδικασίας. Με άλλα λόγια, είναι η διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης που σε συνδυασμό με τις

διαθρωτικές αλλαγές, στοχεύει στην βελτίωση της ποιότητας ζωής του ανθρώπου και στην οποία μπορούν διακριθούν οι εξής διαστάσεις:

α) Η οικονομική, όπου οι τοπικοί επιχειρηματίες οργανώνουν τους τοπικούς παραγωγικούς συντελεστές σε ικανοποιητικό επίπεδο παραγωγικότητας, ώστε να είναι ανταγωνιστικοί στις αγορές.

β) Η πολιτικο-διοικητική, η οποία επιτρέπει τη δημιουργία τοπικού ευνοϊκού οικονομικού πλαισίου προστατεύοντας το από τις εξωτερικές επιδράσεις και προωθώντας την ανάπτυξη της τοπικής δυναμικής.

γ) Η κοινωνικοπολιτική, στην οποία οι αξίες και οι τοπικοί θεσμοί αποτελούν σημαντικά δεδομένα της αναπτυξιακής διαδικασίας (Γαϊτανίδου, 2006, σ. 3-4).

Η ανάπτυξη λοιπόν σχετίζεται με την εξέλιξη, αλλά κυρίως με τη καλύτερη ποιότητα ζωής, όπου δικαίωμα έχουν όλοι οι άνθρωποι, ανεξαιρέτως φύλου, φυλής, θρησκείας, κοινωνικής θέσης, ή αν ανήκουν σε μία ανεπτυγμένη ή όχι χώρα. Όμως ο όρος αυτός τείνει να παρεξηγηθεί γιατί συνδέεται με τα έργα υποδομής που γίνονται σε ένα τόπο, που είναι στην ουσία, όπως προαναφέρθηκε, τα μέσα για την επίτευξη του στόχου της τοπικής ανάπτυξης.

Όσον αφορά τον όρο «τοπικοί παράγοντες», που εμφανίζεται συχνά στη βιβλιογραφία και σχετίζεται άμεσα με την τοπική ανάπτυξη, αυτός δεν αναφέρεται μόνο τα γεωγραφικά και φυσικά χαρακτηριστικά των χωρικών μονάδων, αλλά και στα κοινωνικοπολιτισμικά χαρακτηριστικά της τοπικής παραγωγής, που σχετίζονται με την αναπτυξιακή διαδικασία. Έτσι, χωρικές μονάδες με τοπικά μειονεκτήματα είναι δυνατόν να προωθήσουν την ανάπτυξη τους και την ανάπτυξη της τοπικής επιχειρηματικής δραστηριότητας με τη βοήθεια της τεχνογνωσίας. Συνεπώς, προσπάθεια προώθησης και εφαρμογής τοπικής ανάπτυξης γίνεται κυρίως σε ζώνες μειονεκτικές, υποβαθμισμένες και σε περιόδους κρίσης (Γαϊτανίδου, 2006, σ. 3-4).

Επιπλέον κάθε γεωγραφική ενότητα που έχει μια μορφή αυτονομίας στις αποφάσεις που την αφορούν και μέσα στα όρια της οι κάτοικοι πραγματοποιούν το μεγαλύτερο μέρος από τις δοσοληψίες τους, μπορεί να ονομαστεί περιφέρεια. Η προτίμηση της πραγματοποίησης των δοσοληψιών στα όρια της δημιουργεί συνθήκες αυτοτελούς οικονομίας, στην οποία εμφανίζονται διαφορετικά οικονομικά μεγέθη, όπως το κατά κεφαλήν προϊόν, η ανεργία, ο πολλαπλασιαστής, η εκβιομηχάνιση καθώς και ο διαφοροποιημένος πληθωρισμός.

Με τον όρο περιφέρεια δεν εννοείται υποχρεωτικά η θεσμοθετημένη διαίρεση της Ευρώπης και μάλλον σπάνια ανταποκρίνεται στα κριτήρια της αυτόνομης οι-

οικονομικής ενότητας. Για την Ελλάδα τα κριτήρια αυτά ικανοποιούνται πολύ περισσότερο από τη γεωγραφική ενότητα του Νομού, όπως στη Νότιο Ιταλία από την Pronevosa, στην Πορτογαλία Regoa και στην Ισπανία Alcalde. Κοινό χαρακτηριστικό τους είναι το ανάγλυφο του εδάφους, που έχει σαν αποτέλεσμα να περιορίζονται οι δοσοληψίες στα όρια τους, εξαιτίας της δυσκολίας των συγκοινωνιών και των μεταφορών. Παρά το γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια οι συνθήκες μεταφορών και συγκοινωνιών έχουν αλλάξει, οι προσωπικές σχέσεις εμπιστοσύνης που έχουν αναπτυχθεί, κυριαρχούν, αφού άλλωστε πρόκειται για μικρές σχετικά κοινωνίες (Γαϊτανίδου, 2006, σ. 4-5).

Η σύγχρονη τάση για τη λήψη μέτρων που πιστεύεται ότι είναι σε θέση να προωθήσουν την ανάπτυξη των περιφερειών, κινείται προς την κατεύθυνση της τόνωσης της τοπικής επιχειρηματικότητας και ειδικότερα των νέων και αυτών που έχουν καινοτόμες ιδέες για προϊόντα ή υπηρεσίες.

Το κλειδί για την ανάπτυξη της περιφέρειας είναι η επιχειρηματικότητα. Οι γυναίκες αποτελούν σημαντική αλλά αναξιοποίητη δεξαμενή ανθρώπινου δυναμικού. Συνεπώς οι γυναίκες πρέπει να υποστηριχθούν, έτσι ώστε να ανακτήσουν την αυτοπεποίθησή τους, να μην φοβούνται να εξετάσουν τα δεδομένα, να ενημερώνονται και να απευθύνονται σε υπηρεσίες στήριξης των επιχειρήσεων, που δίνουν έμφαση στις δικές τους ιδιαιτερότητες και ανάγκες. Η ανάπτυξη της περιφέρειας στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην ανάπτυξη της γυναικείας επιχειρηματικότητας, αφού οι γυναίκες είναι αυτές που έχουν τη δυνατότητα να αναπτύξουν επιχειρηματικές δράσεις, τέτοιες ώστε να αξιοποιούνται με τον καλύτερο τρόπο οι τοπικές ιδιαιτερότητες και να αναδεικνύονται θετικά τα τοπικά στοιχεία που η περιφέρεια διαθέτει.

Ο όρος αειφόρος ανάπτυξη δηλώνει μια πολιτική για συνεχή οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, που δεν συνεπάγεται την καταστροφή του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων, αλλά αντιθέτως εγγυάται την ορθολογική βιωσιμότητα τους.

Στη Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης ορίζεται ως σεβόμενη το περιβάλλον ανάπτυξης, δηλαδή εκείνη που εγγυάται την περιβαλλοντική βιωσιμότητα.

Στην Έκθεση της Παγκόσμιας Επιτροπής για το περιβάλλον και την ανάπτυξη (Επιτροπή Brundland 1987), η αειφόρος ανάπτυξη ορίζεται ως η ανάπτυξη, η οποία καλύπτει τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να διακυβεύεται η ικανότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις δικές τους.

Η αειφόρος ανάπτυξη έχει μερικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα που τη διαφοροποιούν σε σχέση με τις άλλες μορφές ανάπτυξης, που έκαναν την εμφάνισή τους

τις τελευταίες μεταπολεμικές δεκαετίες, όπως για παράδειγμα το κλασικό μοντέλο ανάπτυξης ή το μοντέλο της απεριόριστης ανάπτυξης. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι:

- η άμεση σύνδεση της με το περιβάλλον
- η αναφορά της στην ανάγκη κάλυψης των μελλοντικών αναγκών
- η αναφορά στη διασφάλιση και στη βελτίωση της ποιότητας ζωής
- η αναφορά στην ισότητα των ευκαιριών
- η αναφορά στη δράση με αυξημένη περίσκεψη
- και τέλος η ανάγκη σφαιρικής εξέτασης των δράσεων και ενεργειών που επηρεάζουν το περιβάλλον (Ε.Υ.Σ.Ε.Κ.Τ., 2003).

Οι δύο προσεγγίσεις της τοπικής ανάπτυξης είναι: α) η *τομεακή*, που αναφέρεται στα προβλήματα του χώρου και στην αντίστοιχη αντιμετώπισή τους και αφορά την κάθετη ανάπτυξη, σε έναν συγκεκριμένο τομέα ή ορισμένους τομείς τοπικής οικονομίας, οι οποίοι γίνονται αποδέκτες παρεμβάσεων και αποτελούν την κινητήρια δύναμη και β) η *ολοκληρωμένη ανάπτυξη*, όπου λαμβάνει υπόψη τη δυναμική του χώρου, με τελικό αποδέκτη τον άνθρωπο και στόχο την τοπική ευημερία του και αφορά την οριζόντια ανάπτυξη, σε όλους τους κλάδους και τους τομείς της τοπικής οικονομίας που εμφανίζουν προοπτικές δυναμικής εξέλιξης. Αναλυτικότερα, η ολοκληρωμένη τοπική ανάπτυξη με επίκεντρο τον άνθρωπο και τις δραστηριότητες που αναπτύσσει στο χώρο, συνιστά την τομή της ανάπτυξης. Δεν απομονώνει έναν τομέα ή κλάδο από τον άλλο, αλλά δίνει έμφαση στην μεγαλύτερη δυνατή σύνδεση μεταξύ τους, έτσι ώστε να ωφεληθεί ο ένας τομέας και αυτόματα να παράγει ευεργετικά αποτελέσματα και στους άλλους τομείς της τοπικής οικονομίας και κοινωνίας (Γαϊτανίδου, 2006, σ. 7-8).

Η στρατηγική της από κάτω προς τα πάνω ανάπτυξης θεωρείται συμβατή με τις κοινωνικοοικονομικές ιδιαιτερότητες κυρίως των ορεινών και μειονεκτικών περιφερειών της Ευρώπης και ειδικότερα της Μεσογείου, της Νότιας Ιταλίας, της Ισπανίας και της Ελλάδας. Ενώ η *από πάνω προς τα κάτω*, αντιλαμβάνεται τον χώρο ως οικονομικό, στον οποίο δρουν διάφορες οικονομικές δραστηριότητες και σχέσεις παραγωγής.

Αν λοιπόν, γίνει δεκτό ότι η τοπική ανάπτυξη συνίσταται στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη ενός τόπου, αυτό σημαίνει ότι η πολιτική της πρέπει απαραίτητα να αποκτήσει ένα πολυδιάστατο σχήμα λήψης αποφάσεων. Συνεπώς, οι πρωτοβουλίες των τοπικών επιχειρηματιών έχουν σχέση με άλλους ιδιωτικούς φορείς, όπως τα κέντρα κατάρτισης, τους δυναμικούς επιχειρηματίες, τους χρηματοδοτικούς φορείς κ.ά., αλλά και με τους άλλους δημόσιους φορείς, καθένας από τους οποίους διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο. Ενεργά μέρος δηλαδή, λαμβάνουν οι κάτοικοι, οι επιχειρηματίες και η τοπική αυ-

τοδιοίκηση με τους φορείς που ελέγχει.

Κυρίαρχη ρόλο στο σχεδιασμό, στη λήψη αποφάσεων και στην εφαρμογή των πολιτικών για τη τοπική ανάπτυξη διαδραματίζει η τοπική αυτοδιοίκηση. Όχι μόνο η άμεση επαφή της με το πληθυσμό και η γνώση των τοπικών αναγκών κάνουν τη τοπική αυτοδιοίκηση πιο κατάλληλη για τη προώθηση της εφαρμογής αυτών των πολιτικών, αλλά επιπλέον η τοπική διάσταση της αναπτυξιακής διαδικασίας της αναθέτει τον ρόλο του συντονιστή όλων των ενεργειών. Όμως αφήνει στην αρμοδιότητα της Κρατικής Διοίκησης αποφασιστικές λειτουργίες, ώστε να επιτευχθούν οι στόχοι της. Η τοπική αυτοδιοίκηση που αντιπροσωπεύει την τοπική κοινωνία, είναι ο κατ' εξοχήν εκφραστής της τοπικής δυναμικής και μπορεί να γίνει φορέας προγραμματισμού και υλοποίησης της τοπικής ανάπτυξης.

Ο ρόλος που κατέχει η τοπική αυτοδιοίκηση στην υλοποίηση των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης θεμελιώνεται με τις εξής αιτίες:

- α) επηρεάζουν με τη δράση τους την ποιότητα ζωής των πολιτών
- β) διαχειρίζονται μεγάλα τμήματα του δομημένου και φυσικού περιβάλλοντος
- γ) είναι η κοντινότερη προς τον πολίτη, αρχή
- δ) αντιπροσωπεύουν την τοπική κοινωνία,

και δεδομένου ότι η προστασία του περιβάλλοντος και των πόρων εξαρτάται από τη συμπεριφορά του κάθε πολίτη μιας χώρας, η τοπική αυτοδιοίκηση είναι εκείνη που οργανώνει και συντονίζει τις δράσεις που θα φέρουν τον πολίτη πιο κοντά στις αρχές της βιωσιμότητας.

Ήδη από το 1984 στην Ελλάδα, έχει αναγνωριστεί και θεσμικά ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης στην τοπική ανάπτυξη. Ο νόμος 1416/1984 αναφέρεται στους αναπτυξιακούς συνδέσμους, τις προγραμματικές συμβάσεις και τους άλλους αναπτυξιακούς θεσμούς της αυτοδιοίκησης, ενώ ο νόμος 1622/1986 θεσμοθετεί την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια τοπική αυτοδιοίκηση, ως φορέα προγραμματισμού της ανάπτυξης. Αυτό που είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντικό, είναι το γεγονός ότι στο τοπικό επίπεδο, όταν πρόκειται για επενδύσεις, επιχειρήσεις, μέτρα πολιτικής τοπικής σημασίας, ο ρόλος αυτός ανατίθεται στον δήμο και στον αναπτυξιακό σύνδεσμο. Δηλαδή, αναγνωρίζεται θεσμικά ο προγραμματικός ρόλος της πρωτοβάθμιας αυτοδιοίκησης και ιδιαίτερα των δήμων και των αναπτυξιακών συνδέσμων.

Ο αναπτυξιακός αυτός ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης διεκπεραιώνεται μέσω του θεσμού των Τοπικών Αναπτυξιακών Προγραμμάτων (ΤΑΠ). Ο θεσμός των

ΤΑΠ αποτελεί μια πρόταση για τον τρόπο λειτουργίας της τοπικής κοινωνίας. Η εκκίνηση των διαδικασιών των ΤΑΠ είναι μία συλλογική δραστηριότητα. Πρόκειται για μία κοινωνική διαδικασία, με την οποία οργανωμένοι κοινωνικοί φορείς, αλλά και άτυπες κοινωνικές ομάδες σε έναν τόπο, συναποφασίζουν με έναν συντονισμένο τρόπο. Λαμβάνοντας υπόψη τους τα αντικειμενικά οικονομικά δεδομένα, καθώς και τις ανάγκες και τις προτεραιότητες της τοπικής κοινωνίας, τους στόχους που η ίδια θέτει, αναλαμβάνουν να υλοποιήσουν αυτούς τους στόχους με κριτήρια οικονομικά αλλά και κοινωνικά. Περιλαμβάνει τόσο τη φάση της σχεδιοποίησης, του προγραμματισμού, όσο και τη φάση της υλοποίησης και της αξιολόγησης.

Η σημαντικότερη προϋπόθεση για την επιτυχία των ΤΑΠ είναι η κοινωνική συναίνεση, η οποία αποτελεί κινητήρια δύναμη, αλλά και διαρκή στόχο κάθε ΤΑΠ, μιας και η τοπική ανάπτυξη δεν επιβάλλεται αλλά υποστηρίζεται, εφόσον υπάρχει η τοπική κοινωνική δυναμική και η κοινωνική συναίνεση.

Στις χώρες όπου έχουν αναγνωριστεί οι περιφερειακές αρμοδιότητες που αφορούν τη χρηματοδότηση των περιφερειακών δαπανών και έχουν δημιουργηθεί πολιτικά όργανα ικανά να λαμβάνουν αποφάσεις που επιδρούν στις τοπικές κοινότητες, οι ενέργειες των περιφερειακών κυβερνήσεων έχουν επιπτώσεις στις διαδικασίες της τοπικής ανάπτυξης. Χωρίς την συμμετοχή των περιφερειακών κυβερνήσεων, τα προγράμματα της τοπικής ανάπτυξης θα υπόκεινται σε χρηματοδοτικούς περιορισμούς. Επομένως, οι ενέργειες που έχουν ως στόχο την ενίσχυση της τοπικής ανάπτυξης θα πρέπει να ολοκληρώνονται αναγκαστικά στα προγράμματα της περιφερειακής ανάπτυξης. Η πολιτική της τοπικής ανάπτυξης κινείται σε ένα πραγματικά πολλαπλό πλαίσιο, με λειτουργίες που διασταυρώνονται ανάμεσα στα διάφορα επίπεδα της διοίκησης. Στην πράξη, ο σχεδιασμός και η εφαρμογή αυτής της πολιτικής είναι ακόμη δύσκολος, λόγω των εμποδίων που υπάρχουν, αφού κάθε επίπεδο διοίκησης αναλαμβάνει κάποιες αρμοδιότητες και λειτουργίες που αφορούν τη στρατηγική της τοπικής ανάπτυξης.

Ωστόσο, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη, ότι οι τοπικές κυβερνήσεις αναλαμβάνουν αρμοδιότητες που μέχρι σήμερα είναι άγνωστες γι' αυτές. Στην Ισπανία, κατά το παρελθόν, οι τοπικές αρχές δεν είχαν έμμεση και ενεργή παρέμβαση στο σχεδιασμό και στη διαχείριση της οικονομικής πολιτικής και, περιλαμβανομένων και των μεγάλων δήμων, υστερούσαν πολύ σε οικονομικά θέματα. Έτσι, η έλλειψη εμπειρίας σε ενέργειες οικονομικής υφής θέτει σημαντικούς περιορισμούς στην αποτελεσματική εφαρμογή των ενεργειών για την προώθηση της τοπικής ανάπτυξης.

Επομένως, οι τοπικές αρχές αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες που τις

εμποδίζουν να ασκήσουν ικανοποιητικά αυτές τις νέες λειτουργίες. Εκτός από την έλλειψη τεχνικής εμπειρίας, υστερούν ως προς τους χρηματικούς πόρους, οι οποίοι είναι απαραίτητοι για να αναλάβουν τις νέες αρμοδιότητες. Αν η προώθηση της ενδογενούς δυναμικής μιας τοπικής κοινότητας είναι δύσκολο έργο, με δεδομένα την εννοιολογική πολυπλοκότητα και την έλλειψη εμπειρίας, οι δυσκολίες μεγαλώνουν λόγω του ότι οι τοπικές αρχές υστερούν σε ανθρώπινους και χρηματικούς πόρους.

Χωρίς αμφιβολία, πολλές κυβερνήσεις θα ήταν πρόθυμες να αναλάβουν τις λειτουργίες της οικονομικής ανάπτυξης, που απαιτούν τα σύγχρονα προβλήματα. Όμως, υστερούν στα όργανα εκείνα που θα μπορούσαν να αναλάβουν την προετοιμασία και την εφαρμογή των πολιτικών προώθησης των τοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων.

Μπροστά στην κρίση των τοπικών συστημάτων παραγωγής και την αύξηση της ανεργίας, η προώθηση των τοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων αποτελεί αναπόφευκτο στόχο των τοπικών αρχών. Για την επίτευξη του, είναι απαραίτητη όχι μόνο η αναγνώριση της αναγκαιότητας ανάληψης αυτών των λειτουργιών, αλλά και η διάθεση ανθρώπινων πόρων, ικανών να σχεδιάσουν και να αναλάβουν αυτά τα νέα καθήκοντα. Οι τοπικές αρχές μπορούν για παράδειγμα, να χρησιμοποιήσουν τις υπηρεσίες ιδιωτικών συμβουλευτικών ομάδων κατά τα στάδια διαμόρφωσης των τοπικών δραστηριοτήτων.

Παράλληλα, λόγω του ότι οι πολιτικές για την τοπική ανάπτυξη είναι μακροχρόνιες και ο καθορισμός και η εφαρμογή τους απαιτεί το συντονισμό όλων των οργάνων παρέμβασης, καθώς και των οικονομικών και πολιτικών φορέων, είναι απαραίτητο οι τοπικές αρχές να διαθέτουν ομάδες ειδικευμένες σε θέματα τοπικής ανάπτυξης, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τα σοβαρά προβλήματα που αντιμετωπίζουν σήμερα.

Βέβαια, η μεγαλύτερη δυσκολία που αντιμετωπίζουν οι τοπικές κυβερνήσεις, είναι η έλλειψη επαρκών χρηματικών πόρων και η περιορισμένη οικονομική αυτονομία τους. Η αποδοχή των νέων λειτουργιών προώθησης της οικονομικής δραστηριότητας φαίνεται αναποτελεσματική από τη στιγμή που οι δήμοι διέρχονται σε βαθιά οικονομική κρίση, η οποία οφείλεται τόσο στην αύξηση του κόστους των δημοτικών υπηρεσιών, όσο και στην ανικανότητα αυτόνομης αύξησης των χρηματικών πόρων. Η έλλειψη δημοτικών πόρων καθιστά πολλές τοπικές κυβερνήσεις ανίκανες να αναλάβουν αποτελεσματικά τις νέες αρμοδιότητες και λειτουργίες που αφορούν την προώθηση της διαρθρωτικής αλλαγής και την ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών.

Η κατάσταση είναι εκ των πραγμάτων δύσκολη, αφού οι τοπικές κυβερνήσεις δεν μπορούν να την αντιμετωπίσουν με τα δικά τους μέσα. Η βασική αιτία είναι,

ότι η χρηματοδότηση της τοπικής αυτοδιοίκησης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις μεταβιβάσεις πόρων της κεντρικής διοίκησης. Επιπλέον, η διαδικασία κατανομής των αρμοδιοτήτων ανάμεσα στο κράτος και στις περιφέρειες οδήγησε στη δημιουργία νέων ορίων σε όλα όσα αφορούν τις ικανότητες και τις τοπικές αρχές, με τις επακόλουθες αρνητικές επιπτώσεις για την χρηματοδότηση της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Συμπερασματικά, η τοπική αυτοδιοίκηση φαίνεται να κατέχει σημαντικό ρόλο στην εφαρμογή πολιτικών που συμβάλλουν στην επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης. Εκείνο που χρειάζεται είναι η ενεργοποίηση και η ευαισθητοποίηση των τοπικών αρχών και της τοπικής κοινωνίας προκειμένου να διεκδικήσουν, να κατακτήσουν και να πετύχουν όσα δικαιώματα τους ανήκουν και μπορούν να φέρουν εις πέρας.

Από την άλλη πλευρά, απαραίτητη θεωρείται η συμμετοχή των γυναικών και η άσκηση καθηκόντων, από αυτές, στους φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης. Τρεις είναι οι λόγοι που συνηγορούν υπέρ του ενεργού ρόλου της γυναίκας στη διαδικασία της τοπικής ανάπτυξης μέσω των φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης και είναι οι εξής: ο πρώτος είναι ιστορικός, δομικός, ο δεύτερος έχει να κάνει με τη γυναικεία ιδιοσυγκρασία και τη λειτουργία της μέσα στη μικρότερη κοινωνική ομάδα αμέσως μετά την οικογένεια και ο τρίτος εντοπίζεται στις μελλοντικές τάσεις νέων μορφών εργασίας, όπως η ευέλικτη εξειδίκευση.

Οι Γυναικείοι Συνεταιρισμοί αποτελούν ένα επιτυχημένο παράδειγμα συμμετοχής των γυναικών στις τοπικές αναπτυξιακές διαδικασίες.

Από την Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν ληφθεί τα τελευταία χρόνια σημαντικές πρωτοβουλίες για την εξασφάλιση ίσων ευκαιριών απασχόλησης και επιχειρηματικότητας για άνδρες και γυναίκες. Οι πρωτοβουλίες αυτές περιλαμβάνουν ενθάρρυνση και οικονομική υποστήριξη της επαγγελματικής εκπαίδευσης και μετεκπαίδευσης, οι οποίες θα καταστήσουν τις γυναίκες ικανές να επιστρέψουν στο χώρο εργασίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το πρόγραμμα NOW (New Opportunities for Women), το οποίο στοχεύει στην ενίσχυση των μακροχρόνια ανέργων και αυτών οι οποίοι ενδιαφέρονται να ιδρύσουν δική τους επιχείρηση, με τέτοιο τρόπο ώστε να ευνοείται η συμμετοχή των γυναικών και το οποίο αναλύεται εκτενέστερα σε άλλο κεφάλαιο.

2. Αξίες, θεσμοί και τοπική ανάπτυξη

Από πολύ νωρίς η τοπική ανάπτυξη συνδέθηκε με την παραγωγή και επομένως με την απασχόληση, ως παράγοντες για την επίτευξή της. Σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες, οι περισσότερες αγροτικές περιοχές της Ευρώπης πλήττονται από δημογραφι-

κές διαρροές και την ανεργία, που οφείλεται κυρίως στην απότομη εγκατάλειψη της απασχόλησης στον αγροτικό τομέα. Από τη συγκριτική ανάλυση των κοινωνικο-οικονομικών δεικτών της υπαίθρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση κατά τις δεκαετίες 1980 και 1990 προκύπτει ότι η εγκατάλειψη της γεωργίας συνοδεύτηκε από την ανάπτυξη διαφορετικών μορφών απασχόλησης στον τομέα της βιοτεχνίας και των υπηρεσιών. Το γεγονός ότι στις αρχές του 1990 απασχολείτο στον αγροτικό τομέα λιγότερο από το 15% του εργατικού δυναμικού, οδήγησε στη διαπίστωση ότι η γεωργία έπαψε να αποτελεί τη βάση της οικονομίας της Ευρωπαϊκής υπαίθρου. Η εικόνα των αγροτικών περιοχών της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά την εν λόγω περίοδο θυμίζει περισσότερο «ένα μωσαϊκό αγροτικών περιοχών», με νικητές και χαμένους, αλλά και ορισμένους που κατόρθωσαν να διατηρήσουν μία ενδιάμεση κατάσταση.

Το γεγονός αυτό προκάλεσε τη γένεση ερωτημάτων σχετικά με τους παράγοντες που οδηγούν σε διαφορετικά επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης ανάμεσα στις αγροτικές περιοχές των διαφόρων Ευρωπαϊκών κρατών. Η απάντηση στα εν λόγω ερωτήματα δεν κρύβει μόνο επιστημονικό ενδιαφέρον αλλά και πολιτικό, αφού η κοινωνικο-οικονομική συνοχή των περιφερειών αποτελεί έναν από τους τρεις πυλώνες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. *(Ελληνική Κοινωνική Έρευνα, Ρουμελιώτη Μ., 22 Σεπτεμβρίου 2007, σ. 1-2)*

Σύμφωνα με τους Armstrong και Taylor, η οικονομική ανάπτυξη εντοπίζεται στην αύξηση της παραγωγής, του κατά κεφαλήν ΑΕΠ ή της παραγωγής ανά εργαζόμενο. Στα παραπάνω προστίθενται κοινωνικο-πολιτισμικές και πολιτικές διαστάσεις, αντανακλώντας τις πολιτισμικές ανάγκες κάθε κοινωνίας και την εμπλοκή ομάδων στη διαδικασία χάραξης πολιτικών ανάπτυξης. *(Ρουμελιώτη- Παπάνη, 22-9-2007, Ελληνική Κοινωνική Έρευνα)*

Μία από τις θεωρίες τοπικής οικονομικής ανάπτυξης βασίζεται στην ανταγωνιστικότητα της τοπικής βιομηχανίας, θεωρώντας ότι οι επιχειρήσεις μιας περιοχής και οι ικανότητές τους να προσαρμόζονται στις αλλαγές είναι καθοριστικές για τη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης.

Οι κοινωνικές αξίες αποτελούσαν πάντοτε τις «κατευθυντήριες γραμμές» για την πορεία τόσο των ατόμων όσο και ολόκληρων κοινωνιών. Ακόμη και στις πιο πρωτόγονες κοινωνίες και πολιτισμούς ο άνθρωπος ήταν ψυχικά δεμένος με τη γη στην οποία ζούσε και αναζητούσε συνεχώς τρόπους για να διαμορφώσει τις συνθήκες εκείνες διαβίωσης που θα του εξασφάλιζαν αρμονική σχέση με τις δυνάμεις της φύσης.

Κατ' αυτό τον τρόπο, η ανάπτυξη μιας περιοχής – και ακόμη περισσότερο η αγροτική ανάπτυξη – είναι στενά συνδεδεμένη με τις θεμελιώδεις αξίες των κατοίκων της, καθώς και τις στάσεις που κρατούν απέναντι στους θεσμούς. Στη Συνάντηση της Παγκόσμιας Ακαδημίας Τεχνών και Επιστήμης το Μάιο του 1999 στην Ουάσιγκτον αναγνωρίστηκε ότι η διαμόρφωση αξιών αποτελεί σημαντική διάσταση της διαδικασίας ανάπτυξης. Η ανθρώπινη ύπαρξη καθορίζεται από τη φύση των αξιών που την διέπουν. Μαζί με τις σωματικές δεξιότητες, τις ζωτικές λειτουργίες και τις πνευματικές στάσεις, οι αξίες επηρεάζουν την εσωτερική οργάνωση των σκέψεων και ενεργειών του ανθρώπου, επιδρώντας σημαντικά στην πορεία της ατομικής και κοινωνικής του ανάπτυξης.

Παρόλο που η έννοια των αξιών συχνά συγχέεται με εκείνη των ηθικών αρχών, οι αξίες είναι κάτι ευρύτερο. Μπορεί να συνδέονται με το σώμα και την ύλη (καθαριότητα, κάλλος), μπορεί να είναι πνευματικές (αντικειμενικότητα, ειλικρίνεια, δικαιοσύνη), ψυχολογικές (θάρρος, γενναιότητα) ή ψυχικές (αρμονία, αγάπη, αυτοθυσία). Ουσιαστικά, αποτελούν την κινητήρια δύναμη για την ανθρώπινη συμπεριφορά. Σε αντίθεση με τις δεξιότητες ή τις στάσεις, που βρίσκουν εφαρμογή σε συγκεκριμένες δραστηριότητες και κοινωνικά πλαίσια, οι αξίες ισχύουν σε όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης δράσης και αντανακλώνται παντού. Αποτελούν το καταστάλαγμα της γνώσης που έχει αποκτήσει μία κοινωνία δια μέσου των αιώνων και κατευθύνουν τις διαδικασίες σκέψης, τις συναισθηματικές διεργασίες, τις προτιμήσεις και τις συμπεριφορές. *(Ελληνική Κοινωνική Έρευνα, Ρουμελιώτη Μ., 22 Σεπτεμβρίου 2007, σ. 3)*

Είναι γνωστό ότι η οικονομική ανάπτυξη επιτυγχάνεται με την αύξηση της παραγωγής, όταν οι άνθρωποι είναι σε θέση να παράγουν περισσότερο, να αποκομίσουν μεγαλύτερα κέρδη και να καταναλώσουν περισσότερο. Για να συμβεί όμως αυτό, είναι απαραίτητη η κινητοποίηση των ατόμων για την εκμάθηση νέων δεξιοτήτων και την υιοθέτηση νέων τεχνολογικών μεθόδων. Γενικά, είναι σημαντική η προσαρμογή στις συνθήκες που διαμορφώνονται με τις νέες εξελίξεις. Τα άτομα που είναι ανοιχτά σε νέες ιδέες και δεκτικά στην καινοτομία μπορούν ευκολότερα να συμβαδίσουν με τις εξελίξεις και να προσαρμοστούν καλύτερα στα νέα δεδομένα. Υπό την έννοια αυτή, μπορούν, για παράδειγμα, να υιοθετήσουν με μεγαλύτερη ευκολία νέες τεχνικές καλλιέργειας και να ασχοληθούν με τις νέες τεχνολογίες ή να ενθαρρύνουν τα παιδιά τους να αποκτήσουν κατάλληλη εκπαίδευση. Από την άλλη πλευρά, τα άτομα που δεν διέπονται από τις εν λόγω αξίες φοβούνται τις τεχνολογικές και κοινωνικές αλλαγές που εισβάλλουν στη ζωή τους και νιώθουν αβεβαιότητα για το μέλλον τους. Οι σταθερές αξίες αποτελούν το σημείο αναφοράς στο οποίο μπορούν να κινηθούν τα άτομα, προκειμένου

να νιώσουν ασφάλεια, αυταξία και αυτοπεποίθηση απέναντι στις νέες προκλήσεις που τους επιφυλάσσει το μέλλον.

Το ίδιο αποτέλεσμα ανάγεται και σε επίπεδο κοινωνιών. Οι ενέργειες της κοινωνίας κατευθύνονται από τις προσδοκίες των μελών της, αφού τα οράματα ανάπτυξης και οι δράσεις υλοποιούνται από αυτά. Για να συμβεί όμως αυτό είναι σημαντικό τα μέλη μιας κοινότητας να διαθέτουν την κατάλληλη κοινωνική συμπεριφορά και να διέπονται από τις κατάλληλες κοινωνικές αξίες, προκειμένου να είναι σε θέση να επικοινωνούν και να αλληλεπιδρούν μεταξύ τους με επιτυχία. Η αλληλοβοήθεια, η αμοιβαioτητα και ο αλληλοσεβασμός ανεξαρτήτου ηλικίας, τάξης, φύλου ή εθνικότητας οδηγούν στην ομόνοια, τη συνεργασία των κατοίκων μιας περιοχής και τη συνεχή από κοινού προσπάθεια για την επίτευξη ενός στόχου ή κοινωφελούς έργου. Για το λόγο αυτό οι διαπροσωπικές σχέσεις παίζουν σημαντικό ρόλο για την τοπική ανάπτυξη. Άλλωστε, κάθε επίτευγμα της σύγχρονης κοινωνίας βασίζεται σε αξίες, όπως η αγάπη για την οικογένεια, η φιλία, η εργασία, η θρησκεία, η υπευθυνότητα, η ανεκτικότητα και η συνεργασία. Χωρίς την ύπαρξη αυτών των αξιών, η κοινωνία δεν θα είχε συνοχή και η πρόοδος θα ήταν ανέφικτη.

Εξίσου σημαντικό ρόλο παίζουν και οι θεσμοί. Η εμπιστοσύνη στις αρχές και την τοπική αυτοδιοίκηση, στους διεθνείς οργανισμούς στους οποίους ανήκει μια χώρα, στα σώματα ασφαλείας, στους νόμους, καθώς και στα συστήματα εκπαίδευσης και υγείας είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την κοινωνική συνοχή και ανάπτυξη. Στην ουσία, αποτελούν την κατάλληλη πολιτισμική υποδομή πάνω στην οποία μπορεί να βασιστεί η κοινωνική ανάπτυξη. (*Ελληνική Κοινωνική Έρευνα, Ρουμελιώτη Μ., 22 Σεπτεμβρίου 2007, σ. 4*)

Σύμφωνα με παλαιότερες έρευνες σε διάφορους λαούς, ο θεσμός της οικογένειας και τα συγγενικά δίκτυα αναφέρθηκαν από τους ερωτώμενους ως τα πιο σημαντικά, ακόμη και σε χώρες όπου τα οικογενειακά δίκτυα δεν θεωρούνται ιδιαίτερα ισχυρά. Σε επίσης σημαντική θέση τοποθετούν οι ερωτώμενοι την αξία της φιλίας, θεωρώντας ότι «η επαφή με τους φίλους δίνει νόημα στη ζωή». Σε ορισμένες έρευνες μάλιστα, δεν γίνεται καμία διάκριση από τους συμμετέχοντες ανάμεσα στα οικογενειακά και φιλικά δίκτυα. Στην έρευνα που διεξήγαγαν οι οικονομολόγοι-κοινωνιολόγοι Bowlong στο Ηνωμένο Βασίλειο, οι οικογενειακές σχέσεις συγχωνεύθηκαν με τις σχέσεις με άλλα άτομα στη μεταβλητή «κοινωνικές σχέσεις». Το αποτέλεσμα ήταν το 83% των ερωτώμενων να αναγνωρίσουν την εν λόγω μεταβλητή ως τη σημαντικότερη αξία στη ζωή τους.

Μία άλλη σημαντική αξία για τους ανθρώπους, όπως έχει προκύψει από παλαιότερες έρευνες είναι η θρησκεία, ιδιαίτερα για τους ηλικιωμένους και τους πάσχοντες από κάποια ασθένεια. Σε έρευνες που έγιναν αποδείχθηκε ότι τα άτομα που έπασχαν κάποια ασθένεια τοποθετούσαν τη θρησκεία σε υψηλή θέση στο σύστημα αξιών τους. Σε έρευνες που διεξήχθησαν στην Ιρλανδία και τη Σουηδία βρέθηκε ότι η θρησκεία καταλάμβανε την πέμπτη θέση στην ιεραρχία αξιών των ερωτώμενων.

Άλλες σημαντικές αξίες που αναδείχθηκαν μέσα από έρευνες είναι η οικονομική ανεξαρτησία και αυτονομία, ο ελεύθερος χρόνος και η υγεία. Αποδείχθηκε ότι τα υλικά αγαθά και η οικονομική άνεση αναφέρθηκαν ως σημαντικά. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι στα πλαίσια του ελεύθερου χρόνου οι ερωτώμενοι συμπεριέλαβαν τη συμμετοχή τους σε συλλόγους, αποδίδοντας έτσι σημαντικό ρόλο και στο κοινωνικό κεφάλαιο. Ανεκτίμητο αγαθό για τη ζωή θεωρήθηκε και η υγεία, τόσο η σωματική όσο και η ψυχική, ιδιαίτερα από τους ηλικιωμένους ανθρώπους και εκείνους που αντιμετώπιζαν ήδη κάποιο πρόβλημα υγείας.

Κατά καιρούς έχουν διεξαχθεί διάφορες έρευνες που προσπάθησαν να συνδέσουν τις αξίες και άλλες πολιτισμικές μεταβλητές με την οικονομική ανάπτυξη υποθέτοντας ότι οι πολιτισμικές αξίες ενός έθνους μπορεί να οδηγήσουν στην οικονομική του επιτυχία ή στην έλλειψη αυτής.

Τέλος θα πρέπει να ειπωθεί ότι οι πολιτισμικές αξίες, και όχι οι δομικές και υλικές, είναι εκείνες που ρυθμίζουν την οργάνωση και συμπεριφορά των ανθρώπων, οδηγώντας κατ' αυτό τον τρόπο στην οικονομική ανάπτυξη. (*Ελληνική Κοινωνική Έρευνα, Ρουμελιώτη Μ., 22 Σεπτεμβρίου 2007, σ. 5*)

3. Σκοποί και στόχοι της τοπικής ανάπτυξης

Όπως έχει προαναφερθεί η έννοια της τοπικής ανάπτυξης δεν μπορεί να προσδιοριστεί αυστηρά και περιοριστικά, καθώς χρησιμοποιείται για να περιγράψει σημαντικά διαφορετικές διαδικασίες και κλίμακες χώρου. Μπορεί να έχει διαφορετική εφαρμογή για παράδειγμα στις αγροτικές περιοχές και στα μεγάλα αστικά κέντρα. Στην προσπάθεια προσδιορισμού του περιεχόμενου της τοπικής ανάπτυξης έχουν διατυπωθεί διάφοροι ορισμοί και έχουν επινοηθεί διαφορετικές έννοιες, που η καθεμία τονίζει κάποιες πτυχές της έννοιας ενώ παράλληλα παρατηρούνται σημαντικές αλληλοεπικαλύψεις μεταξύ των σχετικών εννοιών. Έτσι, έχουν αναπτυχθεί έννοιες όπως αυτές της τοπικής ανάπτυξης, της ενδογενούς ανάπτυξης, της «από τα κάτω» ανάπτυξης, της ολοκληρωμένης ανάπτυξης. Η σημασία της έννοιας μεταβάλλεται μαζί με τις στρατηγικές

με τις οποίες συνδέεται. Σε αυτό συμβάλει και η ποικιλομορφία του τοπικού επιπέδου και η σημαντική διαφοροποίηση των περιπτώσεων. Έτσι, η μοναδικότητα των ιδιαίτερων τοπικών συνθηκών οδηγεί στην προσαρμογή της έννοιας στις διαφορετικές κάθε φορά συνθήκες. Το περιεχόμενο της εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο οι κάτοικοι και οι φορείς μιας περιοχής διαμορφώνουν τα κριτήρια, την ιδεολογία και κυρίως τις πρακτικές αξιοποίησης των τοπικών ιδιαιτεροτήτων δραστηριότητα και διαδικασία που γίνεται με την πρωτοβουλία ή την υποστήριξη των τοπικών φορέων και γενικότερα του τοπικού πληθυσμού. Δεν ταυτίζεται με την ανάπτυξη μιας δεδομένης χωρικής μονάδας, αλλά με την ανάπτυξη η οποία βασίζεται σε τοπικούς παράγοντες. Η τοπική ανάπτυξη αποτελεί μία μορφή περιφερειακής ανάπτυξης στην οποία οι τοπικοί παράγοντες, η τοπική πρωτοβουλία και επιχειρηματικότητα, οι τοπικοί φορείς, οι τοπικές επιχειρήσεις, αποτελούν τους βασικούς μοχλούς της αναπτυξιακής διαδικασίας. Οι τοπικοί παράγοντες δεν αφορούν μόνο στα γεωγραφικά και φυσικά χαρακτηριστικά των χωρικών μονάδων αλλά κυρίως στα κοινωνικά, πολιτισμικά και οικονομικά χαρακτηριστικά του τοπικού πληθυσμού που σχετίζεται με την αναπτυξιακή διαδικασία.

Με αυτή την έννοια η τοπική ανάπτυξη μπορεί να θεωρηθεί ως μία διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης και διαρθρωτικών αλλαγών, που συμβάλλει στη βελτίωση του επιπέδου ζωής του τοπικού πληθυσμού.

Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη ως σκοποί της τοπικής ανάπτυξης προσδιορίζονται:

- Η βελτίωση των εξωτερικών οικονομιών του τοπικού συστήματος μέσω της ενδυνάμωσης των διασυνδέσεων των τοπικών επιχειρήσεων,
- Η βελτίωση της παραγωγικότητας των τοπικών πόρων,
- Η ενσωμάτωση τεχνολογικών και οργανωτικών καινοτομιών και η διευκόλυνση της μεταφοράς τεχνογνωσίας,
- Η βελτίωση των σχέσεων με την εξωτερική αγορά,
- Η διαφοροποίηση της τοπικής οικονομίας κυρίως μέσω της δημιουργίας και της ανάπτυξης υπηρεσιών υποστήριξης της επιχειρηματικότητας,
- Η βελτίωση των διαδικασιών οικονομικής, τεχνολογικής και κοινωνικής μάθησης,
- Η προώθηση της τοπικής αλληλεγγύης και επιχειρηματικής συνεργασίας.

Για τον Γερμανό οικονομολόγο-αναλυτή Stohr, η τοπική ανάπτυξη έχει δύο διαστάσεις, την οικονομική και την κοινωνικοπολιτιστική και συγκεκριμένα:

α) οικονομική, όπου οι τοπικές επιχειρήσεις χρησιμοποιούν την ικανότητα τους να οργανώσουν τους τοπικούς παραγωγικούς συντελεστές σε ικανοποιητικά επίπεδα παραγωγικότητας, ώστε να είναι ανταγωνιστικοί στις αγορές και

β) κοινωνικοπολιτιστική, όπου οι αξίες, οι παραδόσεις και οι τοπικοί θεσμοί αποτελούν τη βάση της αναπτυξιακής διαδικασίας. (*Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Διαμαντοπούλου Α., 2008, σ. 9-10*)

Σε αυτές τις δύο διαστάσεις θα πρέπει να προστεθεί και μία επιπλέον η πολιτικοδιοικητική, όπου οι χωρικές πολιτικές επιτρέπουν τη δημιουργία ενός τοπικού ευνοϊκού οικονομικού πλαισίου, προστατεύοντας το από τις εξωτερικές επιδράσεις και προωθώντας της ανάπτυξη της τοπικής δυναμικής.

Η έννοια της τοπικής ανάπτυξης περιλαμβάνει όλες τις πρωτοβουλίες που αποσκοπούν στην τόνωση της οικονομικής δραστηριότητας μίας περιοχής τόσο μέσω των δημοσίων οργανισμών όσο και μέσω των επιχειρήσεων του ιδιωτικού ή του κοινωνικού τομέα.

Σκοποί της είναι:

α) η ενθάρρυνση επιχειρηματικού πνεύματος, των γνώσεων, των ικανοτήτων διαχείρισης και του πολιτιστικού υποβάθρου των τοπικών παραγόντων,

β) η ανάδειξη και η εκμετάλλευση των τοπικών πόρων για τη δημιουργία απασχόλησης,

γ) η προώθηση της ανάπτυξης και της δημιουργίας επιχειρήσεων και

δ) η δημιουργία δικτύων συνεργασίας μεταξύ ατόμων και φορέων για το συνδυασμό της δράσης και το συντονισμό των ενεργειών τους.

Οι διασυνδέσεις και οι συνεργασίες στο τοπικό επίπεδο, που περιλαμβάνει η έννοια οδηγούν σε μεγαλύτερη συμμετοχή των τοπικών παραγόντων στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων.

Επιπλέον η τοπική ανάπτυξη δίνει έμφαση στο ρόλο του ενδογενούς δυναμικού, δηλαδή θεωρεί τον τοπικό πληθυσμό ως τον καθοριστικότερο αναπτυξιακό παράγοντα και τονίζει την ανάγκη ελέγχου της οικονομικής δραστηριότητας σε τοπικό επίπεδο.

Η τοπική οικονομική βιωσιμότητα εξαρτάται από το επιχειρηματικό πνεύμα, τη γνώση και τις ικανότητες διαχείρισης του τοπικού πληθυσμού προτείνεται από τις απόψεις εκείνες, οι οποίες ταυτίζουν την τοπική με την ενδογενή ανάπτυξη.

Οι ερευνητές Coffey και Polese ταυτίζοντας την τοπική με την ενδογενή ανάπτυξη θεωρούν ότι η τοπική ανάπτυξη συντελείται σε τέσσερα στάδια: α) ανάδυση

της τοπικής επιχειρηματικότητας, β) ανάπτυξη και επέκταση των τοπικών επιχειρήσεων και διατήρηση κάτω από τον τοπικό έλεγχο και γ) επίτευξη μιας οικονομικής αναδιάρθρωσης με λειτουργίες και επιχειρηματικές υπηρεσίες, που βρίσκονται κάτω από τον τοπικό έλεγχο.

Βέβαια η ενδογενής ανάπτυξη δεν σημαίνει μια κλειστή οικονομία. Όλες οι σύγχρονες θεωρητικές και εμπειρικές μελέτες δίνουν έμφαση στην ενδογενή ανάπτυξη στο πλαίσιο ανοικτών οικονομιών και συνεκτιμούν τις εξωτερικές επιδράσεις.

Το βασικό θέμα που τίθεται είναι η φύση της τοπικής ανάπτυξης στο πλαίσιο της ανοικτής, παγκόσμιας οικονομίας. Στο νέο αυτό πλαίσιο η ενδογενής ανάπτυξη σημαίνει:

- α) ικανότητα μετασχηματισμού του τοπικού κοινωνικοοικονομικού συστήματος,
- β) ικανότητα αντίδρασης στις εξωτερικές επιδράσεις,
- γ) προώθηση της κοινωνικής πληροφόρησης,
- δ) ικανότητα εισαγωγής ειδικών μορφών κοινωνικής ρύθμισης σε τοπικό επίπεδο που να ευνοούν αυτές τις διαδικασίες.

Ενδογενής ανάπτυξη είναι, δηλαδή, η ικανότητα να καινοτομεί κανείς σε τοπικό επίπεδο. *(Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Διαμαντοπούλου Α., 2008, σ. 10-11)*

Σύμφωνα με τον Blakely, η τοπική ανάπτυξη σημαίνει πρώτα από όλα μια σημαντική αλλαγή στα υποκείμενα της δράσης και στις δραστηριότητες που σχετίζονται με την ανάπτυξη σε τοπικό επίπεδο. Αποτελεί στην ουσία μία διαδικασία κατά την οποία οι τοπικές αρχές και οικονομικές μονάδες διαχειρίζονται τους υπάρχοντες πόρους τους και προβαίνουν σε νέες μορφές συνεργασίας και δικτύωσης με τον ιδιωτικό τομέα ή μεταξύ τους με σκοπό τη δημιουργία απασχόλησης και την προώθηση της επιχειρηματικής δραστηριότητας σε μια σαφώς οριζόμενη ζώνη οικονομικής δραστηριότητας. Βασικό χαρακτηριστικό της είναι η έμφαση στις πρακτικές ενδογενούς ανάπτυξης, οι οποίες αξιοποιούν το δυναμικό των τοπικών φυσικών, ανθρώπινων και κοινωνικών πόρων και που αποτέλεσαν τη βάση του προτύπου της τοπικής ενδογενούς ανάπτυξης. Η τοπική ανάπτυξη γίνεται έτσι μια διαδικασία που αφορά στη δημιουργία νέων θεσμών, στην ανάπτυξη εναλλακτικών δραστηριοτήτων, στη βελτίωση των επαγγελματικών προσόντων των εργαζόμενων, στη δημιουργία νέων αγορών, στην μεταφορά τεχνογνωσίας και στην ανάπτυξη επιχειρηματικής δραστηριότητας. *(Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Διαμαντοπούλου Α., 2008, σ. 11)*

Επιπλέον ο Weaver δίνει έμφαση στην ευρύτητα της έννοιας της τοπικής ανάπτυξης και τονίζει ότι περιλαμβάνει συνιστώσες όπως

(α) Δημιουργία νέων θέσεων εργασίας για την κάλυψη των τοπικών αναγκών. Οι θέσεις αυτές μπορούν να δημιουργηθούν από τοπικές πρωτοβουλίες με την αξιοποίηση των τοπικών πόρων και δεξιοτήτων.

(β) Ανάπτυξη δραστηριοτήτων στον τομέα των υπηρεσιών.

(γ) Δημιουργία και ενίσχυση σύγχρονων υποδομών και κοινοτικών υπηρεσιών. Για την τοπική ανάπτυξη έχουν ουσιαστική σημασία τα δίκτυα μεταφορών.

(δ) Διαμόρφωση ενός βασικού πλαισίου ανάπτυξης και λειτουργίας των τοπικών θεσμών. Η ανάπτυξη ενός δικτύου υπηρεσιών και θεσμών κρίνεται απαραίτητη για την υποστήριξη των τοπικών κοινωνιών.

(ε) Ενίσχυση της παιδείας και των τοπικών αξιών, προκειμένου τα άτομα να αποκτήσουν τοπική συνείδηση και να προάγουν την τοπική τους ταυτότητα.

(στ) Προώθηση της αποκέντρωσης της παραγωγής, των δραστηριοτήτων μικρής κλίμακας και του τοπικού ελέγχου των παραγωγικών δραστηριοτήτων. Για να πραγματοποιηθεί η θεληματική δράση μιας κοινότητας χρειάζεται μεγαλύτερος έλεγχος της τοπικής οικονομίας. Αυτό σημαίνει κατά κύριο λόγο παραγωγικές μονάδες μικρού και μεσαίου μεγέθους σε αποκεντρωμένους τόπους που συμβάλλουν στην κάλυψη των αναγκών του τοπικού πληθυσμού, έτσι ώστε το μεγαλύτερο μέρος των πολλαπλασιαστικών επιπτώσεων να παραμένει στην τοπική κοινωνία.

(ζ) Αξιοποίηση των τοπικών φυσικών πόρων από τους ίδιους τους κατοίκους της περιοχής. (*Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Διαμαντοπούλου Α., 2008, σ. 11-12*)

Η τοπική ενδογενής ανάπτυξη αφορά, λοιπόν, ένα ευρύ φάσμα παραγόντων οι οποίοι συνδυαζόμενοι ενθαρρύνουν την ανάπτυξη των τοπικών οικονομιών. Για τους Bennet και Krebs οι παράγοντες αυτοί είναι κυρίως: α) το έδαφος, η υποδομή και η χωροθέτηση, β) η δημιουργία κεφαλαίου και η επένδυση, γ) η καινοτομία, η επιχειρηματικότητα και η τεχνολογική αλλαγή, δ) οι ανθρώπινοι πόροι και ε) η ανάπτυξη κατάλληλου θεσμικού πλαισίου. Κάθε ένας από αυτούς τους παράγοντες πρέπει να συντονίζεται με τους υπόλοιπους, υπόθεση που οδηγεί στην έννοια της συνεργασίας σε τοπικό επίπεδο ως αναγκαίας συνθήκης για την τοπική ενδογενή ανάπτυξη. Με αυτά τα χαρακτηριστικά, η τοπική ανάπτυξη αποτελεί μια διαδικασία που αναφέρεται σε επίπεδο χαμηλότερο από το εθνικό και συνήθως χαμηλότερο και από το περιφερειακό. Η διαδικασία συντελείται εντός του πλαισίου της τοπικής αγοράς εργασίας και συχνά σε

μια επιφάνεια μεγαλύτερη ή ίση από την περιοχή τοπικής εξουσίας, με δραστηριότητες εστιασμένες σε ειδικούς τομείς και κοινωνικές ομάδες.

Σε αντίθεση με την «ανάπτυξη από τα άνω» που αναφέρεται κυρίως στις πρωτοβουλίες που λαμβάνονται και σχεδιάζονται από τη κεντρική διοίκηση, ενώ οι τοπικές παραγωγικές δυνάμεις περιορίζονται σε ένα περισσότερο εκτελεστικό ρόλο, ορίζεται η «από τα κάτω» ανάπτυξη.

Αφορά αποφάσεις και σχέδια που υλοποιούνται από τις τοπικές παραγωγικές δυνάμεις και θεωρείται περισσότερο επιτυχημένη γιατί λαμβάνει υπόψη της την άποψη των κατοίκων της περιοχής, τις ιδιαιτερότητες τους και προσεγγίζει σε όλες τις διαστάσεις τα προβλήματα τους. Βασίζεται στην ενδυνάμωση μέσω της τοπικής γνώσης και τη δημιουργία υποδομής για την εξασφάλιση της συμμετοχής στην κοινοτική ζωή και την προώθηση της γνήσιας συμμετοχικής ανάπτυξης.

Πολλοί θεωρητική υποστηρίζουν στις μελέτες τους ότι το νέο πρόσωπο της «από κάτω» τοπικής ανάπτυξης χαρακτηρίζεται από πολιτικές ενδοτοπικής ενσωμάτωσης, ενισχυμένης εσωτερικής αυτάρκειας και χωρικής ολοκλήρωσης.

Η ενδογενής ανάπτυξη είναι το αποτέλεσμα της ικανότητας χάραξης της κατάλληλης αναπτυξιακής διαδικασίας, σε συνδυασμό με την ενεργοποίηση των διαθέσιμων πόρων μίας περιοχής και της ενδογενούς δυναμικότητας της. Αυτές οι έννοιες ενδογενής δυναμικότητα, αυτόνομη ανάπτυξη, ενδογενής ανάπτυξη μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε οποιοδήποτε επίπεδο χώρου. Αναμφισβήτητα, όταν η τοπική κοινότητα αποφασίζει να ενεργοποιήσει το δυναμικό που διαθέτει, αποτέλεσμα είναι ο καθορισμός μίας στρατηγικής ενδογενούς ανάπτυξης. Ο καθορισμός και η εφαρμογή αυτής της στρατηγικής αποτελεί τη βάση για μία πολιτική τοπικής ενδογενούς ανάπτυξης.

Επιπλέον υποστηρίζεται από ορισμένους ερευνητές ότι η ενδογενής ανάπτυξη εξαρτάται από το κράτος και άλλες εξωτερικές οικονομικές δυνάμεις. Απορρίπτοντας λοιπόν τον όρο ενδογενής ανάπτυξη και υποδεικνύουν τον όρο αυτοδύναμη ή αυτάρκης ανάπτυξη. Η βάση για την αυτοδύναμη ανάπτυξη είναι ένα σύνολο από κοινωνικές αξίες, μια ιδεολογία. Καθώς τέτοιες αξίες είναι απαραίτητες για την αντίδραση στο επικρατέστερο ήθος, το έργο που βασίζεται σε αυτές μπορεί να χαρακτηριστεί ριζοσπαστικό. Στις κοινωνικές αυτές αξίες περιλαμβάνονται:

- (α) Η προτεραιότητα στις βασικές και πνευματικές ανάγκες των ανθρώπων,
- (β) Η αρμονική συμβίωση ανθρώπων και φυσικού περιβάλλοντος,
- (γ) Η αναγνώριση της κοινωνικής αξίας της εθελοντικής εργασίας σε νοικοκυριά και κοινωνία,

(δ) Ο εκδημοκρατισμός του κεφαλαίου, τόσο σε σχέση με τους εργαζόμενους όσο και σε σχέση με τις κοινότητες και τις περιοχές,

(ε) Η ισχυρή προτίμηση στις μη ιεραρχικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης,

(στ) Η τοπική αυτοδιοίκηση,

(ζ) Η ισότητα στη δυνατότητα πρόσβασης σε δικαιώματα, υπηρεσίες και ευκαιρίες. (*Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Διαμαντοπούλου Α., 2008, σ. 13-14*)

Για τον Froedman, η αυτοδύναμη, αυτόνομη τοπική ανάπτυξη είναι ένας τρόπος για ενεργοποιηθεί κάποιος πολιτικά. Περιλαμβάνει απλούς ανθρώπους ως δρώντα υποκείμενα και επιχειρεί να αποδείξει έμπρακτα διάφορες θεωρίες συλλογικής αυτόνομης. Υιοθετεί την ενότητα θεωρίας και πράξης σε ένα κοινωνικό κίνημα που ξεχνάει πέρα από περιφερειακές οριοθετήσεις, για την επίτευξη μιας χαλαρής, ελαστικής τάσης απέναντι στο διεθνές κεφάλαιο και την πολιτεία.

Πολλοί υποστηρίζουν πως η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης είναι αλληλένδετη με αυτή της τοπικής ανάπτυξης. Το τοπικό επίπεδο θεωρείται το ιδανικότερο για την επίτευξη του στόχου της βιώσιμης ανάπτυξης. Την άποψη αυτή απηχεί ο ορισμός της βιώσιμης ανάπτυξης που διατυπώθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση (1996). Σύμφωνα με αυτόν: Βιώσιμη αστική ανάπτυξη είναι η ανάπτυξη που παρέχει βασικές περιβαλλοντικές, κοινωνικές και οικονομικές υπηρεσίες σε όλους τους κατοίκους μίας κοινότητας χωρίς να απειλεί τη βιωσιμότητα των φυσικών, δομικών και κοινωνικών συστημάτων από τα οποία εξαρτάται η παροχή αυτών των υπηρεσιών. Μάλιστα οι τοπικές αυτοδιοικήσεις σε παγκόσμιο επίπεδο προχώρησαν στην σύνταξη της δικής τους τοπικής ατζέντας που αποτελεί μια στρατηγική διαδικασία για το σχεδιασμό και την υλοποίηση τοπικών δράσεων. (*Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Διαμαντοπούλου Α., 2008, σ. 15*)

Επομένως συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε και με βάση τα όσα προαναφέρθηκαν ότι η τοπική ανάπτυξη μπορεί να εκφραστεί ως συνάρτηση πολλών μεταβολών όπως είναι οι φυσικοί πόροι, η εργασία, η τοπική επιχειρηματικότητα, οι υποδομές, η τεχνολογία, η καινοτομία, το μέγεθος και η θέση του οικισμού, τις εξαγωγές, την ικανότητα της τοπικής αυτοδιοίκησης, τις κρατικές ενισχύσεις, την αναπτυξιακή υποστήριξη και το σχεδιασμό και την ικανότητα του τοπικού πληθυσμού.

4. Εξέλιξη της τοπικής ανάπτυξης δια μέσω των αιώνων

Η έννοια της σταθερής ανάπτυξης δεν υπήρχε από τις πρώτες ιστορικές περιόδους, αλλά διαμορφώθηκε σταδιακά μέσα από το πέρασμα διαφόρων πολιτισμών. Οι πρώτες ιδέες περί «προόδου», συναφείς με την ιδέα της ανάπτυξης, διαμορφώθηκαν

κατά την κλασική Αρχαιότητα, αλλά ήταν η εβραϊκή και η χριστιανική θεολογία η οποία, δίνοντας έκφραση στη γραμμική αντίληψη του χρόνου ως μία κατευθυνόμενη διαδοχή γεγονότων (π.χ. προς τα γεγονότα που προφητεύει η χριστιανική Αποκάλυψη του Ιωάννη), άλλαξε τον τρόπο σκέψης σχετικά με την ιστορία και την πρόοδο. Χρησιμοποιώντας ένα σχήμα έξι σταδίων της ανθρώπινης ιστορίας ο Αυγουστίνος (στην «Πόλη του Θεού») παρουσίασε την πρόοδο του ανθρώπινου είδους με όρους διαδοχικών, αναδυόμενων σταδίων.

Η χριστιανική φιλοσοφία συνέβαλε στην ιδέα της προόδου την αντίληψη της σταδιακής αποκάλυψης ενός σχεδιαστικού προτύπου από το ξεκίνημα της ανθρώπινης ιστορίας, καθώς και τη γενική ιδέα της ενδεχόμενης τελειότητας της Ανθρωπότητας στον επόμενο κόσμο. Κατά τη μεσαιωνική περίοδο η χριστιανική αντίληψη της προόδου συμπεριέλαβε χιλιαστικές, ουτοπικές ιδέες, αλλά και μία αίσθηση της σημασίας της βελτίωσης σε αυτόν τον κόσμο στο πλαίσιο της προετοιμασίας για τον επόμενο. Κατά τον 13ο αιώνα εδραιώθηκαν δύο κρίσιμα νήματα της ευρωπαϊκής αντίληψης για την ανθρώπινη πρόοδο: επίγνωση της σωρευτικής προόδου του πολιτισμού και η πίστη σε μία μελλοντική χρυσή εποχή αρετής σε αυτήν τη γη. (*el.wokopedoa.org/.../Αειφόρος ανάπτυξη*)

Στη συνέχεια, κατά τη μερκαντιλιστική φάση του πρώιμου καπιταλισμού, ωρίμασε η «υλιστική» αντίληψη της προόδου ως σταδιακής διαδικασίας οικονομικής μεγέθυνσης, κατά την οποία αυξάνονται στο εσωτερικό μίας κοινωνίας τα διαθέσιμα προς κατανάλωση αγαθά. Εκείνη την περίοδο η εν λόγω μεγέθυνση θεωρούνταν πως αντικατοπτριζόταν στην αύξηση της ποσότητας του χρήματος που κυκλοφορούσε υπό τον έλεγχο της κυβέρνησης. Η αντίληψη αυτή, η οποία νομιμοποιούσε αλλά και καθοδούσε την ευρωπαϊκή αποικιοκρατία, βασίστηκε στη συνειδητοποίηση πως μία οικονομία μπορούσε να παράγει πλεόνασμα αγαθών, που ήταν δυνατό να αξιοποιηθεί για σκοπούς διαφορετικούς από την απλή επιβίωση. Ως τότε πιστευόταν πως το μόνο που μπορούσε να γίνει, μέσω αύξησης του πληθυσμού ή της φορολογίας, ήταν να προστεθεί πλεόνασμα χρημάτων στο βασιλικό ταμείο.

Περί τα τέλη του 18ου αιώνα, η ανάδυση της οικονομικής επιστήμης είχε ως αποτέλεσμα την αντικατάσταση του μερκαντιλισμού από τη σχολή των κλασικών φιλελεύθερων οικονομικών και την έμφαση στα πλεονεκτήματα του ελεύθερου εμπορίου. Από εκεί κι έπειτα η έννοια της ανάπτυξης, συνδεδεμένη ρητά πλέον με την «ιστορική πρόοδο», αποκρυσταλλώθηκε στην αύξηση της δυνατότητας ικανοποίησης των ατομικών και κοινωνικών αναγκών, με την πάροδο του χρόνου, στο εσωτερικό μίας οι-

κονομίας. Δεν περιοριζόταν επομένως σε μια ποσοτική μεγέθυνση του συσσωρευμένου πλούτου, αλλά μεταφραζόταν σε συνεχή και καθολική αύξηση των ρυθμών παραγωγής και κατανάλωσης αγαθών, καθώς και σε ποιοτική μεταστροφή των κοινωνικών δομών και τεχνικών υποδομών προς αυτή την κατεύθυνση, με γνώμονα την «ευημερία».
(*el.wokopedoa.org/.../Αειφόρος ανάπτυξη*)

Από πολύ νωρίς η τοπική ανάπτυξη συνδέθηκε με την παραγωγή και επομένως με την απασχόληση, ως παράγοντες για την επίτευξή της. Η έννοια της ανάπτυξης, ήρθε στο προσκήνιο μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι ιστορικές συνθήκες που επικρατούσαν τότε ήταν οι εξής: καταλύθηκαν οι αποικιοκρατικές δυνάμεις της Αγγλίας και της Γαλλίας και στις πρώην αποικίες ξέσπασαν εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα, οι χώρες απέκτησαν την ανεξαρτησία τους και συγκροτήθηκαν σε κράτη. Όμως, η αποικιοκρατία είχε δημιουργήσει τεράστια οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα, οπότε τέθηκε το ζήτημα με ποιον τρόπο οι χώρες αυτές θα ξεπεράσουν τα προβλήματά τους και θα αναπτυχθούν.

Η γενικότερη άποψη που επικράτησε την εποχή εκείνη, ήταν ότι οι χώρες αυτές, θα αναπτυχθούν μέσα από την εκβιομηχάνιση κατά το πρότυπο των Δ. Ευρωπαϊκών και κεντρικών καπιταλιστικών χωρών και την ανατροπή του αγροτικού μοντέλου της οικονομίας. Οι λόγοι για τους οποίους, οι χώρες αυτές δεν ακολούθησαν ένα δικό τους δρόμο ανάπτυξης, ήταν οι εξής: α) Απέκτησαν την ανεξαρτησία τους, αλλά η οικονομική τους δομή ήταν εξαρτημένη από τις πρώην μητροπόλεις, β) Η άρχουσα τάξη (που είχε διαμορφωθεί από την αποικιοκρατία) ήταν φορέας πολιτικά, ιδεολογικά και οικονομικά, των δυτικών συμφερόντων και γ) Οι κεντρικές καπιταλιστικές χώρες, επένειναν στις χώρες αυτές προκειμένου να επιβάλλουν πολιτική που θα διευκόλυνε τα δικά τους συμφέροντα.

Την εποχή εκείνη επικρατούσαν δύο ρεύματα:

Το πρώτο ρεύμα, στο οποίο ανήκουν οικονομολόγοι και κοινωνιολόγοι που υιοθετούν την αστική οικονομική θεωρία και ιδεολογία, υποστήριξε ότι η πλήρης ενσωμάτωση των περιφερειακών χωρών στο διεθνές καπιταλιστικό σύστημα θα γεφύρωνε το χάσμα μεταξύ κεντρικών καπιταλιστικών και περιφερειακών χωρών και τα αίτια της υπανάπτυξης των περιφερειακών χωρών είναι εσωτερικά, δηλαδή πρέπει να αναζητηθούν στις εσωτερικές συνθήκες των χωρών.

Το ρεύμα αυτό άσκησε σημαντική επιρροή μεταξύ 1950-1960, όπως πέρασε σε δεύτερη μοίρα όταν έγινε φανερό ότι οι χώρες του τρίτου κόσμου ακολουθώντας το

αναπτυξιακό πρότυπο των Δυτικών χωρών δεν προσέγγιζαν τις χώρες αυτές αλλά το χάσμα μεγάλωνε.

Το δεύτερο ρεύμα, στο οποίο ανήκουν συγγραφείς που επιχείρησαν να ερμηνεύσουν το χάσμα κεντρικών καπιταλιστικών και περιφερειακών χωρών, αντλώντας στοιχεία από την μαρξιστική θεωρία, υποστήριξε ότι η ένταξη των περιφερειακών χωρών στο Διεθνές Καπιταλιστικό Σύστημα, δημιουργεί όχι ανάπτυξη αλλά υπανάπτυξη, μέσω της εκμετάλλευσής τους από τις κεντρικές χώρες και τα αίτια της υπανάπτυξης είναι εξωτερικά και επομένως για να αναπτυχθούν οι χώρες αυτές θα πρέπει να διαρρήξουν τις οικονομικές και πολιτικές σχέσεις εξάρτησης και να αποσπαστούν από το Διεθνές Καπιταλιστικό Σύστημα.

Το πόσο σημαντικές είναι οι απαρχές της σύγχρονης οικονομικής σκέψης για την έννοια της ανάπτυξης, αντικατοπτρίζεται στο γεγονός ότι, για 150 χρόνια περίπου, και με σχετική ομοφωνία μάλιστα, χρησιμοποιούταν σαν δείκτης ανάπτυξης το ακαθάριστο εθνικό προϊόν (ΑΕΠ). Ο ιδανικός δείκτης θα έπρεπε, σύμφωνα με τις κλασσικές οικονομικές αντιλήψεις, να μας πληροφορεί για την πορεία των δύο αναγκαίων συνθηκών για ανάπτυξη: α) αν επεκτείνεται η οικονομία (αν αυξάνεται η εγχώρια παραγωγή) και β) πόσο κεφάλαιο περισσευούμενο δημιουργεί, πόσο κεφάλαιο συσσωρεύει για μελλοντικές παραγωγικές επενδύσεις.

Το ΑΕΠ, μετράει με ικανοποιητικό τρόπο αυτές τις δύο παραμέτρους. Μας λέει όμως, σαν δείκτης, τόσα λίγα για την πραγματική ευημερία των ανθρώπων που παράγουν, είναι τόσο μονοδιάστατος ως προς θέματα παραγωγής και διανομής, που η χρησιμοποίησή του σαν μοναδικού δείκτη ανάπτυξης για τόσα συναπτά έτη είναι ένα λάθος που έχει προκαλέσει μεγάλη μείωση στην ευημερία πολλών ανθρώπων σε όλο τον κόσμο.

Έπρεπε να φτάσουμε μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, για να φανεί πλέον καθαρά η αδυναμία του ΑΕΠ να μας δώσει μια εικόνα για την ανθρώπινη ευημερία. Οι πλούσιες χώρες βρίσκονται σε ξέφρενη οικονομική ανάπτυξη, το κατά κεφαλήν εισόδημα συνεχώς αυξάνεται την τελευταία πεντηκονταετία, κι όμως η φτώχεια στις πλούσιες χώρες αγγίζει όλο και μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού. Παρά την ευημερία του δείκτη ανάπτυξης, παρά τη συνεχή τεχνολογική πρόοδο και την εξέλιξη της συσσώρευσης κεφαλαίου σε επιστήμη (χρηματοοικονομική), η εικόνα των κρατών μας λέει ότι πρέπει να ανησυχούμε, ότι ίσως τελικά η επέκταση και η συσσώρευση δεν είναι παράγοντες ικανοί να μετρήσουν την ανάπτυξη, αλλά μια στενότερη έννοια, την οικονομική ανάπτυξη. Έτσι η έννοια της ανάπτυξης φεύγει από τα χωράφια της οικονομικής επι-

στήμης, τα οποία αποδείχθηκαν στενά και εισάγεται στο λεξιλόγιο και άλλων επιστημών, όλων δεν των νεωτερικών επιστημών. (ΚΕΤΑ, σ. 13-15, www.keta-oonoon.gr/)

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και μετά την οικονομική κρίση της μαζικής παραγωγής και τη συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας και ιδιαίτερα τη δεκαετία του 1980, αναπτύχθηκε μία έντονη κριτική στις παραδοσιακές προσεγγίσεις της πολιτικής οικονομίας. Οι νέες προσεγγίσεις χαρακτηρίζονται από την έμφαση στην οικονομική κρίση, την αναδιάρθρωση της παραγωγικής δραστηριότητας, την αναδιανομή της προστιθέμενης αξίας και τις περιφερειακές ανισότητες. Η παραδοσιακή αντίληψη της ανάπτυξης που υποστήριζε ότι μέσα από την άκριτη μεγένθυση του Α.Ε.Π. θα βρουν τη λύση τους όλα τα προβλήματα, αμφισβητήθηκε τόσο για τη θεωρητική της ανεπάρκεια όσο και για την αποτυχία της για την επίλυση των προβλημάτων της φτώχειας και της ανεργίας. Παράλληλα η αδυναμία των παραδοσιακών στρατηγικών να λύσουν τα προβλήματα των φτωχών χωρών, η διεύρυνση της παγκοσμιοότητας της παραγωγικής διαδικασίας και η ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών οδήγησε στην ανάγκη επαναπροσδιορισμού του εννοιολογικού περιεχομένου της ανάπτυξης. Κατά συνέπεια επαναπροσδιορίστηκαν οι θεωρητικές προσεγγίσεις της ανάπτυξης και οι στρατηγικές για την επίτευξή τους, ενσωματώνοντας σε αυτές ορισμένα σοσιαλιστικής εμπνεύσεως κριτήρια και στόχους.

Τα τελευταία χρόνια ο όρος χρησιμοποιείται με ακόμα ευρύτερο εννοιολογικό περιεχόμενο. Αναφέρεται, πλέον σε διαρθρωτικές αλλαγές που ξεπερνούν τα στενά οικονομικά όρια και συμπεριλαμβάνουν μεταβολές που αφορούν στο πολιτικό, κοινωνικό, πολιτιστικό και οικολογικό περιβάλλον. Η διεύρυνση αυτή είναι αποτέλεσμα των νέων σκοπών της αναπτυξιακής διαδικασίας και των ιδιαίτερων προβλημάτων που αντιμετωπίζει ο σημερινός κόσμος.

Τέτοιου είδους προβλήματα που καλείται πλέον να επιλύσει η αναπτυξιακή διαδικασία είναι η φτώχεια, η προστασία του περιβάλλοντος και η διαφύλαξη των φυσικών πόρων, η καταπολέμηση της ανισότητας και των διακρίσεων που υφίστανται ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού, η ισότητα των δύο φύλων, η προώθηση της ενεργούς συμμετοχής των πολιτών όλων των κατηγοριών κ.α.

Χαρακτηριστικό της διεύρυνσης του εννοιολογικού περιεχομένου της ανάπτυξης είναι η πληθώρα των επιθετικών προσδιορισμών, όπως οικονομική, περιφερειακή, αυτόνομη, βιώσιμη κ.λ.π., που συνοδεύουν τον όρο αναδεικνύοντας την μία ή την άλλη διάσταση της αναπτυξιακής διαδικασίας.

Τα βασικά σημεία των διαφορετικών αυτών προσεγγίσεων για την ανάπτυξη είναι : α) Η κατεύθυνση και οι γενικές αρχές της, β) Το ή τα υποκείμενα της αναπτυξιακής διαδικασίας, γ) Τα μέσα, οι φορείς εφαρμογής και οι μορφές συμμετοχής των υποκειμένων της ανάπτυξης, δ) Η άντληση των πόρων και η διανομή των θετικών ή των αρνητικών συνεπειών της ανάπτυξης, ε) Οι επιπτώσεις στο περιβάλλον και το οικοσύστημα. (KETA, σ. 16-17, www.keta-oonoon.gr/)

Η πλέον επίσημη αποδοχή των νέων αυτών αντιλήψεων αποτυπώνεται στο νέο ορισμό της ανάπτυξης, όπως διατυπώθηκε από το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο των Ηνωμένων Εθνών (UNESCO). Σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό η ανάπτυξη είναι ολοκληρωμένη, ενδογενής και παγκόσμια. Η UNESCO θεωρεί την οικονομική ανάπτυξη ως μια ολοκληρωμένη διαδικασία που εμπεριέχει οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές μεταβλητές, με χαρακτήρα ενδογενή ανάλογο των αξιών, προβλημάτων και επιδιώξεων κάθε λαού, ενώ την εντάσσει στα παγκόσμια πλαίσια και στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας.

Στόχος της αναπτυξιακής διαδικασίας δεν είναι πια η απεριόριστη αύξηση της παραγωγής, αλλά ή ικανοποίηση των βασικών αναγκών του πληθυσμού, μέσα από μία πολιτική διαφύλαξης των φυσικών πόρων για την εξασφάλιση των αναγκών των μελλοντικών γενεών.

Τα τελευταία χρόνια ως πρότυπο ανάπτυξης έχει επικρατήσει η βιώσιμη ανάπτυξη καθώς το περιεχόμενο της έννοιας όπως προσδιορίστηκε στην Έκθεση της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον αποτέλεσε μια επιτυχημένη σύζευξη των σύγχρονων οικολογικών, οικονομικών και κοινωνικών διαστάσεων της ανάπτυξης. Σύμφωνα με αυτόν βιώσιμη ανάπτυξη είναι η ανάπτυξη η οποία καλύπτει τις ανάγκες του παρόντος, χωρίς να διακυβεύεται η ικανότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες. Σαν «ανάγκες» ορίζονται οι βασικές ανάγκες των φτωχών αυτού του κόσμου. Η ανάπτυξη αυτή συνεπάγεται τη διατήρηση της γενικής ισορροπίας και αξίας του αποθέματος του φυσικού κεφαλαίου, τον επαναπροσδιορισμό των βραχυπρόθεσμων, μεσοπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων κριτηρίων αξιολόγησης κόστους – οφέλους και τη δίκαιη κατανομή των πόρων μεταξύ εθνών και περιοχών σε όλο τον κόσμο. (KETA, σ. 18, www.keta-oonoon.gr/)

Ο ορισμός αυτός υιοθετήθηκε από τον Ο.Η.Ε. το 1991 με την έκθεση Brundtland, η οποία έθεσε και ορισμένες προϋποθέσεις έτσι ώστε να γίνει πράξη η βιώσιμη ανάπτυξη. Η άποψη αυτή απέκτησε ευρύτερη πολιτική και κοινωνική απήχηση με τη Συνδιάσκεψη του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για το περιβάλλον και την ανά-

πτυξη που έγινε στο Ρίο ντε Τζανέιρο της Βραζιλίας τον Ιούνιο του 1992. Οι αποφάσεις της Συνδιάσκεψης καταγράφηκαν σε ένα κείμενο, πρόγραμμα δράσης για τον 21ο αιώνα, την Agenda 21. Στα άρθρα της διατυπώνονται 27 αρχές που πρέπει να διέπουν τη βιώσιμη ανάπτυξη. Σύμφωνα με αυτές:

- Ο άνθρωπος είναι το επίκεντρο της βιώσιμης ανάπτυξης και δικαιούται μια υγιή και παραγωγική ζωή σε αρμονία με το περιβάλλον,
- Η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της αναπτυξιακής διαδικασίας,
- Επισημαίνεται η ευθύνη και η ανάγκη συνεργασίας όλων των κρατών για τη διατήρηση, προστασία και αποκατάσταση του οικοσυστήματος αλλά και για την επιδίωξη των ενδογενών δυνατοτήτων της βιώσιμης ανάπτυξης και την εξάλειψη της φτώχειας,
- Οι ανεπτυγμένες χώρες αναγνωρίζουν την ευθύνη τους για την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης σε παγκόσμιο επίπεδο,
- Αναπόσπαστο μέρος της πολιτικής για τη βιώσιμη ανάπτυξη πρέπει να είναι η συμμετοχή και η ενεργοποίηση των πολιτών σε όλα τα επίπεδα και ιδιαίτερα των γυναικών και των νέων,
- Η ειρήνη, η ανάπτυξη και η προστασία του περιβάλλοντος είναι, για τη βιώσιμη ανάπτυξη, έννοιες αλληλοεξαρτώμενες και ενιαίες. (ΚΕΤΑ, σ. 19-20, www.keta-oonoon.gr/)

Συνοψίζοντας αυτές τις αρχές οι οικονομολόγοι, ορίζουν τη βιωσιμότητα ως τη δυναμική των οικονομικών δραστηριοτήτων, των ανθρώπινων αντιλήψεων και του μεγέθους του πληθυσμού, που εξασφαλίζει αποδεκτά επίπεδα διαβίωσης για κάθε ανθρώπινη ύπαρξη μέσω της εξασφάλισης της διαθεσιμότητας των φυσικών πόρων και των οικοσυστημάτων.

Μολονότι δεν υπάρχει ενιαία θεωρία βιώσιμης ανάπτυξης, όλες οι υπάρχουσες συγκλίνουν δίνοντας έμφαση στη συνεχή άνοδο κάποιου δείκτη ανθρώπινης υγείας και ευημερίας και στην εξέλιξη του πλούτου στο πέρασμα του χρόνου. Η θεωρία της ασθενούς βιωσιμότητας υποστηρίζει ότι ο συνολικός πλούτος δεν θα πρέπει να μειώνεται με την πάροδο του χρόνου. Εφόσον γίνεται επαρκής αντιστάθμιση υπό την μορφή αποταμίευσης και επενδύσεων δεν πειράζει αν το παραγόμενο ή το ανθρώπινο κεφάλαιο χρησιμοποιηθούν ως υποκατάστατα των φυσικών πόρων που εξαντλούνται.

Αντίθετα, η θεωρία της ισχυρής βιωσιμότητας προτείνει να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στη διατήρηση των φυσικών πόρων και συνιστά συνετή διαχείριση του φυσικού κεφαλαίου.

Σε αυτό το νέο πλαίσιο, οι παραδοσιακές προσεγγίσεις του χώρου έγιναν προβληματικές, αόριστες και νεφελώδεις. Τα τυπικά σχήματα των παλαιών διακρίσεων σε Βορρά – Νότο, κέντρο – περιφέρεια, αγροτικό – αστικό, αποδείχτηκαν ανεπαρκή για το νέο περιεχόμενο της ανάπτυξης. Οι παραδοσιακές θεωρίες και αντιλήψεις δεν κατόνησαν τα νέα φαινόμενα που προσπαθούσαν να τα ερμηνεύσουν μέσω χωροθετικών και περιβαλλοντικών δεδομένων. Τα ερωτήματα που θέτει η κριτική εκδοχή της χωρικής ανάπτυξης γίνονται ιδιαίτερα κρίσιμα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και την μεταβολή της σημασίας του τοπικού και άλλων ενδιάμεσων γεωγραφικών επιπέδων για την πορεία της τοπικής ανάπτυξης. (ΚΕΤΑ, σ. 21, www.keta-oonoon.gr/)

Η σημαντική αυτή μεταβολή στο αναπτυξιακό πρότυπο τροφοδοτεί μια διαδικασία αναδιάρθρωσης στο εσωτερικό του χώρου. Η στενή διασύνδεση των συστημάτων των αγορών, της παραγωγής και της απασχόλησης αυξάνει συνεχώς την αλληλεξάρτηση των περιοχών του πλανήτη μας και τις επιδράσεις των μεταβολών της παγκόσμιας οικονομίας στα επιμέρους εθνικά οικονομικά συστήματα. Έτσι λοιπόν δημιουργείται μία τάση που ωθεί τον οικονομικό χώρο των ροών να υποσκελίσει τη σημασία του γεωγραφικά προσδιορισμένου χώρου. Η δυναμική της οικονομικής δραστηριότητας σε κάθε συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο έχει την τάση να επηρεάζεται πρωταρχικά από δραστηριότητες και αποφάσεις που πραγματοποιούνται αλλού, μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της διεθνούς οικονομίας και με τη συμβολή των νέων τεχνολογιών, της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών.

Από την άλλη πλευρά όμως, το νέο αυτό αναπτυξιακό πρότυπο στηρίζεται στον κατακερματισμό του εθνικού χώρου, στην εξωστρέφεια των οικονομιών, στην παραγωγική αποκέντρωση και στην ευέλικτη παραγωγή. Έτσι, αναδεικνύεται και ενισχύεται μία νέα διαδικασία, που εστιάζει σε οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις και δραστηριότητες στο τοπικό επίπεδο. Ο τόπος, διαδραματίζει τον δικό του ειδικό ρόλο στηριζόμενος πλέον περισσότερο όχι πια στο συγκριτικό πλεονέκτημα μετακινείται σταδιακά, από τον προγραμματισμό της ανάπτυξης και την μελέτη της παραγωγικής διαδικασίας σε θέματα που εστίαζαν περισσότερο στον ενδογενή χαρακτήρα της τοπικής ανάπτυξης, στις εφαρμογές της νέας τεχνολογίας και στην αναδιάρθρωση του παραγωγικού συστήματος προς νέες ευέλικτες μορφές εξειδίκευσης. Οι σχετικές αναλύσεις συνεχίζουν να πολλαπλασιάζονται και τη δεκαετία του 1990 μετεξελισσόμενες σε μία σειρά

από επιμέρους κατευθύνσεις, οι οποίες περιελάμβαναν εξειδικευμένα θέματα όπως η μεταφορά τεχνολογίας, η δικτύωση επιχειρήσεων, η ικανότητα μάθησης των παραγωγικών συστημάτων, η ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας, η βιωσιμότητα. (ΚΕΤΑ, σ. 22, www.keta-oonoon.gr/)

Η αναγκαιότητα της Τοπικής οικονομίας μέσα σ'ένα Παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον γίνεται πλέον εμφανής. Οι τοπικές οικονομίες γίνονται σημαντικότερες με την παγκοσμιοποίηση επειδή η παγκόσμια αγορά δεν θα περιλάβει ποτέ όλους, αλλά η τοπική οικονομική ανάπτυξη μπορεί να παρέχει τις ευκαιρίες για τους ανθρώπους που έχουν αποκλειστεί από την παγκόσμια αγορά είτε για να επανεταχθούν είτε για να είναι παραγωγικοί έξω από αυτή. Η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί την κοινωνική και περιβαλλοντική απομάκρυνση αλλά η τοπική οικονομική ανάπτυξη μπορεί να διατηρήσει τα τοπικά οικονομικά δίκτυα και την κοινωνική συνοχή. Η παγκοσμιοποίηση ενθαρρύνει την πολιτιστική ομογενοποίηση ενώ η τοπική ανάπτυξη μπορεί να προωθήσει την τοπική ιδιαιτερότητα. Η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί την οικονομική ευπάθεια. Μια σφριγηλή τοπική οικονομική βάση, εντούτοις, μπορεί να δώσει τη σταθερότητα σε περιόδους της αναδόμησης και να παρέχει τις ευκαιρίες για τους νέους τομείς της ειδίκευσης και την εξασφάλιση συγκριτικού πλεονεκτήματος. Δηλαδή υποστηρίζουν, ότι η βιώσιμη τοπική οικονομική ανάπτυξη, μπορεί να λειτουργήσει σαν αντίβαρο στις αρνητικές συνέπειες και στα προβλήματα που δημιουργεί η παγκοσμιοποίηση, δίνοντας έμφαση στη δημιουργία υποδομής, στην κοινοτική επιχείρηση και στις οικονομικές λύσεις, στην υπεύθυνη επιχειρηματική ανάπτυξη, στην πρόσβαση στη βιώσιμη εργασία και στην κάλυψη των τοπικών αναγκών μέσω των τοπικών πόρων.

5. Η πολιτική της τοπικής ανάπτυξης

Η τοπική ανάπτυξη είναι μια διαδικασία ανάπτυξης και διαρθρωτικής αλλαγής, που επιδρά σε μία χωρικά καθορισμένη κοινότητα και αποβλέπει στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων της. Έτσι, η τοπική εκβιομηχάνιση, που για δεκαετίες αποτέλεσε τον τρόπο ανάπτυξης των τοπικών οικονομιών, δεν είναι από μόνη της ένας σκοπός, αλλά ένα εργαλείο του μετασχηματισμού του τοπικού παραγωγικού συστήματος.

Η διεθνής εμπειρία δείχνει ότι η ικανότητα των επιχειρήσεων και των τοπικών επιχειρηματιών στο να οργανώνουν αποτελεσματικά τους πόρους της περιοχής έτσι ώστε τα τοπικά προϊόντα να είναι ανταγωνιστικά στις εθνικές αγορές και, τελικά, στις διεθνείς, αποτελεί στρατηγικό μηχανισμό σε αυτές τις διαδικασίες. Αλλά, ταυτόχρονα,

οι διαδικασίες της τοπικής ανάπτυξης δεν στηρίζονται μόνο σε ένα διευρυμένο σύνολο οικονομικών παραγόντων, αλλά και στην ύπαρξη ενός κατάλληλου κοινωνικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος.

Αυτός ο σχεδιασμός της τοπικής ανάπτυξης εισάγει ορισμένα χαρακτηριστικά που πρέπει να καθορίζουν τις πολιτικές της τοπικής ανάπτυξης. Κατ' αρχήν, θα πρέπει να θεωρηθούν ως μακροχρόνιες πολιτικές, αφού οι τελικοί στόχοι τους είναι ο μετασχηματισμός του τοπικού παραγωγικού συστήματος, η αύξηση της παραγωγής και η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού.

Η εφαρμογή αυτών των στόχων συνοδεύεται από μία μεγαλύτερη και καλύτερη χρήση των ανθρώπινων πόρων που υπάρχουν στην τοπική κοινότητα και από μία βελτίωση της θέσης της περιοχής, στην οποία εφαρμόζεται η τοπική πολιτική, σε σχέση με τις υπό εκβιομηχανισμένες ζώνες της χώρας. Γι' αυτό μπορεί να ειπωθεί ότι οι πολιτικές της τοπικής ανάπτυξης υποδεικνύουν έμμεσα την αύξηση της απασχόλησης και τη μείωση των χωρικών διαφοροποιήσεων του εισοδήματος.

Με αυτή την έννοια, μπορεί να υπάρξει τέτοια δράση ώστε να συνδυαστούν προσωρινά οι αρχές της ισότητας και της αποτελεσματικότητας. Η δημιουργία εργαλείων για την πολιτική της τοπικής ανάπτυξης απαιτεί τα κριτήρια της οικονομικής αποτελεσματικότητας να έχουν ειδική αναφορά σε βραχυχρόνιο και μεσοπρόθεσμο επίπεδο. Αυτό σχετίζεται με την εκμετάλλευση των δυνατοτήτων ανάπτυξης που υπάρχουν σε ένα χώρο και την ικανότητα τους να δημιουργούν μεγαλύτερα επίπεδα απασχόλησης και πλούτου. Για το λόγο αυτό, είναι απαραίτητη όχι μόνο η παραγωγική αξιοποίηση των διαθέσιμων πόρων αλλά και ο έλεγχος της μεταφοράς των πόρων έξω από το τοπικό σύστημα. (*Antonio Vasquez Barquero, 1991, σ. 172*)

Μεσοπρόθεσμα, η όλη διαδικασία οδηγεί σε μία κατάσταση μεγαλύτερης χωρικής ισότητας. Η σωστή λειτουργία των τοπικών συστημάτων μπορεί να επιτευχθεί μόνον όταν εξαλειφθούν οι μηχανισμοί που ευνόησαν ιστορικά την πολιτική και αστική ανάπτυξη και εμπόδισαν την διαχυμένη και αγροτική ανάπτυξη, γεγονός που θα υποκαταστήσει μέρος της χαμένης ισότητας ύστερα από δεκαετίες παρεμβατισμού. Επιπλέον όταν σταματούν αυτές οι διαδικασίες, η αύξηση του βιοτικού επιπέδου των αγροτικών κοινοτήτων οδηγεί σε μείωση των χωρικών διαφορών.

Αυτός ο σχεδιασμός των πολιτικών της τοπικής ανάπτυξης εισάγει ένα νέο δεδομένο: τη μείωση του βαθμού εξάρτησης αυτών των διαδικασιών από τα κέντρα αποφάσεων του παραγωγικού συστήματος στο σύνολο του. Έτσι, η ενίσχυση των τοπικών συστημάτων επιτρέπει στις τοπικές κοινότητες να έχουν περισσότερη αυτονομία

στη λήψη των αποφάσεων που αφορούν την ίδια την ανάπτυξη τους:

Ένας από τους άξονες πάνω στους οποίους βασίζεται ο σχεδιασμός της τοπικής ανάπτυξης είναι η γνώση ότι στις οικονομίες της αγοράς οι επιχειρηματίες, ή καλύτερα οι επιχειρήσεις, είναι εκείνες που καλούνται να παίξουν δυναμικό ρόλο στις διαδικασίες της ανάπτυξης και της διαρθρωτικής αλλαγής. Έτσι, ένας από τους κύριους αντικειμενικούς σκοπούς αυτών των πολιτικών είναι η ενίσχυση της επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Ωστόσο, μπορούν να υπάρχουν πολύ διαφορετικές περιπτώσεις, όταν επιχειρείται να εφαρμοστεί αυτή πολιτική. Στις περιπτώσεις όπου ήδη εφαρμόζονται οι διαδικασίες της τοπικής εκβιομηχάνισης, θα πρέπει πάνω από όλα να δοθεί έμφαση σε τομείς όπως η βελτίωση της λειτουργίας των αγορών προϊόντων και συντελεστών ή η ενίσχυση εκείνων των υπηρεσιών που παρουσιάζουν ελλείψεις στα συστήματα των επιχειρήσεων. Στις περιπτώσεις όπου δεν έχουν ακόμα ξεκινήσει οι διαδικασίες επιχειρείται, πάνω από όλα, να ενισχυθεί η ανάδειξη μιας τοπικής επιχείρησης (ατομικής ή εταιρικής ή συνεργατικής), ικανής να μετατραπεί σε δυναμικό μηχανισμό της διαδικασίας της τοπικής ανάπτυξης.

Η επίτευξη αυτών των στόχων και η σειρά προτεραιότητας τους παρουσιάζεται με διαφορετική μορφή σε κάθε περίπτωση και εκείνοι που πρέπει να τους προβάλλουν και να τους εξηγήσουν είναι τα μεγάλα κέντρα αποφάσεων, δημόσια ή ιδιωτικά. Ωστόσο, η επίτευξη τους και ο λειτουργικός σχεδιασμός τους παρουσιάζουν εμπόδια, που δεν είναι πάντα εύκολο να ξεπεραστούν.

Δεν πρέπει να παραβλέπεται ότι αυτές οι πολιτικές σχεδιάζονται σε ένα θεσμικό και πολιτικό πλαίσιο εχθρικό, στην καλύτερη περίπτωση. (*Antonio Vasquez Barquero, 1991, σ. 173*)

Για δεκαετίες, οι μακροοικονομικές, τομεακές και περιφερειακές πολιτικές στήριζαν το πρότυπο της τοπικής ανάπτυξης, ενώ τώρα απαιτείται από τους δημόσιους φορείς να αλλάξουν την αντίληψη τους περί ανάπτυξης, δίνοντας μεγαλύτερη σημασία σε σχέδια ενδογενούς τοπικής ανάπτυξης και επιπλέον όλες οι πολιτικές που χρησιμοποιούν να λαμβάνουν υπ' όψη την επίδραση που ασκούν στην τοπική ανάπτυξη. Στην πραγματικότητα, απαιτείται μία «μικροχωρική» προσέγγιση στη διαμόρφωση των μικρό και μακροοικονομικών πολιτικών, γεγονός που προσκρούει σε τεχνικά και θεσμικά εμπόδια που είναι δύσκολο να αντιμετωπιστούν βραχυχρόνια.

Επιπλέον, προτείνεται η συμμετοχή του Κράτους στη δημιουργία τοπικών επιχειρήσεων ή, τουλάχιστον, στην προώθηση των δυνατοτήτων και της ανάπτυξης

τους: Το πρόβλημα δεν έγκειται τόσο στην αντίθεση που υπάρχει ανάμεσα στην ανικανότητα του Κράτους να δημιουργεί επιχειρηματίες και στην απαίτηση της τοπικής ανάπτυξης να προάγεται με βάση τους δικούς της πόρους, όσο στο ότι οι διαδικασίες της τοπικής εκβιομηχάνισης προέκυψαν στην πραγματικότητα χωρίς την άμεση παρέμβαση του Κράτους. Η διεθνής εμπειρία δείχνει ότι η αγορά και οι πολιτικές της τοπικής ανάπτυξης, με τον τρόπο που λειτούργησαν, κάθε άλλο παρά ευνόησαν τη δημιουργία τοπικών επιχειρηματιών και πάντα δυσκόλευαν την ομαλή λειτουργία των τοπικών συστημάτων. Για το λόγο αυτό, υπάρχει μία κρυφή απαίτηση να βελτιωθεί το επιχειρησιακό περιβάλλον.

Ωστόσο, η αποσαφήνιση του ρόλου του Κράτους και της επιχείρησης στις διαδικασίες της τοπικής ανάπτυξης απαιτεί τη γνώση του ότι είναι δυνατό να συντομευθεί η περίοδος ωρίμανσης των διαδικασιών της ενδογενούς ανάπτυξης, μέσω της δημόσιας παρέμβασης και επιπλέον ότι η ανάμιξη της Διοίκησης δεν περιορίζει την ομαλή λειτουργία της επιχείρησης μέσα στις συνθήκες που δημιουργούνται από την οικονομία της αγοράς. Η συζήτηση γύρω από αυτό το θέμα συνεχίζεται και υπάρχουν επιχειρήματα που υποστηρίζουν διαφορετικές μεταξύ τους απόψεις.

Πράγματι, πίσω από αυτό το κάπως ακαδημαϊκό ζήτημα υπάρχει μία μακροχρόνια διένεξη που αναφέρεται στις δυνατότητες λειτουργίας ενός προτύπου «επιχορηγούμενης ανάπτυξης» μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα. Η εμπειρία των πρόσφατα εκβιομηχανισμένων χωρών, δείχνει ότι οι επιχορηγούμενες οικονομίες μπορούν να ευνοήσουν τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, την οικονομική ανάπτυξη και τη διαρθρωτική αλλαγή, αλλά με το κόστος της ενσωμάτωσης ισχυρών δυσλειτουργιών στο παραγωγικό σύστημα. Ωστόσο, παραμένει αναπάντητο το ερώτημα έως πότε μπορεί να στηρίζεται η ανάπτυξη, επέκταση και ωρίμανση των επιχειρήσεων και των τοπικών επιχειρηματιών χωρίς να μεταβάλλεται η ταυτότητα τους, δηλαδή χωρίς να σταματήσουν οι επιχειρηματίες να είναι δραστήριοι και να μετατραπούν σε υπαλλήλους. (*Antonio Vasquez Barquero, 1991, σ. 174*)

Αυτό οδηγεί και σε άλλα εμπόδια, που συνδέονται με τη δημιουργία και ανάπτυξη των τοπικών επιχειρήσεων. Το κρίσιμο σημείο είναι η αλλαγή νοοτροπίας του πληθυσμού των τοπικών κοινοτήτων στις οποίες δεν αναδείχθηκε ένας επιχειρηματίας ή τοπικοί δυναμικοί ηγέτες, ικανοί να αναλάβουν το μετασχηματισμό της τοπικής οικονομίας. Δεν αρκεί μόνο η κινητικότητα, η μόρφωση και η πληροφόρηση που παραδοσιακά προτείνουν αυτές οι πολιτικές. Είναι επίσης αναγκαίο να ενισχυθεί η δημιουργικότητα καθώς και η αίσθηση του κινδύνου των μελλοντικών επιχειρηματιών. Αυτή,

αναμφίβολα, είναι μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις που έχουν να αντιμετωπίσουν οι πολιτικές της τοπικής ανάπτυξης.

Η εμπειρία της τοπικής εκβιομηχάνισης στην Ισπανία δείχνει ότι οι καταστάσεις ανάγκης και η πιθανότητα ωφελειών ωθούν ένα μέρος του τοπικού πληθυσμού και πιέζουν για τη δημιουργία νέων επιχειρηματιών. Προς το παρόν, αυτές οι συνθήκες υπάρχουν σε ένα μεγάλο αριθμό τοπικών ισπανικών κοινοτήτων, γεγονός που οδηγεί σε σκέψεις όσον αφορά τη βιωσιμότητα των ενεργειών της επιχειρηματικής ανάπτυξης.

Πάντως, η επιτυχία των πολιτικών της τοπικής ανάπτυξης είναι δυνατή μόνο όταν οι τοπικές κοινότητες τις θεωρήσουν ως κατάλληλες. Αυτό απαιτεί όχι μόνο γνώση των ικανοτήτων τους και των δυνατοτήτων να χρησιμοποιούν παραγωγικά τους υπάρχοντες τοπικούς πόρους, αλλά και τη γνώση του ότι υπάρχει μία σιωπηρή συμφωνία ή συνεχής και σταθερή επιθυμία της τοπικής κοινότητας να επισπευθούν οι διαδικασίες της διαρθρωτικής αλλαγής. Για το λόγο αυτό, μία αναγκαία συνθήκη είναι η επίτευξη ενός σημαντικού βαθμού αυτονομίας, γεγονός που προσκρούει σε εμπόδια που πηγάζουν από τις περιορισμένες αρμοδιότητες των τοπικών κυβερνήσεων και την ύπαρξη ενός χαμηλού βαθμού ανεξαρτησίας των τοπικών φορέων.

Ο σχεδιασμός ορισμένων πραγματοποιήσιμων σκοπών και το ξεπέραςμα των εμποδίων που αντιμετωπίζουν οι πολιτικές της τοπικής ανάπτυξης, μπορούν να αντιμετωπιστούν μόνο κατά τη διαδικασία της διαμόρφωσης των πολιτικών της τοπικής ανάπτυξης και την εφαρμογή τους. Πράγματι, θα πρέπει να τονιστεί ότι η χωρική διάσταση της τοπικής ανάπτυξης εισάγει ένα μεγαλύτερο βαθμό πολυπλοκότητας στη διαμόρφωση και εφαρμογή αυτών των πολιτικών, καθώς πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψη, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, όλες οι ενέργειες και τα προγράμματα που, άμεσα ή έμμεσα, επηρεάζουν τη διαδικασία της τοπικής ανάπτυξης.

Με δεδομένο το ότι η τοπική ανάπτυξη είναι η ανάπτυξη ενός χώρου, οι πολιτικές που επιχειρούν αυτή την ανάπτυξη θα πρέπει να είναι πολιτικές ολοκληρωμένης ανάπτυξης. Έτσι, ένας από τους σκοπούς τους πρέπει να είναι ο συντονισμός των δραστηριοτήτων της τοπικής κοινότητας στο χώρο, γεγονός που θα οδηγήσει σε μία συγκεκριμένη διαδικασία τοπικής ανάπτυξης. Αυτό αφορά την επίτευξη ενός πολλαπλασιαστικού αποτελέσματος από τις δραστηριότητες όλων των φορέων που δρουν στην περιοχή και έχουν ως στόχο το μετασχηματισμό της. Ταυτόχρονα, όμως, θα πρέπει να ληφθούν υπ' όψη οι θετικές και αρνητικές επιπτώσεις εκείνων των πολιτικών που σιωπηρά επηρεάζουν τις διαδικασίες της τοπικής ανάπτυξης. (*Antonio Vasquez Barquero, 1991, σ. 175-176*)

Πέραν αυτών, στο σημείο αυτό, θα πρέπει να τονισθεί και η πολυπλοκότητα αυτών των πολιτικών τοπικής ανάπτυξης, αλλά και η αναγκαιότητα συντονισμού των προγραμμάτων και των ενεργειών που έχουν επιπτώσεις στο χώρο. Ένας στρατηγικός σκοπός των πολιτικών της τοπικής ανάπτυξης είναι, αναμφίβολα, ο συντονισμός όλων των ενεργειών και προγραμμάτων που έχουν επίδραση σε τοπικό επίπεδο. Αυτό συνίσταται στο συντονισμό των ενεργειών που κατευθύνονται στην άμεση προώθηση της τοπικής οικονομικής ανάπτυξης (όπως εκείνες που προτείνονται για την επίλυση των χρηματοδοτικών προβλημάτων και των ανεπαρκειών της παροχής υπηρεσιών ή για τη χρηματική στήριξη των νέων τοπικών επιχειρήσεων) με άλλες που αποσκοπούν στη βελτίωση των συνθηκών μέσα στις οποίες κινητοποιούνται οι ανθρώπινοι πόροι (π.χ. ανάδειξη επιχειρηματιών ή κατάρτιση εργατικού δυναμικού) ή διαχειρίζονται εξειδικευμένα τομεακά προγράμματα (γεωργία, βιομηχανία).

Ωστόσο, οι δημόσιοι φορείς δεν μπορούν να μη λάβουν υπ' όψη ότι το αποτέλεσμα των πολιτικών της τοπικής ανάπτυξης καθορίζεται από το σύνολο των μακροοικονομικών και τομεακών πολιτικών της κρατικής και περιφερειακής διοίκησης. Οι πολιτικές για τη βιομηχανία και την τεχνολογία, για την εκπαίδευση και την απασχόληση, για τα δημόσια έργα και τον τουρισμό, παρότι έχουν σχεδιαστεί για το σύνολο της οικονομίας ή για μία περιφέρεια επηρεάζουν την ανάπτυξη των τοπικών οικονομιών και καθορίζουν τις τοπικές διαδικασίες της ανάπτυξης.

Το πρόβλημα ανακύπτει όταν αυτές οι πολιτικές έρχονται σε σύγκρουση με τους σκοπούς της τοπικής ανάπτυξης. Οι σκοποί αυτοί δύσκολα θα επιτευχθούν, με δεδομένο τον συμπληρωματικό χαρακτήρα των πολιτικών της τοπικής ανάπτυξης μέσα στη γενική στρατηγική ανάπτυξης της εθνικής οικονομίας και την περιορισμένη επενδυτική τους δυνατότητα. Η λύση σε τέτοιου τύπου συγκρούσεις έρχεται αναγκαστικά, καθότι οι εθνικές και περιφερειακές πολιτικές ενσωματώνουν τους σκοπούς της τοπικής ανάπτυξης. Επομένως, οι τοπικοί δημόσιοι φορείς θα πρέπει να συντονίσουν τις ενέργειες και τα προγράμματά τους με τα αντίστοιχα εθνικά και περιφερειακά προγράμματα. (*Antonio Vasquez Barquero, 1991, σ. 177*)

6. Οι δυνατότητες της τοπικής δράσης

Υπάρχουν πολλοί λόγοι για τους οποίους η δράση που μπορεί να αναληφθεί για την προώθηση της απασχόλησης σε τοπικό επίπεδο είναι ενδεχομένως μεγίστης σημασίας για την ανάπτυξη και την εφαρμογή της πολιτικής για την απασχόληση.

Πρώτον, εξακολουθούν να υπάρχουν πολύ ουσιαστικές γεωγραφικές απο-

κλίσεις αναφορικά (α) στην αύξηση της απασχόλησής και (β) στις συγκεντρώσεις -ποσοστών ανεργίας - ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την μακροχρόνια ανεργία και την οικονομική αδράνεια στα κράτη μέλη και στην Ευρωπαϊκή Ένωση ως σύνολο. Εντούτοις, η δράση για την προώθηση της τοπικής απασχόλησης αποφέρει οφέλη και σε άλλα επίπεδα πέραν του τοπικού. Μια τέτοια δράση μπορεί να βελτιώσει την αποτελεσματικότητα της διαρθρωτικής προσαρμογής και τη λειτουργία των αγορών εργασίας σε εθνικό επίπεδο.

Δεύτερον, η συνεχής αναδιάρθρωση και προσαρμογή των αγορών εργασίας στις οικονομικές αλλαγές λαμβάνει αρχικά χώρα, και δοκιμάζεται, σε τοπικό επίπεδο: κλεισίματα εταιρειών και απολύσεις, καθώς και ανοίγματα και προσλήψεις πραγματοποιούνται ευρύτατα σε τοπικό επίπεδο. Η αναζήτηση εργασίας, ιδιαίτερα ανάμεσα στις ομάδες που βρίσκονται σε πιο μειονεκτική θέση, είναι αρχικά εκ φύσεως τοπική.

Τρίτον, οι τοπικές διαφορές στο χαρακτήρα και στη φύση των προβλημάτων που αφορούν στην απασχόληση γεννούν την ανάγκη ύπαρξης τοπικής «ευαισθησίας» στο σχεδιασμό της πολιτικής. Εάν το πρόβλημα διαφέρει, τότε θα διαφέρει και η λύση. Για να διασφαλιστεί ότι μια τέτοια ευαισθησία είναι δυνατόν να υπάρξει, η ανάπτυξη και η χρήση της «ευφυΐας» μιας υγιούς τοπικής αγοράς εργασίας αποτελεί προϋπόθεση για την προσαρμογή της πολιτικής στις συγκεκριμένες ανάγκες των διαφορετικών περιόχων.

Τέταρτον, η πολιτική που έχει σχεδιαστεί σε τοπικό επίπεδο έχει μεγάλες πιθανότητες να μπορέσει να ακολουθήσει μια βελτιωμένη, πιο επικεντρωμένη και ευέλικτη προσέγγιση των προβλημάτων της αγοράς εργασίας. Τα προβλήματα είναι πιο εύκολο να εντοπιστούν και να αντιμετωπιστούν στην περιοχή όπου προκύπτουν και, αφού οι περισσότερες προσπάθειες προσαρμογής πραγματοποιούνται σε τοπικό επίπεδο (όπου στην ουσία οι περισσότεροι εργαζόμενοι αναζητούν εργασία και οι περισσότερες εταιρείες αναζητούν υπαλλήλους), κάτι τέτοιο συμβαίνει συχνά στο τοπικό επίπεδο.

Πέμπτον, η συμμετοχή σημαντικών φορέων (εργοδοτών, εργαζομένων και γραφείων) στην τοπική κοινότητα μπορεί να αποτελέσει ισχυρό εργαλείο: στην αποτελεσματική αξιολόγηση των τοπικών αναγκών, στην προσαρμογή της πολιτικής και του σχεδιασμού των προγραμμάτων και βέβαια στη διασφάλιση του αυξημένου χρόνου πραγματοποίησης και νομιμότητας των ενεργειών που υλοποιούνται για την προώθηση της απασχόλησης. Συγκεκριμένα στις περιοχές που περισσότερο υφίστανται τις αρνητικές συνέπειες απ' ότι δέχονται τα οφέλη της οικονομικής σύγκλισης, όπου οι πολίτες αισθάνονται περιθωριοποιημένοι ή αποκλεισμένοι, μια τέτοια συμμετοχή μπορεί να

αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας των πολιτικών. Η «εγγύτητα» των γραφείων εργασίας και η «άμεση σχέση» τους με το πρόβλημα είναι απαραίτητες σε αυτήν την περίπτωση.

Έκτον, υπάρχουν πολλά οφέλη από την εφαρμογή της τοπικής πολιτικής. Φέρνει τα γραφεία εργασίας πιο κοντά στον απλό λαό, αυξάνοντας την ανταλλαγή πληροφοριών, το διάλογο και την πρόσβαση των πολιτών στους τομείς της εφαρμογής της πολιτικής για την αγορά εργασίας. Δεδομένου του σχετικά μεγάλου αριθμού γραφείων εργασίας που προσπαθούν να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα που σχετίζονται με την απασχόληση, ο κίνδυνος διάσπασης μπορεί να μειωθεί αν υπάρξει διάλογος ανάμεσα σε αυτά, ώστε να ενισχυθεί ο συντονισμός τους. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί ευκολότερα σε τοπικό επίπεδο όπου η «δικτύωση» και η δημιουργία συμπράξεων μπορούν να αυξηθούν σημαντικά. Η τοπική δράση μπορεί να κινητοποιήσει πολλούς τοπικούς πόρους - το κοινωνικό κεφάλαιο της περιοχής, τις σχέσεις εμπιστοσύνης και την καθημερινή συνεργασία ανάμεσα σε άτομα και οργανισμούς. Οι συμπράξεις μπορούν να συντονίσουν και να εφαρμόσουν κάποιες ενέργειες, ώστε να συμμετάσχουν στη διαδικασία με επιτυχία. Επίσης, η τάση των γραφείων που σχετίζονται με την αγορά εργασίας να «αποχωρούν» ή να εκχωρούν διάφορες αρμοδιότητες ταυτόχρονα σε τοπικούς φορείς και συμπράξεις, αυξάνει την υπευθυνότητα και τη νομιμότητα σε τοπικό επίπεδο και καθιστά απαραίτητη, για τον έλεγχο, τη ρύθμιση και την οργάνωση των συναντήσεων, την άμεση επαφή με τους φορείς αυτούς.

Η σημαντική και ολοένα αυξανόμενη διαφοροποίηση των ποσοστών ανεργίας ανάμεσα στις τοπικές αγορές εργασίας, η άμεση επαφή των συμμετεχόντων στις ενέργειες που πραγματοποιούνται σε τοπικό επίπεδο με τα προβλήματα και τους φορείς, και ο τρόπος με τον οποίο το τοπικό επίπεδο συντελεί στο συντονισμό και την ενσωμάτωση των πολιτικών ευνοούν την απόδοση αρμοδιοτήτων στο επίπεδο αυτό. Όπως υποστηρίζει ο ΟΟΣΑ, *«πολλοί παράγοντες ευνοούν την αυξανόμενη αποκέντρωση της πολιτικής για την απασχόληση»*. Με λίγα λόγια, οι πολιτικές που είναι προσαρμοσμένες στις ανάγκες που επικρατούν σε συγκεκριμένες περιοχές φέρνουν τη χάραξη της πολιτικής κοντά στους πολίτες και στις ανάγκες τους. (Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, σ. 23-24)

7. Ο ρόλος του τοπικού επιπέδου στην ευρωπαϊκή πολιτική για την απασχόληση

Η τοπική διάσταση της πολιτικής για την απασχόληση άρχισε να παίζει πρωτεύοντα ρόλο μετά το Λευκό Έγγραφο της Επιτροπής σχετικά με *«την Ανάπτυξη, τον*

Ανταγωνισμό και την Απασχόληση» το 1993 και κατά τη δεκαετία του 1990 αναλήφθηκαν διάφορες τοπικές πρωτοβουλίες για την απασχόληση. Επίσης, από το 1998, υπάρχει μια τοπική «διάσταση» στην Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Απασχόληση.

Στο πλαίσιο αυτής της αυξανόμενης αναγνώρισης της αξίας της τοπικής διάστασης και της ολοένα και μεγαλύτερης ανάπτυξης της τοπικής δράσης για την απασχόληση στα κράτη μέλη, η Επιτροπή παρουσίασε την εκστρατεία «*Τοπική δράση για την Απασχόληση*» την άνοιξη του 2000 (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2000). Οι εξάμηνες διαβουλεύσεις και τα σεμινάρια κατέληξαν στη σύνοδο του Στρασβούργου το Δεκέμβριο του 2000. Αποτέλεσμα ήταν να εκδοθεί μία Ανακοίνωση της Επιτροπής, που δημοσιεύτηκε το Σεπτέμβριο του 2001 (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2001), που ανέλυε τα μελλοντικά σχέδια της Επιτροπής για την τοπική ανάπτυξη, το ρόλο της τοπικής διάστασης στην ΕΣΑ και παρουσίαζε προτάσεις ενίσχυσης της αποτελεσματικότητας των τοπικών στρατηγικών για την απασχόληση. Κατά τα έτη 2001/2, αναπτύχθηκαν ορισμένα πειραματικά προγράμματα που περιλάμβαναν: προπαρασκευαστικά μέτρα για την Ανάπτυξη της Απασχόλησης σε Τοπικό επίπεδο, δραστηριότητες, μελέτες σχετικά με την απόδοση των δεικτών για την ανάπτυξη της απασχόλησης σε τοπικό επίπεδο, ένα πρόγραμμα συνεχούς αναθεώρησης για την ανάπτυξη της απασχόλησης σε τοπικό επίπεδο και την έκδοση ενός οδηγού «τοπικών λειτουργιών» για την ανάπτυξη της απασχόλησης σε τοπικό επίπεδο.

Η ΕΣΑ παρέχει ένα συνεκτικό πλαίσιο για την κατανόηση της εθνικής πολιτικής για την απασχόληση, μια σταθερή βάση στο πλαίσιο της οποίας άρχισε από το 1997 και εντεύθεν να πραγματοποιείται η αναθεώρηση και η ανάπτυξη της εθνικής πολιτικής και ένα σύνολο μέτρων με σκοπό την επίτευξη των γενικών ευρωπαϊκών στόχων για την απασχόληση, όπως αυτοί είχαν τεθεί στις συνόδους της Λισσαβόνας και της Στοκχόλμης. Έως και το 2003 στηριζόταν σε ένα σύστημα 4 πυλώνων και 18 κατευθυντηρίων γραμμών στις οποίες προστέθηκαν εν συνεχεία κάποιοι «οριζόντιοι» αντικειμενικοί σκοποί.

Το πλαίσιο αυτό όπως διαμορφώθηκε στις Κατευθυντήριες Γραμμές για την Απασχόληση και μετά από ορισμένες τροποποιήσεις, παρέχει έως και σήμερα τα θεμέλια για την ανάληψη συγκεκριμένης τοπικής δράσης για την απασχόληση.

Παρουσιάζει μάλιστα ορισμένα πλεονεκτήματα, παρέχει ένα σαφές και συστηματικό πλαίσιο εντός του οποίου οι δεσμοί με την εθνική πολιτική και με το ευρωπαϊκό πλαίσιο είναι διαφανείς, παρέχει στους τοπικούς φορείς ένα είδος οδηγού για την ανάληψη δράσης για την απασχόληση σε τοπικό επίπεδο και τοποθετεί τις τοπικές προτε-

ραιότητες και προοπτικές εντός ενός ευρύτερου οράματος στρατηγικής. Το πιο σημαντικό είναι ότι παρέχει αναγνώριση του ρόλου που ενδέχεται να αναλάβει η τοπική διάσταση στο πλαίσιο όλων (ή των περισσότερων) πυλώνων και κατευθυντηρίων γραμμών. (Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, σ. 25-26)

Τα τελευταία χρόνια, έως και το 2009 προ της υφιστάμενης οικονομικής κρίσης, η απόδοση της αγορά εργασίας της Ε.Ε. βελτιώθηκε σημαντικά με τη δημιουργία άνω των 10 εκατομμυρίων νέων θέσεων εργασίας από το 1997 και τη μείωση των ανέργων κατά 4 εκατομμύρια. Οι μειώσεις στα επίπεδα της διαρθρωτικής ανεργίας, ένα πρότυπο οικονομικής ανάπτυξης που στηρίζεται περισσότερο στην αύξηση της απασχόλησης και μια πιο γρήγορη ανταπόκριση της αγοράς εργασίας στις οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές αποτελούν σημαντικές διαρθρωτικές βελτιώσεις. Το ποσοστό απασχόλησης έχει αυξηθεί από λιγότερο από 60% το 1994 σε περισσότερο από 64% - και κυρίως στην Ιρλανδία, την Ισπανία και την Ολλανδία - αλλά υπάρχουν πολλά βήματα που πρέπει να γίνουν ακόμη. Απαιτείται να δημιουργηθούν 15 εκατομμύρια νέες θέσεις εργασίας έως το 2015 για την επιτυχία του στόχου της Λισσαβόνας που αναφέρεται σε ένα ποσοστό απασχόλησης της τάξεως του 70%, χωρίς να λάβουμε υπόψη μας την επίδραση της διεύρυνσης.

Είναι προφανώς δύσκολο να εκτιμηθεί το ποσοστό της βελτίωσης αυτής με δεδομένη βέβαια και την οικονομική κρίση που ταλανίζει τις εθνικές οικονομίες παγκοσμίως. Παρ'όλα αυτά, υπήρξαν σημαντικές αλλαγές στις εθνικές πολιτικές για την απασχόληση, με σαφή βήματα σύγκλισης προς τους κοινούς ευρωπαϊκούς στόχους που τέθηκαν στις κατευθυντήριες γραμμές της πολιτικής της ΕΣΑ. Πέρα από τη γενική προσπάθεια σύγκλισης των πολιτικών, η ανοιχτή μέθοδος του συντονισμού της διαδικασίας του Λουξεμβούργου απέδειξε την προστιθέμενη αξία της. Η Στρατηγική επέφερε σημαντικές αλλαγές στη διαμόρφωση και το στόχο της εθνικής πολιτικής που πέρασε από τη διαχείριση της ανεργίας στη διαχείριση της ανάπτυξης της απασχόλησης.

Παρά την πρόοδο που έχει συντελεστεί, οι προκλήσεις που παραμένουν είναι σημαντικές δημογραφικές τάσεις, μείωση των δεξιοτήτων και δημιουργία νέων προβλημάτων στο ζήτημα της απασχόλησης, διαφορές στην απόδοση των περιφερειών, συνεχιζόμενη οικονομική αναδιάρθρωση, παγκοσμιοποίηση και διεύρυνση της Ε.Ε. Για παράδειγμα, η διεύρυνση θα οδηγήσει σε μια μεγέθυνση της αγοράς εργασίας κατά 30% περίπου σε σχέση με τα σημερινά δεδομένα. Η ανάγκη συνέχισης της προσπάθειας μείωσης της μακροχρόνιας ανεργίας, επίτευξης των στόχων που έχουν τεθεί σχετικά με τα ποσοστά απασχόλησης και περιορισμού των διαφοροποιήσεων που υπάρχουν στο θέμα

της απασχόλησης ανάμεσα στις διάφορες περιφέρειες παραμένει σε αυτό το πλαίσιο μια σοβαρή πρόκληση.

Για να υπάρξει αποτελεσματική αντιμετώπιση των προκλήσεων αυτών, η αναθεώρηση της ΕΣΑ πρότείνει να επαναπροσδιορίσει η διαδικασία του Λουξεμβούργου τις βασικές της προτεραιότητες π.χ. δημιουργώντας περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας και προωθώντας μια περιεκτική αγορά εργασίας. Προσδιορίζει τέσσερα βασικά ζητήματα για τη μεταρρύθμιση της ΕΣΑ: (α) την ανάγκη καθορισμού σαφών στόχων που να ανταποκρίνονται στις προκλήσεις που παρουσιάζονται στο πλαίσιο διαφόρων πολιτικών, (β) την ανάγκη απλοποίησης των κατευθυντήριων γραμμών για τις διάφορες πολιτικές χωρίς να μειώνεται η αποτελεσματικότητά τους, (γ) την ανάγκη βελτίωσης της διακυβέρνησης και ενίσχυσης των συμπράξεων κατά την εκτέλεση της στρατηγικής και (δ) την ανάγκη διασφάλισης μεγαλύτερης σταθερότητας και συμπληρωματικότητας απέναντι στις άλλες σχετικές ευρωπαϊκές διαδικασίες, κυρίως στις Κατευθυντήριες Γραμμές για την Γενική Οικονομική Πολιτική. (*Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, σ. 27-28*)

Η αύξηση των ποσοστών απασχόλησης με σκοπό την επίτευξη των στόχων που τέθηκαν στις συνόδους της Λισσαβόνας και της Στοκχόλμης αποτελεί κεντρικό σημείο της στρατηγικής που προτάθηκε στη Λισσαβόνα. Κάτι τέτοιο με την πάροδο του χρόνου θα αποτελέσει προϋπόθεση, όχι μόνο για τη μείωση της ανεργίας, αλλά και για την οικονομική ανάπτυξη και για τη διασφάλιση της βιωσιμότητας του κοινωνικού μας προτύπου. Η οικονομική ανάπτυξη θα εξαρτηθεί όμως και από την παραγωγικότητα της εργασίας. Η πρόκληση της ΕΣΑ, εάν θέλουμε να υποστηρίξουμε την ανάδειξη της Ε.Ε. στην πιο ανταγωνιστική οικονομία έως το 2015, θα έγκειται στην προώθηση περισσότερων και καλύτερων θέσεων εργασίας που επίσης θα είναι περισσότερο παραγωγικές. Η μείωση των διαφορών αναφορικά στις δυνατότητες πρόσβασης στην αγορά εργασίας, και στον κοινωνικοοικονομικό τομέα και σε επίπεδο περιφερειών, είναι ένα ζήτημα που σχετίζεται και με την ισότητα και με την αποδοτικότητα. Βάσει των συλλογισμών αυτών, η Επιτροπή έχει προσδιορίσει τρεις κύριες προκλήσεις για τις μελλοντικές κατευθυντήριες γραμμές:

- Αύξηση των ποσοστών απασχόλησης και συμμετοχής σύμφωνα με τους στόχους που τέθηκαν στις συνόδους της Λισσαβόνας και της Στοκχόλμης, συντελώντας έτσι στη μείωση της ανεργίας.
- Βελτίωση της ποιότητας της εργασίας και προώθηση παραγωγικών θέσεων

εργασίας.

- Προώθηση μιας περιεκτικής αγοράς εργασίας μέσω της μείωσης των διαφορών σε κοινωνικό (συμπεριλαμβανομένων των διακρίσεων ως προς το φύλο) και τοπικό επίπεδο.

8. Τοπικά σχέδια δράσης για την απασχόληση

Τόσο στις συνόδους της Λισσαβόνας και της Στοκχόλμης, όσο και στις γενικότερες συζητήσεις στην Ε.Ε. επισημάνθηκε ότι είναι πολύ σημαντική η υιοθέτηση μίας στρατηγικής, συνεκτικής και ενιαίας προσέγγισης σχετικά με την ανάπτυξη της τοπικής απασχόλησης. Η στρατηγική θα πρέπει να σκοπεύει στην κάλυψη, σε έναν ορισμένο βαθμό και εφόσον αυτό απαιτείται από τις τοπικές συνθήκες, και των τεσσάρων πυλώνων της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση. Μία στρατηγική για την τοπική απασχόληση πρέπει να εξασφαλίζει μεγαλύτερη αξία σε σύγκριση με τις παραδοσιακές ή συνήθεις δραστηριότητες στην περιφέρεια. Πρέπει να λαμβάνει υπόψη πολλά στρατηγικά ζητήματα σε τοπικό επίπεδο, όπως την ενσωμάτωση της διάστασης της απασχόλησης σε όλες τις τοπικές πολιτικές και την αξιολόγηση της επιπρόσθετης συνεισφοράς τους όσον αφορά τη δημιουργία θέσεων εργασίας. Η στρατηγική για την τοπική απασχόληση πρέπει να διασφαλίσει ότι η ίδια μπορεί να παραμείνει μία μακροπρόθεσμη προσπάθεια καθώς και ότι οι τοπικοί συνεργάτες θα δεσμευτούν για τη δημιουργία θέσεων εργασίας και για την οικονομική ανάπτυξη της περιφέρειας τους. Οι στρατηγικές για την τοπική απασχόληση ανταποκρίνονται σε μία νέα προσέγγιση σχετικά με τη διακυβέρνηση σε ευρωπαϊκές περιφέρειες και εδαφικές μονάδες. Στην πραγματικότητα, η τοπική δράση για την απασχόληση συνεπάγεται κινητοποίηση όλων των φορέων σε διαφορετικά επίπεδα και περιλαμβάνει τη συνεισφορά και τις πρωτοβουλίες των τοπικών φορέων, οι οποίοι λόγω της αμεσότητας τους είναι εκείνοι που γνωρίζουν καλύτερα τις ανάγκες των ανθρώπων, τις επιχειρήσεις και το δυναμικό των περιφερειών τους.

Τα Τοπικά Σχέδια Δράσης πρέπει να λάβουν υπόψη τους τούς νέους προσανατολισμούς της ΕΣΑ προς κατευθυντήριες γραμμές που εστιάζουν περισσότερο στο αποτέλεσμα. Αντανακλώντας την πολιτική ισορροπία της ημερήσιας ατζέντας της Λισσαβόνας, οι προτεινόμενες κατευθυντήριες γραμμές πρέπει να ενισχύσουν τους τρεις συμπληρωματικούς και από κοινού υποστηριζόμενους στόχους: πλήρης απασχόληση, ποιότητα και παραγωγικότητα στην εργασία και αγορά εργασίας συνοχής

και συμμετοχής. Ένα στοιχείο ζωτικής σημασίας, προκείμενου να λειτουργήσουν οι στρατηγικές για την τοπική απασχόληση, είναι το πέρασμα από τη μεμονωμένη διαχείριση των τοπικών δραστηριοτήτων σε μία αποτελεσματική λειτουργία των περιφερειακών στρατηγικών. Είναι πολύ σημαντική η αλλαγή μίας τμηματικής προσέγγισης σε μία ολοκληρωμένη προσέγγιση. Η ολοκληρωμένη στρατηγική μας επιτρέπει να λάβουμε υπόψη μας διαφορετικά γενικά πλαίσια και καταστάσεις με πολλά προβλήματα.

Είναι πολύ σημαντική η υιοθέτηση μίας στρατηγικής, συνεκτικής και ενιαίας προσέγγισης σχετικά με την ανάπτυξη της τοπικής απασχόλησης. Η στρατηγική για την τοπική απασχόληση συμπεριλαμβάνει πολλούς τοπικούς φορείς, και μία από τις βασικές προκλήσεις της είναι η δημιουργία συμπράξεων μεταξύ του ιδιωτικού τομέα, κοινωνικών παραγόντων, υπηρεσιών τοπικής απασχόλησης και της αυτοδιοίκησης. Η διαδικασία αυτή δεν είναι μόνο τεχνικό θέμα, απαιτεί τη θεσμική δέσμευση των τοπικών φορέων. Μέσα σε αυτή την ευρεία τοπική συνεργασία πρέπει να συμπεριληφθούν πολλά θέματα σχετικά με τη δημιουργία θέσεων εργασίας στο γενικότερο πλαίσιο των νέων τάσεων του κοινωνικού αποκλεισμού, της ανταγωνιστικότητας, της κοινωνίας της πληροφορίας και των νέων πηγών απασχόλησης. Η πολυπλοκότητα της εφαρμογής μίας ΤΣΑ απαιτεί την υιοθέτηση μίας στρατηγικής, συνεκτικής και ενιαίας προσέγγισης της ανάπτυξης της τοπικής απασχόλησης. Στην πραγματικότητα, συνεπάγεται μία μακροπρόθεσμη προσπάθεια και απαιτεί νέες ικανότητες στους τοπικούς οργανισμούς.

Η ανάγκη για τοπική δράση για την απασχόληση βασίζεται σε πολλούς λόγους. Μερικοί από αυτούς τους λόγους είναι συμπληρωματικοί και καθοδηγούν όσους λαμβάνουν πολιτικές και κοινωνικές αποφάσεις καθώς και άλλους φορείς τις κοινωνίας των πολιτών, να δρουν για την απασχόληση σε τοπικό επίπεδο.

Οι εν λόγω τοπικές δράσεις ξεκίνησαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 μέσα σε ένα γενικότερο πλαίσιο ύφεσης μείωσης των επενδύσεων σε παραδοσιακούς βιομηχανικούς τομείς, αύξηση των ποσοστών ανεργίας, και συγκεκριμένα της διαρθρωτικής ανεργίας. Οι αλλαγές αυτές και οι προκλήσεις που τις συνόδεψαν, οδήγησαν τους φορείς στην τροποποίηση των πρωτοβουλιών σχετικά με τη δημιουργία θέσεων εργασίας, τις νέες επιχειρήσεις και τις οικονομικές δραστηριότητες, αναζητώντας νέα ρύθμιση μεταξύ προσφοράς και ζήτησης, βελτίωση της οικονομικής ανάπτυξης σχετικά με την απασχόληση και δημιουργία νέων μηχανισμών για την επαγγελματική και κοινωνική ενσωμάτωση των κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων

στην αγορά εργασίας.

Οι παράγοντες που συνέβαλαν στη δικαίωση και την ενίσχυση της περιφερειακής διάστασης των πολιτικών για την απασχόληση είναι γνωστοί και ορίζονται συνοπτικά ως εξής:

1. Περιορισμοί των παγκόσμιων και τμηματικών αντιδράσεων στις διαρθρωτικές αλλαγές που επηρέασαν επιχειρήσεις, περιφέρειες και βιομηχανικούς κλάδους με πολύ διαφορετικούς τρόπους
2. Τοπική πίεση από τους πολίτες και έντονη συμμετοχή της τοπικής αυτοδιοίκησης. Αντιμέτωποι με σοβαρές τοπικές καταστάσεις, οι πολίτες και οι δημοκρατικοί τοπικοί τους εκπρόσωποι απαιτούν από τις κεντρικές κυβερνήσεις να δράσουν άμεσα με νέες και άμεσες ενέργειες για τη δημιουργία θέσεων εργασίας, τροποποίηση της οικονομικής και βιομηχανικής δομής και κοινωνικών χρεογράφων, για τα οποία υπήρχε επιτακτική ανάγκη λόγω της οικονομικής εκλογίκευσης και της ανεργίας.
3. Αναγνώριση του καθοριστικού ρόλου των μικρών επιχειρήσεων στη διαδικασία προώθησης και τροποποίησης της απασχόλησης. Η δημιουργία θέσεων εργασίας από αυτές τις μικρές εταιρίες δεν εξαρτάται μόνο από το κεντρικό, θεσμικό περιβάλλον, αλλά και από άλλα και κυρίως ένα τοπικό και υποστηρικτικό περιβάλλον.
4. Η αντίληψη ότι πολλές κοινωνικές ανάγκες παραμένουν ανικανοποίητες και ότι νέες πηγές απασχόλησης και δραστηριοτήτων μπορούν να αξιοποιηθούν λαμβάνοντας υπόψη την ικανοποίηση αυτών των κοινωνικών αναγκών.
5. Συνειδητοποίηση των μεγάλων διαφορών μεταξύ καταστάσεων απασχόλησης σε διαφορετικές αγορές εργασίας και η ανάγκη προσαρμοσμένων ανταποκρίσεων για διαφορετικά γεωγραφικά πλαίσια και για μία στρατηγική για την απασχόληση με αμεσότητα προς τους ανθρώπους και τις επιχειρήσεις.
6. Η ανάπτυξη πρέπει να μελετηθεί και να ξαναμελετηθεί από μία βασική παγκόσμια προοπτική, από μία προοπτική βασικής ολοκλήρωσης και αειφορίας καθώς και από μία μακροπρόθεσμη προοπτική. Πρέπει να βρεθούν ισορροπίες μεταξύ της δημιουργίας πλούτου και απασχόλησης, προστασίας του περιβάλλοντος και κοινωνικής συνοχής. (Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, σ. 96-98)

Ο όλο και πιο σχετικός ρόλος του τοπικού επιπέδου αποτελεί, επίσης, έναν

ακόμη παράγοντα που πρέπει να ληφθεί υπόψη. Οι περιοχές έγιναν ένας καθοριστικός παράγοντας για τη διαχείριση των νέων κοινωνικών αλλαγών και δημόσιων πολιτικών που πρέπει να υιοθετήσουν προσεγγίσεις με πορεία προς τα πάνω όσον αφορά την αποδοτικότητα και την επίδραση τους. Οι κεντρικές κυβερνήσεις συναντούν πολλά εμπόδια στην αντιμετώπιση των νέων διαφορετικών προβλημάτων στις περιφέρειες.

Μία στρατηγική για την τοπική απασχόληση πρέπει να κινητοποιεί όλους τους φορείς σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, συμπεριλαμβανομένων και των κοινωνικών εταίρων, για την εφαρμογή της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση, ορίζοντας την εν δυνάμει δημιουργία θέσεων εργασίας σε τοπικό επίπεδο και την ενίσχυση των συμπράξεων προς αυτή την κατεύθυνση.

Μία στρατηγική για την τοπική απασχόληση προέρχεται από την κοινή σκέψη όλων των τοπικών φορέων και θέτει τους στόχους για την απασχόληση για μία μέση περίοδο, τη θέσπιση των μέτρων για την επίτευξη των εν λόγω στόχων, προβλέπει την αναγκαιότητα των ανθρώπινων και χρηματοοικονομικών πόρων για την εφαρμογή και συνοδεύεται από μηχανισμούς για την παρακολούθηση και την αξιολόγηση της απόδοσης.

9. Τα «κοινά στοιχεία» της στρατηγικής για την τοπική απασχόληση

Η στρατηγική πρέπει να έχει ως στόχο την κάλυψη, κατά κάποιο βαθμό και εφόσον αυτό απαιτείται από τις τοπικές συνθήκες, και των 4 πυλώνων της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση. Σε οποιαδήποτε περίπτωση ο στόχος είναι η ανάπτυξη μίας πιο στρατηγικής, συνεκτικής και ενιαίας προσέγγισης της απασχόλησης σε τοπικό επίπεδο, ορίζοντας καλύτερους στόχους και πρότυπα σε τοπικό και περιφερειακό πλαίσιο.

Στην πραγματικότητα, η στρατηγική για την τοπική απασχόληση πρέπει να λάβει υπόψη της ορισμένα «κοινά στοιχεία» ή καθοριστικούς παράγοντες, όπως:

Συγκριτική ανάλυση της τοπικής απασχόλησης. Η στρατηγική για την τοπική απασχόληση πρέπει να βασίζεται σε μία κατάλληλη ανάλυση ή διάγνωση της τοπικής αγοράς εργασίας και της κατάστασης της απασχόλησης. Η ανάλυση ή η διάγνωση αυτή θα λειτουργεί ως μέτρο σύγκρισης βάσει του οποίου θα μπορεί να μετρηθεί και να αξιολογηθεί η πρόοδος. Αυτή η συγκριτική ανάλυση πρέπει να πραγματοποιείται κυρίως με σκοπό την ανάπτυξη της στρατηγικής για την τοπική απασχόληση, ενώ θα πρέπει να ενσωματώνονται και οι υπάρχουσες πληροφορίες, μελέτες και αναλύσεις εάν παρέχουν σχετικές πληροφορίες.

Ο τέταρτος πυλώνας της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση πρέπει να συμπεριλαμβάνεται, σε κάποιο βαθμό, στις στρατηγικές για την τοπική απασχόληση.

Συνεργασία στρατηγικής για την Απασχόληση. Η στρατηγική για την τοπική απασχόληση πρέπει να αναπτυχθεί, να βελτιωθεί και να εφαρμοστεί από μία συγκεκριμένη συνεργασία, η οποία περιλαμβάνει εκπροσώπους όσο το δυνατόν περισσότερων φορέων, όπως: δημόσιες αρχές, υπηρεσίες δημόσια απασχόλησης, κοινωνικούς εταίρους και τον επιχειρησιακό τομέα και άλλους εκπροσώπους της κοινωνίας των πολιτών, πανεπιστήμια, ιδρύματα που παρέχουν χρηματοδότηση κ.λ.π.

Σύνδεσμοι μεταξύ των διαφορετικών πηγών Κοινοτικής και εθνικής χρηματοδότησης, και άλλων κοινοτικών προγραμμάτων. Η στρατηγική για την τοπική απασχόληση πρέπει να λειτουργεί ως ένα γενικό πλαίσιο για όλες τις δραστηριότητες για την απασχόληση σε μία περιφέρεια.

Αρχικά, η περιφερειακή ζώνη που είναι κατάλληλη για ανάλυση δεν είναι απαραίτητα η ίδια με τη ζώνη που είναι κατάλληλη για τοπικές παρεμβάσεις στην απασχόληση. Για πολλές τοπικές δράσεις, η αναγκαιότητα συγκεκριμένου βαθμού «αμεσότητας» έχει οδηγήσει στο γεγονός να θεωρείται η κοινότητα το κατάλληλο επίπεδο. Παρόλα αυτά, για την ανάλυση προβλημάτων και τον καθορισμό στρατηγικών προσανατολισμών, μία πολύ μεγαλύτερη και πιο λειτουργική περιφερειακή ζώνη - ζώνη αγοράς εργασίας ή αστική συγκέντρωση - θεωρείται καταλληλότερη.

Ενώ πολλά Τοπικά Σχέδια Δράσης έχουν τη βάση τους σε περιοχής τοπικής αυτοδιοίκησης, οι διοικητικές ζώνες δε συμπίπτουν πάντα με τις ζώνες που είναι κατάλληλες στρατηγικές για την απασχόληση ή την ανάπτυξη. Στη Φινλανδία για παράδειγμα, το σωστό μέγεθος εδαφικής μονάδας είναι η υπο-περιφέρεια που αντιστοιχεί σε μία αγορά εργασίας και μία οικονομική περιφέρεια. Στη Γαλλία, οι «agglomeratoons» (συγκεντρώσεις πολλών κοινοτήτων) και τα «prays» (μία γεωγραφική περιοχή που μοιράζεται κοινά οικονομικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά) αποτελούν προσπάθειες ορισμού πιο συνεκτικών περιφερειών για τις στρατηγικές ανάπτυξης, αλλά οι παραπάνω διαπερνούν τις διοικητικές ζώνες και ορισμένες φορές ακόμη και τα εθνικά σύνορα. (Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, σ. 99-100)

Μία στρατηγική για την τοπική απασχόληση πρέπει να παρέχει επιπρόσθετη αξία σε σύγκριση με τις παραδοσιακές ή συνήθεις δραστηριότητες για την απασχόληση στην περιφέρεια.

Πράγματι, πρέπει να οριστεί ο τρόπος με τον οποίο η ανάπτυξη των τοπικών συμπράξεων και των στρατηγικών για την τοπική απασχόληση είναι νεωτεριστικός

στης εν λόγω περιφέρειες. Πρέπει επίσης να καθοριστεί ο τρόπος με τον οποίο διαμορφώνονται οι στρατηγικές για την τοπική απασχόληση και με τον οποίο θα διαφέρουν από ο,τι έχει γίνει στο παρελθόν και να καθοριστούν επίσης και τα όσα έχουμε ήδη μάθει και ο τρόπος με τον οποίο αυτά μπορούν να επηρεάσουν την ανάπτυξη των στρατηγικών. Ποιοι θα είναι οι νέοι στόχοι, τα νέα όργανα και οι νέοι συνδυασμοί οργάνων που θα είναι καινοτόμα.

Η καινοτομία θα υπάρχει τόσο στις σχετικές διαδικασίες όσο και σε συγκεκριμένες δραστηριότητες που τελικά θα πραγματοποιηθούν. Οι μηχανισμοί και οι δομές για τη συνεργασία και τη λήψη αποφάσεων των διαφορετικών συμμετεχόντων στο πρόγραμμα θα είναι συχνά καθοριστικός παράγοντας προώθησης της καινοτομίας.

10. Στρατηγικά ζητήματα σε τοπικό επίπεδο

Ένα τοπικό σχέδιο δράσης (ΤΣΔ) πρέπει να λάβει υπόψη αρκετά στρατηγικά ζητήματα σε τοπικό επίπεδο, όπως η ενσωμάτωση της διάστασης της απασχόλησης σε όλες τις τοπικές πολιτικές και την αξιολόγηση της προστιθέμενης συμβολής τους από την άποψη της δημιουργίας θέσεων εργασίας. Επίσης, πρέπει να λάβει υπόψη τις ευκαιρίες που προσφέρονται από τις νέες πηγές θέσεων εργασίας, όπως οι τεχνολογίες πληροφοριών και επικοινωνιών, το περιβάλλον, ο ελεύθερος άχρονος, ο τουρισμός, τα τοπικά προϊόντα, η πρόνοια και η παροχή προσωπικών υπηρεσιών. Πρέπει να δώσει υποστήριξη σε οργανισμούς του τρίτου τομέα και σε κοινωνικούς επιχειρηματίες, σχετικά με τη δυνατότητα του για την ανάπτυξη των προγραμμάτων και των δραστηριοτήτων απασχόλησης.

Η τοπική στρατηγική για την απασχόληση πρέπει να εξασφαλίσει τη δική της βιωσιμότητα ως μακροπρόθεσμη προσπάθεια και δέσμευση των τοπικών εταίρων με τη δημιουργία θέσεων εργασίας και την οικονομική ανάπτυξη για τη δική τους περιοχή.

Ένα βασικό στοιχείο είναι η προώθηση της ισότητας των 2 φύλων. Η διάσταση των φύλων πρέπει να ενσωματωθεί στην τοπική στρατηγική για την απασχόληση σε όλα τα στάδια, συμπεριλαμβανομένης της βασικής ανάλυσης και διάγνωσης της περιοχής. Στον καθορισμό των στόχων για τη στρατηγική, μέριμνα πρέπει να δοθεί στις νέες ευκαιρίες εργασίας ώστε οι γυναίκες να ενταχθούν και να επανενταχθούν στην αγορά εργασίας. Οι γυναίκες πρέπει να συμμετέχουν ενεργά καθώς επίσης και να είναι ομάδες-στόχοι στην ανάπτυξη και την εφαρμογή των τοπικών στρατηγικών για την απασχόληση. Επιπλέον, οι στρατηγικές απασχόλησης πρέπει να αντιμετωπίσουν τα σημαντικά ζητήματα ισότητας των φύλων, όπως τα χάσματα και ο

διαχωρισμός των φύλων, ενώ οι γυναίκες πρέπει να αντιπροσωπεύονται ικανοποιητικά σε όλα τα σώματα λήψης αποφάσεων.

Οι τοπικές στρατηγικές για την απασχόληση δίνουν την απάντηση σε μια νέα προσέγγιση για τη διακυβέρνηση στις ευρωπαϊκές περιφέρειες και επικράτειες. Στην πραγματικότητα, τοπική δράση για την απασχόληση σημαίνει την κινητοποίηση όλων των εταίρων σε διαφορετικά επίπεδα και περιλαμβάνει τη συμβολή και τις καινοτομίες των τοπικών εταίρων, που λόγω της εγγύτητας τους, είναι αυτοί που κατέχουν την καλύτερη γνώση για τις ανάγκες των ανθρώπων, των επιχειρήσεων και των δυνατοτήτων των περιοχών τους. Εν προκειμένω, μια συμμετοχική διαδικασία έχει αρχίσει να δημιουργεί νέες σχέσεις μεταξύ τοπικών εταίρων που ψάχνουν μια σταθερή συνεργασία για την επεξεργασία προτάσεων και δεν περιορίζονται απλά στην εφαρμογή των πολιτικών.

Η ανάδυση της τοπικής διάστασης προκύπτει από τις σταθερές πεποιθήσεις που έχουν οι περιφέρειες και οι πόλεις, και θα έχουν περισσότερες στο μέλλον, μια στρατηγική σημαντικότητα για την οικονομική ανάπτυξη, την απασχόληση, την κατάρτιση και τις κοινωνικές πολιτικές ένταξης, λόγω των δυνατοτήτων τους που ευνοούν τη συνεργασία μεταξύ των εταίρων στο πλαίσιο της διαδικασίας αυτής. Συγχρόνως, οι περιφέρειες δεν έχουν απλά και μόνο μια γεωγραφική ή θεσμική διάσταση, αλλά καθορίζονται κυρίως, με έναν περιεκτικό τρόπο, ως βάση για μια στρατηγική ανάπτυξης. Στην πραγματικότητα, είναι προγραμματική περιφέρεια.

Όσον αφορά αυτήν την περιφερειακή προσέγγιση, η παγκοσμιοποίηση έχει αλλάξει τους όρους ανταγωνισμού μεταξύ των περιφερειακών χώρων. Ο ανταγωνισμός βασίζεται όλο και περισσότερο στην ικανότητα να εκτιμηθούν οι τοπικές ιδιαιτερότητες μέσα στο διεθνές επίπεδο.

Οι τομείς της πολιτικής που καλύπτονται από ένα τοπικό σχέδιο δράσης ποικίλουν από κατάσταση σε κατάσταση. Κάποιοι μπορούν να είναι πολύ ευρείς, παραδείγματος χάριν ενσωματώνοντας τη γεωργία, τον τουρισμό και το περιβάλλον στην περίπτωση ενός αγροτικού ΤΣΔ, ή τον πολιτισμό, τις κοινωνικές υπηρεσίες και την αναγέννηση στην περίπτωση κάποιου αστικού ΤΣΔ. Κάποιοι μπορούν να είναι πολύ στενότεροι, εστιάζοντας περισσότερο σε συγκεκριμένες ομάδες-στόχους ή προβλήματα απασχόλησης.

Η ανάλυση της τοπικής κατάστασης, και των τοπικών αναγκών, θα είναι ένας σημαντικός παράγοντας στην απόφαση του πεδίου αναφοράς ενός ΤΣΔ. Μπορεί επίσης να εξαρτηθεί εν μέρει από τις ευθύνες και τις προτεραιότητες της πολιτικής, πώς

επίσης και τη γνώση και την εμπειρία, των εταίρων του ΤΣΔ. Οι δυνατότητες χρηματοδότησης μπορεί να είναι ένας ακόμη παράγοντας. (Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, σ. 101-102)

11. Συνοχή και άρθρωση μεταξύ των πολιτικών

Το πεδίο των προϋπαρχουσών στρατηγικών και συμπράξεων είναι πιθανό να είναι ένας σημαντικός παράγοντας. Το ΤΣΔ προορίζεται να είναι στρατηγική «ομπρέλα» για υφιστάμενες, αλλά πίο συγκεκριμένες, τοπικές στρατηγικές (παραδείγματος χάριν για την ανάπτυξη δεξιοτήτων ή την κοινωνική ένταξη), ή αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης στρατηγικής ανάπτυξης για την περιοχή; Υπάρχουν κάποια στοιχεία που υπονοούν ότι επιτυχή ΤΣΔ αποτελούν μέρος ευρύτερων κοινωνικοοικονομικών σχεδίων. Παραδείγματος χάριν, στη Σκωτία τα ΤΣΔ θα μπορούσαν να συνδεθούν με ευρύτερα σχέδια, όπως τα κοινοτικά σχέδια ή το τοπικό οικονομικό φόρουμ.

Οποιοδήποτε κι αν είναι το πολιτικό πεδίο, ένας σημαντικός στόχος θα είναι να εξασφαλιστεί η συνοχή και η άρθρωση μεταξύ των διαφορετικών πολιτικών, όχι μόνο κατά τη διάρκεια της φάσης προγραμματισμού αλλά και κατά τη διάρκεια της εφαρμογής. Η εμπειρία δείχνει ότι η συνεργασία και ο συντονισμός δεν είναι εύκολα, ιδιαίτερα μεταξύ των διαφορετικών δημοτικών υπηρεσιών και τμημάτων. Ενώ σε πολλά μέρη υπάρχουν στενές δημόσιες - ιδιωτικές συνεργασίες για την παροχή δημόσιων υπηρεσιών, αυτή η εμπειρία της μεταξύ των οργανισμών συνεργασίας δεν αντιστοιχεί πάντα και σε εσωτερικό διοργανωτικό συντονισμό.

Τα τοπικά σχέδια προγράμματα πρέπει να λάβουν υπόψη τους νέους προσανατολισμούς της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την απασχόληση (ΕΣΑ), στην κατεύθυνση περισσότερο προσανατολισμένων προς τα αποτελέσματα κατευθυντηρίων γραμμών. Απεικονίζοντας την πολιτική ισορροπία της ατζέντας της Λισσαβόνας, οι προτεινόμενες κατευθυντήριες πρέπει να καλλιεργήσουν τρεις συμπληρωματικούς και αμοιβαία υποστηρικτικούς στόχους.

1. Πλήρης απασχόληση. Η επίτευξη του στόχου της πλήρους απασχόλησης με την αύξηση των ποσοστών απασχόλησης προς τους στόχους της Λισσαβόνας και της Στοκχόλμης είναι κρίσιμη για την οικονομική ανάπτυξη της Ε.Ε. και για τη βιωσιμότητα των συστημάτων κοινωνικής προστασίας. Έχει καταδειχθεί ότι πρέπει να υιοθετηθεί μια περισσότερο στρατηγική προσέγγιση προς τους στόχους αυτούς, με τον καλύτερο προσδιορισμό του εργατικού δυναμικού και την εξέταση περιε-

κτικόν πολιτικών ανταπόκρισης.

2. Ποιότητα και παραγωγικότητα στην εργασία. Η ατζέντα της Λισσαβόνας καλεί για περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας και η Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την απασχόληση (ΕΣΑ) πρέπει να απεικονίσει την ισορροπημένη αυτήν προσέγγιση. Η ποιότητα είναι η καρδιά του ευρωπαϊκού κοινωνικού προτύπου και καλύπτει διάφορες διαστάσεις. Αυτό περιλαμβάνει την ιδιαίτερη ικανοποίηση με τις συνθήκες αμοιβής και εργασίας, την υγεία και την ασφάλεια στο χώρο εργασίας, τη διαθεσιμότητα ευελιξίας στην οργάνωση εργασίας, τις ρυθμίσεις χρόνου απασχόλησης και την ισορροπία μεταξύ ευελιξίας και ασφάλειας. Αυτό που είναι ουσιαστικό είναι ότι δίνεται μεγάλη προσοχή στην αυξανόμενη παραγωγικότητα, ειδικότερα μέσω της συνεχούς επένδυσης στο ανθρώπινο δυναμικό, την τεχνολογία και την οργάνωση της εργασίας.
3. Συνοχή και αγορά εργασίας. Η μείωση της ανεργίας και των υπόλοιπων διαφορών στην πρόσβαση στην αγορά εργασίας, τόσο από κοινωνικοοικονομικής όσο και από γεωγραφικής άποψης, είναι θέμα ευθυδικίας και αποδοτικότητας της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την απασχόληση (ΕΣΑ). Η πρόσβαση στην εργασία, η εξασφάλιση ευκαιριών για την απόκτηση των απαραίτητων δεξιοτήτων που χρειάζονται για την ένταξη και την παραμονή στην αγορά εργασίας καθώς και η δυνατότητα προόδου από την άποψη της αμοιβής και προσόντων είναι σημαντικοί παράγοντες που προωθούν την κοινωνική ένταξη. Μια περιεκτική προσέγγιση προς τα μειονεκτούντα άτομα πρέπει να εξετάσει τα προβλήματα που αντιμετωπίζονται όχι μόνο από τους ανέργους, αλλά και από όλα τα ανενεργά πρόσωπα που θέλουν να εργαστούν. Υπάρχει συχνά μια ισχυρή περιφερειακή ή τοπική διάσταση στον αποκλεισμό από την αγορά εργασίας. Ορισμένες αστικές ή αγροτικές περιοχές πάσχουν από ιδιαίτερα έντονη ανεργία ή αεργία.

Εντούτοις, πρέπει να σημειωθεί, ότι ένα καλό τοπικό σχέδιο δράσης, δεν είναι απαραίτητο να περιλάβει όλους αυτούς τους στόχους. Αντίθετα, σε μια από κάτω προς τα επάνω προσέγγιση, είναι η τοπική πρωτοβουλία των τοπικών εταίρων αυτή που καθιερώνει τις προτεραιότητες και τους κύριους στόχους. Επιπλέον, αρκετοί από τους στόχους αυτούς, που καθορίζονται από την Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Απασχόληση, απαιτούν προηγούμενες αποφάσεις από τις κεντρικές διοικήσεις ή προηγούμενες δεσμεύσεις μεταξύ τοπικών, περιφερειακών και κεντρικών διοικήσεων, ως ένα σταθερό πλαίσιο για τα τοπικά σχέδια δράσης. (Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, σ. 102-103)

12. Προς μια ανανεωμένη τοπική στρατηγική για την απασχόληση

Διάφορες προτεραιότητες πρέπει να καθιερωθούν ως πλαίσιο για ανανεωμένες τοπικές στρατηγικές απασχόλησης.

1. Η εισαγωγή ή η ενίσχυση μίας προληπτικής και πύο ενεργούς προσέγγισης στους ανέργους, με στόχο την ελαχιστοποίηση της ένταξης σε μακροχρόνια ανεργία. Από αυτή την άποψη, η υποβολή της σωστής προσφορά στο σωστό πρόσωπο στο σωστό χρόνο θα μπορούσε να είναι μια κατευθυντήρια αρχή.
2. Κάνοντας την εργασία αποδοτική. Η ισορροπία μεταξύ του εισοδήματος από την εργασία, που προκύπτει τόσο από το επίπεδο αμοιβής όσο και από το επίπεδο φορολογίας, έναντι του εισοδήματος κατά την ανεργία καθορίζει την απόφαση να ενταχθεί κανείς και να παραμείνει στην αγορά εργασίας.
3. Ενθάρρυνση της επιχειρηματικότητας για να δημιουργηθούν περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας. Η καινοτομία και η επιχειρηματική δραστηριότητα είναι βασικοί οδηγοί για την αυξανόμενη ανταγωνιστικότητα, την αύξηση και τη δημιουργία βιώσιμων θέσεων εργασίας υψηλότερης παραγωγικότητας και καλύτερης ποιότητας. Εξαρτάται από έναν ευρύ συνδυασμό πολιτικών, που καλύπτουν ειδικότερα, καλύτερο κανονιστικό και διοικητικό πλαίσιο, πρόσβαση σε εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό, και που ενθαρρύνουν τη θετικότερη στάση απέναντι στο επιχειρηματικό πνεύμα και τις διευθυντικές δεξιότητες, καθώς και ένα υποστηρικτικό οικονομικό περιβάλλον.
4. Προώθηση ενεργών πολιτών μεγαλύτερης ηλικίας. Αυτό απαιτεί να δοθεί προτεραιότητα στη διατύπωση των συνολικών στρατηγικών και στις κοινές πρωτοβουλίες κυβέρνησης/κοινωνικών εταίρων για να διατηρηθούν οι εργαζόμενοι μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα στην απασχόληση, μια στοχοθετημένη αναθεώρηση του συστήματος φόρων / απαλλαγών, συνολικότερη προσέγγιση στην αντιμετώπιση των χασμάτων των 2 φύλων στην πρόσβαση αγοράς αμοιβής και εργασίας, που παρέχει την καλύτερη υποστήριξη για τα πρόσωπα με τις ευθύνες μέριμνας άλλων και που αναθεωρεί τις προσπάθειες να μειωθεί αποτελεσματικά η διακοπή της σχολικής παρακολούθησης.
5. Μετανάστευση. Η οικονομική μετανάστευση θα μπορούσε να είναι σημαντική για την αντιμετώπιση των ελλείψεων εργασίας σε διάφορους τομείς. Μακροπρόθεσμα, η μετανάστευση μπορεί να ασκήσει επίδραση στον τρόπο με τον οποίο η ΕΕ αντιμετωπίζει τη γήρανση και τις δημογραφικές δυσαναλογίες καθώς και τον αντίκτυπο τους στην απασχόληση και την οικονομική ανάπτυξη. Η Ε.Ε. πρέπει να

κινητοποιήσει το τρέχον ανθρώπινο δυναμικό της συμπεριλαμβανομένων των διακινούμενων εργαζομένων που κατοικούν σήμερα νόμιμα στην ΕΕ. Η συμβολή των μεταναστών στην απασχόληση και την οικονομική ανάπτυξη θα εξαρτηθεί από την ενσωμάτωση τους στην αγορά εργασίας και την επιτυχή ένταξη τους στην κοινωνία.

6. Προώθηση της προσαρμοστικότητας στην αγορά εργασίας. Η ικανότητα των εταιριών και των εργαζομένων τους να διαχειριστούν τις αλλαγές με θετικό τρόπο θα είναι κλειδί για την επιτυχία των μελλοντικών πολιτικών για την απασχόληση. Αυτό εξαρτάται από την καλή ισορροπία μεταξύ ευελιξίας και ασφάλειας στην αγορά εργασίας. Εκτός από το ρυθμιστικό πλαίσιο που καθορίζεται από τις κυβερνήσεις, οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των κοινωνικών εταίρων παίζουν βασικό ρόλο στην προτεραιότητα αυτήν.
7. Επένδυση στο ανθρώπινο δυναμικό και στρατηγικές για τη δια βίου μάθηση. Αποτελεί βασική απαίτηση για τη βελτιωμένη ποιότητα στην εργασία και την παραγωγικότητα, αλλά και ως παράγοντας που προωθεί τη συμμετοχή εργατικού δυναμικού και την κοινωνική ένταξη. Μια αποτελεσματική πολιτική απαιτεί τη δράση από όλους τους ενδιαφερομένους, συμπεριλαμβανομένων των δημόσιων αρχών, των ατόμων, των επιχειρήσεων, των κοινωνικών εταίρων και των παροχών μάθησης.
8. Ισότητα των δύο φύλων. Η συνεχής αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας είναι κρίσιμη για την επίτευξη των στόχων της Λισσαβόνας στην απασχόληση, ιδιαίτερα με την ενθάρρυνση των μεγαλύτερων σε ηλικία γυναικών για να παραμείνουν περισσότερο στην αγορά εργασίας και τη διευκόλυνση της συμμετοχής για τις μητέρες με μικρά παιδιά. Οι πολιτικές απασχόλησης θα πρέπει να εστιάσουν στις δομικές ανισότητες της αγοράς εργασίας. Αυτές οι ανισότητες περιλαμβάνουν τα χάσματα μεταξύ των 2 φύλων στην απασχόληση, την ανεργία και τις μη συνήθεις μορφές της απασχόλησης, το διαχωρισμό των 2 φύλων σε τομείς και επαγγέλματα, το χάσμα αμοιβών μεταξύ των 2 φύλων, και την προώθηση των γυναικών σε θέσεις λήψης αποφάσεων. Επιπλέον, είναι σημαντικό να προωθηθούν περισσότερο ευνοϊκοί όροι για γυναίκες και άνδρες προκειμένου να ενταχθούν, να επανενταχθούν και να παραμείνουν στην αγορά εργασίας.
9. Ενίσχυση της ενσωμάτωσης και καταπολέμηση των διακρίσεων στην αγορά εργασίας για τους μειονεκτούντες ανθρώπους. Αυτή η ενσωμάτωση στην αγορά εργασίας είναι σημαντική για να αποτραπεί ο κοινωνικός αποκλεισμός, να αυξηθούν τα ποσοστά απασχόλησης και να προβλεφθεί η βιωσιμότητα των συστημάτων κοι-

νωνικής προστασίας.

10. Μετασχηματισμός της αδήλωτης εργασίας σε κανονική απασχόληση. Η αδήλωτη εργασία συνδέεται συνήθως με χαμηλής ποιότητας εργασίες με περιορισμένη ή σχεδόν καμία ασφάλεια για τους εργάτες, περιλαμβάνοντας μερικές φορές παράνομους μετανάστες. Η αντιμετώπιση της αδήλωτης εργασίας απαιτεί συνδυασμό πολιτικών που συνδυάζει και προληπτικές ενέργειες και την εφαρμογή κυρώσεων.
11. Αντιμετώπιση των περιφερειακών διαφορών στην απασχόληση: θα ήταν ιδιαίτερα σημαντική για την πολιτική απασχόλησης δεδομένου ότι οι περιοχές χαμηλής απόδοσης καθιστούν δυσκολότερο να επιτευχθούν οι στόχοι απασχόλησης της Λισσαβόνας. Οι προσπάθειες να γεφυρωθούν οι περιφερειακές διαφορές είναι επίσης ουσιαστικές προκειμένου να ενισχυθεί η συνοχή σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση. (Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, σ. 104-105)

13. Καθοδήγηση των περιφερειακών στρατηγικών απασχόλησης μέσω μιας ολοκληρωμένης προσέγγισης

Για να υπάρξει καθοδήγηση για τις τοπικές στρατηγικές για την απασχόλησης, ένα βασικό στοιχείο είναι η μετάβαση από την ενιαία διαχείριση των τοπικών δραστηριοτήτων σε μια αποτελεσματική καθοδήγηση των περιφερειακών στρατηγικών. Υπάρχει προφανώς μεγάλη διαφορά μεταξύ τους. Για αυτόν τον λόγο, είναι κρίσιμο να περάσουμε από μια τμηματική προσέγγιση σε μια ολοκληρωμένη προσέγγιση. Μια ολοκληρωμένη προσέγγιση επιτρέπει να εξεταστούν και να ληφθούν υπόψη τα διαφορετικά πλαίσια και καταστάσεις με πολλαπλά προβλήματα.

Η καθιέρωση και η ανάπτυξη των τοπικών συμπράξεων μπορούν να ενεργήσουν ως μηχανή ώθησης της ολοκληρωμένης αυτής προσέγγισης. Η κίνηση από μια τμηματική προσέγγιση σε μία ολοκληρωμένη, σημαίνει τη μετάβαση από μια προσέγγιση που στρέφεται στην παροχή (φορείς παροχής υπηρεσιών) σε μια προσέγγιση που στρέφεται στην απαίτηση (ανάγκες, προσδοκίες, πόροι και ικανότητες των ομάδων-στόχων).

Η ολοκληρωμένη προσέγγιση είναι βασική για τα τοπικά σχέδια για την απασχόληση. Απαιτούν, εν πάση περιπτώσει, μια διοργανική συνεργασία, ανοικτή στην κοινωνία και στις οργανώσεις του τρίτου τομέα.

Αυτή η μετάβαση στην ολοκληρωμένη προσέγγιση πρέπει να γίνει με βάση αυτά που υπάρχουν ήδη σε τοπικό επίπεδο, στις τοπικές συμπράξεις που προέρχονται από τις περιφέρειες. Αυτές οι συμπράξεις πρέπει να διευκολύνουν και να προωθήσουν

την κοινή χρήση των πόρων. Πρόκειται για μια βαθμιαία και παιδευτική διαδικασία που δεν μπορεί να θεσπιστεί ή να ρυθμιστεί με γραφειοκρατικό τρόπο.

Η δημιουργία τοπικών συμπράξεων απαιτεί διάφορες προϋποθέσεις, καθώς πρόκειται για μακροχρόνια συνεργασία, μοίρασμα της επεξεργασίας της διάγνωσης των τοπικών προβλημάτων, κοινό καθορισμό στόχων και καθιέρωση των διαδικασιών ελέγχου και αξιολόγησης.

Φαίνεται σαφές ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τα κράτη μέλη πρέπει να καθορίσουν καλύτερα το πλαίσιο ώστε να υποκινηθούν οι τοπικοί εταίροι για να προωθήσουν τις τοπικές στρατηγικές για την απασχόληση. Από την άλλη, έως σήμερα, τα τοπικά σχέδια δράσης περιγράφονται σε απλά και μόνο πειραματικές πρωτοβουλίες, ως εδαφικά σύμφωνα απασχόλησης. Για να εξασφαλιστεί η βιωσιμότητα τους, απαιτούνται ισχυρότερο θεσμικό πλαίσιο και μόνιμος προϋπολογισμός.

Οι κάθετες σχέσεις μεταξύ των τοπικών εταίρων και άλλων περιφερειακών και κεντρικών επιπέδων απαιτούν ένα ακόμα σαφέστερο πλαίσιο. Αυτό το πλαίσιο μπορεί να θεσπιστεί με τη βοήθεια της ευρωπαϊκής και εθνικής καθοδήγησης, αλλά απαιτείται πάντα η αυτόνομη πρωτοβουλία των τοπικών εταίρων. Η ευέλικτη ερμηνεία των προσανατολισμών αυτών είναι βασική αναφορικά με την ιδιομορφία των τοπικών προβλημάτων και τις δυνατότητες κάθε περιοχής.

Εν πάση περιπτώσει, πρέπει να σημειωθεί ότι, με την αυξανόμενη ποικιλομορφία εντός της Ε.Ε., και με περισσότερες κατευθυντήριες γραμμές προσανατολισμένες στο αποτέλεσμα, η έκδοση των ευρωπαϊκών συστάσεων θα είναι ακόμα σημαντικότερη. Αυτές οι συστάσεις επιτρέπουν μια αιτιολογημένη διαφοροποίηση στην πολιτική καθοδήγηση μεταξύ των κρατών μελών σύμφωνα με την αντίστοιχη κατάσταση τους, και έναν τρόπο να εστιάσουν στην εφαρμογή σύμφωνα με την επικρατούσα προσέγγιση.

Το κίνητρο για την τοπική δράση για την απασχόληση είναι κάτι διαφορετικό από μια ενιαία εφαρμογή των κεντρικών κατευθυντηρίων γραμμών. Το τοπικό επίπεδο είναι κρίσιμο για τη σύλληψη και πραγματοποίηση προληπτικών μέτρων και την επανένταξη των μακροχρόνια άνεργων, ενεργών μέτρων για να διευκολυνθεί η ενσωμάτωση της εργασίας, η δια βίου κατάρτιση, για να αντιμετωπιστεί ο κοινωνικός αποκλεισμός και για να προωθηθούν οι ίσες ευκαιρίες. Αλλά συγχρόνως, τα εθνικά προγράμματα δράσης (ΕΠΔ) πρέπει να παρέχουν τις ουσιαστικές πληροφορίες που καλύπτουν τα κύρια στοιχεία μιας πολιτικής ανταπόκρισης στις κατευθυντήριες γραμμές, τον αντίκτυπο των μέτρων που έχουν ληφθεί παλαιότερα, την παρακολούθηση των συστάσεων, την πορεία τους στόχους, τις νέες πολιτικές κατευθύνσεις και πρωτοβουλίες και τους

σχετικούς προϋπολογισμούς, ειδικότερα σε σχέση με το ΕΚΤ.

Τέλος, τα τοπικά σχέδια δράσης πρέπει να είναι «ζωντανά», αποφεύγοντας την αδράνεια και τη γραφειοκρατικοποίηση. Για αυτό, μια ευρεία συμμετοχή των υπεύθυνων για τη λήψη αποφάσεων και των τοπικών οργανώσεων είναι μια βασική πτυχή. Επομένως, τα τοπικά σχέδια δράσης πρέπει να προωθήσουν την εμφάνιση νέων και προγραμμάτων προστιθέμενης αξίας, φρέσκων και καινοτόμων μεθόδων εργασίας και να βοηθήσουν τη σύσταση νέων οργανωμένων εταιριών.

Τα τοπικά σχέδια δράσης πρέπει να προσφέρουν ένα σφαιρικό όραμα περιφερειακής ανάπτυξης ώστε να αντιμετωπιστούν τα ζητήματα απασχόλησης και της απόκτησης προσόντων, δίνοντας προσοχή στη βιωσιμότητα των δημιουργημένων θέσεων εργασίας και την ποιότητα εργασίας, που εγκαθιστά τις επαρκείς σχέσεις μεταξύ της δημιουργίας θέσεων εργασίας, της κοινωνικής ένταξης, της προστασίας του περιβάλλοντος, της ανταγωνιστικότητας των τοπικών εταιριών και, γενικά, που βελτιώνει την ποιότητα ζωής των περιοχών και των περιφερειών. (Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, σ. 105-107)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ Η ΤΟΠΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ

Η κοινωνική οικονομία πρέπει να παίζει έναν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της τοπικής απασχόλησης. Έχει το σημαντικό έργο της δημιουργίας δυνατοτήτων. Αλλά μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα πολύτιμη στην κάλυψη τοπικών αναγκών που δεν έχουν ακόμη ικανοποιηθεί επαρκώς από την αγορά ή από την υπάρχουσα κρατική πρόνοια. Μπορεί επίσης να αυξήσει την απασχολησιμότητα πολλών ομάδων και να προσφέρει απασχόληση σε πολλές ομάδες που προς το παρόν δεν ευνοούνται από την αγορά εργασίας. Η οικοδόμηση της κοινωνικής οικονομίας μπορεί επίσης να βοηθήσει στην αύξηση της δραστηριοποίησης της αστικής κοινωνίας ενθαρρύνοντας την τοπική συμμετοχή. Το παρόν κεφάλαιο εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνική οικονομία μπορεί να προωθηθεί καλύτερα. Τα καλύτερα μέτρα που πρέπει να ληφθούν. Τον τρόπο με τον οποίο οι διαφορετικές κοινωνικές επιχειρήσεις συμβάλλουν στους διάφορους αντικειμενικούς σκοπούς. Τέλος, τα εμπόδια που πρέπει να αντιμετωπισθούν προκειμένου να αυξηθεί η συμβολή της κοινωνικής οικονομίας.

Από τη σύνοδο της Λισαβόνας το 1997 έχουν γίνει πολλά βήματα και έχουν αναπτυχθεί πολλές πολιτικές για τη στήριξη της κοινωνικής ισορροπίας στην Ευρώπη. Υπάρχει μια αυξανόμενη κοινή κατανόηση ότι η ανάπτυξη της κοινωνίας της οικονομίας και της γνώσης πρέπει να συνοδεύεται από κοινωνική ισορροπία για να διασφαλιστούν η συνοχή, η ισονομία και η μείωση της φτώχειας στην Ευρώπη.

Οι πολιτικές έχουν καταβάλλει προσπάθειες για την αύξηση της συμμετοχής ανάμεσα στην οργανωμένη αστική κοινωνία και στις κρατικές αρχές. Τα Εθνικά Σχέδια Δράσης για την Απασχόληση και την κοινωνική Ολοκλήρωση έχουν συνταχθεί από κράτη-μέλη με αντικειμενικό σκοπό τη σταδιακή επίτευξη της πλήρους απασχόλησης στην Ευρώπη. Έχουν δημιουργηθεί όργανα και μέθοδοι προκειμένου να ενσωματωθούν στην κοινωνία οι ευαίσθητες κοινωνικά ομάδες.

Υπάρχει απαίτηση για καλύτερη συνεργασία ανάμεσα στις κρατικές αρχές και στους κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες δράσης, αν πρόκειται να επιτευ-

χθεί η κοινωνική ισότητα. Συνεπώς, είναι απαραίτητη η έναρξη του διαλόγου και η συμμετοχή όλων των παραγόντων δράσης και των πιθανών συντελεστών.

Η Κοινωνική Οικονομία είναι ικανή να δράσει ως πρωτοπόρος στην ανάπτυξη στρατηγικών και μεθόδων προκειμένου να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι. Η Κοινωνική Οικονομία αντιμετωπίζει τις ανάγκες που δεν έχουν καλυφθεί πλήρως από την ιδιωτική και κρατική αγορά μέσω διαφορετικών οργανωτικών μορφών, που πάντα προσαρμόζονται στις τρέχουσες κοινωνικές ανάγκες.

Μέχρι τώρα η Κοινωνική Οικονομία έχει ανταποκριθεί στις ανάγκες δημιουργώντας πιο εξειδικευμένες και σταθερές θέσεις εργασίας. Η ανάπτυξη του τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας είναι μεγαλύτερη από τις μεγάλες βιομηχανίες ή τις επιχειρήσεις μικρού και μεσαίου μεγέθους. Η Κοινωνική Οικονομία έχει προωθήσει την επιχειρηματικότητα και έχει δημιουργήσει πολλές νέες επιχειρηματικές πρωτοβουλίες και απασχόληση σε εντελώς καινούργιους τομείς. Έχει συμβάλει στην κοινωνική συνοχή και ενσωμάτωση μέσω μεθόδων συμμετοχικής εργασίας και συμμετοχικών επιχειρήσεων.

Η Κοινωνική Οικονομία έχει προσφέρει συμπληρωματικές υπηρεσίες στις κοινωνίες και έχει βελτιώσει τις δραστηριότητες του πολιτισμού και του ελεύθερου χρόνου στα προάστια και στις αγροτικές περιοχές. Στις δραστηριότητες της Κοινωνικής Οικονομίας η οικονομική ανάπτυξη συνδέεται με την κοινωνική συνοχή και, συνεπώς, ευνοεί την εφαρμογή των αρχών κοινωνικής ευθύνης δίνοντας προσοχή στο περιβάλλον και στη δεοντολογία των επιχειρηματικών σχέσεων.

Η Κοινωνική Οικονομία αντιμετωπίζει επίσης τον κοινωνικό αποκλεισμό μέσω της βελτίωσης της ενασχολησιμότητας των ανέργων, ιδιαίτερα εκείνων που ανήκουν στις ευαίσθητες κοινωνικά ομάδες και μέσω της οικοδόμησης του κοινωνικού κέρδους, περιλαμβάνοντας τους κατόχους μετοχών και φέρνοντας τους ανθρώπους σε επαφή. Η Κοινωνική Οικονομία είναι ενσωματωμένη στο πρόγραμμα δράσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την εξάλειψη του κοινωνικού αποκλεισμού.

Ο τομέας της Κοινωνικής Οικονομίας αναπτύσσεται και σιγά-σιγά αναγνωρίζεται, αλλά χρειάζεται περαιτέρω ενίσχυση προκειμένου να μπορέσει να συμβάλει στην ανάπτυξη της τοπικής απασχόλησης στα κράτη-μέλη. Ο στόχος αυτού του εργαστηρίου είναι η εξερεύνηση όλων των δυνατοτήτων της Κοινωνικής Οικονομίας στην ανάπτυξη της τοπικής απασχόλησης καθώς και η αντιμετώπιση των εμποδίων σε τοπικό, εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο για την ανάπτυξη του τομέα.

Θα προσπαθήσουμε να αποδείξουμε τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να επιτευχθεί μια κοινή συνεννόηση για το περιεχόμενο της κοινωνικής οικονομίας και τον τρόπο με τον οποίο ο τομέας αυτός μπορεί να γίνει πιο ορατός. Αναζητούμε τα μέτρα για την ανάπτυξη ενός διαλόγου ανάμεσα στους παράγοντες δράσης στην κοινωνική οικονομία και στους οργανισμούς σε ευρωπαϊκό επίπεδο καθώς επίσης και τον προσδιορισμό και τη διάδοση των καλύτερων πρακτικών. Αναζητούμε τον καλύτερο τρόπο ενίσχυσης της δημιουργίας νέων εργασιακών θέσεων και πιθανότητας παρεμβολής της κοινωνικής οικονομίας. Νομικά, δημοσιονομικά και χρηματοοικονομικά εργαλεία και υποστηρικτικές δομές. Αναζητούμε τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνική οικονομία μπορεί να συμβάλλει στην ΕΣΑ και τα ΕΣΔ προκειμένου να αντιμετωπισθεί ο αποκλεισμός και η φτώχεια. Αναζητούμε τον τρόπο συμβολής της κοινωνικής οικονομίας στην ανάπτυξη της ιδέας της συλλογικής κοινωνικής ευθύνης και - τελικά - στην ιδέα της Περιφερειακής Κοινωνικής Ευθύνης.

1. Η έννοια της Κοινωνικής οικονομίας

Οι επιχειρήσεις κοινωνικής οικονομίας διαφέρουν από τις ιδιωτικές εταιρείες στο γεγονός ότι δεν είναι κερδοσκοπικές, αλλά βασίζονται στη δέσμευση των ατόμων, είναι ανοιχτές και διαφανείς στη διαχείριση τους, είναι δημοκρατικές και βασισμένες στη συμμετοχή. Οι δραστηριότητες τους ανταποκρίνονται στις τοπικές ανάγκες και βασίζονται στη συνεργασία και τη δικτύωση αντί του ανταγωνισμού. Η Κοινωνική Οικονομία αποτελεί έναν αναπτυσσόμενο τομέα με μια μέση ανάπτυξη της τάξης του 10%, ενώ οι μεγάλες επιχειρήσεις μειώνουν τους εργαζομένους και ο τομέας επιχειρήσεων μικρού και μεσαίου μεγέθους παρουσιάζει ανάπτυξη μόλις 0,1 %, κυρίως στις μικροεπιχειρήσεις.

Η κοινωνική οικονομία διαδραματίζει επίσης έναν πολύτιμο ρολό στην τοπική απασχόληση. Σύμφωνα με μια μελέτη που δημοσιεύθηκε το 1999 στη Μεγάλη Βρετανία ο τομέας της κοινωνικής οικονομίας ευθύνεται για το 10% της απασχόλησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Πολλές πρόσφατες μελέτες και εκτιμήσεις δείχνουν ότι η κοινωνική οικονομία έχει σημαντικές πιθανότητες δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας. Προσφέρει επίσης απασχόληση σε ομάδες που δεν είναι ευνοημένες από την αγορά εργασίας. Η κοινωνική οικονομία ενθαρρύνει τη συμμετοχή και δραστηριοποιεί την τοπική αστική κοινωνία. Σε πολλές περιπτώσεις έχει καταφέρει να προσδιορίσει κρυμμένες ανάγκες, να τις μετατρέψει σε ζήτηση και να δημιουργήσει τις υπηρεσίες και τα προϊόντα που δεν παρέχει η αγορά ή ο δημόσιος τομέας. (Σοφούλης Κωνσταντίνος,

2009, σ. 109)

Οι δραστηριότητες και οι οργανισμοί της κοινωνικής οικονομίας ευθύνονται για ένα μεγάλο ποσό εθελοντικής εργασίας. Η κοινωνική οικονομία επεκτείνεται και αναλαμβάνει ένα σημαντικό ρόλο στις ευρωπαϊκές κοινωνίες.

Ο ορισμός της κοινωνικής οικονομίας διαφέρει στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Η κοινωνική οικονομία περιλαμβάνει συνήθως τις κοινοπραξίες, τους συνεταιρισμούς, τα ιδρύματα και τα μη κερδοσκοπικά σωματεία. Ένα πλήθος 8, 9 εκατομμυρίων ατόμων εργάζονται στους οργανισμούς της κοινωνικής οικονομίας και ένας στους πέντε ευρωπαίους είναι μέλος ενός παρόμοιου οργανισμού. Η κοινωνική οικονομία είναι παρούσα σε όλους τους οικονομικούς και κοινωνικούς τομείς. Ακόμη και στην περίπτωση που ο τομέας δεν είναι αναγνωρισμένος σε όλα τα ευρωπαϊκά κράτη-μέλη της ΕΕ, υπάρχει σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες. Έξι κράτη-μέλη διαθέτουν υπουργούς υπεύθυνους για την κοινωνική οικονομία. Κατά τα τελευταία 10 χρόνια η κοινωνική οικονομία έχει αναγνωριστεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η κοινωνική οικονομία αποτελείται από οργανισμούς επικεντρωμένους στον άνθρωπο και επιχειρήσεις που βασίζονται στη δημοκρατία, στην αλληλεγγύη και στη σταθεροποίηση των κοινωνικών, πολιτιστικών και περιβαλλοντικών πόρων. Αυτές οι αστικές αξίες ξεπερνούν τη λογική της κερδοσκοπίας. Η κοινωνική οικονομία είναι ανεξάρτητη από το Κράτος.

Τα πεδία δραστηριότητας της κοινωνικής οικονομίας είναι οι κοινωνικές, δημοκρατικές και συμμετοχικές επιχειρήσεις, η ποιοτική απασχόληση, η κοινωνική ένταξη, η τοπική ανάπτυξη και η κοινωνική προστασία. Αυτοί οι τομείς ανάπτυξης αποτελούν τη βάση για ένα πρότυπο κοινωνικής οικονομίας που ανταποκρίνεται στις ανάγκες και στις προσδοκίες των ανθρώπων. Καθώς η κοινωνική οικονομία είναι βασισμένη στο τοπικό επίπεδο, πάντα προωθούσε τη συνεργασία και το συνεταιρισμό με το δημόσιο τομέα, τις τοπικές αρχές, τα εμπορικά σωματεία και τις ιδιωτικές εταιρείες. Οι συνεταιρισμοί και η δικτύωση σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο έχουν δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες για την ανάπτυξη του τομέα.

Πρόκειται για αποδοτικές επιχειρήσεις και οργανισμούς που συμβάλλουν σημαντικά στις οικονομίες των ευρωπαϊκών χωρών. Η κοινωνική οικονομία είναι, συνεπώς, ένα αναπόσπαστο μέρος της ευρωπαϊκής πλουραλιστικής οικονομίας με μια προσέγγιση από το ειδικό προς το γενικό. Είναι δεσμευμένη απέναντι στην παγκόσμια αλληλεγγύη καθώς επίσης και στην συλλογική κοινωνική ευθύνη και αυτό σημαίνει πως η κοινωνική οικονομία βρίσκεται στη διαδικασία ανάπτυξης μιας πλουραλιστικής και

ανθεκτικής οικονομίας. (Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, σ. 110)

2. Η αναγνώριση της Κοινωνικής Οικονομίας

Αν και η κοινωνική οικονομία υφίσταται στις ευρωπαϊκές κοινωνίες εδώ και πολύ καιρό και αποτελεί παράδοση στις περισσότερες χώρες, υπάρχουν ακόμη προβλήματα αναγνώρισης. Δεν υπάρχει επίσημος κοινός ορισμός της κοινωνικής οικονομίας. Ο Bruno Relents, περιγράφει παρουσιάζοντας την κοινωνική οικονομία στο Συνέδριο Κοινωνικής Οικονομίας στην Πράγα τον Οκτώβριο του 2002: «Κανένας δεν ξέρει ακριβώς περί τίνος πρόκειται, αλλά όλοι ξέρουν ότι υπάρχει». (Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, σ. 111)

Το Τρίτο Σύστημα χρησιμοποιήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή όταν παρουσιάστηκε το πρόγραμμα «Τρίτο Σύστημα και Απασχόληση» προκειμένου να διερευνηθεί και να προωθήσει την πιθανότητα απασχόλησης ανάμεσα στους οργανισμούς του Τρίτου Συστήματος. Στο πλαίσιο αυτό το Τρίτο Σύστημα αναφέρεται σε οργανισμούς εκτός του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα, συμπεριλαμβάνοντας τις κοινοπραξίες, τα μη κερδοσκοπικά σωματεία, τους συνεταιρισμούς, τα ιδρύματα, τις κοινωφελείς οργανώσεις και τους εθελοντικούς και μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς.

Υπάρχει μια διάκριση ανάμεσα στο «παλιό» και στο «νέο» Τρίτο Σύστημα, όπου το πρώτο εκπροσωπεί τους καθιερωμένους οργανισμούς και το δεύτερο περιλαμβάνει απλές πρωτοβουλίες. Μια παρόμοια διάκριση έχει γίνει και στον τομέα της συνεργασίας. Στη Φινλανδία, για παράδειγμα, οι κοινοπραξίες διαχωρίζονται σαφώς σε «παλιές, μεγάλες και παραδοσιακές» κοινοπραξίες και νέες, μικρές, πρωτοποριακές κοινοπραξίες που δημιουργούνται από απλούς πολίτες. Αν και είναι σημαντικό και πολύτιμο να ορίσουμε και να αναγνωρίσουμε τον τομέα από λειτουργική άποψη και να ορίσουμε τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής οικονομίας Τρίτου Συστήματος, ο τομέας θα ήταν πιο ευδιάκριτος αν υπήρχε μια συμφωνία για τον ορισμό.

Κατά τη διάρκεια των δέκα προηγούμενων χρόνων η κοινωνική οικονομία έχει αναγνωριστεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Το 1997 η συνθήκη του Λουξεμβούργου αναγνώρισε επίσημα την κοινωνική οικονομία. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανακοίνωσε ότι οι κοινοπραξίες και άλλοι οργανισμοί κοινωνικής οικονομίας περιλαμβάνονται πλέον σαφώς στην Ευρωπαϊκή Στρατηγική Απασχόλησης. Οι κατευθυντήριες γραμμές για τα Εθνικά Σχέδια Δράσης υπαγορεύουν πως από το 1988 τα κράτη-μέλη θα πρέπει να αναφέρουν πρωτοβουλίες κοινωνικής οικονομίας με επιχειρηματική στήριξη. Θα πρέπει επίσης οπωσδήποτε οι σημερινές και οι επόμενες κυβερνήσεις στην Ε.Ε. να αναγνωρί-

σουν την κοινωνική οικονομία.

Η υιοθέτηση του Καταστατικού Κανόνα Συνεργασίας αποτέλεσε ένα σημαντικό βήμα προκειμένου να υπάρξει ένα εργαλείο για τις δραστηριότητες συναλλαγής των κοινοπραξιών, που σέβεται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους και ενθαρρύνει τον ανταγωνισμό με άλλες εταιρείες.

Η αναγνώριση από τις κρατικές αρχές σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο οδηγεί αναπόφευκτα στη θέσπιση κανόνων και προτύπων. Οι μελλοντικές κατευθυντήριες γραμμές πρέπει, συνεπώς, να ορίζουν την κοινωνική οικονομία αναφέροντας τα περιεχόμενα της: κοινοπραξίες, επιχειρήσεις, συνεταιρισμούς και ιδρύματα σε όλα τα κράτη-μέλη.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο έχει αποφασίσει τον τρόπο με τον οποίο τα κράτη-μέλη θα πρέπει να χειρίζονται την κοινωνική οικονομία με βάση τα σχετικά έγγραφα που έχουν εκδοθεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή καθώς επίσης και από την Επιτροπή Περιφερειών.

Η απόφαση του Συμβουλίου για τις κατευθυντήριες γραμμές της απασχόλησης προς τα κράτη-μέλη για το έτος 2001 αναφέρει πως αυτά θα πρέπει να προωθήσουν μέτρα που αυξάνουν την ανταγωνιστική ανάπτυξη της κοινωνικής οικονομίας και την ικανότητα δημιουργίας θέσεων εργασίας, ιδιαίτερα μέτρα για την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών που συνδέονται με τις ανάγκες που δεν έχει καλύψει ακόμη η αγορά.

Τα κράτη-μέλη θα πρέπει επίσης να εξετάσουν και να μειώσουν τους φραγμούς για ανάλογα μέτρα. Η ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με το μέλλον της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής Απασχόλησης (2003) αναφέρει πως *«θα πρέπει να υπάρξει μεγαλύτερη εκμετάλλευση των ευκαιριών για τη δημιουργία θέσεων εργασίας στην κοινωνική οικονομία ή σε τομείς που ανταποκρίνονται στις νέες απαιτήσεις»*.

Καθώς οι παράγοντες δράσης εντός των οργανισμών κοινωνικής οικονομίας σε όλη την Ευρώπη θα επηρεάζονται ολοένα και περισσότερο από τις επίσημες πολιτικές, τα πρότυπα και τους κανόνες, δεν θα αποδέχονται το ρόλο του απλού παρατηρητή της διαδικασίας, αλλά θα προσβλέπουν σε έναν πιο ενεργό ρόλο. (Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, σ. 111/112)

3. Η σχέση της Κοινωνικής Οικονομίας στην απασχόληση και στην τοπική ανάπτυξη

Η κοινωνική οικονομία κατέχει έναν σημαντικό ρόλο σε τοπικό επίπεδο από πολλές πλευρές. Τα κύρια χαρακτηριστικά στη σχέση ανάμεσα στην κοινωνική οικονο-

μία και στην τοπική ανάπτυξη είναι η ποιοτική απασχόληση, η ανάπτυξη του κοινωνικού κέρδους, η ενίσχυση της δημοκρατίας και η συνεργασία ανάμεσα στις τοπικές αρχές και στους παράγοντες κοινωνικής οικονομίας.

Η σημασία του τοπικού επιπέδου στην πολιτική της απασχόλησης έχει επικεντρωθεί σε πολλές μελέτες. Η Επιτροπή Περιφερειών έχει υπογραμμίσει το ρόλο της κοινωνικής οικονομίας σε τοπικό επίπεδο. Όταν η κοινωνική οικονομία δρα σε συνεργασία με τον ιδιωτικό κερδοσκοπικό τομέα και με το δημόσιο τομέα, προωθεί την κοινωνική συνοχή, ευνοεί το κοινωνικό κέρδος, προωθεί την αστική συμμετοχή, την απασχόληση και τις νέες επιχειρήσεις σε τοπικό επίπεδο. Η Επιτροπή Περιφερειών υπογραμμίζει ότι οι παράγοντες δράσης της κοινωνικής οικονομίας είναι σημαντικοί εταίροι κατά την ανάπτυξη των τοπικών στρατηγικών και της τοπικής ευημερίας.

Μεγάλη δραστηριότητα έχει εκδηλωθεί σε όλα τα Εθνικά Σχέδια Δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προκειμένου η κοινωνική οικονομία να θέσει ως στόχο την εμφάνιση υπηρεσιών που στοχεύουν στην κάλυψη αναγκών και την ενθάρρυνση της τοπικής ανάπτυξης.

Η Επισκόπηση της Εφαρμογής των Κατευθυντήριων Γραμμών για την Τοπική Ανάπτυξη στα ΕΣΔ καταδεικνύει ότι χρειάζονται καλύτερες πληροφορίες και δεδομένα του ισχύοντος μεγέθους για τον τομέα καθώς επίσης και για την πιθανότητα νέων περιοχών υπηρεσιών, προκειμένου να υπάρξει απασχόληση.

Υπάρχει ανάγκη για σαφείς πολιτικές και στρατηγικές για τη δημιουργία νέων πόρων απασχόλησης, ιδιαίτερα σε υπηρεσίες που δεν παρέχονται από τον ιδιωτικό και το δημόσιο τομέα και για τις οποίες υπάρχει μια «χαμηλή ζήτηση». Τα ΕΣΔ περιέχουν πολύ ανομοιομορφες πληροφορίες για τις πρωτοβουλίες στους 19 τομείς, και σχεδόν τίποτα για τα μέτρα με τα οποία θα ξεπεραστούν οι τρέχουσες ελλείψεις ζήτησης προκειμένου να υποστηριχθούν οι βιώσιμες και διαρκείς τοπικές πρωτοβουλίες σε αυτούς τους τομείς.

Σύμφωνα με την επισκόπηση είναι πολύ σημαντική η ενθάρρυνση και η υποστήριξη του τρίτου τομέα ώστε να αποτελέσει έναν βασικότερο παράγοντα στις τοπικές στρατηγικές για την απασχόληση. Φαίνεται, από τις μάλλον περιορισμένες πληροφορίες που υπάρχουν στις περιφερειακές αρχές στα ΕΣΔ, ότι ο τρίτος τομέας χρησιμοποιείται ως στρατηγική «τελευταίας λύσης» από τις αλλαγές στο ρόλο της Πολιτείας. Σε μερικές χώρες οι τοπικές και περιφερειακές αρχές που είναι υπεύθυνες για τις κοινωνικές υπηρεσίες και τις υπηρεσίες περίθαλψης υποχρεώνονται να βρουν νέες, αποτελεσματικότερες και οικονομικότερες λύσεις σχετικά με την παραγωγή και τη χρηματο-

δότηση των υπηρεσιών προς τον κόσμο προκειμένου να επιτρέψουν στους κοινωνικά ευαίσθητους να απολάβουν κάποια μορφή επικερδούς δραστηριότητας ή να δημιουργήσουν απασχόληση σε περιοχές που δεν διαθέτουν σύγχρονες επιχειρήσεις και εργαζομένους (περιφερειακές γειτονιές, απομακρυσμένες αγροτικές περιοχές). Η πιθανότητα απασχόλησης των περιοχών νέων υπηρεσιών έχει υποστηριχθεί σαφώς σε συνδυασμό με τη συμβολή τους για μια ζωή με καλύτερη ποιότητα. Είναι σημαντικό οι δημόσιες αρχές (εθνικές και περιφερειακές κυβερνήσεις, δημόσιες υπηρεσίες απασχόλησης, υπηρεσίες ανάπτυξης), καθώς επίσης και τα δίκτυα του τρίτου τομέα και οι ίδιοι οι οργανισμοί να καταβάλλουν μεγαλύτερη προσπάθεια για να καθιερώσουν την κοινωνική οικονομία ως ζωτικό και σύγχρονο εταίρο των τοπικών στρατηγικών για την ανάπτυξη και την απασχόληση. (Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, σ. 113)

Η μελέτη της CORIEC - Διεθνείς Επιχειρήσεις Τρίτου Συστήματος (1999) ανέλυσε το ρόλο των επιχειρήσεων και των οργανισμών της αγοράς εργασίας του Τρίτου Συστήματος. Σύμφωνα με τη μελέτη, ο τομέας κοινωνικής οικονομίας είναι υπεύθυνος για το 10% της συνολικής απασχόλησης στην ΕΕ με σχεδόν 9 εκατομμύρια εργαζόμενοι. Η απασχόληση εντός του τομέα έχει αυξηθεί πιο γρήγορα από τις εθνικές οικονομίες.

Στην έκθεση αξιολόγησης του Τρίτου Συστήματος και Απασχόλησης (1999) αναφέρεται ότι «το Τρίτο Σύστημα έχει την πιθανότητα να συμβάλλει σημαντικά στο πρόγραμμα θέσεων εργασίας όχι μόνο από πλευράς δημιουργίας απασχόλησης αλλά και από πλευράς κοινωνικής συνοχής, ενσωμάτωσης αγοράς εργασίας και τοπικής ανάπτυξης».

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, υπάρχει μια αυξημένη πιθανότητα ύπαρξης αναγκών που δεν έχουν καλυφθεί στην κοινωνία, οι οποίες προκύπτουν κυρίως από τους μεταβαλλόμενους τρόπους συμπεριφοράς και τρόπου ζωής των ανθρώπων, αλλά υπάρχει επίσης πιθανότητα σε τοπικό επίπεδο για την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών προκειμένου να καλυφθούν αυτές οι εκκρεμείς ανάγκες.

Επιπλέον έρευνες παρουσιάζουν μια εικόνα της πιθανής συμβολής του Τρίτου Συστήματος στην Απασχόληση και στην Τοπική Ανάπτυξη, που περιλαμβάνει όλους τους σχετικούς τομείς όπου η κοινωνική οικονομία μπορεί να διαδραματίσει κάποιο ρόλο.

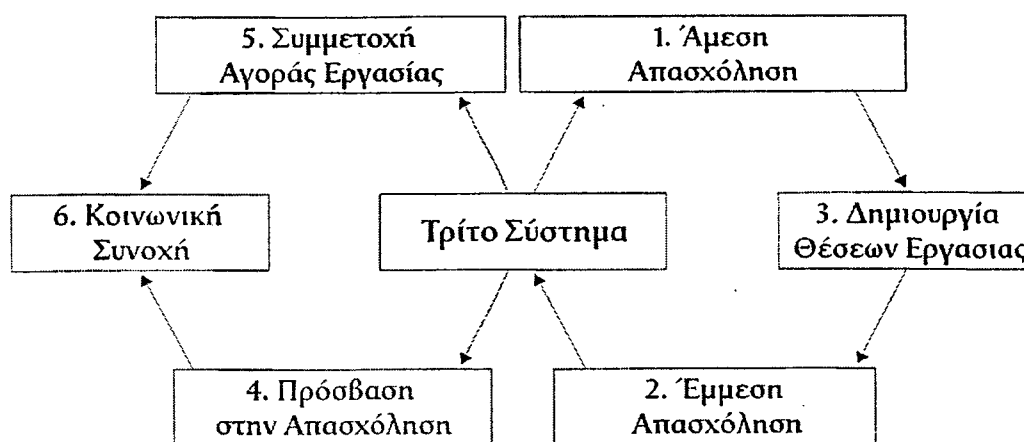
Κατά την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών, το Τρίτο Σύστημα θεσπίζει ή εξελίσσει επιχειρήσεις που απασχολούν άμεσα ανθρώπους, όπως ακριβώς κάνουν και οι ιδιωτικές επιχειρήσεις ή οι κρατικές υπηρεσίες απασχόλησης (πλαίσιο 1). Επιπλέον, η έμμεση απασχόληση (πλαίσιο 2) δημιουργείται μέσω δυο μηχανισμών. Πρώτο, οι επι-

χειρήσεις του τρίτου τομέα αγοράζουν αγαθά και υπηρεσίες από άλλους οργανισμούς στον ιδιωτικό, στο δημόσιο ή σε τρίτους τομείς, και με αυτόν τον τρόπο ενθαρρύνουν την παραγωγή και την απασχόληση. Δεύτερο, οι απασχολούμενοι στις επιχειρήσεις του τρίτου τομέα αγοράζουν οι ίδιοι τα αγαθά και τις υπηρεσίες από ένα φάσμα οργανισμών. Αυτοί οι «εμπορικοί» και «καταναλωτικοί» πολλαπλασιαστές ενθαρρύνουν την απασχόληση και την ανάπτυξη.

Όταν το Τρίτο Σύστημα αναλαμβάνει αυτούς τους μηχανισμούς δημιουργίας θέσεων εργασίας (πλαίσιο 3), είναι πιθανό να χαρακτηρίζονται από 2 στοιχεία. Πρώτο, η περισσότερη μέριμνα για τις τοπικές υπηρεσίες προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες είναι για εργατικό δυναμικό υψηλής έντασης και, όταν όλα τα υπόλοιπα έχουν εξισωθεί, μπορεί να αντιμετωπίσει το πρόβλημα «έντασης ανάπτυξης της χαμηλής απασχόλησης» που υπάρχει σε πολλές κοινωνίες όταν η τοπική ανάπτυξη παίρνει τη μορφή των προγραμμάτων έντασης κεφαλαίου, τεχνολογικά εξελιγμένων κατασκευαστικών σχεδίων ή κέντρων διανομής που απασχολούν σχετικά λίγους ανθρώπους. Δεύτερο, όταν οι τοπικές υπηρεσίες καλύπτουν τις τοπικές ανάγκες υπάρχει μια μορφή ανάπτυξης που τείνει να μειώσει τις «διαρροές» της τοπικής οικονομίας κι έτσι την «εσωτερικοποιεί» μειώνοντας τα γεγονότα εξάρτησης εκτός της τοποθεσίας και μεγιστοποιώντας την τοπική επίδραση της επέκτασης του Τρίτου Συστήματος. Αυτό συμβαίνει γιατί οι θέσεις εργασίας τείνουν να καταλαμβάνονται από ντόπιους που ξοδεύουν το εισόδημα τους κυρίως στην περιοχή και τα αγαθά-υπηρεσίες μπορούν επίσης συχνά να αγοράζονται από την περιοχή. (Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, σ. 114)

Σχήμα

Η Απασχόληση του Τρίτου Συστήματος και η Τοπική Ανάπτυξη

Πηγή: Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, σ. 115

Επιπλέον, επειδή οι ανάγκες που καλύπτονται και οι θέσεις εργασίας που δημιουργούνται βρίσκονται γενικά στις κοινωνικά ευαίσθητες ομάδες. Η ανάπτυξη του Τρίτου Συστήματος είναι πιθανό να λειτουργήσει με τέτοιο τρόπο ώστε να μειώσει τις τοπικές διαφορές στην παροχή υπηρεσιών, την πρόσβαση σε αγαθά-υπηρεσίες και ευκαιρίες εργασίας, και συνεπώς να οικοδομήσει συνοχή εντός των γεωγραφικών περιοχών που σήμερα εμφανίζουν υψηλούς βαθμούς εσωτερικής κοινωνικής ανισότητας όπως, για παράδειγμα, συμβαίνει στις περισσότερες μεγάλες πόλεις και σε πολλές αγροτικές περιοχές.

Η πρόσβαση του ατόμου και της ομάδας στην απασχόληση μπορεί επίσης να βελτιωθεί ως άμεση συνέπεια πολλών δραστηριοτήτων του Τρίτου Συστήματος (πλαίσιο 4). Για παράδειγμα, η παροχή παιδικής μέριμνας θα βελτιώσει τις ευκαιρίες της αγοράς εργασίας για πολλούς, όπως για τις μονογονεϊκές οικογένειες και τα άτομα με περιορισμένο ωράριο εργασίας. Η βελτίωση των μεταφορών σε τοπικό επίπεδο θα διευκολύνει την πρόσβαση των κατοίκων των ευαίσθητων κοινωνιών προς τις ευκαιρίες απασχόλησης σε περιοχές όπου υπάρχουν θέσεις εργασίας.

Ο αποκλεισμός από την αγορά εργασίας θα μειωθεί επίσης (πλαίσιο 5) στο βαθμό που ένα ποσοστό των ατόμων που απασχολούνται σε επιχειρήσεις του Τρίτου Συστήματος θα προέρχονται από κοινωνίες και κοινωνικές ομάδες που δεν έχουν απασχόληση και αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην ενσωμάτωση στην αγορά εργασίας.

Το στοιχείο της «εισαγωγής» συμπληρώνεται από την ανάπτυξη των δεξιοτήτων «απασχολησιμότητας» και των επακόλουθων βελτιωμένων προοπτικών της αγοράς εργασίας για τους ανθρώπους που εργάζονται ανάλογα. Τα στοιχεία αυτά βελτιώνουν τις προοπτικές για κοινωνική ένταξη και συνοχή (πλαίσιο 6). (Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, σ. 115)

4. Πλεονεκτήματα του Τρίτου Συστήματος στην Ανάπτυξη της Τοπικής Απασχόλησης

Τα πλεονεκτήματα του Τρίτου Συστήματος στην Ανάπτυξη της Τοπικής Απασχόλησης είναι οι πολλαπλοί στόχοι. Δεν είναι βέβαιο πως οι οργανισμοί του Τρίτου Συστήματος θα έχουν πάντα ως στόχο τους το κέρδος. Αν το κέρδος αποτελεί στόχο τους, θα ενδιαφέρονται να το διατηρήσουν. Είναι επίσης δεσμευμένοι να καλύψουν τις ανάγκες των χρηστών/πελατών τους. Πολλοί οργανισμοί του Τρίτου Συστήματος προσφέρουν επίσης νέους/εναλλακτικούς τρόπους εργασίας με μεγαλύτερη συμμετοχή και εμπλοκή στον οργανισμό.

Οικοδομούν την εμπιστοσύνη στην κοινότητα με την πρόσληψη ατόμων από την περιοχή και με τον εντοπισμό των αναγκών με συμβουλευτικό τρόπο. Αυξάνουν τη συμμετοχή της κοινότητας προσφέροντας στους κατοίκους της περιοχής μεγαλύτερη «φωνή» στις τοπικές αποφάσεις.

Οι οργανισμοί του Τρίτου Συστήματος τείνουν επίσης να βρίσκονται πιο κοντά στην κοινωνία και στους ανθρώπους που υπηρετούν όσον αφορά την απόσταση, την κατανόηση των αναγκών τους, την εκπροσώπηση και την υπευθυνότητα. Η ευελιξία τους σε συνδυασμό με τη γνώση των τοπικών αναγκών τους επιτρέπει να ελέγχουν νέες ιδέες, μεθόδους, προϊόντα και τρόπους παροχής υπηρεσιών. Καθώς μπορεί να είναι σε θέση να προσφέρουν πιο συγκεκριμένες υπηρεσίες από τους παραδοσιακούς παροχείς υπηρεσιών, μπορούν επίσης να βοηθήσουν στον εκσυγχρονισμό του συστήματος κοινωνικών παροχών.

Το Τρίτο Σύστημα βελτιώνει επίσης τη διαδικασία της τοπικής ανάπτυξης με δυο σημαντικούς τρόπους. Πρώτο, «προσθέτει αξία» εξασφαλίζοντας τη συμμετοχή των ίδιων πόρων και άλλων ηθικών παραγόντων στη διαδικασία τοπικής ανάπτυξης. Δεύτερο, θέτει το μεγάλο ζήτημα της πιθανής αλλά και δυνατής μορφής της «μετα-βιομηχανικής» πολιτικής και στρατηγικής ανάπτυξης της τοπικής απασχόλησης. Θέτει ζητήματα στόχων και προτεραιοτήτων της τοπικής ανάπτυξης, τη φύση της λήψης αποφάσεων, την έκταση της τοπικής συμμετοχής στην τοπική ανάπτυξη, τη φύση μιας προσέγγισης από το ειδικό στο γενικό και το ρόλο των τοπικών υπηρεσιών στην τοπική ανάπτυξη. (Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, σ. 116)

Με βάση τα προηγούμενα, η κοινωνική οικονομία μπορεί να διαδραματίσει έναν ηγετικό ρόλο στη μετάβαση προς μια τοπική Περιφερειακή Κοινωνική Ευθύνη. Πρόκειται για έναν νέο όρο που εισήγαγε το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Πόλεων και περιοχών για την Κοινωνική Οικονομία, που στοχεύει στην διεύρυνση της ιδέας της Συλλογικής Κοινωνικής Ευθύνης σε ολόκληρη περιφέρεια, που θεωρείται ένα μοναδικό και αυτόνομο σύστημα.

Οι κοινωνικές επιχειρήσεις διαθέτουν τα βασικά στοιχεία κοινωνικής ευθύνης, στα οποία ενσωματώνουν όχι μόνο οικονομικές αλλά και κοινωνικές και ηθικές ανησυχίες, τόσο σε τοπικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή μέσω της σχετικής πράσινης βίβλου έχει ξεκινήσει συζητήσεις σχετικά με τη συλλογική κοινωνική ευθύνη.

Μια βασική έννοια των οργανισμών κοινωνικής οικονομίας είναι να αποφύγουν την υποβάθμιση του θέματος, συσχετίζοντας το με τον καθαρό σεβασμό του εθνι-

κού και διεθνούς δικαίου ή με τη σύνδεση του με ένα είδος αντιτίμου για όσες επιχειρήσεις σέβονται τις βασικές ηθικές αρχές.

Προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι της Λισαβόνας, είναι σημαντικό να προωθηθεί ένας φιλόδοξος ορισμός της Συλλογικής Κοινωνικής Ευθύνης, κοντά στην οποία βρίσκονται σήμερα οι κοινωνικές επιχειρήσεις.

Ακόμη και με τις διαφορές σχετικά με την αξιολόγηση της Συλλογικής Κοινωνικής Ευθύνης, οι οργανισμοί κοινωνικής οικονομίας διαδραματίζουν έναν πρωτοποριακό ρόλο στον τομέα αυτό. (Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, σ. 117)

5. Απασχολησιμότητα και Ένταξη

Η κοινωνική οικονομία μπορεί να συμβάλλει αρκετά στην κάλυψη των εκκρεμών αναγκών και στη δημιουργία απασχόλησης στην ΕΕ. Η κοινωνική οικονομία αντιμετωπίζει επίσης τον κοινωνικό αποκλεισμό βελτιώνοντας την απασχόληση των ανέργων και συγκεκριμένα εκείνων που ανήκουν στις ευαίσθητες κοινωνικά ομάδες και οικοδομώντας κοινωνικό κεφάλαιο, συμπεριλαμβάνοντας τους μετόχους και φέρνοντας τους ανθρώπους σε επαφή.

Η κοινωνική οικονομία αποτελεί ένα αναπόσπαστο μέρος του προγράμματος δράσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στη μάχη κατά του κοινωνικού αποκλεισμού.

Η Κοινή Έκθεση για την Κοινωνική Ένταξη καλεί τα κράτη-μέλη να *«προωθήσουν την πρόσβαση προς τη σταθερή και ποιοτική απασχόληση αξιοποιώντας τις ευκαιρίες ενσωμάτωσης και απασχόλησης που προσφέρει η κοινωνική οικονομία»*. Πολλά Σχέδια Δράσης των Κρατών-Μελών για την Ένταξη περιλαμβάνουν πρωτοποριακές ιδέες για την προώθηση της κοινωνικής συμμετοχής μέσω των δραστηριοτήτων της κοινωνικής οικονομίας. Συνεπώς, είναι απαραίτητο οι οργανισμοί της κοινωνικής οικονομίας να έχουν πλήρη εμπλοκή στο σχεδιασμό και στην εφαρμογή αυτών των δραστηριοτήτων.

Η ενσωμάτωση των κοινωνικά ευαίσθητων ατόμων στην αγορά εργασίας είναι σημαντική για την αποτροπή του κοινωνικού αποκλεισμού, την αύξηση των ποσοστών απασχόλησης και την εξασφάλιση διάρκειας των συστημάτων κοινωνικής προστασίας. Προφανώς είναι απαραίτητο τα Κράτη-Μέλη να εντοπίζουν εκείνα τα άτομα ή τις ομάδες ατόμων με ιδιαίτερα χαμηλή συμμετοχή στην αγορά εργασίας και να αναπτύσσουν κατάλληλες πολιτικές, βασισμένες σε μετρήσιμους στόχους.

Με βάση τις υπάρχουσες αξιολογήσεις, τα πολιτικά προγράμματα θα πρέπει να κάνουν χρήση ενός συνδυασμού καλά εντοπισμένων δραστικών και προληπτικών

μέτρων αγοράς εργασίας. Πρόκειται για μέτρα που προωθούν τη δημιουργία αρκετών ευκαιριών εργασίας, τα κίνητρα πρόσληψης για τους εργοδότες και τα μέτρα για την αύξηση της ενημέρωσης. Οι ευκαιρίες για τη δημιουργία θέσεων εργασίας στην κοινωνική οικονομία ή στους τομείς που ανταποκρίνονται στις νέες απαιτήσεις θα πρέπει να αξιοποιούνται περαιτέρω. Η υποστήριξη θα πρέπει να προέρχεται από ένα ευρύτερο φάσμα συνοδευτικών μέτρων, πολιτικών που καθιστούν την εργασία μια αληθινή προοπτική για τους ενδιαφερόμενους, και μέτρων για την εξάλειψη των διακρίσεων στην αγορά εργασίας, βασισμένων ιδιαίτερα στις σχετικές οδηγίες της ΕΕ.

Συχνά υπάρχει μια ισχυρή περιφερειακή ή τοπική διάσταση στον αποκλεισμό της αγοράς εργασίας. Πολλά σημερινά και μελλοντικά κράτη-μέλη εμφανίζουν μεγάλες περιφερειακές ανισότητες στην απασχόληση και στην ανεργία. Υπάρχουν συγκεκριμένες αγροτικές και αστικές περιοχές που υποφέρουν από ιδιαίτερα μεγάλη ανεργία και έλλειψη δραστηριότητας. Η ΕΣΑ θα πρέπει να αντιμετωπίσει παρόμοιες ανισότητες και να στηρίξει την οικονομική και κοινωνική συνοχή.

Η κοινωνική οικονομία διαδραματίζει ένα σημαντικό ρόλο στην ενσωμάτωση των κοινωνικά ευαίσθητων ομάδων και ατόμων στην αγορά εργασίας. Πολλοί οργανισμοί κοινωνικής οικονομίας που αντιμετωπίζουν την ενσωμάτωση και την απασχόληση ως βασικούς στόχους, προσλαμβάνουν άτομα που είναι αποκλεισμένα ή κινδυνεύουν να αποκλειστούν από την αγορά εργασίας και αυξάνουν την μελλοντική τους ενασχολησιμότητα και τις προοπτικές ενσωμάτωσης.

Οι δραστηριότητες στις οποίες συμμετέχουν, για παράδειγμα, εγχώριες υπηρεσίες και περιβαλλοντικές υπηρεσίες, αποτελούν όργανα επίτευξης των ευρύτερων στόχων. Η κοινωνική οικονομία μπορεί να προσφέρει επιμόρφωση, προϋπηρεσία και κοινωνικές επαφές σε ένα περιβάλλον υποστήριξης. Η συμμετοχή στο σύστημα κοινωνικής οικονομίας είναι πολύτιμη μαζί με τα οικονομικά οφέλη, την ατομική εξέλιξη και την αυξημένη αυτοπεποίθηση.

Εκτός από τη δυνατότητα κάλυψης των αναγκών και ελέγχου της ζωής των ατόμων, μια συμμετοχική κοινωνία έχει την ικανότητα συμμετοχής στις αποφάσεις που επηρεάζουν την καθημερινή ζωή, την ικανότητα διοίκησης μιας επιχείρησης και πρόσβασης στην ισόβια μόρφωση. Οι επιχειρήσεις και οι οργανισμοί κοινωνικής οικονομίας παρέχουν αυτήν τη δυνατότητα στα άτομα προκειμένου να αποκτήσουν τον έλεγχο της ζωής τους και συγκεκριμένα προς όφελος των ατόμων που κατέχουν μόνο περιορισμένους πόρους.

Μια συμμετοχική κοινωνία χρειάζεται ένα ευρύ φάσμα παροχής ίσων δυνα-

τοτήτων για όλους. Αυτό περιλαμβάνει το δικαίωμα μιας πλουραλιστικής προσέγγισης προς την επιχειρηματικότητα και την οικονομική ανάπτυξη. Οι επιχειρήσεις κοινωνικής οικονομίας ενσωματώνουν δομικά άλλους μετόχους λόγω των δομών ιδιοκτησίας και της συμμετοχικής και δημοκρατικής διαχείρισης. Οι δομές αυτές επιτρέπουν σε διαφορετικές ομάδες μετόχων να επηρεάζουν πραγματικά τη λήψη αποφάσεων τέτοιων επιχειρήσεων. Αυτοί οι μέτοχοι μπορεί να είναι οι χρήστες των υπηρεσιών ή οι εργαζόμενοι στην τοπική κοινότητα. Η κοινωνική οικονομία συχνά περιλαμβάνει ομάδες που αλλιώς θα αποκλείονταν από τον επιχειρηματικό κόσμο -άνεργους, άτομα με ειδικές ανάγκες, γυναίκες και εθνικές μειονότητες. Τους προσφέρει το δικαίωμα συμμετοχής στο σχεδιασμό και την παροχή των δικών τους υπηρεσιών, είτε πρόκειται για παιδική μέριμνα, για καταστήματα της κοινότητας, πιστωτικούς συνεταιρισμούς ή τους δικούς τους εργασιακούς χώρους.

Η συμμετοχική και πρωτοποριακή προσέγγιση της κοινωνικής οικονομίας μπορεί επίσης να συμβάλλει σημαντικά στην επίτευξη των στόχων για την οικοδόμηση μιας κοινωνίας της πληροφορίας. Ανάλογες όμως έρευνες που έχουν γίνει αποφαίνονται ότι το πλέον συχνό εμπόδιο στη χρήση του διαδικτύου για όλες τις κοινωνικο-οικονομικές ομάδες είναι η δυσεύρετη ή η ακριβή τεχνολογία. Ο δημόσιος τομέας έχει κάνει κάποια βήματα για τη δημιουργία Σημείων Δημόσιας Πρόσβασης στο Διαδίκτυο. Ο ιδιωτικός τομέας έχει δημιουργήσει τις καφετέριες διαδικτύου (internet cafés). Όπως σε τόσες πολλές περιοχές της οικονομικής ζωής, όμως, η προμήθεια από το δημόσιο τομέα και από τους τομείς των επενδύσεων έχει ελλείψεις, που πρέπει να καλυφθούν αν πρόκειται να επιτύχουμε την παγκόσμια πρόσβαση. Υπάρχει ένας ισχυρός ρόλος για τις επιχειρήσεις κοινωνικής οικονομίας στην παροχή πρόσβασης σε συγκεκριμένες ομάδες χρηστών που μπορεί αλλιώς να υποφέρουν από αυτό που αποκαλείται «ηλεκτρονικός αποκλεισμός». (Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, σ. 118-119)

6. Συμπράξεις για την Απασχόληση

Ένα από τα σημαντικά στοιχεία της κοινωνικής οικονομίας είναι η σύμπραξη με το δημόσιο τομέα. Η κοινωνική οικονομία συχνά διαπιστώνει κενά στις τοπικές δημόσιες και ιδιωτικές υπηρεσίες και τείνει να τα καλύψει με λύσεις που προσανατολίζονται στους ανθρώπους. Η κοινωνική οικονομία παράγει επίσης υπηρεσία και αγαθά που συμπληρώνουν τον ιδιωτικό και το δημόσιο τομέα, ή προσφέρουν εναλλακτικές λύσεις που μπορεί να εμπεριέχουν και τους χρήστες στον οργανισμό.

Οι σχέσεις μεταξύ της κοινωνικής οικονομίας και του δημόσιου τομέα είναι

γενικά σχέσεις συνεργασίας, αν και έχουν διάφορες μορφές: οιονεί αγορές, μερικές φορές με τη χρήση αποδείξεων αγοράς, συμβάσεις λόγω υπηρεσιών, συνεργασία σε συγκεκριμένες δραστηριότητες και σχεδιασμός της παροχής υπηρεσιών.

Η προσφορά της κοινωνικής οικονομίας για συμβόλαια από τις τοπικές αρχές, που προσδιορίζει τη ζήτηση και, μέσω θεσπισμένων μέσων και πολιτικής απόφασης, μετατρέπει την ανάγκη σε αποτελεσματική ζήτηση. Η ανάπτυξη αυτών των σχέσεων είναι σημαντική για την επιτυχία και την ανάπτυξη του Τρίτου Συστήματος. Η οικοδόμηση μιας βάσης πελατών μέσω της αποτελεσματικής προώθησης και διαφήμισης στις δημόσιες υπηρεσίες, οι υπηρεσίες ανάθεσης εργολαβιών, η θέσπιση και η ανάπτυξη δικτύων με άλλους παροχείς και τις δημόσιες αρχές και η θέσπιση συνεργασιών με όλους αυτούς τους οργανισμούς είναι πολύ σημαντικά βήματα.

Η Επιτροπή Περιφερειών έχει πραγματοποιήσει μια ανάλυση των συνεργασιών με τις τοπικές και περιφερειακές αρχές και την κοινωνική οικονομία και την έχει παρουσιάσει σε μια γνωμοδότηση της. Σε μια αντιπροσωπευτική δημοκρατία, οι τοπικά εκλεγόμενες αρχές έχουν μια ρητή εντολή από τους ψηφοφόρους και είναι υπεύθυνοι απέναντι τους. Το ερώτημα είναι πως μπορούν οι συμμετοχικές πλευρές εντός της κοινωνικής οικονομίας να ενωθούν με την αντιπροσωπευτική δημοκρατία.

Δεν υπάρχει αντιδικία μεταξύ των δυο πλευρών. Αντίθετα, η συμμετοχική και η υπεύθυνη συμπεριφορά που δημιουργεί η εμπειρία της κοινωνικής οικονομίας προκαλεί μια ισχυρή στήριξη προς την αντιπροσωπευτική δημοκρατία, μέσω συνεχούς στήριξης και ελέγχου των εκλεγμένων αντιπροσώπων.

Η εμπειρία από διάφορες χώρες και περιοχές δείχνει πως ο διάλογος και η ύπαρξη μηχανισμών πληροφορίας, γνωμάτευσης, ταυτόχρονου προγραμματισμού και, μέχρι κάποιο βαθμό, ακόμη και κατανομή εξουσιών, έχουν αυξήσει την εμπιστοσύνη προς την αντιπροσωπευτική δημοκρατία.

Οι τοπικές και περιφερειακές αρχές πρέπει να κατέχουν έναν κεντρικό ρόλο και ευθύνη στην Ανάπτυξη και Εφαρμογή της Στρατηγικής Απασχόλησης. Στο προσχέδιο της γνωμοδότησης της Επιτροπής Περιφερειών για τον απολογισμό των πέντε ετών της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση και το μέλλον της ΕΣΑ (2003), η Επιτροπή υποστηρίζει την άποψη ότι πρέπει να υιοθετηθεί μια ευρεία προσέγγιση στην ενίσχυση της τοπικής και περιφερειακής διάστασης της ευρωπαϊκής στρατηγικής για την απασχόληση. Η ανακοίνωση της Επιτροπής εξετάζει τον τοπικό και περιφερειακό ρόλο πρώτιστα από την άποψη της διακυβέρνησης της στρατηγικής απασχόλησης, δηλαδή από την άποψη της λειτουργίας και της νομιμότητας της. Αυτή η προσέγγιση,

εντούτοις, δεν δίνει επαρκή προσοχή στον άμεσο ρόλο που διαδραματίζεται από τους τοπικούς και περιφερειακούς εταίρους στην εφαρμογή των στόχων της στρατηγικής για την απασχόληση.

Όλες οι θέσεις εργασίας δημιουργούνται και χάνονται σε τοπικό επίπεδο. Οι τοπικοί και περιφερειακοί εταίροι διαδραματίζουν έναν σημαντικό ρόλο ως παροχείς υπηρεσιών πρόνοιας, κατάρτισης και εκπαίδευσης που υποστηρίζουν την απασχόληση, αναπτύσσοντας τις τοπικές αγορές εργασίας και τις νέες ευκαιρίες για θέσεις εργασίας, καθώς επίσης και με το να είναι εργοδότες οι ίδιοι. Έχουν μια μεγάλη επιρροή στους όρους πρόσβασης στην αγορά εργασίας για τους νέους, τις γυναίκες, τους μετανάστες και το γηράσκοντα πληθυσμό καθώς και στην προώθηση της ισότητας στην αγορά εργασίας. (Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, σ. 120)

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο υπάρχει πολλές επιτυχημένες εμπειρίες των προγραμμάτων και έργων σύμπραξης που στοχεύουν στην τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη της απασχόλησης, τα εδαφικά σύμφωνα απασχόλησης παραδείγματος χάριν. Οι οργανώσεις και οι εταίροι της κοινωνικής οικονομίας έχουν αναγνωριστεί και έχουν προσκληθεί στις συμπράξεις, αλλά πολλές αξιολογήσεις δείχνουν ότι οι τοπικές και περιφερειακές αρχές δεν γνωρίζουν την πιθανή συμβολή της κοινωνικής οικονομίας στην τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη της απασχόλησης.

Στο προσχέδιο γνωμοδότησης, η Επιτροπή των Περιφερειών θεωρεί ότι η σύμπραξη μεταξύ του δημόσιου τομέα, των επιχειρήσεων, των εταίρων της κοινωνικής οικονομίας και των ΜΚΟ είναι ιδιαίτερα σημαντική για την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και τη δημιουργία νέου κοινωνικού κεφαλαίου, επιχειρήσεων και θέσεων εργασίας. Η σύμπραξη πρέπει να γίνεται σε ευρεία βάση, συγκεντρώνοντας διαφορετικούς εταίρους από διαφορετικά επίπεδα.

Στη δήλωση της Πράγας (Οκτώβριος 2002) οι εταίροι της κοινωνικής οικονομίας και οι τοπικές και περιφερειακές αρχές αποφάσισαν να υπογράψουν μια σύμβαση που καθορίζει τον κοινό ρόλο τους στις τοπικές συμπράξεις και προτείνει στρατηγικές για την ανάπτυξη τους σε όλα τα επίπεδα. Η δήλωση υιοθετήθηκε από την ολομέλεια της διάσκεψης κοινωνικής οικονομίας της Πράγας και ολοκληρώνεται για μια περίοδο πέντε ετών και ελέγχεται τακτικά. Η οικοδόμηση ισχυρότερων συμπράξεων πρέπει να περιλάβει την ανάπτυξη των κοινών στρατηγικών και να ενθαρρύνει τη διάδοση διαφορετικών μεθοδολογιών, ανταλλαγή της ορθής πρακτικής με την εισαγωγή συγκεκριμένων οδηγιών στα νέα ευρωπαϊκά προγράμματα.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση και οι εθνικές κυβερνήσεις πρέπει να αναγνωρίσουν

και να υποστηρίξουν τις προγραμματισμένες προσπάθειες με την οργάνωση μιας καλύτερης βάσης δεδομένων πρακτικής για την κοινωνική οικονομία και την τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη. Μια θεσμική ομάδα εργασίας προτείνεται να ερευνήσει τρόπους για την επίτευξη μεγαλύτερης ευελιξίας στα διαρθρωτικά ταμεία, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στην υποστήριξη της περιφερειακής τοπικής ανάπτυξης βασισμένης στις συμπράξεις. Υπάρχει επίσης μια πρόταση να προσανατολιστεί ένα σημαντικό μέρος της χρηματοδότησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς την ανταλλαγή της τεχνογνωσίας στην κοινωνική οικονομία, τις συμπράξεις και την τοπική ανάπτυξη.

Η Επιτροπή των Περιφερειών και το ευρωπαϊκό δίκτυο για τις πόλεις και τις Περιφέρειες και την κοινωνική οικονομία, ανακοινώνουν τη διαθεσιμότητα τους για να ενεργήσουν ως αρωγοί στην περαιτέρω ανάπτυξη αυτών των διαδικασιών. (*Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, σ. 121*)

7. Συμπεράσματα

Οι εταίροι της κοινωνικής οικονομίας διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην τοπική ανάπτυξη και η συμβολή τους στις διαφορετικές πολιτικές σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο πρέπει να αναγνωριστεί περισσότερο. Είναι πολύ σημαντικό να υπάρχει κοινή αντίληψη σε όλα τα επίπεδα για το τι σημαίνει κοινωνική οικονομία. Ο τομέας πρέπει να γίνει πιο σαφής και να αναγνωριστεί στη Συνθήκη. Η ευρωπαϊκή νομοθεσία πρέπει επίσης να λάβει υπόψη τους χαρακτήρες των οργανισμών και των επιχειρήσεων κοινωνικής οικονομίας. Αφότου υιοθετηθεί το συνεταιριστικό καταστατικό η Επιτροπή πρέπει να αρχίσει να εργάζεται πάνω στα ευρωπαϊκά καταστατικά για ενώσεις και ιδρύματα.

Η Επιτροπή καθώς επίσης και τα κράτη μέλη πρέπει να βελτιώσουν τις στατιστικές τους όσον αφορά τις οργανώσεις και τις επιχειρήσεις κοινωνικής οικονομίας προκειμένου να ληφθεί υπόψη ο ρόλος τους και να καταστεί ο τομέας πιο σαφής.

Η σχέση μεταξύ της Επιτροπής και των αντιπροσωπευτικών οργανώσεων της κοινωνικής οικονομίας πρέπει να βελτιωθεί με την καθιέρωση μιας δομής που λαμβάνει υπόψη το χαρακτήρα και τα συμφέροντα των επιχειρήσεων και των οργανώσεων κοινωνικής οικονομίας για τις σχετικές πολιτικές της Επιτροπής.

Οι αξιολογήσεις των ΕΣΔ δείχνουν ότι η κοινωνική οικονομία δεν αναγνωρίζεται σε όλα τα κράτη μέλη και είναι επομένως σημαντικό να ελέγξει η Επιτροπή εάν τα ΕΣΔ για την απασχόληση λαμβάνουν αρκετά υπόψη τη συμβολή της κοινωνικής οικονομίας. Ο ουσιαστικός ρόλος των οργανώσεων και των επιχειρήσεων της κοινωνικής

οικονομίας πρέπει επίσης να περιληφθεί στα ΕΣΔ για να καταπολεμήσει τον αποκλεισμό και την ένδεια.

Άλλα εμπόδια για την ανάπτυξη της κοινωνικής οικονομίας είναι οι αδύνατες δομές και η πρόσβαση στη χρηματοδότηση με ισοδύναμους όρους όπως οι άλλες επιχειρήσεις. Υπάρχει επίσης απαίτηση για κοινά διεθνή εργαλεία της κοινωνικής οικονομίας.

Ο τομέας της κοινωνικής οικονομίας έχει αποδείξει την ικανότητα του και επιθυμεί να συμβάλει στην ανάπτυξη της πλήρους απασχόλησης και της κοινωνικής συνοχής στην Ευρώπη. Η ανάπτυξη του τομέα και της περαιτέρω συμβολής του εξαρτάται από το διάλογο μεταξύ των Ιδρυμάτων της ΕΕ και των σχετικών αντιπροσώπων του τομέα της κοινωνικής οικονομίας.

Οι κυβερνήσεις πρέπει να υποκινήσουν τη συνεργασία μεταξύ των οργανώσεων κοινωνικής οικονομίας για να είναι σε θέση να αντιπροσωπευθούν στις συμπράξεις σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο και να υποκινήσουν επίσης το κράτος και τις τοπικές αρχές, τα πανεπιστήμια και τα ερευνητικά κέντρα για να τις περιλάβουν στο διάλογο και να υποστηρίξουν τον τομέα.

Πρέπει να δημιουργηθούν σε ευρωπαϊκό επίπεδο αποδοτικά εργαλεία για να διαδώσουν την μέχρι σήμερα εμπειρία μέσω της δημιουργίας μιας καλύτερης βάσης δεδομένων πρακτικής για την κοινωνική οικονομία και την τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΦΤΩΧΕΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Η εμφάνιση φαινομένων φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού στην Ευρώπη δεν παρουσιάζει ενιαία ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά αλλά διαφοροποιείται ανάλογα με χρονικές περιόδους αναφοράς και γεωγραφικά πεδία σε κάθε χώρα. Εάν και η εξέλιξη των φαινομένων στις χώρες της Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης δεν υπήρξε τόσο έντονη όσο στις χώρες του Μεσογειακού Νότου, όλα τα Κράτη Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης συγκεντρώνουν από τις αρχές της δεκαετίας του '90 υψηλά ποσοστά εισοδηματικής φτώχειας που σε κάποιες περιπτώσεις υπερβαίνουν το 20% του συνολικού πληθυσμού τους (Αμίτσης Γαβριήλ, 2006, σ. 45). Παράλληλα με τον κίνδυνο της φτώχειας, δημιουργούνται νέα προβλήματα αποξένωσης από τον κοινωνικό και οικονομικό ιστό, που οδηγούν βαθμιαία στην περιθωριοποίηση και τον κοινωνικό αποκλεισμό ατόμων και ομάδων με περιορισμένες δυνατότητες - ευκαιρίες αξιοποίησης της αναμφισβήτητης οικονομικής και τεχνολογικής προόδου που συντελείται στην ευρωπαϊκή περιφέρεια.

1. Οριοθέτηση της φτώχειας

Αν και υπάρχουν ποικίλες προσεγγίσεις στον ορισμό και την έννοια της φτώχειας, φαίνεται ότι κοινός στόχος όλων των προσεγγίσεων είναι ο χαρακτηρισμός και εντοπισμός των νοικοκυριών και ατόμων τα οποία υστερούν χαρακτηριστικά σε διαθέσιμους χρηματικούς και μη πόρους με αποτέλεσμα να μη μπορούν να συμμετέχουν κατά ανεκτό βαθμό στην κοινωνικοοικονομική ζωή της κοινωνίας που ζουν. Η υστέρηση των νοικοκυριών και ατόμων σε χρηματικούς και μη πόρους σημαίνει, βέβαια, ότι η έννοια της φτώχειας συντίθεται από στοιχεία ποσοτικά (ανεπαρκείς χρηματικοί πόροι) αλλά και ποσοτικά (ελλειψείς μη χρηματικοί πόροι). (ΓΣΕΕ, Ιανουάριο 2008, σ. 4)

Η ποσοτική διάσταση της φτώχειας, συνεπώς, σημαίνει την έλλειψη πόρων για τη διασφάλιση των όρων και προϋποθέσεων ενός ελάχιστου (ανεκτού) επιπέδου ζωής. Η διάσταση αυτή της φτώχειας επιδέχεται ουσιαστικά δύο ορισμούς:

- την **απόλυτη φτώχεια** που ορίζεται ως ποσοστό του πληθυσμού που ζει με λιγώ-

τερο από ένα καθορισμένο ποσό την ημέρα συνήθως με λιγότερο από ένα δολάριο σε τιμές του 1985 και

- τη **σχετική φτώχεια** που ορίζεται ως ποσοστό των ατόμων σε μια χώρα που ζουν με εισόδημα κατώτερο ενός συγκεκριμένου ποσοστού του διαμέσου εισοδήματος (συνήθως 50% ή 60%). Ο ορισμός του ποσοστού του διαμέσου εισοδήματος διαφέρει από χώρα σε χώρα. (ΓΣΕΕ, Ιανουάριο 2008, σ. 4)

Η οριοθέτηση της φτώχειας στην Ευρώπη αποτελεί πεδίο θεσμικής πρωτοβουλίας των κρατών, που χρησιμοποιούν διαφορετικούς δείκτες και κριτήρια για τον προσδιορισμό της ιδιότητας ατόμων, τα οποία εξαιτίας του ύψους των εισοδημάτων τους θεωρούνται φτωχοί και συνήθως (αλλά όχι κατ' ανάγκη) τυποποιούνται ως υποκείμενα δικαιωμάτων κοινωνικής προστασίας.

Δεν έχει ακόμα εξασφαλισθεί συναίνεση σε υπερεθνικό επίπεδο για την υιοθέτηση ενός νομικού υποδείγματος της φτώχειας, με αποτέλεσμα να διαφοροποιούνται οι προϋποθέσεις καταπολέμησης της ανάλογα με φαινομενικά «ουδέτερα» επιχειρησιακά συστήματα μέτρησης που επηρεάζονται από επιλογές κοινωνικοπολιτικού χαρακτήρα. (Αμίτσης Γαβριήλ, 2006, σ. 46)

Η ευρωπαϊκή συζήτηση για τη φτώχεια επικεντρώνεται στο επίπεδο της σχετικής φτώχειας που οριοθετείται με βάση δείκτες εισοδηματικών ανισοτήτων μεταξύ του πληθυσμού μίας χώρας ή μίας γεωγραφικής περιοχής αναφοράς. Αναπτύσσονται, πάντως, και προσεγγίσεις περί απόλυτης φτώχειας, που τυποποιείται ως αδυναμία πρόσβασης και απόλαυσης βασικών αγαθών για την επιβίωση του ανθρώπου.

Στο πλαίσιο λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η αδυναμία ενιαίας νομικής οριοθέτησης της φτώχειας εξαιτίας της επικουρικής φύσης των κοινοτικών αρμοδιοτήτων στο πεδίο της κοινωνικής προστασίας «θεραπεύεται» επιχειρησιακά από τις πρωτοβουλίες της Επιτροπής να τυποποιήσει την έννοια της φτώχειας και να την καταγράψει με βάση ένα στατιστικό όριο εισοδήματος, το οποίο σύμφωνα με την Στατιστική Υπηρεσία της Κοινότητας (EUROSTAT) αντιστοιχεί στο 60% του εθνικού ισοδύναμου μέσου εισοδήματος. Με βάση το δείκτη αυτό, θεωρείται ότι αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο της φτώχειας νοικοκυριά με συνολικό οικογενειακό εισόδημα που δεν υπερβαίνει το 60% του ισοδύναμου μέσου εισοδήματος του κράτους κατοικίας τους.

Οι εισοδηματικοί δείκτες της φτώχειας χρησιμοποιήθηκαν αρχικά από την EUROSTAT στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριού, που κάλυψε δειγματο-

ληπτικά όλα τα Κράτη Μέλη την περίοδο 1994 - 2001. Από το 2003 προωθείται και πάλι από την EUROSTAT η νέα Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών, που εξετάζει με βάση το μεθοδολογικό πλαίσιο του Κανονισμού 1117/2003 στοιχεία για το εισόδημα όλων των μελών του νοικοκυριού, την απασχόληση και τις συνθήκες εργασίας, τις συνθήκες στέγασης και διαβίωσης, το επίπεδο εκπαίδευσης, την κατάσταση υγείας, την πρόσβαση σε κοινωνικές υπηρεσίες κ.α. (*Αμίτσης Γαβριήλ, 2006, σ. 47*)

Η εφαρμογή ενιαίων στατιστικών ορισμών και δεικτών επιτρέπει την αντικειμενική αποτύπωση των διαστάσεων και των σταδίων εξέλιξης της εισοδηματικής φτώχειας στα Κράτη Μέλη της Ένωσης από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Οι σχετικές έρευνες της EUROSTAT στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών (καθώς τα πρώτα αποτελέσματα της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών θα είναι διαθέσιμα στις αρχές του 2007) τεκμηριώνουν μια βαθμιαία μείωση του ποσοστού των φτωχών νοικοκυριών (17% το 1993, 16% το 1999 και 15% το 2001), αλλά αναδεικνύουν την αύξηση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα φτωχότερα στρώματα ως προς την ικανότητα κάλυψης των δαπανών στέγασης και την αντιμετώπιση των καθημερινών αναγκών της οικογενειακής και κοινωνικής ζωής.

Όσον αφορά την εξέλιξη του φαινομένου μεταξύ των Κρατών Μελών της Ένωσης, αναδεικνύονται σημαντικές διαφορές μεταξύ των χωρών του Βορρά και του Νότου ως προς τα επίπεδα και τον τρόπο με τον οποίο βιώνεται η φτώχεια. Τα υψηλότερα ποσοστά εισοδηματικής φτώχειας εντοπίζονται στην Ιρλανδία και τις χώρες του Μεσογειακού Νότου (Ιταλία, Ισπανία, Ελλάδα και Πορτογαλία), όπου η φτώχεια αποτελεί ένα διαρθρωτικό χαρακτηριστικό των κοινωνικών συστημάτων, απειλώντας ακόμα και άτομα που εντάσσονται στην αγορά εργασίας. Οι χώρες της βόρειας Ευρώπης εμφανίζουν χαμηλότερα ποσοστά, καθώς εξαιτίας των προσανατολισμών και της αποτελεσματικότητας των συστημάτων κοινωνικής προστασίας τα άτομα σε δυσμενή οικονομική κατάσταση βιώνουν συνήθως τη φτώχεια ως συγκυριακό φαινόμενο. (*Αμίτσης Γαβριήλ, 2006, σ. 48*)

Η συγκριτική έρευνα στο πεδίο της φτώχειας επιτρέπει τη δυναμική αποτύπωση των εξελίξεων και οδηγεί στην τυποποίηση ενός νέου προφίλ των φτωχών ατόμων και νοικοκυριών. Ενώ στις αρχές της δεκαετίας του 1970 οι φτωχοί Ευρωπαίοι ήταν συνήθως ανασφάλιστα ηλικιωμένα άτομα, άτομα με παραβατική συμπεριφορά και αγρότες μικρού κλήρου, στα μέσα της δεκαετίας του 2000 ο κίνδυνος της φτώχειας απειλεί άτομα που συσσωρεύουν σύνθετους παράγοντες αυξημένου ρίσκου, όπως η

υπο-απασχόληση, η διάσπαση των οικογενειακών δομών, η επισφαλής και χαμηλής ποιότητας εργασία, η ανεπάρκεια δεξιοτήτων, η έξαρση προβλημάτων υγείας ή η διαβίωση σε ακατάλληλες κατοικίες και υποβαθμισμένες γειτονιές. (Αμίτσης Γαβριήλ, 2006, σ. 49)

1.1. Τα αίτια της φτώχειας

Βασικό αίτιο της φτώχειας είναι η ανεργία. Η αναδιάρθρωση των παραγωγικών δομών της χώρας δεν συνοδεύτηκε από έγκαιρη μέριμνα για άρση των συνεπειών που αυτή θα έχει στην απασχόληση. Αναγκαία είναι και η αναδιοργάνωση της εκπαίδευσης σε σχολικό και πανεπιστημιακό επίπεδο ώστε να αντιμετωπιστούν οι αλλαγές στην αγορά εργασίας και να προσανατολιστούν οι νέοι και το εργατικό δυναμικό της χώρας μέσω της επαγγελματικής κατάρτισής τους.

Η αντιμετώπιση της φτώχειας γίνεται στην εποχή μας ακόμη δυσχερέστερη λόγω αλλαγής της δομής της οικογένειας εξαιτίας της οποίας η τελευταία δεν μπορεί να επιτελέσει όπως παλιότερα την αλληλοϋποστηρικτική λειτουργία της. Η αύξηση των πυρηνικών οικογενειών (γονείς και τέκνα) καθώς και των μονογονεϊκών οικογενειών και η αύξηση της κινητικότητας του πληθυσμού μετά την είσοδό του σε παραγωγική ηλικία μείωσε τη δυνατότητα στήριξης από τους γονείς προς τα ενήλικα τέκνα και αντίστροφα.

Στην όξυνση του φαινομένου της φτώχειας συνέβαλε και η συγκέντρωση του πληθυσμού στα αστικά κέντρα και ιδιαίτερα στην πρωτεύουσα. Όπως είναι φυσικό η διαβίωση των ανέργων στα αστικά κέντρα καθιστά πιο επώδυνες τις συνέπειες της φτώχειας καθώς στην ύπαιθρο συνήθως ήταν εξασφαλισμένα τα στοιχειώδη μέσα διαβίωσης (στέγη και διατροφή).

Έλλειψη ολοκληρωμένου συστήματος κοινωνικής πρόνοιας. Αν και τα διατιθέμενα κονδύλια για την κοινωνική πρόνοια, συγκρινόμενα με τα αντίστοιχα άλλων μεσογειακών χωρών της ΕΕ δεν είναι χαμηλά ωστόσο το πρόβλημα βρίσκεται στον τρόπο διάθεσης των κονδυλίων αυτών και στο διοικητικό κόστος της κοινωνικής πολιτικής που είναι δυσανάλογα μεγάλο. Το αποτέλεσμα είναι ότι σημαντικό μέρος των πόρων να μη φτάνει ποτέ στους πραγματικούς αποδέκτες της που είναι οι φτωχοί.

Τα προβλήματα που εντοπίζονται στο σύστημα της κοινωνικής πρόνοιας εμφανίζονται και στο χώρο της κοινωνικής ασφάλισης όπου εντοπίζεται μια άλλη σημαντική κατηγορία φτωχών, οι ηλικιωμένοι, είτε ανασφάλιστοι είτε χαμηλοσυνταξιούχοι. Παράγοντας όξυνσης του φαινομένου της φτώχειας είναι ακόμη η χρόνια έλλειψη

ασφαλιστικής συνείδησης και η εισφοροδιαφυγή. (ΓΣΕΕ, Ιανουάριο 2008, σ. 5)

Η αδυναμία του κρατικού μηχανισμού να συλλέξει πόρους πολύτιμους για την κοινωνική πολιτική της χώρας δεν εντοπίζεται μόνο στο χώρο της κοινωνικής ασφάλισης αλλά χαρακτηρίζει και το φορολογικό μας σύστημα, το οποίο δεν επιτελεί ικανοποιητικά τον αναδιανεμητικό του ρόλο.

Το χρηματοπιστωτικό σύστημα στην Ελλάδα δεν επιτέλεσε στον επιθυμητό βαθμό τον αναπτυξιακό του ρόλο καθώς τα δάνεια συχνά δίνονται με κριτήρια μη αναπτυξιακά. Η μη πρόσφορη αξιοποίηση των αποθεματικών των ασφαλιστικών ταμείων της χώρας (άτοκη δέσμευση ή εντοκισμός με πολύ χαμηλό επιτόκιο στην Τράπεζα της Ελλάδος) περιόρισε τις δυνατότητες μιας κοινωνικά δίκαιης αξιοποίησης των σημαντικών αυτών οικονομικών πόρων.

Σε όλα αυτά, που αποτελούν ενδογενείς παράγοντες της φτώχειας στη χώρα μας, υπάρχουν και δύο εξωγενείς παράγοντες που συμβάλλουν στην όξυνση του φαινομένου. Ο πρώτος είναι η μείωση των μεταναστών, των ανέργων και των εν γένει φτωχών Ελλήνων στο εξωτερικό γεγονός που στις πρώτες μεταπολεμικές περιόδους αλλά και παλαιότερα μείωνε την ανεργία και τη φτώχεια στην Ελλάδα.

Ο δεύτερος παράγοντας – αντίστροφος του πρώτου – είναι η αύξηση της εισροής οικονομικών μεταναστών προς την Ελλάδα, οι οποίοι έρχονται συνήθως χωρίς να έχουν εκ των προτέρων εξασφαλίσει εργασία και στέγη με αποτέλεσμα να προστίθενται και αυτοί στα φτωχά στρώματα του πληθυσμού. (ΓΣΕΕ, Ιανουάριο 2008, σ. 6)

1.2. Συνέπειες της φτώχειας

Η φτώχεια εκτός από τις άμεσες συνέπειες για τους ίδιους τους φτωχούς (αδυναμία συντήρησης του ίδιου και της οικογένειάς του, αδυναμία πρόσβασης στα υλικά και πολιτιστικά αγαθά) επιφέρει και μια σειρά παράπλευρων συνεπειών που αντανακλούν στο κοινωνικό σύνολο και στην οικονομία της χώρας.

Το αίσθημα ανασφάλειας και η μείωση της αυτοεκτίμησης έχει σαν αποτέλεσμα τη μείωση της δυνατότητας του φτωχού για δυναμική παρέμβαση στα πράγματα και τη σταδιακή απώλεια κάθε επαφής του με την παραγωγική διαδικασία αλλά και τα θεμελιώδη δικαιώματά του (αποκλεισμός από το δικαίωμα για μόρφωση, αξιοπρεπή στέγαση, πρόσβαση στη κοινωνική προστασία, περίθαλψη κ.λ.π). Στην οικογένεια του φτωχού τα παιδιά έχουν λιγότερες δυνατότητες μόρφωσης και για επαγγελματική αποκατάσταση. Οι συνέπειες για την οικογένεια του φτωχού επιτείνονται όταν η φτώχεια συνδυάζεται και με την ανεργία, καθώς χάνεται το πλαίσιο της οικογένειας η εργασιο-

κεντρική θεώρηση της κοινωνίας και της ζωής και συνεπώς αναζητούνται εναλλακτικές μέθοδοι που δεν κινούνται στο πλαίσιο της νομιμότητας.

Οι συνέπειες όμως της φτώχειας δεν περιορίζονται μόνο στους φτωχούς, αλλά διαπερνούν το σύνολο της οικονομίας και της κοινωνίας. Σε οικονομικό επίπεδο, απομακρύνεται κατ' αρχήν από την αγορά εργασίας ένα σημαντικό τμήμα του ενεργού πληθυσμού, με αποτέλεσμα να μην αξιοποιείται το σύνολο του παραγωγικού δυναμικού της χώρας.

Σε δημοσιονομικό επίπεδο η φτώχεια στερεί από το κράτος έσοδα καθώς δεν υπάρχει εισόδημα για να φορολογήσει. Η παρατεταμένη φτώχεια όμως αποκόπτει τους φτωχούς και από τον κοινωνικό κορμό της χώρας καθώς τους εμποδίζει να συμμετέχουν στις κοινές αξίες της κοινωνίας και τους στερεί την απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων που προβλέπονται από το Σύνταγμα, ενώ ο φτωχός στερείται κινήτρων για συμμετοχή στη πολιτική διαδικασία. Ο αποκλεισμός των φτωχών από τη πολιτική διαδικασία ανατρέπει τις λεπτές ισορροπίες του πολιτικού συστήματος καθώς επιτρέπει στις ισχυρότερες οικονομικά ομάδες να έχουν δυσανάλογα μεγάλη επιρροή στο πολιτικό γίγνεσθαι. (ΓΣΕΕ, Ιανουάριο 2008, σ. 7-8)

1.3. Βασικά χαρακτηριστικά της φτώχειας στην Ελλάδα

Συνοψίζοντας, δύο είναι οι μέθοδοι αξιολόγησης (μέτρησης) των επιπτώσεων της συνολικής πολιτικής κατά της φτώχειας:

- οι δείκτες ευθείας μέτρησης της έκτασης της φτώχειας
- οι δείκτες μέτρησης συγκεκριμένων συνεπειών της φτώχειας. Ως συνηθέστεροι παρόμοιοι δείκτες προτιμούνται ο δείκτης της παιδικής θνησιμότητας και ο δείκτης αναλφαβητισμού για τους άνω των 15 ετών ενήλικους.

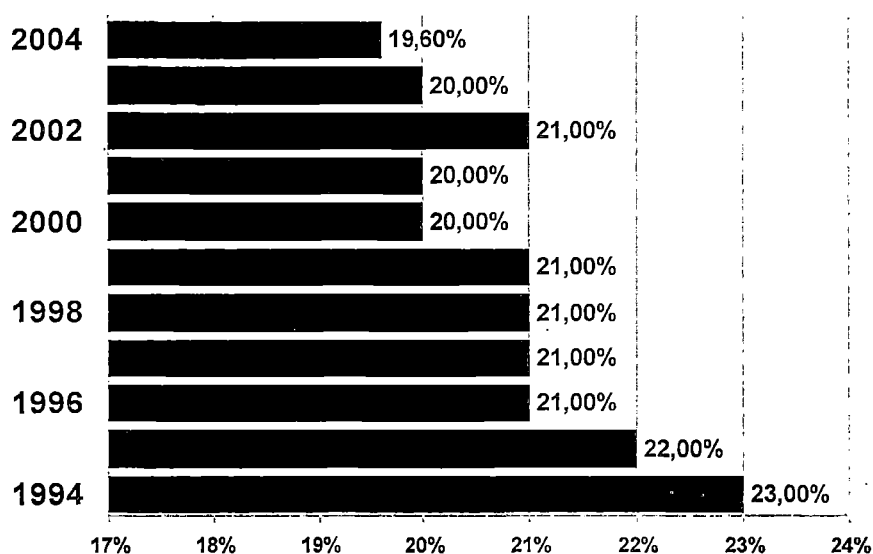
Παρά τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης κατά τη δεκαετία 1995 – 2005, δεν υπήρξε κανένα αντίκρισμα τόσο στα επίπεδα και τον κίνδυνο φτώχειας όσο και στην ανισοκατανομή του εισοδήματος στη χώρα μας την ίδια περίοδο. Η Ελλάδα κατέχει μία από τις υψηλότερες θέσεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση αφού η ομάδα του πληθυσμού που βρίσκεται κάτω από τα όρια της φτώχειας στη χώρα μας φτάνει το 21%, δηλαδή σχεδόν δύο εκατομμύρια Έλληνες.

- Το χρηματικό όριο της φτώχειας για το 2004 ανέρχεται στο ετήσιο ποσό των 5.649,78 ευρώ ανά άτομο και σε 11.864,54 ευρώ για νοικοκυριά με δύο ενήλικους και δύο εξαρτώμενα παιδιά.

- Με βάση τα εισοδήματα του 2004, το 19,6% των πολιτών της χώρας ήταν μέλος του νοικοκυριού με εισόδημα κάτω του ορίου της φτώχειας.

Το αντίστοιχο ποσοστό για τα προηγούμενα χρόνια εμφανίζεται στο ακόλουθο διάγραμμα

Διάγραμμα 1

- Το ποσοστό κινδύνου οικονομικής επισφάλειας είναι υψηλότερο στις γυναίκες (20,9%) σε σχέση με τους άντρες (18,3%).
- Το ποσοστό για άτομα ηλικίας άνω των 65 ετών υπολογίζεται στο 27,9% του συνολικού πληθυσμού, ενώ για άτομα ηλικίας 16-24 ετών είναι 22,7%.
- Το ποσοστό οικονομικής επισφάλειας των εργαζομένων είναι 12,9% ενώ των μη εργαζομένων είναι 25,9% και των ανέργων 32,8%.
- Τα περισσότερα από τα φτωχά νοικοκυριά δεν είναι πολύ χαμηλότερα από το όριο της φτώχειας.
- Το 50% των φτωχών νοικοκυριών έχει εισόδημα πάνω από το 75,9% του ορίου της φτώχειας.

Το ποσοστό για άτομα υψηλού μορφωτικού επιπέδου είναι 6,3%, ενώ για άτομα με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο είναι 27%. (ΓΣΕΕ, Ιανουάριο 2008, σ. 9-11)

2. Οριοθέτηση του κοινωνικού αποκλεισμού

Ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι μια πολυσύνθετη έννοια που περιγράφει μια συνθέτη διαδικασία αποξένωσης από τον κοινωνικό και οικονομικό ιστό μιας χώρας. Διαφοροποιείται από την έννοια της φτώχειας, η οποία περιορίζεται στην έλλειψη εισοδηματικών πηγών και στην ανεπάρκεια του επιπέδου υλικής ευημερίας. (Αμίτσης Γαβριήλ, 2006, σ, 50)

Ο κοινωνικός αποκλεισμός (συναντάται και με τον όρο κοινωνική περιθωριοποίηση) είναι ευρέως διαδεδομένος σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης και συχνά συνοδεύεται από λεκτική και φυσική βία κατά των περιθωριοποιημένων ατόμων. Είτε παρουσιάζεται ως κακή ή καλή πράξη ως αρετή ή αμαρτία, ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι ένα σύνθετο φαινόμενο στις διαφορετικές μεταμφιέσεις του που υπερβαίνουν τον χρόνο και εμφανίζονται στην καθημερινή ζωή. ([el.wokopedoa.org/woko/Κοινωνιολογία του κοινωνικού αποκλεισμού](http://el.wokopedoa.org/woko/Κοινωνιολογία_του_κοινωνικού_αποκλεισμού))

Το δέκατο ένατο αιώνα ο εκσυγχρονισμός και η εκβιομηχάνιση κατέληξαν σε ένα νέο είδος φτώχειας, που επέφερε σημαντικές αλλαγές στην εργατική τάξη. Οι κοινωνικές εντάσεις άρχισαν να απειλούν την κοινωνική τάξη, ενώ άρχισαν να θεσμοθετούνται νέα μέτρα, όπως η εργοστασιακή νομοθεσία, η κοινωνική ασφάλιση και η θεσμοθέτηση των βιομηχανικών σχέσεων, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι εν λόγω κοινωνικές εντάσεις. Τα μέτρα αυτά αποτέλεσαν τις αρχές της ίδρυσης του κράτους πρόνοιας. Ο όρος κοινωνικός αποκλεισμός χρησιμοποιήθηκε στην αρχή της δεκαετίας του 70 για να αναφερθεί στα άτομα εκείνα που δεν προστατεύονταν από το κράτος πρόνοιας και θεωρούνταν κοινωνικά παρείσακτα. Οι κοινωνικά αποκλεισμένοι αποτελούσαν τα άτομα με βιολογικές και ψυχολογικές αναπηρίες, τους ηλικιωμένους, τους χρήστες ναρκωτικών, τους εγκληματίες, τους αυτοκτονικούς κτλ.

Στις δεκαετίες του '70 και '80, η παγκοσμιοποίηση και η νέα τάση προς την ιδιωτικοποίηση και τη μείωση παροχής των κρατικών υπηρεσιών, καθώς και η απορρύθμιση της αγοράς εργασίας οδήγησαν σε αύξηση της μακροχρόνιας ανεργίας, καθώς και αστάθεια των κοινωνικών σχέσεων. Αναγνωρίστηκε ότι η απασχόληση δεν σχετιζόταν μόνο με το εισόδημα, αλλά και με την απόκτηση κοινωνικών δικτύων και με την αίσθηση της αυταξίας. Οι άνεργοι αποκλείονταν από τη συμμετοχή στις φυσιολογικές δραστηριότητες της κοινωνίας. (eparanos.blogspot.com/.../blog-post_8436.html)

Η κοινωνιολογία στράφηκε στον κοινωνικό αποκλεισμό, διαμορφώνοντας διακριτό κλάδο περίπου από το 1995 όταν ο όρος κοινωνικός αποκλεισμός αντικατέστησε ευρέως τον όρο κατώτερη τάξη σε συζητήσεις για τη φτώχεια στις

μεταβιομηχανικές κοινωνίες, προσθέτοντας εννοιολογικά πλεονεκτήματα. στη διαχείριση των ιδεών που κρύβονταν πίσω από τις κοινωνικές διαφορές και ανισότητες εν είδει πλέγματος αποκλεισμών. Και οι δύο λέξεις μαζί - κοινωνία και αποκλεισμός - υποδεικνύουν την κοινωνία συνολικά σε αντίθεση με συγκεκριμένα άτομα που την απαρτίζουν ως διαδικασία που μεταβάλλεται στο χρόνο, σε αντίθεση με το άχρονο εννοιολογικό πλαίσιο του ορισμού του κράτους.

Η εννοιολογική μετατόπιση από τη φτώχεια στον κοινωνικό αποκλεισμό δεν προσέφερε μόνον στοιχεία για την ερμηνεία του φαινομένου της φτώχειας, αλλά έκανε το φαινόμενο περισσότερο σύνθετο στη διαπίστωση και την ερμηνεία του. Το απευκταίο για κάθε διακριτό άτομο δεν είναι απλώς η έλλειψη χρημάτων αλλά μια σειρά ποιοτικών κριτηρίων όπως είναι η ελλιπής στέγαση, η κακή υγεία, η εκπαιδευτική ανεπάρκεια, η εγκληματικότητα, η χρήση ναρκωτικών ουσιών, η αποτυχία κοινωνικής συμμετοχής κ.λ.π. Όλα αυτά δεν είναι απλά προϊόντα της φτώχειας αλλά εξετάζονται από την κοινωνιολογία του κοινωνικού αποκλεισμού ως διακριτά και αυτόνομα κοινωνικά προβλήματα. (*wokopedia.org/woko/Κοινωνιολογία του κοινωνικού αποκλεισμού*)

Κοινωνικός αποκλεισμός είναι η συσσώρευση αθροιστικών διαδικασιών με διαδοχικές ανακολουθίες του οικονομικού, του πολιτικού και κοινωνικού ιστού, που απομακρύνουν σταδιακά άτομα, ομάδες, κοινότητες και περιοχές οδηγώντας τα σε δυσμενή θέση σε σύγκριση με τα κέντρα εξουσίας, τους πόρους και τις επικρατούσες αξίες.

Το Παρατηρητήριο των Ευρωπαϊκών Επιτροπών για τις Εθνικές Πολιτικές συνδέει τον κοινωνικό αποκλεισμό με τα κοινωνικά δικαιώματα των πολιτών, με ένα συγκεκριμένο βασικό βιοτικό επίπεδο και με τη συμμετοχή σε σημαντικές κοινωνικές και επαγγελματικές ευκαιρίες της κοινωνίας. (*ΕΠΙΛΟΓΟΣ: epanos.blogspot.com/*)

Σύμφωνα με την τελευταία έρευνα για την κοινωνική αβεβαιότητα και ένταξη, το ποσοστό του ευρωπαϊκού πληθυσμού που διατρέχει κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού στην Ευρώπη κυμαίνεται από 9 % έως 22 %. Οι άνθρωποι θεωρούνται κοινωνικά αποκλεισμένοι εάν «αποτρέπεται η πλήρης συμμετοχή τους στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή ή και όταν η πρόσβασή τους σε εισοδήματα και άλλους πόρους (προσωπικούς, οικογενειακούς και πολιτισμικούς) είναι τόσο ανεπαρκής ώστε να τους αποκλείει από το να απολαμβάνουν ένα επίπεδο διαβίωσης που θεωρείται αποδεκτό από την κοινωνία στην οποία ζουν».

Έτσι, ο κοινωνικός αποκλεισμός μπορεί να οριστεί ως ένας συνδυασμός της έλλειψης οικονομικών πόρων, της κοινωνικής απομόνωσης και της περιορισμένης πρό-

σβασης σε κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα. Πρόκειται για μία σχετική έννοια μέσα σε κάθε κοινωνία και αντιπροσωπεύει μία προοδευτική συσσώρευση κοινωνικών και οικονομικών παραγόντων με την πάροδο του χρόνου. Οι παράγοντες που θα μπορούσαν να συμβάλουν στον κοινωνικό αποκλεισμό είναι τα προβλήματα που αφορούν την εργασία, το επίπεδο εκπαίδευσης και διαβίωσης, την υγεία, την εθνικότητα, τη χρήση ναρκωτικών, τις διαφορές μεταξύ των φύλων και τη βία.. (ar2003.emcdda.europa.Oeu/swotch.Cfm Κοινωνικός αποκλεισμός και επανένταξη)

Ανεξάρτητα από τη διαδεδομένη χρήση του όρου στη σύγχρονη κοινωνικοπολιτική συζήτηση, η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού παραμένει δυναμική και εξελίξιμη, τόσο εξαιτίας της έλλειψης ενός κυρίαρχου θεσμικού προτύπου οριοθέτησης, όσο κυρίως εξαιτίας της σύνδεσης του αποκλεισμού με κοινωνικές συνθήκες και ανάγκες που διαφοροποιούνται, όπως και στην περίπτωση της φτώχειας, συνεχώς.

Η αδυναμία οριοθέτησης του αποκλεισμού επιχειρείται να θεραπευθεί μέσω της χρήσης κοινωνιολογικών υποδειγμάτων και τεχνικών πολιτικής ανάλυσης. Ανατρέχοντας στην αντίστοιχη διεθνή βιβλιογραφία, εντοπίζονται τρία κύρια θεωρητικά υποδείγματα του κοινωνικού αποκλεισμού:

α) Το *υπόδειγμα της αλληλεγγύης*, σύμφωνα με το οποίο ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελεί τη διαδικασία ρήξης των δεσμών που ενώνουν το άτομα με την κοινωνία. Εδώ, ο αποκλεισμός αποδίδεται στην αποτυχία των θεσμών που διαθέτει μια κοινωνία για την ένταξη του ατόμου στο σύνολο της.

β) Το *υπόδειγμα της ειδίκευσης*, σύμφωνα με το οποίο ο αποκλεισμός πηγάζει από τη συμπεριφορά του ατόμου και από τις συναλλαγές του. Εδώ, δυνητικοί παράγοντες αποκλεισμού αποτελούν η αναπαραγωγή διακρίσεων, η δυσλειτουργία των αγορών και η προσβολή νομικά θεμελιωμένων αξιώσεων από ιδιώτες ή συλλογικούς φορείς.

γ) Το *υπόδειγμα του μονοπωλίου*, σύμφωνα με το οποίο, λόγω της σύγκρουσης συμφερόντων σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό περιβάλλον, δημιουργούνται καταστάσεις που αποκλείουν άτομα ή ομάδες από την πρόσβαση στην απασχόληση, στα πολιτιστικά αγαθά, στα προϊόντα και στις υπηρεσίες που ελέγχουν ή διαχειρίζονται ομάδες πίεσης με αυξημένη επιρροή. (Αμίτσης Γαβριήλ, 2006, σ. 51)

Η επιστημονική συζήτηση στην Ευρώπη για τον κοινωνικό αποκλεισμό αναδεικνύει προβλήματα υιοθέτησης ενιαίας ορολογίας ή κοινών αντιλήψεων. Εάν και σε πρώτη ανάλυση η απουσία κοινού ορισμού θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως ανασταλτικός παράγοντας για τη στοχοθέτηση των πολιτικών προσέγγισης και καταπολέμησης

του φαινομένου, η εξέταση των χαρακτηριστικών του κοινωνικού αποκλεισμού στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας ή ενός δεδομένου κοινωνικού σχηματισμού θεραπεύει την παραπάνω ανησυχία.

Ανεξάρτητα από τις διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στις θεωρητικές προσεγγίσεις για την οριοθέτηση του κοινωνικού αποκλεισμού, η επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας αναδεικνύει ορισμένα κοινά στοιχεία που θεωρούνται ότι συγκροτούν τον σκληρό πυρήνα της έννοιας: α) ο κοινωνικός αποκλεισμός συνδέεται με αυξημένες δυσχέρειες αξιοποίησης της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη και άσκησης των δεξιοτήτων και ικανοτήτων του, β) αντανακλά συνθήκες ανισότητας (επίπεδα αποδοχών, επάρκεια σε υλικά αγαθά, κ.λ.π.) εξαιτίας παραγόντων που απορρέουν από κοινωνικές σχέσεις και συναλλαγές και γ) συνεπάγεται την αποξένωση κάποιου ατόμου από την ιδιωτική αγορά και κυρίως την αγορά εργασίας, τους πολιτικούς / νομικούς θεσμούς μιας κοινωνίας, τις υπηρεσίες και τις παροχές του Κοινωνικού Κράτους, τα άτυπα δίκτυα στήριξης (οικογένεια, συγγενείς, φίλοι) και την κοινότητα. (Αμίση Γαβριήλ, 2006, σ. 52)

Ο αποκλεισμός εμφανίζεται σε περιόδους σώρευσης προβλημάτων (σε άτομα ή νοικοκυριά), τα οποία, συνήθως, εκδηλώνονται με τις ακόλουθες μορφές:

Πίνακας 1

Πεδίο εκδήλωσης	Μορφές εκδήλωσης του κοινωνικού αποκλεισμού
Κοινωνικό πεδίο	Απουσία απασχόλησης
	Δυσχέρειες πρόσβασης στην εκπαίδευση, την ιατρική περίθαλψη και άλλες υπηρεσίες
Οικονομικό πεδίο	Αδυναμία πρόσβασης στην αγορά εργασίας
	Αδυναμία πρόσβασης σε κοινούς κοινωνικούς πόρους και δραστηριότητες (κατανάλωση, αποταμίευση, κλπ.)
Πολιτικό πεδίο	Αδυναμία πρόσβασης στους δημοκρατικούς μηχανισμούς λήψης αποφάσεων
	Μη εξάσκηση εκλογικού δικαιώματος

	Αδιαφορία ως προς τις δραστηριότητες και εξελίξεις στην τοπική κοινότητα/περιορισμένη συμμετοχή σε οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών
<i>Νομικό πεδίο</i>	Αδυναμία άσκησης θεμελιωδών δικαιωμάτων
	Αδυναμία πρόσβασης στη δικαιοσύνη
<i>Πολιτιστικό πεδίο</i>	Αποκλεισμός από διαδεδομένες παραδοσιακές κοινωνικές πρακτικές (που συνδέονται με τη θρησκεία, την γλώσσα και τη εθνικότητα του ατόμου)
	Εξασθένηση του κοινωνικού δικτύου του ατόμου με αποτέλεσμα να μειώνονται οι άτυπες κοινωνικές επαφές και να αμβλύνονται οι πιθανότητες ανεύρεσης εργασίας
	Αδυναμία συμμετοχής σε πολιτιστικές δραστηριότητες

Πηγή: Αμίτσης Γαβριήλ, 2006, σ.52

Η τυποποίηση των βασικών διαστάσεων και παραγόντων του κοινωνικού αποκλεισμού επηρεάζει σε σημαντική έκταση τις διαδικασίες προσδιορισμού των ατόμων που απειλούνται ή εγκλωβίζονται σε συνθήκες αποκλεισμού. Όπως και στην περίπτωση της οριοθέτησης των φτωχών ατόμων και νοικοκυριών, τα Κράτη Μέλη της Ένωσης δεν εφαρμόζουν ενιαία κριτήρια για το χαρακτηρισμό κάποιου προσώπου ως κοινωνικά αποκλεισμένου, αλλά χρησιμοποιούν εθνικά προσανατολισμένους δείκτες που αφορούν ενδεικτικά το ποσοστό οικονομικής επισφάλειας, το επίπεδο εκπαίδευσης, την κατάσταση υγείας, την ικανοποίηση βασικών αναγκών, τη θέση στην αγορά εργασίας και τις συνθήκες στέγασης και διαβίωσης.

Το κύριο συμπέρασμα που προκύπτει από τη συγκριτική έρευνα των εθνικών συστημάτων καταπολέμησης του αποκλεισμού είναι η έλλειψη ενός νομικού ορισμού της έννοιας του αποκλεισμού, που θα συνοδεύεται από πλέγμα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Ο αποκλεισμός προσεγγίζεται στις περισσότερες χώρες ακόμα ως πεδίο διεπιστημονικής ή πολιτικής συζήτησης που δεν αξιοποιεί τις θεσμικές εγγυήσεις του Κοινωνικού Κράτους. Πρόκειται αναμφισβήτητα για ένα νέο επίπεδο διερεύνησης του κλάδου του κοινωνικού δικαίου, το οποίο συνδέεται με την θεμελίωση του δικαιώματος κοινωνικής ένταξης στο πλαίσιο εθνικών και υπερεθνικών έννομων τάξεων, καθώς μόνο η τυποποίηση του δικαιώματος μπορεί να εξασφαλίσει την εξειδίκευση της νομικής προσέγγισης του αποκλεισμού.

Η θεσμική τυποποίηση του αποκλεισμού επιβάλλει τη χρήση ιδιαίτερα σύνθετων δεικτών που θα κατοχυρωθούν νομοθετικά και θα εφαρμόζονται από τα αρμόδια όργανα της διοίκησης για τον προσδιορισμό των ατόμων που θα υπάγονται στο πεδίο εφαρμογής αντίστοιχων νομοθετικών ή διοικητικών ρυθμίσεων. Ήδη στο πλαίσιο της εφαρμοσμένης έρευνας για τις διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ευρώπη έχουν αναπτυχθεί μοντέλα δεικτών του αποκλεισμού, που αξιοποιούν υποδείγματα μέτρησης των ελαχίστων ορίων διαβίωσης και των παραγόντων συμμετοχής στη κοινωνική ζωή. Τα μοντέλα αυτά δίνουν το έναυσμα περαιτέρω διεπιστημονικής επεξεργασίας, ώστε να συμβάλλουν στην οριοθέτηση του σκληρού πυρήνα του αποκλεισμού. (Αμίτσης Γαβριήλ, 2006, σ. 53-54)

2.1. Θεωρητική προσέγγιση του κοινωνικού αποκλεισμού

Όπως προαναφέρθηκε, κοινωνικός αποκλεισμός είναι η συσσώρευση αθροιστικών διαδικασιών με διαδοχικές ανακολουθίες του οικονομικού, του πολιτικού και κοινωνικού ιστού, που απομακρύνουν σταδιακά άτομα, ομάδες, κοινότητες και περιοχές οδηγώντας τα σε δυσμενή θέση σε σύγκριση με τα κέντρα εξουσίας, τους πόρους και τις επικρατούσες αξίες.

Το Παρατηρητήριο των Ευρωπαϊκών Επιτροπών για τις Εθνικές Πολιτικές συνδέει τον κοινωνικό αποκλεισμό με τα κοινωνικά δικαιώματα των πολιτών, με ένα συγκεκριμένο βασικό βιοτικό επίπεδο και με τη συμμετοχή σε σημαντικές κοινωνικές και επαγγελματικές ευκαιρίες της κοινωνίας.

Το Κέντρο Ανάλυσης του Κοινωνικού Αποκλεισμού στη Μ. Βρετανία κάνει διαχωρισμό ανάμεσα στον εκούσιο και ακούσιο αποκλεισμό.

Διάφοροι μελετητές και κοινωνιολόγοι έχουν κατά καιρούς ορίσει τον κοινωνικό αποκλεισμό:

Ο οικονομολόγος καθηγητής Le Grand θεωρεί ότι ένα άτομο είναι κοινωνικά αποκλεισμένο, εάν α) είναι κάτοικος μίας περιοχής, αλλά β) για λόγους που είναι πέρα από τον έλεγχό του δεν μπορεί να συμμετέχει στις συνήθεις δραστηριότητες της συγκεκριμένης κοινωνίας, αν και γ) θα ήθελε να συμμετέχει.

Ο Barry¹ περιόρισε τον παραπάνω ορισμό, υποστηρίζοντας ότι, αν και συχνά ορισμένα άτομα ή ομάδες εθελουσίως προκρίνουν να μη συμμετέχουν, εντούτοις η απόφαση αυτή είναι αποκύημα μιας λανθάνουσας εντύπωσης ότι η συμμετοχή τους δεν

¹ Barry Harper, καθηγητής Οικονομικών στο Πανεπιστήμιο Guildhall του Λονδίνου

θα εκτιμηθεί από τους υπόλοιπους ανθρώπους. Επομένως, αποκλεισμός υφίσταται μόνο, εάν η κοινωνία πραγματικά αρνείται τη συμμετοχή. (*eparanos.blogspot.com/.../blogpost_8436.html*)

Ο νομπελίστας οικονομολόγος Amartya Sen διευρύνει την έννοια της φτώχειας εισάγοντας την έννοια της δυνατότητας. Συνδυάζει την έλλειψη εισοδημάτων με απουσία δυνατοτήτων να αποκτήσει ένα άτομο εισοδήματα ή να συμμετάσχει σε δραστηριότητες, που θα του προσφέρουν δυνατότητες για κοινωνική ενσωμάτωση.

Ο οικονομολόγος Burchardt υποστηρίζει ότι ένα άτομο είναι κοινωνικά αποκλεισμένο, εάν δεν συμμετέχει σε λογικό βαθμό σε συγκεκριμένες δραστηριότητες της κοινότητάς του και αυτό οφείλεται σε αίτια που είναι πέρα από τον έλεγχό του, αν και θα ήθελε να συμμετέχει.

Σε σχετική εμπειρική έρευνα, οι Burchardt διέγνωσαν πέντε είδη δραστηριοτήτων, στις οποίες οφείλει να συμμετέχει κάθε άτομο: στην κατανάλωση, στην αποταμίευση, στην παραγωγή, στην πολιτική δραστηριοποίηση και στην κοινωνική δράση.

Ο ερευνητής οικονομολόγος Atkinson προτείνει κάποιες διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού. Συγκεκριμένα θεωρεί ότι πρόκειται για έναν πολυδιάστατο όρο – ο κοινωνικός αποκλεισμός περιλαμβάνει πολύ περισσότερες πτυχές από μια απλή χρηματοοικονομική θεώρηση. Ο αποκλεισμός μπορεί να περιγραφεί καλύτερα, όταν συμπεριληφθούν όλες οι διαστάσεις αυτές και κυρίως οι σχέσεις μεταξύ τους. Είναι έννοια αλληλεπιδραστική – παραδοσιακά ο κοινωνικός αποκλεισμός αναφερόταν ως κατάσταση, που περιέγραφε την απομόνωση των νοικοκυριών και την ανικανότητα πρόσβασης τους σε πόρους. Σταδιακά όμως έγινε αντιληπτό ότι μια τέτοια ατομικιστική προσέγγιση δεν λάμβανε υπόψη την αδυναμία της κοινότητας να παράσχει επιλογές και δυνατότητες στα νοικοκυριά που κινδύνευαν. (*eparanos.blogspot.com/.../blogpost_8436.html*)

Η Αγγλο-σαξονική Σχολή, επηρεασμένη από το φιλελευθερισμό, θεωρεί ότι η φτώχεια είναι αποτέλεσμα ατομικής ευθύνης και μέλημα της κοινωνικής πολιτικής είναι να δώσει ίσες ευκαιρίες στον κάθε πολίτη, για να επιβιώσει σε μια ανταγωνιστική κοινωνία.

Αντίθετα, η Γαλλική Σχολή θεωρεί ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι η διαδικασία απόσπασης από την κοινωνική ιεραρχία και σκοπός της κοινωνικής πολιτικής είναι η κοινωνική ενσωμάτωση. Ο κοινωνικός αποκλεισμός βασίζεται στη σχετικότητα – την ιδέα ότι ο αποκλεισμός μπορεί να διαγνωσθεί συγκρίνοντας τις συνθήκες μερικών ατόμων (ή ομάδων) σε σχέση με άλλα σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο. Οι άνθρωποι

μπορεί ακόμα να αποκλείονται από τη δράση ορισμένων φορέων. Τα χαρακτηριστικά του αποκλεισμού μπορεί να γίνουν εμφανή μόνο με την πάροδο του χρόνου, ως μια συσσωρευμένη αντίδραση. Έμφαση δίνεται όχι μόνο στα αποτελέσματα της φτώχειας και στις πιθανότητές της, αλλά και στην έλλειψη προοπτικών για το μέλλον. Ο κοινωνικός αποκλεισμός νοείται ως διαδικασία και όχι ως στατικό αποτέλεσμα. Έμφαση επομένως δίνεται στην άρση των αιτιών του και όχι στην ενίσχυση ορισμένων κοινωνικών ομάδων. Η έρευνα πρέπει να αποτυπώνει τις διεξόδους από τη φτώχεια και τις αιτίες που οδηγούν σε αυτή. (ΕΠΑΝΟΔΟΣ: eparanos.blogspot.com/.../blog-post_8436.html)

Οι Χτούρης, Ζήση, Παπάνης και Ρόντος (2004) προτείνουν την αναγνώριση των σύνθετων (ανταγωνιστικών) διαδικασιών, στις οποίες εγκλωβίζεται το άτομο στη διάρκεια της κοινωνικοποίησής του, της εκπαιδευτικής διαδικασίας ή της ενσωμάτωσής του στην αγορά εργασίας. Οι διαδικασίες αυτές έχουν σχέση με: α) τις αντιθέσεις ανάμεσα στην προσπάθεια κοινωνικής ανέλιξης της συνολικής οικογένειας και τις ατομικές προσπάθειες, β) την αντίθεση ανάμεσα στην οικογενειακή οργάνωση παραγωγής και την αδιαφάνεια του τραπεζικού συστήματος, την έλλειψη υποδομών και την απουσία συστημάτων στήριξης των επιχειρήσεων, γ) τις δυσκολίες πρόσβασης και επικοινωνίας, της εσωστρέφειας του οικογενειακού θεσμού, δ) την αντίθεση ανάμεσα στις δυσλειτουργίες των δημόσιων θεσμών και την ισχυρή παρεμβατική τους λειτουργία, καθώς και το συγκεντρωτικό τρόπο οργάνωσης. (ΕΠΑΝΟΔΟΣ: [eparanos.blogspot.com /](http://eparanos.blogspot.com/))

Σύμφωνα με τον Levotas (1999), υπάρχουν τρεις προσεγγίσεις του κοινωνικού αποκλεισμού:

α) η ολιστική προσέγγιση, κατά την οποία η απασχόληση θεωρείται ως η βασική δύναμη ενσωμάτωσης μέσω του εισοδήματος, της αίσθησης ταυτότητας και αυταξίας, που προσφέρει η εργασία, και των δικτύων.

β) η προσέγγιση της φτώχειας, κατά την οποία τα αίτια του αποκλεισμού συσχετίζονται με χαμηλό εισόδημα και την έλλειψη υλικών πόρων.

γ) η προσέγγιση των χαμηλών στρωμάτων, η οποία θεωρεί ότι οι αποκλεισμένοι παρεκκλίνουν από τις ηθικές και πολιτισμικές νόρμες της κοινωνίας, χαρακτηρίζονται από μία «κουλτούρα φτώχειας» ή «εξάρτησης» και ευθύνονται για την κατάσταση φτώχειας, στην οποία βρίσκονται, καθώς και τη μετάδοσή της από γενιά σε γενιά. (ΕΠΑΝΟΔΟΣ eparanos.blogspot.com/.../blog-post_8436.html)

Σύμφωνα με το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση (ΕΣΔΕΝ), ως κοινωνικά αποκλεισμένοι θεωρούνται: α) οι δικαιούχοι ΕΚΑΣ, β) οι υπερήλικες ανασφάλιστοι, γ) οι ανάπηροι, δ) οι πολύτεκνοι χαμηλών εισοδημάτων, ε) οι

τσιγγάνοι, στ) οι μειονοτικές ομάδες, ζ) οι άνεργοι με ιδιαίτερα προβλήματα και η) κάθε άλλη κοινωνική ομάδα που στη φάση ανάπτυξης των κοινωνικοασφαλιστικών δομών δεν είχε γεωγραφικά, θεσμικά και χρονικά τη δυνατότητα κοινωνικής ενσωμάτωσης.

Οι προϋποθέσεις άσκησης επιτυχούς κοινωνικής πολιτικής είναι: η επαρκής χρηματοδότηση, οι διαρθρωτικές αλλαγές, η καινοτομία, οι στοχευμένες παρεμβάσεις και οι υπηρεσίες υψηλής ποιοτικής στάθμης. (*ΕΠΙΛΟΓΟΣ epapanos.blogspot.com/*)

Οι δείκτες κοινωνικού αποκλεισμού μπορούν να καταταχθούν με δύο τρόπους: είτε ανάλογα με τους τομείς από τους οποίους αποκλείονται τα άτομα ή οι ομάδες (κάθετος αποκλεισμός) είτε αναφορικά με τη μορφολογία και διάρθρωση της κοινωνίας, δηλαδή με τις λεγόμενες «ευάλωτες ομάδες» (οριζόντιος αποκλεισμός):

- 1)παιδιά – νέοι – ηλικιωμένοι (ηλικιακές κατηγορίες)
- 2)γυναίκες (φύλο)
- 3)Άτομα εκτός εκπαιδευτικής διαδικασίας
- 4) Α.μ.Ε.Α.
- 5)εθνικές μειονότητες
- 6)μετανάστες/παλινοστούντες
- 7)μονογονεϊκές οικογένειες
- 8)κάτοικοι υπαίθρου – γεωγραφικά αποκλεισμένοι
- 9)άνεργοι
- 10) τσιγγάνοι
- 11) ανήλικοι παραβάτες

2.2. Ανάλυση βασικών δεικτών κοινωνικού αποκλεισμού

Χαμηλό εισόδημα: Το χαμηλό εισόδημα είναι ο κυριότερος δείκτης κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς συνδέεται με μικρό προσδόκιμο μέσο όρο ζωής, έλλειψη συμμετοχής στα κοινωνικά δράματα, περιθωριοποίηση και αποκλεισμό από την πλειονότητα των παροχών. Πέρα από τα όρια φτώχειας, που έχει θέσει η Ευρωπαϊκή Ένωση, οι μελλοντικοί δείκτες πρέπει να καταγράφουν την εμμονή σε επίπεδα χαμηλού εισοδήματος και τη χρονική διάρκεια παραμονής σε αυτήν την κατάσταση, την πιθανότητα εξόδου από τις χαμηλές εισοδηματικές τάξεις, την προσωπική εκτίμηση των πολιτών για τις οικονομικές τους δυσκολίες, τον αριθμό των ατόμων που βασίζονται στην επιβίωσή τους σε επιδόματα και τη γεωγραφική κατανομή της φτώχειας.

Ο ορισμός του Townsend για τη φτώχεια αναφέρεται σε άτομα, οικογένειες

και ομάδες που δεν διαθέτουν τους πόρους, για να ακολουθήσουν έναν τρόπο διαβίωσης, δεν δύνανται να συμμετέχουν σε δραστηριότητες μιας κοινότητας και δεν διαθέτουν τις συνθήκες διαβίωσης και τις ανέσεις που είναι συνηθισμένες ή εγκρίνονται από τις κοινότητες. Οι πόροι τους είναι κάτω του ορίου που θεωρείται μέσος όρος. (ΕΠΑΝΟΔΟΣ erpanos.blogspot.com/)

Σύμφωνα με το ΕΣΔΕΝ, οι ηλικιωμένοι είναι η ομάδα με τη μεγαλύτερη οικονομική επισφάλεια. Η οικονομική ανάπτυξη μπορεί να αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την παρεμπόδιση και την αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού, αλλά ορισμένα είδη οικονομικής ανάπτυξης μπορούν να προκαλέσουν αποκλεισμό, όταν τα οφέλη της μονοπωλούνται από συγκεκριμένες ομάδες.

Η κοινωνική ενσωμάτωση και ευημερία αναφέρεται στη δυνατότητα των πολιτών να εκδηλώνουν πλήρως τις δυνατότητές τους στον επαγγελματικό τομέα. Ο αποκλεισμός από την αγορά εργασίας, η υποαπασχόληση και η ανεργία μπορεί να έχουν αρνητικές συνέπειες στη φυσική και ψυχολογική υγεία. Ευάλωτες ομάδες υπό αυτήν την έννοια είναι οι μόνοι γονείς, τα άτομα με αναπηρίες, οι άνεργοι άνω των 45 ετών, οι νεοεισερχόμενοι στον επαγγελματικό στίβο κ.τ.λ. Οι δείκτες που χρησιμοποιούνται είναι το ποσοστό των ατόμων σε ηλικία για εργασία που είναι αποκλεισμένα από αυτήν, οι μακροχρόνια άνεργοι, οι χαμηλόμισθοι. Οι μελλοντικοί δείκτες οφείλουν να καταγράψουν το ποσοστό των νοικοκυριών, στα οποία δεν εργάζεται κανείς.

Η ελλιπής εκπαίδευση είναι αιτία κοινωνικού αποκλεισμού και ο καλύτερος τρόπος αποφυγής του είναι η πρόσβαση στην ποιοτική εκπαίδευση. Τα κοινωνικώς αποκλεισμένα άτομα στερούνται των βασικών εφοδίων ζωής, όπως τον αριθμητικό και γλωσσικό γραμματισμό, τις κοινωνικές δεξιότητες και την ικανότητα επικοινωνίας. Οι πολίτες που αποκλείονται ή εγκαταλείπουν πρόωρα το σχολείο δεν έχουν την ευκαιρία να αποκτήσουν εξειδικευμένη γνώση και αυτοεκτίμηση και αδυνατούν να νοήσουν τον εαυτό τους ως κοινωνικά ενταγμένο. Οι συνηθέστεροι δείκτες είναι το ποσοστό των απουσιών από το σχολείο, το ποσοστό των μαθητών που δεν ολοκληρώνουν την υποχρεωτική εκπαίδευση, το ποσοστό των εργαζομένων χωρίς τυπικά προσόντα. Οι μελλοντικοί δείκτες πρέπει να καταγράψουν την επαγγελματική και κοινωνική πορεία των ατόμων που έχουν εγκαταλείψει την εκπαίδευση και τη δυνατότητα κατάρτισης και διαβίου εκπαίδευσης. (ΕΠΑΝΟΔΟΣ erpanos.blogspot.com/.../blog-post_8436.html)

Σύμφωνα με τον οικονομολόγο Bourdieu βαρύνοντα ρόλο διαδραματίζει το πολιτισμικό κεφάλαιο: Η κοινωνικοποίηση ορισμένων ανθρώπων τους ωθεί να ενσωματώνουν αξίες, που τους επιτρέπουν να εκτιμούν τον «ανώτερο πολιτισμό», π.χ. την κλα-

σική μουσική. Ο Bourdoeu πιστεύει ότι η προτίμηση αυτή δεν οφείλεται στο προσωπικό γούστο. Αυτό το είδος κουλτούρας απαντάται σε μουσεία, θέατρα, γκαλερί και διδάσκεται σε ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Ο Bourdoeu επίσης θεωρεί ότι η εκτίμηση του ανώτερου πολιτισμού συνεπάγεται την υποτίμηση λαϊκών μορφών πολιτισμού. Η ανώτερη κουλτούρα έχει να κάνει με την αφαίρεση και επομένως με τις απαιτήσεις του εκπαιδευτικού συστήματος. Τα άτομα που προτιμούν την ανώτερη κουλτούρα εκπαιδεύονται στη χρήση συμβολικών συστημάτων και, άρα, επιτυγχάνουν υψηλότερες αποδόσεις στην εκπαίδευση. Εν συνεχεία, καταλαμβάνουν καλύτερα επαγγέλματα και ανεπίσσο-νται οικονομικά και κοινωνικά.

Ο Bernsteon απέδειξε ότι το σχολείο είναι φορέας ενός κοινωνιογλωσσικού κώδικα, που βοηθάει τα άτομα να εξελιχθούν κοινωνικά. Μελέτησε τις διαφορές στη γλώσσα των ατόμων, που προέρχονταν από διαφορετικές τάξεις και διαπίστωσε διαφορές στους γλωσσικούς κώδικες. Τα μέλη των ανώτερων τάξεων χρησιμοποιούσαν έναν επεξεργασμένο γλωσσικό κώδικα, σε αντίθεση με τα μέλη των κατώτερων εργατικών στρωμάτων, των οποίων ο κώδικας ήταν περιορισμένος. *(ΕΠΑΝΟΔΟΣ erapanos.blogspot.com)*

Περίθαλψη: Ο τομέας της υγειονομικής περίθαλψης είναι ο καθρέπτης του κοινωνικού κράτους και πεδίο, όπου μπορεί να διαφανεί η ένταση του κοινωνικού αποκλεισμού. Η παραοικονομία στο χώρο της υγείας και η συγκρουσιακή σχέση των υπηρεσιών κράτους και ιδιωτικού τομέα είναι εμπόδια στην ισότιμη πρόσβαση και αναπαράγουν τις κοινωνικές ανισότητες. Ως μέτρα προτείνονται η ποιοτική αναβάθμιση των υπηρεσιών και η πρόσβαση σε αυτές, ασχέτως γεωγραφικής ή οικονομικής θέσεως. *(ΕΠΑΝΟΔΟΣ erapanos.blogspot.com/)*

Στέγαση: Η έλλειψη στέγης ή η κακή ποιότητα στέγασης είναι άλλος ένας δείκτης κοινωνικού αποκλεισμού, που επηρεάζει την ατομική και οικογενειακή υγεία, την ανάπτυξη των παιδιών. Δείκτες στέγασης περιλαμβάνουν το ποσοστό των αστέγων, το ποσοστό των νοικοκυριών σε πυκνοκατοικημένες περιοχές, τις ομάδες υψηλού κινδύνου, όσον αφορά την απώλεια της στέγης. Άλλοι παρεμφερείς δείκτες περιλαμβάνουν την έλλειψη θέρμανσης και την αδυναμία επισκευής των σπιτιών.

Η ιδιοκατοίκηση είναι κανόνας στην ύπαιθρο, ενώ στις πόλεις υψηλότερο ποσοστό επισφάλειας παρουσιάζουν οι ενοικιαστές, για τους οποίους η στέγαση και οι συνθήκες κατοικίας είναι θέμα αιχμής και σημαντικότετος προσδιοριστικός παράγοντας του κινδύνου αποκλεισμού. *(ΕΠΑΝΟΔΟΣ erapanos.blogspot.com)*

Κοινωνική Ασφάλιση: Η κοινωνική υποστήριξη περιλαμβάνει την κοινωνική

αρωγή (για την εξάλειψη της φτώχειας) και την κοινωνική ασφάλιση. Η κοινωνική ασφάλεια βασίζεται σε ένα θεσμικό κράτος και σε μία καλά οργανωμένη αγορά εργασίας. Απαιτείται η σύσταση οργανωμένων και ρυθμιστικών οικονομικών αγορών, για την υποστήριξη τομέων που αφορούν την αποταμίευση, τις συντάξεις και την ασφάλιση. Παρόλα αυτά, στις αναπτυγμένες χώρες, η κοινωνική ασφάλεια δεν αποτελεί μόνο μέριμνα του Κράτους, αλλά περιλαμβάνει και τη δραστηριοποίηση των δημόσιων, των μη κυβερνητικών οργανισμών και των κοινωνικοπολιτικών και ανθρωπιστικών ιδρυμάτων. Η επιτυχής κοινωνική ασφάλεια δεν πρέπει να κρίνεται με βάση τα μέσα που παρέχει, αλλά με βάση την επίδραση που έχει στη ζωή των πολιτών και τις δυνατότητες που τους παρέχει.

Παράλληλα με τον κοινωνικό αποκλεισμό, γίνεται λόγος και για πολιτισμικό αποκλεισμό στην περίπτωση που τα άτομα αποκλείονται από τη συμμετοχή τους σε συγκεκριμένα κοινωνικά δίκτυα.

Η αναθεώρηση του Συντάγματος θεσμοθέτησε το κοινωνικό κράτος. «*Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως άτομου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους*». Ενισχύεται το περιεχόμενο των κοινωνικών δικαιωμάτων και η ευχέρεια του νομοθέτη και της διοίκησης για την ενίσχυση της παρεχόμενης κοινωνικής προστασίας.

Η πρόσβαση στις κοινωνικές υπηρεσίες είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς ορίζεται και από το Σύνταγμα σχετικά με τα κοινωνικά δικαιώματα του πολίτη. Όλοι οι πολίτες έχουν ισότιμη πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας και φροντίδας. (ΕΠΑΝΟΔΟΣ erpanos.blogspot.com/)

Συμμετοχικότητα: Η συμμετοχικότητα είναι άλλος ένας δείκτης κοινωνικού αποκλεισμού. Τα άτομα που δεν συμμετέχουν σε κοινωνικές ομάδες, δεν μπορούν να διασφαλίσουν την προσωπική τους εξέλιξη και δεν ενδιαφέρονται για το καλό των συνανθρώπων τους. Ο κυριότερος δείκτης είναι το ποσοστό αποχής από τις εκλογές. (ΕΠΑΝΟΔΟΣ erpanos.blogspot.com)

Υπογεννητικότητα: Οι δείκτες γονιμότητας μπορούν να αποτελέσουν ενδείξεις κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς συνδέονται με κακή ποιότητα υγείας και θνησιμότητας. Οι πιο γνωστοί είναι το ποσοστό εγκυμοσύνης των γυναικών κάτω των 16 ετών, τα ελλιποβαρή παιδιά (κάτω από 2500 γρ.) και ο αριθμός των θανάτων ατόμων κάτω των 65 ετών. Πιθανοί μελλοντικοί δείκτες θα καταγράφουν τα ποσοστά των θανάτων από συγκεκριμένες ασθένειες, ό-πως καρκίνους ή εμφράγματα, αυτοκτονίες και μακροχρόνιες αρρώστιες. (ΕΠΑΝΟΔΟΣ erpanos.blogspot.com/)

Νέες τεχνολογίες: Ο αποκλεισμός από την πρόσβαση στις νέες τεχνολογίες και συνεπώς στη γνώση οδηγεί σε ένα άλλο είδος αποκλεισμού από τον κόσμο, που προσφέρει μια εικονική ενσωμάτωση σε όσους διαθέτουν ηλεκτρονικό υπολογιστή και γνωρίζουν τη χρήση του Διαδικτύου. Την ίδια στιγμή αναπτύσσεται και ο «πολιτισμικός αποκλεισμός», που προκαλείται από την επικράτηση ορισμένων γλωσσών, καθώς και πολιτισμικών και καταναλωτικών προτύπων. Το Σύνταγμα προβλέπει τη μέριμνα του Κράτους για την άρση των ανισοτήτων που υφίστανται στην πράξη, ιδίως σε βάρος των γυναικών. Δίνεται η ευχέρεια στο Κράτος να λαμβάνει φαινομενικώς άνισα μέτρα, τα οποία όμως αντισταθμίζουν δυσμενείς καταστάσεις, όπως ο κοινωνικός αποκλεισμός. (ΕΠΑΝΟΔΟΣ epanos.blogspot.com/)

Άτομα με αναπηρία (Α.μεΑ.): «Τα άτομα με αναπηρίες έχουν δικαίωμα να απολαμβάνουν των μέτρων που εξασφαλίζουν την αυτονομία, την επαγγελματική ένταξη και τη συμμετοχή τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας» (Σύνταγμα, άρθρο 21, παρ. 6). Λαμβάνονται όλα τα αναγκαία μέτρα για την προστασία και διευκόλυνση των Α.μεΑ. Πρόσβαση στην Παιδεία – προσαρμοσμένη στις ατομικές εκπαιδευτικές ανάγκες, παροχή σε όσο το δυνατό λιγότερο περιοριστικό ή απομονωμένο περιβάλλον εκπαίδευσης (ΕΣΔΕΝ). Οι δράσεις και οι παρεμβάσεις για την ενίσχυση και την προστασία των ανθρώπων με αναπτυξιακές δυσκολίες εξειδικεύονται στους παρακάτω τομείς: Προκατάρτιση, Κατάρτιση, Υποστήριξη, Προώθηση της απασχόλησης. Για το λόγο αυτό έχουν υιοθετηθεί κάποιες ενέργειες, ούτως ώστε να παρέχονται υπηρεσίες για επαγγελματική ένταξη, οι οποίες περιλαμβάνουν: Ενημέρωση και Συμβουλευτική των ατόμων που ανήκουν στην ομάδα στόχο, αλλά και των οικογενειών τους σε θέματα ένταξης και επανένταξης. Παράλληλα διεξάγονται έρευνες στην τοπική αγορά, προκειμένου να καταγραφούν οι ευκαιρίες και οι δυνατότητες απασχόλησης των ατόμων με κινητικά και αισθητηριακά προβλήματα. Παράλληλα, δημιουργείται πλαίσιο συνεργασίας με τους εργοδότες, τους φορείς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, τους δημόσιους οργανισμούς και τον Ο.Α.Ε.Δ., ενώ χρηματοδοτείται η απασχόληση, αλλά και η αυτοαπασχόληση και προωθούνται συνεταιριστικές δράσεις. Άλλες ενέργειες οι οποίες έχουν υιοθετηθεί είναι:

- Κοινωνική στήριξη στο άτομο, στην οικογένεια, αλλά και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον
- Αποκατάσταση των σχέσεων με την οικογένεια
- Φροντίδα σε κοινωνικό και παιδαγωγικό επίπεδο

- Παροχή συμβουλευτικής για την κοινωνική ένταξη ή επανένταξη
- Βοήθεια για τα μέλη της οικογένειας των ατόμων που συμμετέχουν στο πρόγραμμα
- Οικονομική στήριξη για τυχόν στεγαστικά προβλήματα της οικογένειας
- Λειτουργία ξενώνων για τους ανθρώπους που αντιμετωπίζουν κινητικά και αισθητηριακά προβλήματα.
- Βοήθεια στη μετακίνηση στους τόπους προκατάρτισης, κατάρτισης, πρακτικής άσκησης και απασχόλησης
- Κατάλληλη εργονομική προσαρμογή των χώρων προκατάρτισης, κατάρτισης, άσκησης και απασχόλησης
- Δημιουργία δικτύων αλληλοστήριξης και αλληλοβοήθειας
- Λειτουργία «Κέντρων Ημέρας»
- Ενίσχυση της αποϊδρυματοποίησης των ατόμων που ανήκουν στην ομάδα στόχου
- Ενίσχυση των ικανοτήτων των ατόμων αυτών στους τομείς της αυτόνομης διαβίωσης, της αυτοφροντίδας και της τήρησης των κανόνων υγιεινής
- Εκμάθηση των βασικών κανόνων κοινωνικής συμπεριφοράς
- Ευαισθητοποίηση και σωστή ενημέρωση των αντιπροσωπευτικών εθελοντικών οργανώσεων για τα άτομα με αναπηρίες
- Ευαισθητοποίηση του κοινού και των εργοδοτών, καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και στιγματισμού και άρση των προκαταλήψεων και των εμποδίων
- Ευαισθητοποίηση των επιχειρήσεων ή των οργανισμών που προωθούν ευκαιρίες πρακτικής άσκησης για μόνιμη απασχόληση των ατόμων που καταρτίζονται επαγγελματικά
- Ίδρυση και λειτουργία τράπεζας πληροφοριών
- Δημιουργία δικτύων ανταλλαγής πληροφοριών και εμπειριών σε εθνικό και διακρατικό επίπεδο
- Σύσταση Μητρώου για τα άτομα με κινητικές δυσκολίες και αισθητηριακά προβλήματα. (*ΕΠΙΛΟΓΟΣ epapanos.blogspot.com/*)

Μετανάστες: Εκείνοι που είναι σε θέση να μεταναστεύουν δεν είναι συνήθως οι περισσότερο αποκλεισμένοι ή οι φτωχότεροι μιας περιοχής, αλλά εκείνοι που έχουν λάβει κάποια εκπαίδευση ή κατάρτιση, διαθέτουν δεξιότητες που χρησιμοποιούν στη χώρα τους και πολύ συχνά διατηρούν επαφές με άλλους μετανάστες (μεταναστευτικά δίκτυα). Παρόλα αυτά, από μία διεθνή σκοπιά και από την πλευρά της χώρας υποδοχής,

θεωρούνται φτωχοί και συχνά αποκλεισμένοι. Όταν φτάνουν για πρώτη φορά σε μια χώρα, είναι πιθανόν να βρίσκονται σε μία πρώιμη κατάσταση (όσον αφορά το επίπεδο ζωής της χώρας υποδοχής) και σχεδόν πάντα είναι αποκλεισμένοι, καθώς δεν γνωρίζουν τη γλώσσα, τα ήθη και έθιμα, τους σχετικούς μηχανισμούς και τους πολιτισμικούς κώδικες. Η νομιμοποίησή τους οδήγησε στην εξομάλυνση της θέσης τους στην οικονομία και αναδείχθηκε έτσι η οικονομική τους συνεισφορά. Παράλληλα, μειώθηκαν οι κίνδυνοι περαιτέρω περιθωριοποίησης. Επιτακτική είναι η ανάγκη για δημιουργία μητρώου μεταναστών.

Η Ελλάδα από παραδοσιακή χώρα αποστολής μεταναστών μετατρέπεται σε χώρα υποδοχής μεταναστών, κυρίως από το 1990 και μετά, με την κατάρρευση των χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού. Η Ελλάδα δέχεται χιλιάδες μετανάστες, στην πλειοψηφία τους «παράνομους», χωρίς να είναι έτοιμη για κάτι τέτοιο και δίχως να διαθέτει το κατάλληλο εκείνο θεσμικό πλαίσιο, για να αντιμετωπίσει το φαινόμενο. Οι περισσότερες έρευνες που πραγματοποιήθηκαν για τη μετανάστευση στην Ελλάδα, προσπάθησαν να καλύψουν κενά των ερευνητικών υποδομών της πολιτείας, κυρίως σε θέματα σχετικά με τις άμεσες επιπτώσεις της εγκατάστασης και απασχόλησης των μεταναστών στη χώρα με έμφαση πάντοτε στις οικονομικές, κοινωνικές και άλλες επιπτώσεις που προκαλούν (Νιτσιάκος, 2003, σ. 32-33).

Ενδεικτικές έρευνες που ασχολούνται με τις συνθήκες διαβίωσης και απασχόλησης των μεταναστών στην Ελλάδα είναι οι έρευνες του Ιωσηφίδη Θ. για τους Αλβανούς, τους Αιγύπτιους και τις Φιλιππινέζες στην Αθήνα και του Λαμπριανίδη Λ. για τους Αλβανούς στη Θεσσαλονίκη. Πιο συγκεκριμένα, ο Ιωσηφίδης συνδέει την τμηματοποιημένη ελληνική αγορά εργασίας, την κυριαρχία των μικρών οικογενειακών, αλλά και των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων, καθώς και την ύπαρξη ενός διευρυμένου ανεπίσημου τομέα, με τη θέση και το ρόλο των μεταναστών στην ελληνική αγορά εργασίας (ΙΜΕΠΟ, 2008, σ. 39). Θεωρεί ότι οι παράγοντες που επηρεάζουν την ένταξη του μεταναστευτικού δυναμικού στο δευτερεύοντα τομέα είναι κυρίως εθνοτικοί, ηλικιακοί και φύλου και συγκρίνει και συσχετίζει παράγοντες, όπως την εθνικότητα, το εκπαιδευτικό επίπεδο, την ηλικία, το εισόδημα, τη νομική τους κατάσταση και τον τύπο απασχόλησης. Η έρευνά του καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το μεταναστευτικό δυναμικό είναι ένα ευέλικτο, περιφερειακό εργατικό δυναμικό, το οποίο εργάζεται σε συνθήκες, όπου οι γηγενείς εργαζόμενοι δεν αποδέχονται, ενισχύοντας έτσι την υπόθεση εργασίας ότι τελικά η απασχόληση των μεταναστών έχει περιορισμένες επιπτώσεις στην απασχόληση των Ελλήνων εργαζομένων (ΙΜΕΠΟ, 2008, σ. 42-43).

Τις οικονομικές επιπτώσεις των μεταναστών στους μισθούς και στην απασχόληση των Ελλήνων αναλύει ο Ιωακείμογλου Ηλίας² στο «Οι μετανάστες και η απασχόληση» συμφωνώντας με την παραπάνω άποψη ότι δηλαδή η υποκατάσταση των αυτόχθονων εργαζομένων από μετανάστες είναι περιορισμένη και αφορά κυρίως τους εργαζόμενους στους ίδιους ή σε παρόμοιους τομείς, έχοντας παρόμοιες συνθήκες εργασίας με τους μετανάστες κι ότι, αντιθέτως, οι μετανάστες δημιουργούν θέσεις εργασίας για το ημεδαπό εργατικό δυναμικό (Ιωακείμογλου, 2001, σ. 21-22). Ο Ιωακείμογλου διερεύνησε μεταξύ άλλων παραγόντων που επηρεάζουν την ένταξη των μεταναστών στην ελληνική αγορά εργασίας και την παλαιότητα ή αλλιώς τα χρόνια παραμονής των μεταναστών στη χώρα υποδοχής. Έτσι, κατέληξε στα συμπεράσματα ότι πρώτον οι παλαιότεροι μετανάστες καταλαμβάνουν καλύτερες θέσεις εργασίας από τους νεοεισελθόντες, γεγονός που επισημαίνει και ο Λαμπριανίδης στην έρευνά του και ότι οι μισθοί των παλαιών μεταναστών επηρεάζονται σημαντικά από τους μισθούς των νεοεισερχομένων μεταναστών (Ιωακείμογλου, 2001, σ. 23-24).

Την κατανομή της εργασίας των μεταναστών, όπως ήδη προαναφέρθηκε, βάσει της εθνικότητας, του φύλου και της ηλικίας επισημαίνει και ο Ψημμένος Ι. στο «Νέα Εργασία και Ανεπίσημοι Μετανάστες στη Μητροπολιτική Αθήνα» (Ιωακείμογλου, 2001, σ. 26). Η συγκεκριμένη έρευνα επικεντρώνεται στις διαδικασίες εκείνες που επηρεάζουν την εργασία των μεταναστών και αναλύονται ορισμένοι από τους κοινωνικούς μηχανισμούς παραγωγής και αναπαραγωγής της εργασίας και του χώρου στέγασης των μεταναστών στην Αθήνα.

Παρόμοια συμπεράσματα προσφέρει και η ερευνητική δουλειά των Anderson και Phozacklea και Camrpano για τις μετανάστριες και ιδιαίτερα για όσες απασχολούνται ως οικιακοί βοηθοί, στη βιομηχανία του sex και στο χώρο της ψυχαγωγίας. Η έρευνα της G. Camrpano με θέμα την οικιακή εργασία και την πορνεία των μεταναστριών στην Ιταλία η έρευνα της Chell V. για την οικιακή εργασία Σομαλών και Φιλιππινέζων μεταναστριών στη Ρώμη, καθώς και η έρευνα της Lazarodo G. για τις Φιλιππινέζες και τις Αλβανίδες μετανάστριες που εργάζονται στον ίδιο τομέα, επιβεβαιώνουν ότι οι μετανάστες έχουν γένος, εθνικότητα, ταξική προέλευση (Ιωακείμογλου, 2001, σ. 27-28). Η αγορά πολώνεται μεταξύ των συνεχώς αυξανόμενων «λευκών» γυναικών σε καριέρες και των «εθνοτικών» σε υπηρεσίες και είναι αναμφισβήτητο ότι μετανάστριες με συγκεκριμένες εθνικότητες είναι περισσότερο μεταναστεύσιμες και πιο ειδικευμένες

² Ο Ηλίας Ιωακείμογλου είναι επιστημονικός σύμβουλος του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ

στις προσωπικές υπηρεσίες από κάποιες άλλες. Οι παραπάνω ερευνήτριες, καθώς και η Μάρκοβα Ε. σε έρευνά της για τις Βουλγάρες εργαζόμενες στην Αθήνα, μελέτησαν τις στρατηγικές που ακολουθεί κάθε εθνοτική ομάδα για την ενσωμάτωσή της στην αγορά εργασίας των χωρών υποδοχής. Ο τρόπος με τον οποίο μετανάστευσαν, τα δίκτυα εύρεσης εργασίας, η θέση και ο ρόλος τους μέσα στην οικογένεια, τα ατομικά χαρακτηριστικά και τα μεταναστευτικά σχέδια της κάθε μιας είναι κάποιοι από τους παράγοντες που επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο απορροφούνται και συμμετέχουν στις προσωπικές υπηρεσίες. Αντίστοιχη είναι και η έρευνα της Πετρονώτη Μ., η οποία μελέτησε τις Ερυθραίες μετανάστριες στην Αθήνα στον τομέα της οικιακής βοήθειας, βλέποντας το πώς αντιλαμβάνονται οι ίδιες οι μετανάστριες τις εργασίες που κάνουν σε σχέση με τις οικογενειακές πρακτικές και την ανύψωση της κοινωνικής τους θέσης, καθώς και τους παράγοντες που διαμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίο επιλέγουν και επιλέγονται στον τομέα της οικιακής εργασίας (Ιωακείμογλου, 2001, σ. 29-30).

Αστικός χώρος: Η διαφορά ποιότητας ζωής ανάμεσα στους κατοίκους των πόλεων και της υπαίθρου μπορεί να αποτελέσει αιτία κοινωνικού αποκλεισμού. Η οικονομική ανάπτυξη πρέπει να σχεδιάζεται με βάση τις αρχές της αειφορίας και του σεβασμού προς το περιβάλλον και η παροχή κοινωνικών υπηρεσιών πρέπει να εστιάζεται με γνώμονα την πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας και φροντίδας, καθώς και την πρόσβαση στην πληροφορία. (eparanos.blogspot.com/.../blogpost_8436.html)

Αγροτικός χώρος: Η ύπαιθρος από τόπος μόνιμης κατοικίας και απασχόλησης του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού μετατράπηκε μεταπολεμικά σε ανεπιθύμητη περιοχή σε πολλά επίπεδα. Ως τόπος κατοικίας ήταν απομονωμένος και ανασφαλής χωρίς τις υποδομές και τις υπηρεσίες που έχει ανάγκη ο σύγχρονος πολίτης αλλά και η σύγχρονη επιχείρηση. Ως τόπος οικονομικής δραστηριότητας δεν προσέφερε πολλές ευκαιρίες πέρα από την ενασχόληση με την αγροτική παραγωγή, και ως ιδεολογικός χώρος συνδέθηκε με την «συντήρηση» και τις «οπισθοδρομικές ιδέες» σε αντίθεση με την «πρόοδο» και τον «εκσυγχρονισμό» των πόλεων.

Μέσα από τη διάκριση της υπαίθρου σε πεδινές, ορεινές και ημιορεινές περιοχές αποδεικνύονται ταυτόχρονα και οι δυνατότητες ανάπτυξης σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο που έχει κάθε μία από αυτές. Η αγροτική πολιτική που εφαρμόστηκε μεταπολεμικά, η οποία έχει χαρακτηριστεί ως αδιάστατη και αχωρική, σχεδιάστηκε σε επίπεδο κεντρικής εξουσίας χωρίς να λαμβάνει υπόψη της τις γεωγραφικές διαφορετικότητες και ιδιαιτερότητες του ελληνικού χώρου (μεσογειακό κλίμα, ορεινότητα, μικρός ιστορικά διαμορφωμένος κλήρος κτλ.), σηματοδότησε την απαρχή μιας άνισης

χωροοικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης στο εσωτερικό της Ελληνικής υπαίθρου. Ως εκ τούτου, μόνο οι πεδινές, αρδεύσιμες αγροτικές ζώνες μπόρεσαν να ανταποκριθούν στο κυρίαρχο μοντέλο εντατικοποίησης της γεωργίας με την υιοθέτηση των εκατοστοτε νέων τεχνολογιών. Αντίθετα οι ζώνες που φέρουν φυσικές μειονεξίες, όπως οι ορεινές, νησιωτικές και φτωχές σε φυσικούς πόρους, παρέμειναν στο περιθώριο της ανάπτυξης και των επενδύσεων ως μη ανταγωνιστικές σε όρους οικονομικής αποδοτικότητας. (*epapanos.blogspot.com/.../blog-post_8436.html*)

Η Ανθοπούλου αναφέρει ότι ο F. Pongaud, διακρίνει τρεις τύπους αγροτικών χώρων ανάλογα με το βαθμό ενσωμάτωσης στον κοινωνικό σχηματισμό: α) τους ενσωματωμένους χώρους, με τις πιο προχωρημένες οικονομικές δραστηριότητες παραγωγής (γεωργία, βιομηχανία) και αναπαραγωγής (κατοικία, τουρισμός), των οποίων η κοινωνική δομή δεν απέχει ιδιαίτερα από τις αστικές περιοχές, β) τους χώρους αναμονής, οι οποίοι δεν αποτέλεσαν αντικείμενο εκσυγχρονισμού ή σημαντικού μετασχηματισμού κυρίως λόγω της γεωγραφικής τους θέσης, αλλά διατήρησαν μια κάποια παραδοσιακή δραστηριότητα. Τέτοιες περιοχές είναι οι ορεινές και δυσπρόσιτες και γ) τους χώρους σε επιτήρηση, που είναι υποβαθμισμένοι υλικά και κοινωνικά, δεν είναι όμως στην πραγματικότητα εγκαταλελειμμένοι, με την έννοια ότι επιτηρούνται από το σύνολο της κοινωνίας. (*epapanos.blogspot.com/.../blogpost_8436.html*)

Νησιωτικός χώρος: Η έννοια του νησιού παραδοσιακά έχει χαρακτηριστεί ως συνώνυμο της απομόνωσης. Ακόμα και ετυμολογικά, στις λατινογενείς περιοχές η λέξη νησί έχει την ίδια ρίζα με την έννοια της απομόνωσης.

Ωστόσο, τα νησιά της Μεσογείου ως το τέλος του 19ου αιώνα θεωρούνταν μάλλον ελκυστικές περιοχές, ως εμπορικοί κόμβοι με εύκολη πρόσβαση σε σχέση με τις απομονωμένες ορεινές ηπειρωτικές περιοχές. Η μεταβολή στις μεταφορές προϊόντων (σιδηρόδρομος, αυτοκινητόδρομοι) και στην τεχνολογία των πλοίων, μαζί με τη γενικότερη μεταβολή των αναπτυξιακών προτύπων, μετέβαλαν τα νησιά σε μη ελκυστικές περιοχές, γεγονός που αντικατοπτρίζεται στην πληθυσμιακή αποψίλωσή τους, την απώλεια οικονομικών δραστηριοτήτων και την υπανάπτυξη. (*epapanos.blogspot.com/.../blogpost_8436.html*)

Είναι γνωστό σε όλους ότι ένα σημαντικό μέρος της ελληνικής επικράτειας χαρακτηρίζεται από διάσπαρτα νησιωτικά συμπλέγματα - ομάδες νησιών με πολλά κοινά γεωγραφικά και αναπτυξιακά χαρακτηριστικά, που παρουσιάζουν όμως και σημαντικές διαφοροποιήσεις και προοπτικές.

Τα κυριότερα χαρακτηριστικά που στοιχειοθετούν τα βασικά αναπτυξιακά

προβλήματα του νησιωτικού χώρου είναι:

α) Ο χωρικός κατακερματισμός, πολυδιάσπαση και γεωγραφική διασπορά σε πολλές μικρού μεγέθους χωρικές ενότητες με ανεπαρκείς διασυνδέσεις και συνδέσεις με τα μεγάλα αστικά κέντρα.

β) Γεωγραφική απομόνωση και περιφερειακή θέση ως προς τα μεγάλα αστικά κέντρα και τις κύριες αγορές προϊόντων και

γ) Θέση στα σύνορα του ευρωπαϊκού χώρου. (*eparanos.blogspot.com/.../blogpost_8436.html*)

Οι γεωγραφικές ανισότητες στη δυνατότητα πρόσβασης αφορούν κυρίως τις ανισότητες στα δίκτυα μεταφορών ως αποτέλεσμα των γεωγραφικών ιδιαιτεροτήτων κάθε περιοχής, καθώς και στις υπάρχουσες υποδομές, ως αποτέλεσμα των εκάστοτε πολιτικών. Ως εκ τούτου οι νησιωτικές περιοχές σε σχέση με την ηπειρωτική Ελλάδα δεν έχουν ίσες ευκαιρίες πρόσβασης στα δίκτυα μεταφορών, γεγονός που θεωρήθηκε από πολλούς ως η γενεσιουργός αιτία για μια σειρά από μειονεξίες, που χαρακτηρίζουν το νησιωτικό κόσμο, σε ό,τι αφορά την εργασία, την υγεία, την εκπαίδευση, την πληροφορία, τις δυνατότητες αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου κτλ.

Όλα τα παραπάνω ακούγονται μάλλον παράλογα, αν σκεφτεί κανείς ότι η θάλασσα, που σήμερα αποτελεί το βασικό παράγοντα γεωγραφικού αποκλεισμού των νησιών, τουλάχιστον μέχρι τις αρχές του εικοστού αιώνα, ήταν στοιχείο σύνδεσης και επικοινωνίας με τον άλλο κόσμο και όχι διαχωρισμού. Το γεγονός ότι τα νησιά περιβάλλονται από το υγρό στοιχείο δεν συνεπάγεται έλλειψη προσπελασιμότητας. Αντίθετα, η προβληματικότητα θα μπορούσε να ιδωθεί σήμερα μέσα από τους όρους εξάρτησης των νησιών από το κοινωνικοοικονομικό γίγνεσθαι της ηπειρωτικής χώρας με όλα τα φαινόμενα που αυτό συνεπάγεται (μετανάστευση, ακτινοποίηση του δικτύου συγκοινωνιών, έλλειψη διανησιωτικής επικοινωνίας κτλ. Η σημερινή οργάνωση του χώρου στα ελληνικά νησιά εκφράζει ακριβώς το αποτέλεσμα της επίδρασης αυτών των παραγόντων εξάρτησης από το κέντρο, που αναπτύχθηκαν κυρίως την μεταπολεμική περίοδο. (*eparanos.blogspot.com/.../blogpost_8436.html*)

Τα δυσμενή αυτά αποτελέσματα άφησαν εντονότερα ίχνη στα μικρά και κοινώς αποκαλούμενα «άγονα» νησιά, όπου υπήρχαν και εξακολουθούν να υπάρχουν οι αδυναμίες και τα προβλήματα της έλλειψης υποδομής, του αποκλεισμού από τα κέντρα, του αναποτελεσματικού μεταφορικού και τηλεπικοινωνιακού συστήματος, του χαμηλού τεχνικού και εκπαιδευτικού επιπέδου, τα οποία σε συνδυασμό με τις γεωγραφικές ιδιομορφίες συνθέτουν το πλέγμα των εμποδίων για την επίτευξη της περιφερειακής ανά-

πτυξης και την κατάκτηση της ευημερίας για τους πολίτες. (eparanos.blogspot.com/.../blogpost_8436.html)

Η κατάσταση της απομόνωσης και του αποκλεισμού μιας νησιωτικής περιοχής μπορεί να αναλυθεί σε τρία επίπεδα: το τοπικό, το περιφερειακό και το διαπεριφερειακό.

Σε τοπικό επίπεδο: η απομόνωση μελετάται μέσα στα όρια του ίδιου του νησιού μέσω της δυνατότητας προσβασιμότητας που έχουν οι κάτοικοι κάθε κοινότητας στην κεντρική περιοχή (πόλη), καθώς και στο λιμένα ή και αερολιμένα του νησιού. Στα μεγάλα νησιά η μετακίνηση εξαρτάται από την ποιότητα στα δίκτυα μεταφοράς, τη συχνότητα των υπηρεσιών των δημόσιων συγκοινωνιών και την ιδιοκτησία αυτοκινήτου.

Σε περιφερειακό επίπεδο ο αποκλεισμός μελετάται χωριστά για κάθε νησί ως χωρική μονάδα, σε σχέση με τη δυνατότητα πρόσβασης στην ηπειρωτική χώρα, αλλά και τα άλλα νησιά. Στην περίπτωση αυτή η προσβασιμότητα εξαρτάται από την απόσταση με την ενδοχώρα, την ποιότητα των μεταφορών και τις υπάρχουσες υποδομές.

Τέλος, σε διαπεριφερειακό επίπεδο η απομόνωση μετράται στις νησιωτικές περιοχές συνολικά σε σχέση με άλλες περιοχές σε εθνικό επίπεδο. Η δυνατότητα προσβασιμότητας εξαρτάται από τη σύνδεση των περιοχών αυτών με τα εθνικά, αλλά και διεθνή δίκτυα μεταφορών, τις υποδομές, τη συχνότητα και την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών, σε σύγκριση πάντα με τις αντίστοιχες της ηπειρωτικής χώρας. (eparanos.blogspot.com/.../blogpost_8436.html)

Κοινωνική Συνοχή: Ο Beckley όρισε την κοινωνική συνοχή ως το βαθμό κατά τον οποίο μια γεωγραφική περιοχή κατορθώνει να λειτουργήσει ως μία «κοινότητα», όταν τα μέλη της συμμερίζονται τις ίδιες αρχές και διακατέχονται από πνεύμα συνεργασίας και αμοιβαιότητας.

Ο Reomer επεκτείνει την έννοια αυτή της συνεργασίας και ορίζει την κοινωνική συνοχή ως το βαθμό κατά τον οποίο τα άτομα δρουν συλλογικά, για να επιτύχουν τα επιθυμητά αποτελέσματα και για να αντιμετωπίσουν τα οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά ή περιβαλλοντικά θέματα (θετικά ή αρνητικά), που τους απασχολούν. Και στις δύο περιπτώσεις βασικές έννοιες είναι η συλλογικότητα και η κοινότητα.

Ο όρος κοινότητα μπορεί να προσλάβει πολλαπλές έννοιες σε διαφορετικά πλαίσια. Ο Halseth θεωρεί την κοινότητα ως ένα σύνολο σχέσεων παρά μία συμπαγή οντότητα. Περιγράφει δυο παραδοσιακές διαστάσεις, για να οριστεί η κοινότητα: με βάση τη γεωγραφική θέση και με βάση τα ενδιαφέροντα. Η πρώτη αναφέρεται στην οριοθέτηση μιας περιοχής με φυσικά ή διοικητικά σύνορα, ενώ η δεύτερη αναφέρεται

στην αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών ενός κοινωνικού ή χωροταξικού πλαισίου, μέσα στο οποίο τα άτομα βιώνουν και εκτελούν τις καθημερινές τους δραστηριότητες, ενώ χαρακτηρίζονται από μία αμοιβαία αίσθηση ότι ανήκουν στην εν λόγω κοινότητα.

Η κοινωνική συνοχή παράγεται μέσα από την οριοθέτηση ορισμένων κοινωνικών δικαιωμάτων και τη θέσπιση των σχέσεων εργασίας στα πλαίσια ενός διευρυμένου καθεστώτος καπιταλιστικής συσσώρευσης.

Ο κοινωνικός αποκλεισμός στον αστικό χώρο προκαλείται από σύνθετες διαδικασίες οικονομικού, κοινωνικού, πολιτιστικού και θεσμικού χαρακτήρα, που αλληλεπιδρούν με διαφορετική βαρύτητα σε βάρος των λιγότερο ευνοημένων ομάδων. Βάση τους είναι οι νοοτροπίες του βιοματικού χώρου και ο τρόπος δράσης των δημοσίων θεσμών. Όλα αυτά οδηγούν στην ελαχιστοποίηση της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης μιας περιοχής. Η φτώχεια δεν είναι, λοιπόν, ζήτημα κοινωνικής ανισότητας, αλλά συνολικής κοινωνικής και οικονομικής υπανάπτυξης. (*epapanos.blogspot.com*)

2.3. Τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού αποκλεισμού

Η επισήμανση των πολιτικών σκοπιμοτήτων που συνόδευσαν τη μετάβαση από τη «φτώχεια» στον «κοινωνικό αποκλεισμό», δημιούργησε και ενίσχυσε την άποψη ότι με τον όρο «κοινωνικός αποκλεισμός» απλώς παλαιά προβλήματα χαρακτηρίζονται με νεότευκτους και λιγότερο «δυσάρεστους» όρους. Ή, στην καλύτερη περίπτωση, ότι παλαιά και διαφορετικά ως προς τη φύση τους προβλήματα απλώς παρατίθενται κάτω από έναν ενιαίο όρο.

Επομένως, τα ερωτήματα που εύλογα δημιουργήθηκαν στην επιστημονική κοινότητα ήταν: (α) είναι πράγματι ο «κοινωνικός αποκλεισμός» ένας όρος που επινοήθηκε πρόσφατα για να καλύψει γνωστά φαινόμενα αντικαθιστώντας παλιούς και «δυσάρεστους» όρους (π.χ. φτώχεια); (β) Αν όχι, τότε ποια είναι η ακριβής σημασία του «κοινωνικού αποκλεισμού», πώς διακρίνεται από άλλους παρεμφερείς όρους όπως «φτώχεια», «αποστέρηση», «περιθωριοποίηση» και ποια η χρησιμότητα του για τη σύγχρονη κοινωνική πολιτική;

Είναι γεγονός, ότι η εμφάνιση και επικράτηση του «κοινωνικού αποκλεισμού» ως όρου τόσο στη θεωρία όσο και στην πολιτική πρακτική, σηματοδότησε σημαντικές μετατοπίσεις από τους προηγούμενους τρόπους προσδιορισμού και κατανόησης του φαινομένου της φτώχειας.

Πιο συγκεκριμένα, ο «κοινωνικός αποκλεισμός» συνέβαλε στη διεύρυνση του θεωρητικού ενδιαφέροντος σε τρία επίπεδα: (α) από την επικέντρωση στο εισόδημα

και την κατανάλωση προς μια ευρύτερη αντίληψη πολυδιάστατου μειονεκτήματος, (β) από τη στατική εικόνα μιας κατάστασης στέρησης, προς μια πιο δυναμική ανάλυση διαδικασιών, και (γ) από την επικέντρωση στο άτομο και ή το νοικοκυριό στην παραδοχή πως οι καταστάσεις στέρησης διαμορφώνονται και βιώνονται κυρίως στο τοπικό επίπεδο. (Λαμπίρη Ι., 2004, σ. 116-117)

Επισημάνθηκε ήδη ότι την περίοδο κατά την οποία συντελέστηκε στο επίπεδο της Κοινότητας, η οριστική μετάβαση από τη «φτώχεια» στον «κοινωνικό αποκλεισμό», επιχειρήθηκαν οι πρώτες προσπάθειες οριοθέτησης και σαφούς διάκρισης του «κοινωνικού αποκλεισμού» από άλλους παρεμφερείς όρους και κυρίως απ' αυτόν της «φτώχειας». Οι περισσότεροι ερευνητές επεσήμαναν ότι η κυριότερη διαφορά μεταξύ της «φτώχειας» και του «κοινωνικού αποκλεισμού», είναι ότι ενώ η πρώτη σχετίζεται περισσότερο με την έλλειψη πόρων, ο δεύτερος είναι ευρύτερος και συνδέεται «με πολλά περισσότερα (μειονεκτήματα) εκτός από τα χρήματα».

Έτσι, οι ερευνητές της Ιρλανδίας για παράδειγμα, υποστήριξαν ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός θα μπορούσε να οριστεί ως η έκπτωση σ' ένα ή περισσότερα από τα ακόλουθα τέσσερα συστήματα:

- ο δημοκρατικό και νομικό σύστημα, που συμβάλλει στην πολιτική ενσωμάτωση,
- την αγορά εργασίας, που συμβάλλει στην οικονομική ενσωμάτωση,
- το σύστημα πρόνοιας, που συμβάλλει στην κοινωνική ενσωμάτωση,
- την οικογένεια και την κοινότητα, που συμβάλλει στη διαπροσωπική ενσωμάτωση.

Σύμφωνα με τον οικονομολόγο Commons «η αίσθηση του να ανήκεις στην κοινωνία εξαρτάται και από τα τέσσερα αυτά συστήματα. Πολιτική ενσωμάτωση σημαίνει να είσαι ισότιμος πολίτης σ' ένα δημοκρατικό σύστημα. Οικονομική ενσωμάτωση σημαίνει να έχεις μια δουλειά, να είσαι οικονομικά ενεργός και να μπορείς ν' ανταπεξέρχεσαι στα έξοδα σου. Κοινωνική ενσωμάτωση σημαίνει να μπορείς να έχεις πρόσβαση στις κοινωνικές υπηρεσίες που παρέχονται από το κράτος. Διαπροσωπική ενσωμάτωση σημαίνει να έχεις οικογένεια, φίλους, γείτονες και δίκτυα που σου παρέχουν φροντίδα, συντροφιά και ηθική στήριξη όταν τα χρειάζεσαι. Γι' αυτό και τα τέσσερα συστήματα είναι σημαντικά. Κατά κάποιο τρόπο τα τέσσερα συστήματα είναι συμπληρωματικά: όταν ένα ή δύο απ' αυτά εξασθενούν τότε τα υπόλοιπα πρέπει να είναι ισχυρά. Στη χειρότερη κατάσταση βρίσκονται αυτοί που έχουν εκπέσει και από τα τέσσερα συστήματα». (Λαμπίρη Ι., 2004, σ. 118)

Σε παρόμοιες τοποθετήσεις κατέληξαν οι περισσότεροι ερευνητές. Έτσι γίνεται λόγος για πολιτικό αποκλεισμό (έλλειψη πρόσβασης στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, έλλειψη συμμετοχής σε ομάδες πίεσης και πολιτικούς οργανισμούς, έλλειψη πολιτικών δικαιωμάτων και πρόσβασης σε νομική προστασία κ.λπ.), αποκλεισμό από την αγορά εργασίας (που αντανακλάται στην ανεργία, στη χαμηλή συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας, στην έλλειψη κοινωνικής κινητικότητας, στη μετανάστευση και συνδέεται με χαμηλά επίπεδα εκπαίδευσης-κατάρτισης, βιομηχανική αναδιάρθρωση κ.λπ.) και κοινωνικό αποκλεισμό με τη στενή έννοια του όρου (χαμηλά επίπεδα διαβίωσης και ποιότητας ζωής, κοινωνικός ρατσισμός, στιγματισμός, έλλειψη πρόσβασης στις κοινωνικές υπηρεσίες, χαμηλό επίπεδο υγείας, μοναξιά και απομόνωση από την οικογένεια και την κοινότητα κ.λπ.).

Στο ίδιο πλαίσιο κινούνται και ορισμένες πιο σύγχρονες απόψεις. Από τη μια μεριά η «φτώχεια» εκλαμβάνεται «ως έλλειψη υλικών πόρων, ιδιαίτερα εισοδήματος, απαραίτητων για τη συμμετοχή στην (...) κοινωνία», ενώ από την άλλη ο «κοινωνικός αποκλεισμός» «ως ένας πιο περιεκτικός όρος που αναφέρεται σε μια δυναμική διαδικασία μερικού ή ολικού αποκλεισμού από οποιοδήποτε από τα κοινωνικά, οικονομικά, πολιτικά ή πολιτισμικά συστήματα που προσδιορίζουν την κοινωνική ενσωμάτωση ενός ατόμου στην κοινωνία». (Λαμπίρη Ι., 2004, σ. 119)

Αλλά και στην ελληνική βιβλιογραφία, ως προαναφέρθη, ο «κοινωνικός αποκλεισμός» εκλαμβάνεται ως πολυδιάστατο φαινόμενο αναφερόμενο σε τρία διαφορετικά επίπεδα: το οικονομικό, ως παρεμπόδιση συμμετοχής στον κοινωνικό πλούτο (αποκλεισμός από την αγορά εργασίας, τη στέγαση, την εκπαίδευση), το νομικό, ως αποστέρηση της νομικής προστασίας και επομένως την αδυναμία ενεργοποίησης δικαιωμάτων και το κοινωνικό, δηλαδή το χαρακτηρισμό και τη συνακόλουθη περιθωριοποίηση. (Παπαδοπούλου, 2002, σ. 8)

Την πολυδιάστατη φύση του κοινωνικού αποκλεισμού επισημαίνει σε κάθε ευκαιρία και η ίδια η Ε.Ε. Έτσι η Επιτροπή σε κείμενο της με τίτλο : «Για την Αλληλεγγύη στην Ευρώπη -Εντατικοποίηση της καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού, προώθηση της ένταξης» (CEC, 1992, σ. 8), επισημαίνει ότι ο «κοινωνικός αποκλεισμός» πιο ξεκάθαρα από τη «φτώχεια», που εκλαμβάνεται πολύ συχνά ως αναφερόμενη αποκλειστικά στο εισόδημα, δηλώνει επίσης την πολυδιάστατη φύση των μηχανισμών μέσω των οποίων άτομα και ομάδες αποκλείονται από τη συμμετοχή στις κοινωνικές ανταλλαγές.

Αργότερα, το «Πράσινο Βιβλίο για την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική»

(1993β, σ. 21), υπογραμμίζει ότι «ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν σημαίνει μόνο ανεπαρκές εισόδημα. Προχωράει πέρα ακόμα και από τη συμμετοχή στην εργασιακή ζωή, εκδηλώνεται σε πεδία όπως η στέγαση, η εκπαίδευση, η υγεία και η πρόσβαση σε υπηρεσίες. Επηρεάζει όχι μόνο άτομα αλλά και κοινωνικές ομάδες (...) που γίνονται αντικείμενα ρατσισμού, απομόνωσης ή εξασθένησης των παραδοσιακών μορφών κοινωνικών σχέσεων (...)». (Παπαδοπούλου, 2002, σ. 9)

Ενώ και στο πλαίσιο της «Στοχοθετημένης Κοινωνικο-Οικονομικής Έρευνας» (1996, σ. 29) οριοθετείται ως αντικείμενο έρευνας «η διαπίστωση των διαστάσεων (του κοινωνικού αποκλεισμού) και των μηχανισμών που γεννούν κοινωνικό αποκλεισμό. Ως πιθανές διαστάσεις του φαινομένου αναφέρονται «η οικονομική, η κοινωνική, η πολιτισμική, η γεωγραφική και η πολιτική και ως παράγοντες που διαμορφώνουν αυτές τις διαστάσεις η ανεργία, η υποαπασχόληση, η έλλειψη στέγης, η φτώχεια, τα συστήματα αξιών, η υπηκοότητα, το φύλο, ο κύκλος ζωής, οι δομές των νοικοκυριών, η εθνότητα, ο τρόπος ζωής, η εκπαίδευση και κατάρτιση, η θρησκεία, η μετανάστευση, η διαμονή σε αστική ή αγροτική περιοχή κ.λπ.». (Λαμπίρη Ι., 2004, σ. 120)

Η γενική συμφωνία για τον πολυδιάστατο χαρακτήρα του κοινωνικού αποκλεισμού και η πεποίθηση σχετικά με την έκπτωση των κοινωνικά αποκλεισμένων από τους κυριότερους κοινωνικούς θεσμούς, έδωσε την ιδέα της σύνδεσης του φαινομένου με τα δικαιώματα που πραγματώνονται μέσω της λειτουργίας των θεσμών αυτών. Έτσι, όπως σημειώθηκε και παραπάνω, το Παρατηρητήριο της Ε.Ε. για τις εθνικές πολιτικές καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού, υιοθετώντας την προσέγγιση του Marshall (1965), διατύπωσε την άποψη ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός μπορεί να αναλυθεί με τους όρους της άρνησης ή της μη πραγματοποίησης κοινωνικών δικαιωμάτων. Όμως η απλή μεταφορά, στις σημερινές συνθήκες, της τυπολογίας του Marshall και άρα η σύνδεση της κατοχής και χρήσης των κοινωνικών δικαιωμάτων με την έννοια του πολίτη είναι προβληματική. Κι αυτό γιατί η σύνδεση αυτή μπορεί να σημαίνει είτε ότι κοινωνικά αποκλεισμένοι μπορεί να είναι μόνο οι πολίτες -αποσυνδέοντας από την έννοια αυτή όσους δεν είναι πολίτες, όπως π.χ. μετανάστες, πρόσφυγες- ή ότι για να γίνει δυνατή η κατοχή και η χρήση των κοινωνικών δικαιωμάτων χρειάζεται προηγουμένως η απόκτηση των πολιτικών δικαιωμάτων, γεγονός που δεν καλύπτει πια τη σημερινή πραγματικότητα, αφού για παράδειγμα στις χώρες της Ευρώπης ζουν τεράστιες ομάδες ανθρώπων, οι οποίες για να εξασφαλίσουν τις συνθήκες για ανθρώπινη διαβίωση χρειάζονται κοινωνικά δικαιώματα ακόμα και αν δεν απολαμβάνουν τα πολιτικά. Γι' αυτό και σήμερα διατυπώνεται η ανάγκη υπέρβασης αυτής της παραδοσιακής σύνδεσης της ιδιό-

τητας του πολίτη με τα δικαιώματα, προχωρώντας από την έννοια των κοινωνικών δικαιωμάτων ως συστατικό της ιδιότητας του πολίτη στην έννοια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως συστατικό της ιδιότητας του ανθρώπου ως όντος. (Παπαδοπούλου, 2002, σ. 12-13)

Η λέξη «αποκλεισμός», λοιπόν, υπονοεί την ύπαρξη περιορισμών στην πρόσβαση (αγαθών, δικαιωμάτων), είτε γίνονται ηθελημένα οι περιορισμοί είτε όχι. Η μη υλοποίηση των δικαιωμάτων μπορεί να οφείλεται είτε σε προσωπική ανικανότητα είτε σε συνειδητή επιλογή. Όταν όμως η αδυναμία υλοποίησης των δικαιωμάτων ή η επιλογή της μη υλοποίησης είναι αποτέλεσμα προηγούμενων αποκλεισμών, όπως από την παιδεία ή από την πληροφόρηση, πρέπει να θεωρούνται ως παρεμπόδιση από την πρόσβαση. Η προσέγγιση αυτή του αποκλεισμού ως «παρεμπόδιση από την πρόσβαση», έδωσε πρόσφορο έδαφος για έναν ακόμα ορισμό του κοινωνικού αποκλεισμού. Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό, κοινωνικός αποκλεισμός είναι «η παρεμπόδιση απορρόφησης δημοσίων και κοινωνικών αγαθών». (Λαμπίρη Ι., 2004, σ. 122)

Σύμφωνα με την άποψη αυτή, ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι ένα καινούριο φαινόμενο που προκύπτει από τη σύγχρονη αντίληψη ότι ορισμένα αγαθά πρέπει να είναι δημόσια, δηλαδή να παρέχονται σε όλους τους ανθρώπους που κατοικούν σε μια χώρα, σε συνδυασμό με τη γνώση ότι ο δημόσιος χαρακτήρας τους αναιρείται από την οποιοδήποτε είδους δυσπραγία (οικονομική, πολιτική κ.λπ.) ορισμένων ανθρώπων, που οδηγεί στην κατοχύρωση του κοινωνικού τους χαρακτήρα. Αυτό σημαίνει ότι η παραγωγή τους και η προσφορά τους στους ανθρώπους χρηματοδοτείται και οργανώνεται από το κράτος. Έτσι, διάφορες ομάδες έχουν περισσότερες ή λιγότερες δυνατότητες να απορροφήσουν «δημόσιο και κοινωνικό πλούτο». Ορισμένες αποκλείονται δια νόμου (π.χ. μετανάστες και πρόσφυγες που δεν έχουν καν πολιτικά δικαιώματα), άλλες αποκλείονται εμμέσως (π.χ. μειονότητες που υποχρεώνονται να φοιτήσουν σ' ένα εκπαιδευτικό σύστημα που δε λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες τους ή είναι χαμηλότερης ποιότητας) και άλλες επειδή η ύπαρξη διαφόρων παραγόντων λειτουργεί αποτρεπτικά (π.χ. τα ΑΜΕΑ μπορούν να έχουν πρόσβαση στο δημόσιο και κοινωνικό πλούτο μόνο όταν τους παρέχονται οι απαραίτητες προϋποθέσεις). (Παπαδοπούλου, 2002, σ. 14)

3. Σχέση φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού

Η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού, όπως προαναφέρθηκε, αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ευρωπαϊκής θεωρητικής παράδοσης. Παρά όμως την επικράτηση

του στη σύγχρονη βιβλιογραφία εξακολουθεί να είναι ένας αμφισβητούμενος όρος. Για την προέλευση του ως έννοια μπορεί να ανατρέξει κανείς στο Weber, ο οποίος χρησιμοποίησε τον όρο «αποκλείουσα περιχαράκωση» αναφερόμενος σε μία διαδικασία κατά την οποία μία κοινωνική ομάδα προσπαθεί να εξασφαλίσει για τον εαυτό της μια προνομιούχα θέση μονοπωλώντας διάφορα υλικά και πνευματικά αγαθά και αποκλείοντας την πρόσβαση σε αυτά για άλλες κοινωνικές ομάδες.

Η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού, όπως προαναφέρθηκε, εμφανίστηκε για πρώτη φορά στη Γαλλία τη δεκαετία του 1960, σε μια περίοδο δηλαδή οικονομικής ευημερίας και ανάπτυξης. Τις πρώτες αναφορές στην έννοια τις συναντάμε στο έργο του Roger Masse, Γενικού Γραμματέα του Υπουργείου Σχεδιασμού της Γαλλίας, ενώ το 1965 εμφανίζεται στο έργο ενός άλλου Γάλλου, του Knaffel με τίτλο: «L' exclusion sociale». (Λαμπίρη Ι., 2004, σ.110). Όμως το κείμενο που κάνει εκτεταμένη αναφορά στους αποκλεισμένους και από το οποίο ξεκινά η θεματική του κοινωνικού αποκλεισμού είναι το βιβλίο του Rene Lepout, το οποίο εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1974 και το οποίο εξακολουθεί ακόμα και σήμερα να αποτελεί σημείο αναφοράς για τους μελετητές του κοινωνικού αποκλεισμού. Το βιβλίο αναφερόταν στις διάφορες κατηγορίες ανθρώπων με κοινωνικά προβλήματα και οι οποίοι δεν προστατεύονταν από την κοινωνική ασφάλεια. ([el.metapedoa.org/woko/Κοινωνικός_ αποκλεισμός](http://el.metapedoa.org/woko/Κοινωνικός_αποκλεισμός)). Σε αυτό πλαίσιο η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού, προσδιορίστηκε ως μια διαδικασία κοινωνικής αποσύνθεσης, από την άποψη μιας προοδευτικής ρήξης των σχέσεων μεταξύ του ατόμου και της κοινωνίας. Αλλά, από την πρόσφατη δεκαετία του 1980, ο όρος κοινωνικός αποκλεισμός χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα από την Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία ενδιαφέρθηκε όλο και περισσότερο για τα προβλήματα της μακροχρόνιας ανεργίας, των ανειδίκευτων εργαζομένων και των μεταναστών.

Το 1988, προς το τέλος του δευτέρου κοινοτικού προγράμματος για την καταπολέμηση της φτώχειας («Φτώχεια 2»), η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσιεύει ένα κείμενο στο οποίο γίνεται λόγος για κοινωνικό αποκλεισμό, περιθωριοποίηση και νέες μορφές φτώχειας. Το κείμενο αυτό φαίνεται ότι σηματοδοτεί την «ορολογική» μετάβαση από τη «φτώχεια» στον «κοινωνικό αποκλεισμό». Το Σεπτέμβριο του 1989, το Συμβούλιο υιοθετεί μια απόφαση για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού. Πρόκειται για το δεύτερο επίσημο κείμενο που περιέχει την έκφραση «κοινωνικός αποκλεισμός», επιβεβαιώνοντας έτσι την υιοθέτηση του όρου από την Κοινότητα (Λαμπίρη Ι., 2004, σ.111)

Στα χρόνια που ακολούθησαν η χρήση και η δύναμη της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού διαδόθηκε ευρύτατα στη Δυτική Ευρώπη και επίσης ως ένα ορισμένο βαθμό στις Η.Π.Α. (Καβουνίδης Τ., 1999, σ. 38-39)

Δεν είναι λίγοι εκείνοι που υποστηρίζουν, ότι οι πραγματικοί λόγοι της «ορολογικής» μετατόπισης από τη «φτώχεια» στον «κοινωνικό αποκλεισμό» ήταν πολιτικοί, καθώς τα κράτη-μέλη (που είχαν υιοθετήσει ένα εγγυημένο ελάχιστο εισόδημα που θεωρούσαν επαρκές για να καλύψει τις βασικές ανάγκες) εξέφρασαν επιφυλάξεις προκειμένου να αποδεχτούν τον όρο «φτώχεια» όταν επρόκειτο για τις χώρες τους (ιδιαίτερα η Αγγλία και η Γερμανία). Αντίθετα, ο «κοινωνικός αποκλεισμός» θα μπορούσε να αποτελέσει μια πιο κατάλληλη και λιγότερο «κατηγορητική» έκφραση για την περιγραφή των κοινωνικών προβλημάτων. (Λαμπίρη Ι., 2004, σ.112-113)

Η ευρεία διάδοση της έννοιας οφείλεται στον θεωρητικό κατακερματισμό των κοινωνικών προβλημάτων για τη νομιμοποίηση τους ως προβλήματα των κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων και ατόμων και όχι ως προβλήματα που παράγονται από την ίδια τη λειτουργία της κοινωνίας. Επίπλέον, η κατηγοριοποίηση σε αποκλεισμένους και μη, εκμηδενίζει τις ανισότητες και τα κοινωνικά προβλήματα των μη αποκλεισμένων που αποτελούν και το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού. Αυτή η θεώρηση της κοινωνικής πραγματικότητας με όρους κοινωνικής ενσωμάτωσης και αποκλεισμού δημιουργεί ένα σύστημα ταξινόμησης, που λειτουργεί ως μηχανισμός υποβάθμισης με ισχυρή κανονιστική λειτουργία και νομιμοποιεί τη συνύπαρξη της κοινωνικής ανισότητας από τη μία και της άκριτης αποδοχής της οικονομίας της αγοράς από την άλλη.

Συχνά η έννοια όχι μόνο συνδέεται αλλά και ταυτίζεται με την έννοια της φτώχειας και κυρίως με τις απόψεις εκείνες που την αντιμετωπίζουν ως κάτι βαθύτερο από το χαμηλό εισόδημα. Αλλά η φύση της σύνδεσης δεν είναι ξεκάθαρη. Έτσι σήμερα, έχει γίνει αποδεκτό ότι η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελούν αναλυτικά ξεχωριστές έννοιες με τη φτώχεια να επικεντρώνεται σε ζητήματα αναδιανομής πόρων και κυρίως του εισοδήματος και την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού να επικεντρώνεται σε ζητήματα σχεσιακά και συμμετοχής. Αν και οι δύο αυτές έννοιες αντιπροσωπεύουν διαφορετικά επίπεδα κοινωνικού αποκλεισμού, δεν είναι εύκολο να αυτονομηθούν η μία από την άλλη. Καθώς μάλιστα οι δύο έννοιες είναι από τη φύση τους πολυεπίπεδες, ακόμα και σε αναλυτικό επίπεδο είναι δύσκολο να τις διακρίνουμε. Άλλοτε η φτώχεια περιλαμβάνει τον κοινωνικό αποκλεισμό. Όμως η φτώχεια δεν οδηγεί πάντοτε σε κοινωνικό αποκλεισμό, ενώ κάποιος μπορεί να αποκλεισμένος χωρίς να είναι και φτωχός. (Καβουνίδης Τ., 1999, σ. 41-42)

Πάντως η ανάλυση της φτώχειας είναι στατική, ενώ ο κοινωνικός αποκλεισμός ορίζεται ευρύτερα από τη διάσταση της κοινωνικής πόλωσης, αφού περιλαμβάνει τη μελέτη της ενσωμάτωσης στην αγορά εργασίας. Στη σχετική βιβλιογραφία είναι ευρέως γνωστός ο συλλογισμός του κοινωνιολόγου Room, σύμφωνα με τον οποίο οι διαφορές φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού αφορούν τρία επίπεδα:

- Η έννοια της φτώχειας δίνει έμφαση στο εισόδημα και την κατανάλωση, ενώ ο κοινωνικός αποκλεισμός στην πολυδιάστατη μειονεξία,
- Η φτώχεια ως έννοια, αφορά κυρίως το στατικό απολογισμό των ανισοτήτων ενώ ο κοινωνικός αποκλεισμός τη δυναμική ανάλυση των διαδικασιών,
- Η φτώχεια ως έννοια δίνει έμφαση στη διάσταση του ατόμου και του νοικοκυριού, ενώ ο κοινωνικός αποκλεισμός αναγνωρίζει τη σημασία του τοπικού πλαισίου.

Η διαφορά γίνεται πιο σαφής αν προσθέσουμε ότι:

- η φτώχεια περιγράφεται ως μια κατάσταση έλλειψης ενός ελάχιστα αποδεκτού επιπέδου διαβίωσης λόγω έλλειψης οικονομικών πόρων ενώ ο κοινωνικός αποκλεισμός αναφέρεται σε μια πολυδιάστατη δυναμική διαδικασία δυσλειτουργίας των κοινωνικών συστημάτων, που συμμετέχουν στη διαδικασία κοινωνικής ενσωμάτωσης,
- η φτώχεια εστιάζει σε ανεπαρκή πρόσβαση σε υλικά αγαθά και οικονομικούς πόρους ενώ ο κοινωνικός αποκλεισμός στην ανεπαρκή συμμετοχή στη ζωή της κοινότητας,
- οι πολιτικές για την καταπολέμηση της φτώχειας επιδιώκουν την αναδιανομή του εισοδήματος ενώ οι πολιτικές για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού επιδιώκουν την κοινωνική ενσωμάτωση των ατόμων ή των ομάδων που πλήττονται από κοινωνικό αποκλεισμό.

Παρά τις ασάφειες της έννοιας υπάρχουν, σύμφωνα με την Καβουνίδη, ορισμένα θετικά στοιχεία σε αυτή συγκρινόμενη με την έννοια της φτώχειας ή της αποστέρησης. Πρώτον, η έννοια της φτώχειας επικεντρώνεται κυρίως σε ζητήματα που αφορούν στο εισόδημα, με έμφαση στην υπογράμμιση της έλλειψης πόρων διαθέσιμων στο άτομο ή το νοικοκυριό ενώ η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού τονίζει τον πολυδιάστατο χαρακτήρα των διαδικασιών και μηχανισμών που δημιουργούν το φαινόμενο και επικεντρώνει σε ένα μεγάλο ζήτημάτων, υπογραμμίζοντας την ανεπαρκή κοινωνική συμμετοχή, την έλλειψη κοινωνικής ενσωμάτωσης και την έλλειψη εξουσίας.

Δεύτερον, η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού τονίζει το δυναμικό χαρα-

κτήρα της κοινωνικής μειονεξίας, παραπέμποντας στο γεγονός ότι είναι οι διαδικασίες και οι μηχανισμοί αυτοί που δημιουργούν τον κοινωνικό αποκλεισμό και ότι οι διάφορες αποστερήσεις δεν μπορούν να αποδίδονται απλά σε προσωπικές ατυχίες ή στην ανικανότητα των ατόμων που βιώνουν την κοινωνική μειονεξία. Ακόμα και όταν υφίστανται αυτές οι ατυχίες ή οι ανικανότητες δεν μπορεί μόνο το άτομο να «ενοχοποιείται» για την κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει.

Τρίτον, ο κοινωνικός αποκλεισμός δίνει έμφαση στις πολιτικές που μπορούν να αποσοβήσουν τα αποτελέσματα των κοινωνικών διαδικασιών και των μηχανισμών που οδηγούν σε κοινωνικό αποκλεισμό. Η έμφαση αυτή είναι απόρροια της έμφασης στις οικονομικές και κοινωνικές διαδικασίες που δημιουργούν τον κοινωνικό αποκλεισμό. Συχνά στόχος της μελέτης του κοινωνικού αποκλεισμού είναι να επικεντρώσει στις ανεπάρκειες και τις ελλείψεις των εφαρμοζόμενων πολιτικών και των παρεχόμενων υπηρεσιών σε μια σειρά τομείς (υγεία, παιδεία κ.λπ.). (Καβουνίδης Τ., 1999, σ. 43-45)

4. Διαχρονικές διαστάσεις της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Το 1990, ο Επίτροπος Crostophersen Hannong, στο Παγκόσμιο συνέδριο που οργανώθηκε από την EUROSTAT για την ένταση και την έκταση της φτώχειας στις χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, υποστήριξε ότι: «Το φαινόμενο της φτώχειας υπήρχε πάντοτε όλες τις εποχές και επηρέασε κάθε κοινωνικό σύστημα».

Στην ευρωπαϊκή ιστορία το πρόβλημα της φτώχειας κατά τον Bartolo, εμφανίζεται μετά την κατάρρευση της φεουδαρχίας. Σύμφωνα με τις ιστορικές καταγραφές ήδη από το 1359 στην Γαλλία, και το 1439 στην Αγγλία, λαμβάνονται κάποια μέτρα για τους φτωχούς, τους ανέργους και τους εξαθλιωμένους. Τα μέτρα αυτά έχουν ως σκοπό την καταστολή και την τιμωρία των επαιτών και των απόρων. Οι νομοθετικές ρυθμίσεις που ακολούθησαν κατά την διάρκεια του 16^{ου}, 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα είχαν κυρίως το χαρακτήρα του αποκλεισμού των επαιτών από το κοινωνικό σύνολο και απέβλεπαν στην «τιμωρία της φτώχειας». Οι φτωχοί στην Αγγλία εγκλείονται στα Work-houses και συμμετέχουν σε καταναγκαστικά έργα. Στη Γαλλία τους προσφέρεται στοιχειώδης περίθαλψη στα πτωχοκομεία και στην Γερμανία «σωφρονίζονται» στα άσυλα και τα σωφρονιστήρια. Οι στοιχειώδεις παροχές και η εκκλησιαστική φιλανθρωπία δεν μπορούν να λύσουν το πρόβλημα της φτώχειας.

Τα τελευταία χρόνια, υπάρχει διάχυτη η αντίληψη ότι τα προβλήματα της φτώχειας έχουν μειωθεί σημαντικά. Υποστηρίζεται από ορισμένους κοινωνικούς επι-

ασθένειας, υποσιτισμού, αλκοολισμού, ελλιπούς εκπαίδευσης, ανειδίκευτης εργασίας, ανεργίας, ελλιπούς προσπέλασης προς τις κοινωνικές υπηρεσίες.

Όλα τα προηγούμενα στάδια ανεξαρτήτου επιπέδου οδηγούν βαθμιαία στον κοινωνικό αποκλεισμό. Το κοινωνικό κράτος και οι μηχανισμοί εισοδηματικής υποστήριξης είναι σχεδιασμένοι ώστε να παρέχουν πρόσκαιρη και μάλλον μεταβατική παρά μακροχρόνια βοήθεια. Τίθεται λοιπόν, το ζήτημα της αποτελεσματικότητας δεδομένου ότι ορισμένα άτομα με σχετικά χαμηλά εισοδήματα, είναι εξαρτημένα από τις κοινωνικές παροχές και το κράτος πρόνοιας για μακρές χρονικές περιόδους. Έτσι, οι μηχανισμοί εισοδηματικής υποστήριξης, μερικές φορές, λειτουργούν με τέτοιο τρόπο, ώστε δημιουργούν «παγίδες χρόνιας φτώχειας» και μεγάλης «εξάρτησης». Όποια και αν είναι η ιδεολογική βάση των σύγχρονων κυβερνήσεων, υπέρ ή κατά του κράτους πρόνοιας, η ανάγκη για ουσιαστική μεταρρύθμιση με επαναπροσδιορισμό των στόχων και των κοινωνικών αξιών είναι αναγκαία όσο ποτέ άλλοτε.

Στην επιστημονική βιβλιογραφία έχουν αναπτυχθεί διαφορετικές προσεγγίσεις για την έννοια και τον προσδιορισμό της φτώχειας. Μια αναλυτική παρουσίαση των διαφόρων προσεγγίσεων που έχουν αναπτυχθεί από τους ανθρωπολόγους, τους κοινωνιολόγους, τους νομικούς, τους μαθηματικούς και τους οικονομολόγους οδηγεί στο συμπέρασμα ότι είναι ένα σχετικό, δυναμικό και πολυδιάστατο φαινόμενο. Η φτώχεια έχει επίσης μια διαχρονικότητα και μια διατοπικότητα. Παρουσιάζεται σε όλες τις χρονικές περιόδους του οικονομικού κύκλου, τόσο στην οικονομική έξαρση όσο και στην οικονομική ύφεση. Παρατηρείται επίσης, σε όλες τις κοινωνίες τόσο στις αναπτυγμένες όσο και στις υποανάπτυκτες.

Ουσιαστικά η φτώχεια είναι μια ασαφής έννοια η οποία είναι δύσκολο να προσδιορισθεί και να καταγραφεί. Το τι είδους χαρακτηριστικά ή συνθήκες διαβίωσης θα ληφθούν ως κριτήρια για την προσμέτρηση της φτώχειας, εξαρτάται από τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες καθώς και το επίπεδο ευημερίας μιας κοινωνίας. Επομένως δεν είναι εφικτό να περιγραφεί με ένα ενιαίο και συγκεκριμένο τρόπο η παγκόσμια φτώχεια.

Στη διεθνή βιβλιογραφία έχουν αναπτυχθεί διάφορες εννοιολογικές προσπάθειες για την προσέγγιση της έννοιας της φτώχειας και έχουν προταθεί διαφορετικές τεχνικές για την «κατασκευή» μιας γραμμής φτώχειας. Η γραμμή φτώχειας χρησιμοποιείται ως διαχωριστική γραμμή που ταξινομεί τα νοικοκυριά μιας χώρας σε δύο μεγάλες κατηγορίες: α) σε φτωχά και β) σε μη φτωχά.

Στις περισσότερες μελέτες η φτώχεια ορίζεται με μία μόνο διάσταση, την οι-

κοινωνική η οποία συνήθως προσεγγίζεται με το οικογενειακό εισόδημα ή τη συνολική καταναλωτική δαπάνη σταθμισμένα με την ηλικία και τον αριθμό των μελών του νοικοκυριού. Ο Αμάρτια Σεν ανέπτυξε μια περισσότερο αναλυτική προσέγγιση όπου η μέτρηση της φτώχειας γίνεται σε δύο στάδια: στο πρώτο στάδιο προσδιορίζεται ποιοι είναι οι φτωχοί και στο δεύτερο κατασκευάζεται ένας δείκτης φτώχειας με βάση το εισόδημα ή την καταναλωτική δαπάνη.

Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι υπάρχουν πολλές άλλες διαστάσεις προσμέτρησης της φτώχειας όπως είναι η εκπαίδευση, η κατοικία και η υγεία.

Από επιστημονική άποψη εκτός της εκπαίδευσης και της υγείας, μπορούν να εφαρμοστούν και να αξιολογηθούν διαφορετικά όρια φτώχειας. Ο αριθμός των φτωχών εξαρτάται από τον ορισμό που χρησιμοποιείται κι από την μέθοδο μέτρησης που εφαρμόζεται. Από πολιτική άποψη όμως, η κοινωνική ή οικονομετρική έρευνα δεν είναι ικανή να αποφέρει ένα μοναδικό, έγκυρο κριτήριο που θα μπορούσε να εφαρμοστεί σε όλες τις περιπτώσεις. Παρ' όλα αυτά, αυτοί που χαράσσουν την κοινωνική πολιτική πρέπει να έχουν ένα κριτήριο, ένα συγκεκριμένο όριο φτώχειας, που θα χρησιμοποιηθεί ως καθοδηγητικό όργανο για την άσκηση στοχευμένης κοινωνικής και οικονομικής πολιτικής. (ΕΚΚΕ, 2005, εισήγηση Υφαντόπουλος Ιωάννης, σ. 18-19)

4.1. Έρευνες-Προγράμματα για μέτρηση της φτώχειας στην Ε.Ε.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1970 εκπονήθηκε από την Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων το Πρώτο Πρόγραμμα Φτώχειας. Στο πρόγραμμα αυτό συμμετείχαν οι εννέα χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το πρόγραμμα προέβλεπε την επεξεργασία των διαθέσιμων στατιστικών στοιχείων για τον προσδιορισμό των φτωχών ανά χώρα υιοθετώντας μια κοινή μεθοδολογία. Ως κριτήριο προσδιορισμού της φτώχειας ορίστηκε μόνο το εισόδημα. Έτσι τα νοικοκυριά που είχαν εισόδημα κατώτερο του 50% του μέσου καθαρού εισοδήματος ανά χώρα θεωρούνταν ως φτωχοί. Βέβαια η τιμή αυτή του 50% του μέσου όρου είναι αυθαίρετη αλλά αποτέλεσε την κοινή σύγκλιση των μεθοδολογικών προσεγγίσεων όλων των μελετητών. Χρησιμοποιώντας ένα σχετικό κριτήριο για τη μέτρηση της φτώχειας στην Ευρώπη την δεκαετία του 1970 βρέθηκε ότι υπήρχαν 10 εκατομμύρια νοικοκυριά, δηλαδή 30 εκατομμύρια περίπου Ευρωπαίοι που διαβιούσαν κάτω από τα «επιτρεπτά» όρια φτώχειας.

Πίνακας 2

Συχνότητα εμφάνισης σχετικής εισοδηματικής φτώχειας στα νοικοκυριά των Χωρών Μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Χώρα	Έτος	Ποσοστό φτωχών Νοικοκυριών	Αριθμός φτωχών Νοικοκυριών σε χιλ.
Βέλγιο	1976	6,6	209
Δανία	1977	13,0	334
Γαλλία	1975	14,8	2.630
Γερμανία	1973	6,6	1.527
Ιρλανδία	1973	23,1	172
Ιταλία	1978	21,8	3.823
Λουξεμβούργο	1978	4,6	16
Ολλανδία	1979	4,8	223
Μ. Βρετανία	1975	6,3	1.241
Ελλάδα	1974	25,0	641

Βάσει των στοιχείων του παρακάτω πίνακα θα μπορούσαμε να κάνουμε δύο παρατηρήσεις:

1) Υπάρχουν μεγάλες διαφορές στους δείκτες φτώχειας μεταξύ των χωρών της Ευρώπης

2) Διακρίνουμε τρεις διαφορετικές ομάδες χωρών:

- Οι χώρες της Νότιας Ευρώπης με τους υψηλότερους δείκτες φτώχειας. Ελλάδα (25%) και Ιταλία (21,8%). Στις χώρες αυτές συμπεριλαμβάνεται και η Ιρλανδία (23%)
- Οι χώρες της Κεντρικής Ευρώπης με σχετικά ενδιάμεσες τιμές δεικτών φτώχειας: Γαλλία (14,8%) και Δανία (13,0%)
- Τέλος, οι χώρες με χαμηλούς δείκτες φτώχειας: π.χ. η Γερμανία, η Βρετανία και το Βέλγιο με δείκτη φτώχειας στο 6% περίπου, και το Λουξεμβούργο (4,6%), και η Ολλανδία (4,8%),

Οι εκτιμήσεις που παρουσιάστηκαν κατά την δεκαετία του 1970 «υπέφεραν» από πολλά μεθοδολογικά προβλήματα. Δεν υπήρχαν Ευρωπαϊκές βάσεις κοινωνικών δεδομένων με «εναρμονισμένες» στατιστικές πληροφορίες και κάθε χώρα χρησιμοποίη-

ησε τα «Εθνικά» της στατιστικά δεδομένα για την εκτίμηση των ορίων φτώχειας. Οι έννοιες του εισοδήματος, του νοικοκυριού, της συνολικής κατανάλωσης διέφεραν σημαντικά από χώρα σε χώρα. Επίσης, ο τρόπος συλλογής των δεδομένων, το μέγεθος του δείγματος και η καταγραφή του καθαρού εισοδήματος (μετά την φορολογία και τις εισφορές) παρουσίαζαν διαφοροποιήσεις μεταξύ των χωρών της Ευρώπης. Δεδομένων όλων αυτών των παρατηρήσεων η αξιοπιστία και η εγκυρότητα των δεικτών φτώχειας τίθενται στην οξεία κριτική αντιπαράθεση. (ΕΚΚΕ, 2005, εισήγηση Υφαντόπουλος Ιωάννης, σ. 20-21)

Ωστόσο, παρά τις μεθοδολογικές επιφυλάξεις το Πρώτο Πρόγραμμα Φτώχειας στην Ευρώπη ανέδειξε το μέγεθος του προβλήματος και την ανάγκη λήψης μέτρων κοινωνικής πολιτικής για την αντιμετώπισή του.

Τη δεκαετία του 1980 αναπτύχθηκε το δεύτερο πρόγραμμα καταπολέμησης της φτώχειας σε Ευρωπαϊκό Επίπεδο. Το πρόγραμμα αυτό έλαβε υπόψη του τα πορίσματα της πρώτης έκθεσης και εστίασε, μεταξύ άλλων, στην ανάθεση μιας ειδικής μελέτη για την «Ανάπτυξη μεθοδολογίας μέτρησης της φτώχειας και των συνθηκών διαβίωσης πάνω σε μια Ενιαία Ευρωπαϊκή Βάση».

Η Ελλάδα ήταν η μόνη χώρα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, που δεν είχε μια συγκεκριμένη δημόσια πολιτική καταπολέμησης της φτώχειας, ούτε είχε καταρτίσει κάποια επίσημη γραμμή για τη μέτρηση της έντασης και της έκτασης της φτώχειας. Ενώ στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης η μέτρηση των ορίων φτώχειας έχει αρχίσει από την δεκαετία του 1970, στη χώρα μας η πρώτη έρευνα για τις διαστάσεις της φτώχειας διενεργήθηκε από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) στις αρχές της δεκαετίας του 80 υπό τον συντονισμό του καθηγητή Σάκη Καραγιώργα. Η ομάδα εξέτασε τις διαθέσιμες στατιστικές πληροφορίες στην Ελλάδα και κατέληξε ότι η πλέον αξιόπιστη πηγή για τη μέτρηση της ανισότητας και της φτώχειας ήταν οι Οικογενειακοί Προϋπολογισμοί που δημοσιεύθηκαν από την ΕΣΥΕ. Η ομάδα του ΕΚΚΕ έκρινε σκόπιμο, λόγω της απόκρυψης του εισοδήματος στα υψηλά εισοδηματικά κλιμάκια, να χρησιμοποιήσει αντί του κριτηρίου του εισοδήματος το κριτήριο της συνολικής κατανάλωσης. Ως συνολική κατανάλωση θεωρήθηκε το σύνολο των δαπανών του νοικοκυριού που προέρχεται από όλους τους τρόπους κτήσεως των αγαθών και των υπηρεσιών. Αναλύοντας τα στοιχεία των Οικογενειακών προϋπολογισμών βρέθηκε ότι το 1982 το 20,6% των νοικοκυριών δηλαδή 641.000 περίπου νοικοκυριά, και το 22,4% του Ελληνικού πληθυσμού δηλαδή 2 εκατομμύρια περίπου Έλληνες διαβιούσαν κάτω από τα επιτρεπτά όρια φτώχειας. Οι κύριες εστίες φτώχειας στην

Ελλάδα ήταν οι ακόλουθες:

- Οι μεγάλες οικογένειες με τέσσερα ή περισσότερα παιδιά
- Οι αγροτικές και ακριτικές περιοχές
- Οι περιφέρειες της Ηπείρου, Ανατολικής Μακεδονίας, Θράκης και Νησιά Ανατολικού Αιγαίου
- Τα αγροτικά επαγγέλματα
- Οι ηλικιωμένοι
- Τα χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο
- Η ελλιπής ασφαλιστική κάλυψη.

Αναλύοντας διαχρονικά τα στοιχεία των οικογενειακών προϋπολογισμών για την περίοδο 1957-1982, βρέθηκε ότι η «απόλυτη» φτώχεια, δηλαδή ο αριθμός των ατόμων που δεν διαθέτουν τα πλέον στοιχειώδη για την διαβίωσή τους, έχει μειωθεί σημαντικά *«με αποτέλεσμα να είναι δύσκολο να εντοπισθούν και να καταμετρηθούν ακριβώς»*. Η σημαντική μείωση της απόλυτης φτώχειας οφείλεται κυρίως στους αύξοντες ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης που συνέβαλλαν στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και πολύ λιγότερο στην υιοθέτηση στοχευόμενων μέτρων δημόσιας πολιτικής για την υποστήριξη των οικονομικά αδυνάτων. (EKKE, 2005, εισήγηση Υφαντόπουλος Ιωάννης, σ. 22-23)

Μία από τις πλέον ενδιαφέρουσες μελέτες-δράσεις που έγιναν μέσα στα πλαίσια του Δεύτερου Ευρωπαϊκού Προγράμματος καταπολέμησης της φτώχειας ήταν η συντονισμένη έρευνα που έγινε από την Ευρωπαϊκή Ερευνητική ομάδα Europass, η οποία συνεστήθη στα μέσα της δεκαετίας του 1980 και την επιστημονική ευθύνη είχε ο καθηγητής Dr. H. Deleeck. Οι υπεύθυνοι έρευνας για κάθε επιμέρους χώρα ήταν R. Muffels, J. Berghman, A. Kapteyn, για την Ολλανδία, G. Schaber, για το Λουξεμβούργο, B. Whelan, για την Ιρλανδία, J.C. Ray, για τη Γαλλία, J. Estovol J. για την Ισπανία και ο Γ. Υφαντόπουλος για την Ελλάδα.

Οι ερευνητικοί στόχοι της ομάδας αυτής συνοψίζονται παρακάτω:

1. Η διαμόρφωση ενός ενιαίου και συγκρίσιμου πλαισίου έρευνας.
2. Η μέτρηση της φτώχειας με κοινή μεθοδολογία.
3. Ο προσδιορισμός των ομάδων που βρίσκονται σε κίνδυνο.
4. Η αξιολόγηση της επάρκειας των κοινωνικών παροχών.
5. Η διαμόρφωση ενός συστήματος κοινωνικών δεικτών.
6. Η διάκριση μεταξύ της μακροχρόνιας και της βραχυπρόθεσμης φτώχειας.

Το πλαίσιο της έρευνας παρουσιάζεται συνοπτικά στον παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 3

Συνοπτική παρουσίαση των στόχων της μελέτης Europass

Μέρος Α: Προσδιορισμός δεικτών της ανισοκατανομής του εισοδήματος και των κοινωνικών παροχών
<p>Ο. Μελέτη της ανισοκατανομής του διαθέσιμου εισοδήματος του νοικοκυριού ανά δεκατημόριο.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Δείκτες ανισοκατανομής του Εισοδήματος ανά δεκατημόριο 2. Κοινωνικό-δημογραφική σύνθεση των εισοδηματικών κλιμακίων 3. Αξιολόγηση των νοικοκυριών που απολαμβάνουν προνομιακή εισοδηματική κατανομή 4. Κατανομή των κοινωνικών παροχών ανά δεκατημόριο 5. Κατανομή του εισοδήματος από την εργασία και από τις κοινωνικές παροχές <p>ΟΟ. Κατανομή του σταθμισμένου εισοδήματος του νοικοκυριού ανά δεκατημόριο</p>
Μέρος Β: Δείκτες φτώχειας και επάρκειας των κοινωνικών παροχών
<p>Ο. Δείκτες φτώχειας.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Όρια φτώχεια βάση των μεθόδων (υποκειμενική, αντικειμενική, νομική) 2. Αριθμός φτωχών νοικοκυριών 3. Βάσει εισοδηματικών σταθερών (αντικειμενική ανασφάλεια) 4. Βάσει της προσωπικής εκτίμησης του εισοδήματος 5. (υποκειμενική φτώχεια) 6. Κοινωνική διάσταση κατανομής της φτώχειας 7. Κατασκευή δεικτών τρόπου ζωής μεταξύ φτωχών /μη φτωχών νοικοκυριών <p>ΟΟ. Επάρκεια κοινωνικής ασφάλειας.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Αριθμός φτωχών νοικοκυριών πριν και μετά τις πληρωμές κοινωνικής ασφάλειας 2. Κενό φτώχειας
Μέρος Γ: Δυναμικές διαστάσεις της φτώχειας: ανάλυση των πάνελς

Κρίθηκε σκόπιμη η συστηματική και συγκρίσιμη συλλογή κοινωνικών δεικτών, για τις χώρες μέλη που συμμετείχαν στην έρευνα γιατί με τον τρόπο αυτό θα ήταν εφικτή η αποτύπωση των κοινωνικών αναγκών σε Ευρωπαϊκό επίπεδο και ο σχεδιασμός της πολιτικής καταπολέμησης της φτώχειας με τον αποτελεσματικότερο δυνατό τρόπο.

Σχεδιασμός έρευνας

Τα στατιστικά δεδομένα προήλθαν από μια μεγάλης κλίμακας έρευνα πεδίου που κάλυψε τις διάφορες χώρες ή αντίστοιχες περιφέρειες που συμμετείχαν στη μελέτη. Ένας από τους κύριους στόχους της μελέτης ήταν να καλύψουν όσο το δυνατό περισσότερα επαναλαμβανόμενα «κύματα ερευνών» που θα γίνοντο στα ίδια νοικοκυριά και στα ίδια άτομα. Με τον τρόπο αυτό οι δυναμικές διαστάσεις της φτώχειας για τα ίδια άτομα θα μπορούσαν να διερευνηθούν σε βάθος. Ο χρονικός ορίζοντας της μελέτης κάλυψε δύο «κύματα ερευνών» για το Βέλγιο, την Ιρλανδία, τη Λορένη, το Λουξεμβούργο και την Ολλανδία. Λόγω της χρονικής καθυστέρησης εισόδου της Καταλονίας/Ισπανίας και της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή έρευνα θεωρήθηκε σκόπιμο να παρουσιασθούν τα αντίστοιχα στοιχεία που αφορούν μια χρονική περίοδο (ένα κύμα). (ΕΚΚΕ, 2005, εισήγηση Υφαντόπουλος Ιωάννης, σ. 22-23)

Στον παρακάτω πίνακα 4 παρουσιάζεται το μέγεθος του δείγματος για κάθε «κύμα» ανά χώρα. Η αναλυτικότερη καταγραφή της δειγματοληψίας και του γενικότερου σχεδιασμού της έρευνας αναφέρεται σε ειδικές μελέτες που έχουν δημοσιευθεί από την ερευνητική ομάδα.

Πίνακας 4

Μέγεθος δείγματος ανά χώρα και «κύμα έρευνας»

	ΠΡΩΤΟ ΚΥΜΑ		ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΥΜΑ	
	ΕΤΟΣ	ΜΕΓΕΘΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ	ΕΤΟΣ	ΜΕΓΕΘΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ
Βέλγιο	1985	6.471	1988	3.779
Ολλανδία	1985	3.405	1986	4.480
Λουξεμβούργο	1985	2.013	1986	1.793
Λορένη	1985	715	1986	2.092
Ιρλανδία	1987	3.294	1989	947
Καταλονία	1988	2.976		
Ελλάδα	1988	2.958		

Δημογραφική σύνθεση

Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά για κάθε χώρα που συμμετείχε στην έρευνα παρουσιάζονται στον πίνακα 5. Αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των χωρών όσον αφορά το μέγεθος καθώς και τη σύνθεση του νοικοκυριού σε παιδιά και ηλικιωμένα άτομα. Το μέγεθος της οικογένειας είναι κατά πολύ μεγαλύτερο

στην Καταλονία και στην Ιρλανδία σε σύγκριση με τις άλλες Ευρωπαϊκές χώρες. Στην περίπτωση της Ιρλανδίας αυτό οφείλεται κυρίως στον σχετικά μεγάλο αριθμό των οικογενειών με τρία παιδιά ή περισσότερα. Στην Καταλονία υπάρχει περισσότερο διαδεδομένος ο θεσμός της οικογένειας όπου τα ενήλικα άτομα συμβιώνουν με τους γονείς τους μέχρι να παντρευτούν.

Πίνακας 5
Δημογραφικά χαρακτηριστικά

	Έτος	Μέσο μέγεθος νοικοκυριού	Μέσος όρος παιδιών στα νοικοκυριά	Χωριστό ποσοστό μη ηλικιωμένων ενηλίκων	Ποσοστό νοικοκυριών με άτομα άνω των 65 ετών
Ελλάδα	1988	3,08	0,83	5,6	19,9
Ιρλανδία	1987	3,58	1,35	6,5	14,5
Καταλονία	1988	3,45	0,69	5,3	17,4
Βέλγιο	1985	2,83	0,84	7,2	20,7
Ολλανδία	1986	2,7	0,8	14,7	15,9
Λορένη	1986	2,88	0,89	8,8	19,5
Λουξεμβούργο	1986	2,73	0,67	8,8	21,9

Το Βέλγιο, η Ολλανδία και η Λορένη χαρακτηρίζονται από μια σχετικά χαμηλή αναλογία μεγέθους νοικοκυριών αλλά με επικεφαλείς μεγαλύτερα σε ηλικία άτομα. Επίσης, στις χώρες αυτές παρουσιάζεται μια επίσης μεγάλη αναλογία ανύπαντρων νεότερων ατόμων. (ΕΚΚΕ, 2005, εισήγηση Υφαντόπουλος Ιωάννης, σ. 22-23)

Μέτρηση της οικονομικής ανισότητας

Για τη μέτρηση της οικονομικής ανισότητας χρησιμοποιήθηκε το διαθέσιμο οικογενειακό εισόδημα. Επειδή στις περισσότερες έρευνες κατανομής εισοδήματος υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις μέτρησης του οικογενειακού εισοδήματος, δεδομένου ότι υπάρχουν διαφορετικές πηγές προέλευσης του εισοδήματος π.χ. από μισθούς, ενοίκια, αγροτικές εκμεταλλεύσεις, συντάξεις, μεταβιβάσεις κλπ., κρίθηκε σκόπιμο να υιοθετηθεί η ίδια μεθοδολογία μέτρησης του οικογενειακού εισοδήματος για όλες τις χώρες που συμμετείχαν στην μελέτη. Για τις ανάγκες της έρευνας αυτής ως βασικό στοιχείο μέτρησης των οικονομικών ανισοτήτων χρησιμοποιείται το διαθέσιμο οικογενειακό εισόδημα.

Λαμβάνοντας υπόψη τα δεδομένα αυτά, το οικογενειακό εισόδημα σταθμίστηκε ανάλογα με τα μέλη του. Με τον τρόπο αυτό ήταν εφικτές πλέον οι συγκρίσεις της εισοδηματικής ανισότητας μεταξύ των χωρών μελών.

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι η ανισότητα του εισοδήματος είναι μεγαλύτερη στην Ελλάδα και στην Ιρλανδία. Επίσης, σχετικά μεγάλη παρουσιάζεται και η ανισότητα στην Καταλονία. Η Ολλανδία, το Βέλγιο και το Λουξεμβούργο παρουσίασαν τη μικρότερη ανισότητα. Το μέγεθος της ανισότητας σε κάθε χώρα επηρεάζεται από την αποτελεσματικότητα του Κράτους πρόνοιας να μεταβιβάσει παροχές και υπηρεσίες στις χαμηλές εισοδηματικές ομάδες καθώς και από την προοδευτικότητα της άμεσης φορολογίας. (EKKE, 2005, εισήγηση Υφαντόπουλος Ιωάννης, σ. 22-23)

Μέτρηση της φτώχειας

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο προσδιορισμός ενός ορίου φτώχειας αποτελεί βασικό κριτήριο για την ταξινόμηση των νοικοκυριών ή των ατόμων μιας κοινωνίας σε φτωχά και μη φτωχά. Κατά την διάρκεια του Δεύτερου Προγράμματος Φτώχειας από την Ερευνητική Ομάδα Europass αναπτύχθηκαν τέσσερις διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις, όπου οι δύο πρώτες βασίζονταν στην υποκειμενική αξιολόγηση της φτώχειας, η τρίτη στη γνωστή μέθοδο μέτρησης της φτώχειας σύμφωνα με τα κριτήρια της Ευρωπαϊκής Ένωσης (50% του σταθμισμένου εισοδήματος) και τέλος η τέταρτη μέθοδος βασίσθηκε στην ονομαζόμενη θεσμική ή νομική προσέγγιση.

Η υποκειμενική μέθοδος μέτρησης της φτώχειας βασίζεται σε υποκειμενικές εκτιμήσεις των ατόμων μιας κοινωνίας για τον προσδιορισμό ενός επιπέδου εισοδήματος που το άτομο κρίνει απαραίτητο για την ικανοποίηση των βασικών του αναγκών. Το πιο σημαντικό πλεονέκτημα αυτής της μεθόδου είναι ότι το επίπεδο του διαχωριστικού ορίου της φτώχειας δε χαράσσεται (με ένα περισσότερο ή λιγότερο αυθαίρετο τρόπο) από εμπειρογνώμονες ή από ειδικούς επιστήμονες, αλλά προσδιορίζεται από τα ίδια τα μέλη της κοινωνίας. Συνεπώς, πρόκειται για μία ρεαλιστικότερη μεθοδολογία. Συνήθως τα όρια φτώχειας που εκτιμώνται βρίσκονται σε υψηλότερο επίπεδο από ό,τι τα αντίστοιχα όρια που προκύπτουν με βάση τις υπόλοιπες μεθοδολογίες. Επιπλέον, τα όρια αυτά εμφανίζουν διακυμάνσεις διαχρονικές ενώ διαφοροποιούνται ανάλογα με τις αλλαγές που υφίσταται η εκάστοτε πληθυσμιακή ομάδα αναφοράς (π.χ. αν αυξηθεί το συνολικό επίπεδο διαβίωσης των ηλικιωμένων, τότε στην αναφερόμενη χρονική περίοδο οι απαντήσεις που δίνονται αφορούν ένα υψηλότερο απαραίτητο ελάχιστο εισόδημα για την κάλυψη των βασικών αναγκών, ενώ αντίθετα, σε περίοδο οικονομικής ύφεσης οι φιλοδοξίες αυτές πιθανόν να ελαττώνονται.

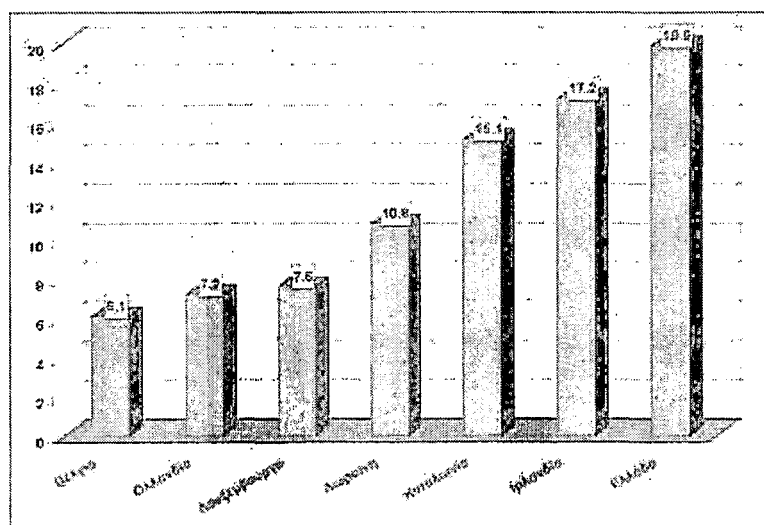
Οι δύο υποκειμενικές μέθοδοι προσδιορισμού των ορίων φτώχειας έδωσαν υψηλότερα επίπεδα δεικτών φτώχειας για όλες τις χώρες που συμμετείχαν στην μελέτη. Η αντικειμενική (μέθοδος Ευρωπαϊκής Ένωσης) και η νομική μέθοδος έδωσαν χαμηλότερα επίπεδα φτώχειας. Τα αποτελέσματα της έρευνας της ομάδας Europass, έδειξαν την ύπαρξη μεγαλύτερης φτώχειας στην Ελλάδα, την Ιρλανδία και την Καταλονία. Τα ευρήματα αυτά, ως προς την ιεράρχηση των χωρών, συμφωνούν με τις προηγούμενες εκτιμήσεις που έγιναν στα πλαίσια του Πρώτου Προγράμματος Φτώχειας. Όλες οι γραμμές φτώχειας, με όλες τις μεθοδολογίες αντικειμενικές και υποκειμενικές που χρησιμοποιήθηκαν κατέληξαν στο ίδιο συμπέρασμα ως προς την ιεράρχηση των χωρών που συμμετείχαν στη μελέτη.

Από τις τέσσερις μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν από την μελέτη του Europass επικεντρωνόμαστε στην μέθοδο που έχει προταθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η μέθοδος αυτή βασίζεται στη αντικειμενική αξιολόγηση της φτώχειας λαμβάνοντας ως κριτήριο το 50% του σταθμισμένου Εισοδήματος. Στο διάγραμμα 1 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της μεθόδου αυτής για τις επτά χώρες (και περιφέρειες) που συμμετείχαν στη μελέτη

Η Ελλάδα (19,9), η Ιρλανδία (17,2%) και η Ισπανία/ Καταλονία (15,1) έδωσαν τους υψηλότερους δείκτες φτώχειας, ενώ το Λουξεμβούργο (7,6 %), η Ολλανδία (7,2%) και το Βέλγιο (6,1%) έδωσαν του χαμηλότερους. Η ιεράρχηση των χωρών του Δεύτερου Προγράμματος φτώχειας προσομοιάζει, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, με τα ευρήματα του Πρώτου προγράμματος που έγινε στα μέσα της δεκαετίας του 1970. (ΕΚΚΕ, 2005, εισήγηση Υφαντόπουλος Ιωάννης, σ. 24-25)

Διάγραμμα 1

Όρια φτώχειας με την μέθοδο της Ε.Ε. στην μελέτη Europass

Η δεκαετία του 1990

Συνήθως η φτώχεια θεωρείται ότι καταλαμβάνει το κατώτατο άκρο της διανομής του εισοδήματος. Με βάση την υπόθεση αυτή η φτώχεια συσχετίζεται με την (οικονομική) ανισότητα. Ως εκ τούτου, η εκτίμηση των φτωχών μπορεί να πραγματοποιηθεί με αμιγή εισοδηματικά κριτήρια. Η Ευρωπαϊκή Ένωση σε συνεργασία με τη Eurostat (Ευρωπαϊκή Στατιστική Υπηρεσία) παρουσίασαν την τελευταία δεκαετία μια σειρά ερευνών που βασίσθηκαν στην έννοια της σχετικής φτώχειας. Λαμβάνοντας υπόψη τον ορισμό της φτώχειας που έχει προταθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση, το όριο φτώχειας υπολογίζεται ως το κατώτατο όριο του συνηθισμένου επιπέδου διαβίωσης του πληθυσμού της χώρας που εκτιμάται σε εισοδηματικά μεγέθη και αποτελεί ένα συγκεκριμένο ποσοστό (40%, ή 50% ή 60%), του μέσου ή διάμεσου διαθέσιμου ή ισοδύναμου εισοδήματος.

Από τις οικονομετρικές και κοινωνικές έρευνες που έγιναν στη Ευρώπη προέκυψε ότι οι κατηγορίες που πλήττονται περισσότερο από την φτώχεια είναι:

1. Οι ηλικιωμένοι
2. Οι αγράμματοι και τα άτομα που έχουν χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης
3. Οι άνεργοι
4. Οι μεγάλες οικογένειες με περισσότερα από 4 παιδιά
5. Οι μετανάστες

Βέβαια ο σχετικός κίνδυνος για να υποπέσει ένα άτομο ή μια οικογένεια στην φτώχεια διαφοροποιείται από χώρα σε χώρα και φυσικά η ιεράρχηση των παραπάνω κατηγοριών φτώχειας δεν είναι η ίδια για όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Για παράδειγμα από μελέτες έχει προκύψει ότι η σχετική θέση των ηλικιωμένων στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν πολύ «οδυνηρή» στην Δανία, το Βέλγιο και την Ελλάδα ενώ στην Ολλανδία και την Ιρλανδία ήταν σχετικά πλεονεκτική. (ΕΚΚΕ, 2005, εισήγηση Υφαντόπουλος Ιωάννης, σ. 26)

4.2. Η φτώχεια στις 10 νέες χώρες της Ε.Ε.

Μετά τη διεύρυνση του 2004 δέκα νέες χώρες εντάχθηκαν στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Λόγω της πολιτικής και οικονομικής υφής των νέων χωρών θα πρέπει να σημειώσουμε ότι τα «δομικά» κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά της φτώχειας μεταβλήθηκαν. Διακρίνονται δύο σημαντικά συνθετικά χαρακτηριστικά στους δείκτες φτώχειας που μπορούν να τα προσεγγιστούν με την παρακάτω σχέση:

$$\text{Δείκτες Φτώχειας} = (\text{Πατροπαράδοτη Φτώχεια}) + (\text{Νέα Φτώχεια})$$

Έτσι, ενώ στο υψηλό ποσοστό φτώχειας των νέων χωρών περιλαμβάνονται οι «πατροπαράδοτες» μορφές νοικοκυριών που βρίσκονται σε «χρόνια φτώχεια» και αντιπροσωπεύονται από χρόνιους ανέργους, αγροτικά νοικοκυριά, ηλικιωμένους και άτομα με ειδικές ανάγκες, ένα σημαντικό συνθετικό μέρος της φτώχειας διαμορφώνεται από τη «νέα φτώχεια» που χαρακτηρίζεται από τους νέους και αποφοίτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και νέα σε ηλικία άτομα. Όσον αφορά την επίπτωση της φτώχειας, παρατηρείται ότι είναι ισχυρότερη στα νέα άτομα και στις μικρές ηλικίες και λιγότερο σημαντική στις μεσαίες ηλικιακές ομάδες.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το τέλος της «κλειστής» οικονομικής πολιτικής στις νέες χώρες της Ε.Ε. και η στροφή προς το σύστημα της ελεύθερης αγοράς επέφεραν αρχικά φθίνοντες ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης, υπερ-πληθωρισμό και μαζική ανεργία. Η Οικονομική δυσπραγία επέφερε την εξαθλίωση και τη φτώχεια σε ποσοστά δύο ή τρεις φορές υψηλότερα των αντίστοιχων ποσοστών που παρατηρούντο στις δεκαετίες του 1980 και 1990 στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η δυναμική της συγκλισιακής κοινωνικής και οικονομικής πολιτικής επέφερε βαθμιαία την απαιτούμενη σταθεροποίηση. Η Ελλάδα με την Ευρωπαϊκή της εμπειρία στα Προγράμματα φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού, μπορεί να παίξει ουσιαστικό ηγετικό ρόλο στην διαμόρφωση ενιαίας κοινωνικής πολιτικής για τις χώρες αυτές.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι για πολλές δεκαετίες στην Ευρώπη η έννοια της φτώχειας θεωρείτο ως ένα τριτοκοσμικό φαινόμενο. Πολλές κυβερνήσεις του Δυτικού Ευρωπαϊκού χώρου δεν μπορούσαν να αποδεχτούν την ύπαρξη φτώχειας στην Ευρώπη. Βέβαια η Συνθήκη της Ρώμης είχε δώσει έμφαση στην άσκηση οικονομικής συγκλισιακής πολιτικής και τα οποιαδήποτε κριτήρια αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας και της αποδοτικότητας τόσο των Εθνικών όσο και των Ευρωπαϊκών Προγραμμάτων είχαν κυρίως οικονομικό περιεχόμενο. Η κοινωνική διάσταση δεν αποτέλεσε πρωταρχικό παράγοντα άσκησης συγκλισιακής πολιτικής. Έτσι, στα μέσα της δεκαετίας του 1975, οι πρώτες μετρήσεις για την ύπαρξη φτώχειας στην Ευρώπη έδειξαν ότι σχεδόν το 13% των Ευρωπαίων, δηλαδή ένας αριθμός που έφθανε τα 38.5 εκατομμύρια ανθρώπων διαβιούσε κάτω από τις ελάχιστες αποδεκτές οικονομικές συνθήκες. Συντονισμένες έρευνες που έγιναν στις χώρες μέλη, τα μεταγενέστερα χρόνια, και μάλιστα μέσα στην δεκαετία του 1980 απέδειξαν ότι η φτώχεια είναι ένα διαρκές Κοινωνικό φαινόμενο με αυξητικές τάσεις. Έτσι ενώ το 1974 το ποσοστό φτώχειας στην Ευρώπη ήταν ίσο με 12,8% στα μέσα της δεκαετίας του 1980 το ποσοστό αυτό ανήλθε στο 14% για να φθάσει το 21% την δεκαετία του 1990.

Από τις κοινωνικές και οικονομικές έρευνες που έγιναν από την Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, μέσα στα πλαίσια των προγραμμάτων καταπολέμησης της φτώχειας, προέκυψε ότι η φτώχεια είναι ένα πολυδιάστατο και πολυσύνθετο κοινωνικό φαινόμενο που δεν μπορεί κανείς να το προσδιορίσει μόνο με οικονομικές παραμέτρους. Απαιτείται η διεπιστημονική συνεργασία μεταξύ των διαφόρων κλάδων των κοινωνικών επιστημών για την καταγραφή και την ανάλυση του φαινομένου αυτού καθώς απαιτείται επίσης και διυπουργική συνεργασία μεταξύ των κοινωνικών φορέων άσκησης δημόσιας πολιτικής για την ανάπτυξη ορθολογικών πολιτικών καταπολέμησης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. (ΕΚΚΕ, 2005, εισήγηση Υφαντόπουλος Ιωάννης, σ. 27-28)

5. Αρχές και στρατηγικές καταπολέμησης της φτώχειας και του αποκλεισμού στην Ευρώπη

Η αύξηση του αριθμού των ατόμων και οικογενειών που απειλούνται ή εγκλωβίζονται σε συνθήκες φτώχειας και αποκλεισμού κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 ενεργοποίησε νέους θεσμούς του Κοινωνικού Κράτους, οδηγώντας στην αναθεώρηση των προσανατολισμών των παραδοσιακών συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης, πρόνοιας, εκπαίδευσης και απασχόλησης και την επέκταση του πεδίου εφαρμογής τους. Αναπτύχθηκαν, έτσι, σταδιακά, γενικές και ειδικές εθνικές πολιτικές καταπολέμησης της φτώχειας και του αποκλεισμού, οι οποίες, ανεξάρτητα από την αποδοτικότητα και αποτελεσματικότητά τους, τυποποιούν ένα καινούριο πλέγμα στρατηγικών κοινωνικής προστασίας για τις ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού. Οι στρατηγικές αυτές ενσωματώνουν εθνοκεντρικές αντιλήψεις άσκησης κοινωνικής πολιτικής, αλλά αντανακλούν κοινές αξίες και αρχές που συνθέτουν το υπόβαθρο ενός Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Μοντέλου.

5.1. Αξίες και αρχές των εθνικών πολιτικών

Η ανάλυση του περιεχομένου των εθνικών στρατηγικών κοινωνικής προστασίας για τις ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού - μέσω της εφαρμογής υποδειγμάτων συγκριτικής έρευνας - αναδεικνύει κοινές παραστάσεις και αντιλήψεις για το σχεδιασμό και την εφαρμογή μέτρων και προγραμμάτων καταπολέμησης της φτώχειας και του αποκλεισμού. Οι παραστάσεις αυτές ενσωματώνονται στις νομοθετικές παρεμβάσεις των Κρατών Μελών της Ένωσης, που παρά τα διαφορετικά ιδεολογικά και κοινωνικο-

πολιτικά υπόβαθρα τους, διέπονται από τις ίδιες γενικές αρχές και αντανακλούν τόσο θεσμικές αξίες που εντοπίζονται στις συνταγματικές παραδόσεις περί προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων, όσο και επιχειρησιακές προσεγγίσεις για τη λειτουργία των προγραμμάτων κοινωνικής ασφάλειας. (Αμίτσης Γ., 2006, σ. 56)

Οι γενικές αρχές των εθνικών πολιτικών περιλαμβάνουν το σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, την πολυδιάστατη κάλυψη των αναγκών, την επικουρικότητα ως προς τις πολιτικές κοινωνικής ασφάλισης, την συνεργεία με τις πολιτικές απασχόλησης και την ενεργοποίηση των ληπτών.

(1) Ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας για τους λήπτες αλλά και τους ενδιαφερόμενους να κάνουν χρήση κοινωνικών παροχών και υπηρεσιών αποτελεί αρχή που συνάγεται από τη λειτουργία των γενικών και κατηγοριακών συστημάτων ελαχίστου εισοδήματος, όπως αυτά σχεδιάζονται και εφαρμόζονται σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Η λειτουργία των συστημάτων αυτών δεν είναι πλέον στατική, αλλά εμπνέεται από νέες αντιλήψεις και προοπτικές για την κατοχύρωση αξιοπρεπών συνθηκών διαβίωσης και για το συμπληρωματικό ρόλο των στρατηγικών κοινωνικής πρόνοιας.

(2) Η πολυδιάστατη κάλυψη των αναγκών αποτελεί γενική αρχή που απορρέει από την εισαγωγή ενεργητικών τεχνικών ενίσχυσης του εργασιακού ήθους στη λειτουργία των παραδοσιακών προνοιακών συστημάτων. Αναμφισβήτητα, εδώ βρίσκουν πεδίο εφαρμογής οι προτεραιότητες προώθησης ενεργητικών πολιτικών στον τομέα της κοινωνικής πρόνοιας, οι οποίες δίδουν έμφαση στην «αναπτυξιακή λειτουργία» των προνοιακών παρεμβάσεων σε σχέση με το ρόλο τους ως εργαλείων εξασφάλισης απλώς και μόνο ελαχίστων ορίων διαβίωσης.

(3) Η επικουρικότητα ως προς τις πολιτικές κοινωνικής ασφάλισης τεκμηριώνεται με βάση την συμπληρωματική λειτουργία των συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας σε σχέση με τις παροχές κοινωνικής ασφάλισης, ανεξάρτητα από τον ανταποδοτικό ή μη χαρακτήρα τους. Η εφαρμογή του κριτηρίου της επικουρικότητας οδηγεί μάλιστα στην τυποποίηση των προϋποθέσεων θεμελίωσης σχετικών δικαιωμάτων, ώστε προτεραιότητα κάλυψης να αποκτούν κατά κανόνα άτομα που δεν θεμελιώνουν ή έχουν εξαντλήσει τα δικαιώματά τους σε λήψη αντίστοιχων παροχών από φορείς κοινωνικής ασφάλισης.

(4) Η συνεργεία μεταξύ των πολιτικών κατά τον αποκλεισμό και των πολιτικών απασχόλησης αποτελεί αρχή που συνδέεται με την οικονομική ένταξη των ληπτών προνοιακών παροχών / υπηρεσιών, όπως αυτή έχει μετασχηματιστεί σε οργανω-

τικό επίπεδο μέσω της πρόβλεψης ενεργητικών μέτρων στα παραδοσιακά μοντέλα ελαχίστου εισοδήματος. Αρκετά εθνικά συστήματα προωθούν - ιδίως κατά τη διάρκεια μεταρρυθμιστικών παρεμβάσεων που φαίνεται ότι γίνονται αποδεκτές από τη κοινή γνώμη - την ολοκληρωμένη υποστήριξη των ληπτών μέσω προγραμμάτων συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης, δια βίου μάθησης και επιδοτούμενης απασχόλησης, παρέχοντας κίνητρα για τη βελτίωση των δυνατοτήτων ένταξης τους στην αγορά εργασίας,

(5) Η ενεργοποίηση των κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων είναι μία γενική αρχή που απορρέει από την ανάγκη ενσωμάτωσης τους στον οικονομικό και κοινωνικό ιστό. Συνήθως, εξειδικεύεται μέσω διαφορετικών προσεγγίσεων που εμφανίζουν το κοινό χαρακτηριστικό της ενθάρρυνσης των δικαιούχων να εμπλακούν με δικές τους πρωτοβουλίες στις διαδικασίες απασχόλησης και κοινωνικής συμμετοχής. Όμως, την περίοδο αυτή αποκτά όλο και μεγαλύτερο ενδιαφέρον η τυποποίηση των προϋποθέσεων εφαρμογής παρόμοιων τεχνικών. (Αμίτσης Γ., 2006, σ. 57-58)

Η σχετική συζήτηση αναδεικνύει, μάλιστα, ιδιαίτερα σημαντικές διαστάσεις που απασχολούν τους σχεδιαστές μέτρων ενεργοποίησης των αποκλεισμένων ατόμων:

α) το πλαίσιο λειτουργίας των τεχνικών (οι τεχνικές ενεργοποίησης μπορούν είτε να ενταχθούν σε ένα ευρύτερο επίπεδο διαρθρωτικών πολιτικών για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, είτε να αποτελέσουν απλώς μηχανισμούς για τη διαχείριση των φαινομένων αυτών και την άμβλυνση των συνεπειών τους),

β) οι στρατηγικές προτεραιότητες των τεχνικών (οι τεχνικές αυτές εμπνέονται συνήθως από την ανάγκη προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας των δικαιούχων υπάρχουν όμως και περιπτώσεις όπου η εισαγωγή τους απορρέει από αντιλήψεις περί κοινωνικού ελέγχου των προνοιακών δικαιούχων, οι οποίες επικεντρώνονται στην αναγκαιότητα αποτροπής ενδεχομένων καταχρήσεων των δημοσίων συστημάτων πρόνοιας από άτομα που δεν δικαιούνται να υπαχθούν στο προστατευτικό τους πλαίσιο),

γ) η διάρκεια εφαρμογής των τεχνικών (εδώ, το κύριο ζήτημα εντοπίζεται στους προσανατολισμούς των μέτρων σε σχέση με την εξασφάλιση της ολοκληρωμένης ενσωμάτωσης των δικαιούχων ή απλώς την παροχή κινήτρων και ευκαιριών για συγκεκριμένη χρονική περίοδο),

δ) η φύση των τεχνικών (υποχρεωτική ή ελεύθερη επιλογή τους από τους λήπτες και τους ενδιαφερόμενους να ενταχθούν στο πεδίο εφαρμογής ενός προνοιακού συστήματος),

ε) οι συνέπειες εφαρμογής των τεχνικών (οι συνέπειες μπορούν να περιλαμ-

βάνουν την εξασφάλιση νέων ευκαιριών και κινήτρων για εργασιακή και κοινωνική ένταξη, την επιβολή κυρώσεων σε περίπτωση αδυναμίας τήρησης των προβλεπόμενων προϋποθέσεων ή τη συνδυαστική εφαρμογή των δύο μοντέλων) και στ) τα εργαλεία εφαρμογής των τεχνικών. (Αμίτσης Γ., 2006, σ. 59-60)

5.2. Αντιπροσωπευτικοί μηχανισμοί των εθνικών πολιτικών κατά της φτώχειας και του αποκλεισμού

Το προσωπικό πεδίο εφαρμογής των εθνικών πολιτικών κατά της φτώχειας και του αποκλεισμού στα κράτη της Ευρωπαϊκής Περιφέρειας επικεντρώνεται κατά κανόνα σε άτομα ή ομάδες που αντιμετωπίζουν αυξημένους κινδύνους λόγω των ακόλουθων σωρευτικών ή διαζευκτικών παραγόντων:

- Μακροχρόνια ανεργία που δεν καλύπτεται από το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης
- Απασχόληση σε επισφαλή θέση εργασίας από άποψη μονιμότητας, αμοιβής και επαγγελματικής εξέλιξης
- Έλλειψη επαρκών εισοδηματικών πόρων, η οποία οδηγεί όχι απλώς σε αδυναμία εξασφάλισης ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης αλλά και σε προβλήματα επιβίωσης / περιθωριοποίησης / παραβατικής συμπεριφοράς
- Χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης και αναλφαβητισμός
- Έλλειψη οικογενειακών δεσμών
- Αναπηρία
- Άσχημη κατάσταση υγείας
- Διαβίωση σε περιοχή με πολλαπλά μειονεκτήματα (υποβαθμισμένες αστικές περιοχές στο πλαίσιο των οποίων συσσωρεύονται και αλληλοτροφοδοτούνται παράγοντες κοινωνικού αποκλεισμού / ορεινές και απομακρυσμένες περιοχές)
- Ακατάλληλες συνθήκες στέγασης / έλλειψη στέγης
- Υπερχρέωση
- Διαβίωση σε μία χώρα ως μέλος μειονότητας
- Μετακίνηση σε μία άλλη χώρα με την ιδιότητα αιτούντος άσυλο, αναγνωρισμένου πολιτικού πρόσφυγα ή οικονομικού μετανάστη.

Οι στόχοι και το περιεχόμενο των εθνικών πολιτικών δεν είναι ενιαίοι αλλά επηρεάζονται σε σημαντικό βαθμό από την εκάστοτε κοινωνικοπολιτική συγκυρία και διαμορφώνονται με βάση την ιεραρχική θέση του κοινωνικού αποκλεισμού στον κατάλογο προτεραιοτήτων άσκησης κοινωνικής πολιτικής, τους ανθρώπινους και υλικούς

πόρους που δεσμεύονται για τη χρηματοδότηση τους, την παρέμβαση των ομάδων πίεσης και τη λειτουργία των συστημάτων απασχόλησης και κοινωνικής ασφάλισης. Η συγκριτική επισκόπηση αναδεικνύει συγκεκριμένους μηχανισμούς δημόσιων πολιτικών κοινωνικής προστασίας που εφαρμόζονται από την πλειοψηφία τουλάχιστον των Κρατών Μελών της Ένωσης. (Αμίτσης Γ., 2006, σ. 61-62)

Πρόκειται για προγράμματα εισοδηματικών παροχών, προγράμματα στέγασης, προγράμματα υγείας, προγράμματα εκπαίδευσης, προγράμματα νομικής στήριξης, προγράμματα «ηλεκτρονικής ένταξης», προγράμματα αντιμετώπισης της υπερχρέωσης, προγράμματα στήριξης της οικογένειας, προγράμματα καταπολέμησης του αποκλεισμού των παιδιών, προγράμματα προώθησης της ένταξης των ατόμων με ειδικές ανάγκες και προγράμματα κατάρτισης και εργασιακής ένταξης.

α) Τα προγράμματα εισοδηματικής στήριξης για την καταπολέμηση της φτώχειας και του αποκλεισμού αναπτύσσονται στο πλαίσιο λειτουργίας των δημόσιων συστημάτων ελαχίστου εισοδήματος, που καλύπτουν τις ανάγκες ατόμων χωρίς επαρκείς πόρους συντήρησης σε κατάσταση ανάγκης. Τα περισσότερα Κράτη Μέλη της Ένωσης έχουν θεσμοθετήσει γενικά συστήματα ελαχίστου εισοδήματος για κάθε ανασφάλιστο άτομο σε κατάσταση ανάγκης, ενώ έχουν υιοθετηθεί και κατηγοριακά προγράμματα που προσανατολίζονται στη κάλυψη συγκεκριμένοι ομάδων του πληθυσμού, με έμφαση στους ανασφάλιστους ηλικιωμένους και τα άτομα με αναπηρίες. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 προωθούνται, μάλιστα, διαδικασίες μεταρρύθμισης των εθνικών συστημάτων, που συνδέονται με την αλλαγή του προφίλ των δικαιούχων (το υψηλότερο ποσοστό των ληπτών ελαχίστου εισοδήματος συγκροτείται πλέον από μοναχικά άπορα άτομα, μονογονεϊκές οικογένειες και νέους άνεργους) και την εμφάνιση των νέων διαστάσεων του κοινωνικού αποκλεισμού, οι οποίες δεν μπορούν να αντιμετωπισθούν αποτελεσματικά από τα άτυπα οικογενειακά δίκτυα ή τις παρεμβάσεις φορέων του εθελοντικού τομέα. Οι στρατηγικές μεταρρύθμισης επικεντρώνονται ιδίως στην βελτίωση των παροχών για την κατοχύρωση αξιοπρεπών όρων διαβίωσης και στην προώθηση των ληπτών στην αγορά εργασίας, ώστε να αμβλυνθεί σταδιακά η εξάρτησή τους από τη δημόσια συνδρομή. Παράλληλα, επιδιώκονται η διεύρυνση του προσωπικού πεδίου εφαρμογής των προγραμμάτων σε όλους τους νόμιμα διαμένοντες στην επικράτεια κάθε Κράτους και η ενίσχυση / βελτίωση των δυνατοτήτων πρόσβασης στις εισοδηματικές παροχές (ενίσχυση των μηχανισμών πληροφόρησης των δυνητικών ληπτών για τα δικαιώματά τους μέσω της δημιουργίας ειδικών δομών σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο). (Αμίτσης Γ., 2006, σ. 61-62)

β) Ενώ το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού των Κρατών Μελών της Ένωσης εξασφαλίζει συνθήκες αξιοπρεπούς στέγασης και διαθέτει πρόσβαση σε παροχή νερού, ηλεκτρικού ρεύματος και θέρμανσης, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 παρατηρούνται τάσεις επιδείνωσης των συνθηκών διαβίωσης τμημάτων του πληθυσμού με πολύ χαμηλά εισοδήματα, ιδίως λόγω της σημαντικής αύξησης στις τιμές πώλησης και ενοικίασης των ακινήτων. Έτσι, αρκετά νοικοκυριά εγκλωβίζονται σε μη αποδεκτές συνθήκες στέγασης, αδυνατώντας σε αρκετές περιπτώσεις να ανταποκριθούν στις υπερογκες αναλογικά σχετικές δαπάνες. Παράλληλα, αυξάνεται ο αριθμός των ατόμων που δεν διαθέτουν σταθερή στέγη (άστεγοι) και καταφεύγουν σε πρόσκαιρες λύσεις κάλυψης των βασικών τους αναγκών, επιδεινώνοντας τις συνθήκες φτώχειας και αποκλεισμού.

Η αντιμετώπιση των νέων επισφαλών μορφών στέγασης αποτελεί αντικείμενο εξειδικευμένων πολιτικών που συνδυάζουν μέτρα για την αύξηση της προσφοράς προσιτής στέγασης, μέτρα για τον εντοπισμό και την καταπολέμηση περιπτώσεων κατάχρησης και εκμετάλλευσης στην αγορά στέγης και μέτρα για την ενίσχυση των χαμηλόμισθων και άλλων ευπαθών ομάδων στην αγορά στέγης (επιδοτήσεις ενοικίων ή και φορολογικά πλεονεκτήματα για ομάδες με χαμηλό εισόδημα, παροχή κινήτρων για τη στέγαση νέων, παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών σε ευάλωτους καταναλωτές για ορθολογικές επιλογές στην αγορά στέγης, κ.λ.π.). Από την άλλη πλευρά, εφαρμόζονται εξειδικευμένα προγράμματα προστασίας των αστέγων, που περιλαμβάνουν μέτρα προληπτικής δράσης (πρόληψη καθυστερήσεων καταβολής ενοικίων και εξώσεων, παροχή ειδικών κοινωνικών, υγειονομικών και εκπαιδευτικών υπηρεσιών, δημιουργία τηλεφωνικής γραμμής άμεσης ανάγκης) και μέτρα ενίσχυσης (προσωρινή στέγαση οικογενειών που βρίσκονται σε κατάσταση ανάγκης, δημιουργία-βελτίωση ξενώνων προσωρινής φιλοξενίας, οικονομική επιδότηση κ.λ.π.). (Αμίτσης Γ., 2006, σ. 64)

γ) Αναγνωρίζοντας την άμεση επίδραση του επιπέδου υγείας στην κατοχύρωση αξιοπρεπών όρων διαβίωσης, τα Κράτη Μέλη της Ένωσης έχουν αναπτύξει ειδικές πολιτικές υγειονομικής περίθαλψης του πληθυσμού, οι οποίες περιλαμβάνουν μέτρα πρόληψης και θεραπείας ατόμων που αντιμετωπίζουν προβλήματα φτώχειας και αποκλεισμού. Οι στρατηγικές της πρόληψης ασθενειών προωθούνται μέσω της αγωγής υγείας σε φτωχές οικογένειες με παιδιά, της προληπτικής φροντίδας σε μαθητές που διαβιούν σε απομακρυσμένες περιοχές και της ανάπτυξης προγραμμάτων τακτικών υγειονομικών εξετάσεων σε λήπτες προνοιακών παροχών. Οι στρατηγικές θεραπείας αφορούν ιδίως την παροχή δωρεάν υγειονομικής περίθαλψης και μακροχρόνιας φροντίδας

σε λήπτες παροχών ελαχίστου εισοδήματος και την φροντίδα των ψυχικά ασθενών, στο πλαίσιο ειδικών προγραμμάτων βελτίωσης της προσιτότητας, της πρόσβασης και της καταλληλότητας των συστημάτων υγείας. Η προώθηση της προσιτότητας εξασφαλίζεται με τη δωρεάν και πλήρη πρόσβαση σε όλες τις υγειονομικές υπηρεσίες για κάθε άτομο χωρίς επαρκείς πόρους διαβίωσης (ανεξάρτητα από τη νομική υπαγωγή του σε πρόγραμμα ελαχίστου εισοδήματος), ενώ η πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας επιτυγχάνεται με την ισορροπημένη γεωγραφικά κατανομή των υπηρεσιών υγείας, την ενίσχυση τοπικών και περιφερειακών πρωτοβουλιών για τον ορθολογικό συντονισμό των κοινωνικών υπηρεσιών και των υπηρεσιών υγείας και την ενίσχυση των δικαιωμάτων των χρηστών. Τέλος, η καταλληλότητα των υπηρεσιών εξασφαλίζεται με την προσαρμογή της λειτουργίας τους στις ανάγκες των πλέον ευπαθών-ευάλωτων ομάδων (ηλικιωμένοι, μετανάστες, εθνικές μειονότητες, άτομα που πάσχουν από σωματικές ή πνευματικές αναπηρίες, άστεγοι, αλκοολικοί, χρήστες ναρκωτικών ουσιών, άτομα που πάσχουν από AODS, εκδιδόμενες γυναίκες) και την προώθηση δράσεων αποϊδρυματοποίησης των αναπήρων και των ψυχικά ασθενών. (Αμίτσης Γ., 2006, σ. 65)

δ) Όλα τα Κράτη Μέλη της Ένωσης έχουν θεσμοθετήσει πολιτικές ένταξης των παιδιών και νέων σε δομές τυπικής εκπαίδευσης, αναπτύσσοντας ειδικές στρατηγικές για τα άτομα με αναπηρίες (ειδική αγωγή) και τους μαθητές με δυσκολίες μάθησης. Παράλληλα, σχεδιάζονται εξειδικευμένα προγράμματα για την κάλυψη ευπαθών ομάδων, όπως οι μετανάστες, οι εθνικές μειονότητες και οι αναλφάβητοι ενήλικες, και ιδίως οι ανήλικοι που εγκαταλείπουν πρόωρα την υποχρεωτική εκπαίδευση εξαιτίας οικογενειακών λόγων, κατάστασης υγείας, έλλειψης εισοδήματος, διαβίωσης σε μη αποδεκτές συνθήκες στέγασης και δυσχέρειας μετακίνησης προς τις εκπαιδευτικές μονάδες.

Οι κύριοι άξονες των εθνικών πολιτικών για την καταπολέμηση του αποκλεισμού στο πεδίο της εκπαίδευσης περιλαμβάνουν μέτρα πρόωρης παρέμβασης για την πρόληψη εκπαιδευτικών μειονεκτημάτων (ανάπτυξη συστημάτων υποστήριξης με ιδιαίτερη εστίαση σε θέματα πρόσβασης, καταλληλότητας και προσιτότητας για παιδιά που προέρχονται από μειονεκτούσες οικογένειες και ευάλωτες ομάδες), μέτρα ενίσχυσης της συμμετοχής ευάλωτων ομάδων στην εκπαιδευτική διαδικασία (χορήγηση οικονομικών παροχών σε φτωχές οικογένειες με παιδιά, βελτίωση μεταφορικών μέσων, εξασφάλιση της διαμονής παιδιών από απομακρυσμένες περιοχές, αντιμετώπιση γλωσσικών και πολιτιστικών εμποδίων για εθνικές μειονότητες και μετανάστες, παροχή εποπτείας και συμπληρωματικής διδασκαλίας σε μαθητές με δυσκολίες μάθησης), μέτρα πρόληψης της εγκατάλειψης του σχολείου (εστίαση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων

σε δεξιότητες για την καθημερινή και κοινωνική ζωή, κατάρτιση των εκπαιδευτικών σε θέματα σχετικά με τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, διαπολιτισμική εκπαίδευση, ενίσχυση σχολείων σε απομακρυσμένες περιοχές ή με μεγάλο αριθμό μειονεκτούντων μαθητών, παροχή κοινωνικών-ψυχολογικών υπηρεσιών στους σπουδαστές) και μέτρα προώθησης της δια βίου μάθησης και του αλφαριθμητισμού των ενηλίκων (προσαρμογή της μάθησης σε ατομικό επίπεδο ώστε να προσεγγιστούν οι ομάδες στόχοι, βελτίωση των βασικών δεξιοτήτων του αναλφάβητου πληθυσμού). (Αμίτσης Γ., 2006, σ. 66-67)

ε) Οι αντικειμενικές δυσχέρειες πρόσβασης των φτωχών και αποκλεισμένων ατόμων στη δικαιοσύνη και αξιοποίησης εξώδικων-δικαστικών διαδικασιών διεκδίκησης των δικαιωμάτων που ενδεχομένως θεμελιώνουν για τη λήψη κοινωνικών παροχών και υπηρεσιών καλύπτονται από εθνικά προγράμματα νομικής συνδρομής, τα οποία περιλαμβάνουν μέτρα επιδοτούμενης νομικής στήριξης, υπηρεσίες παροχής νομικών συμβουλών για άτομα με χαμηλό εισόδημα, δομές ενίσχυσης αλλοδαπών και κέντρα πληροφόρησης. Αρκετά Κράτη, μάλιστα, έχουν προχωρήσει στη δημιουργία ειδικών δομών για την αντιμετώπιση διακρίσεων σε βάρος των λιγότερο ευνοημένων ομάδων, που προωθούν ουσιαστικά τις τεχνικές ενδυνάμωσης δικαιωμάτων για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού.

στ) Η καταπολέμηση των ψηφιακών διαστάσεων του κοινωνικού αποκλεισμού, που αφορούν την αδυναμία πρόσβασης στις νέες τεχνολογίες της πληροφορίας και της επικοινωνίας - ΤΠΕ, αντιμετωπίζεται από γενικές (πρόσβαση όλων των πολιτών στις ΤΠΕ) και ειδικές πολιτικές υπέρ των ευπαθών ομάδων. Οι πλέον αντιπροσωπευτικές ειδικές πολιτικές περιλαμβάνουν προγράμματα κατάρτισης ανέργων στη χρήση ΤΠΕ, δράσεις απόκτησης βασικών δεξιοτήτων στη χρήση ΤΠΕ από άτομα που ανήκουν σε μειονεκτούσες ομάδες, μέτρα εξάλειψης των διαφορών μεταξύ των φύλων ως προς την πρόσβαση στις ΤΠΕ και προγράμματα πρόσβασης των ατόμων με ειδικές ανάγκες στις ΤΠΕ, ώστε να βελτιωθούν οι δυνατότητες εξυπηρέτησης και άμβλυνσης των αντικειμενικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν στις καθημερινές τους δραστηριότητες. (Αμίτσης Γ., 2006, σ. 68)

ζ) Σε περιπτώσεις ανάγκης λόγω έλλειψης οικονομικών πόρων και εμφάνισης φαινομένων υπερχρέωσης του νοικοκυριού (ανεργία, χαμηλό εισόδημα, προβληματική οικονομική διαχείριση του νοικοκυριού, κατάχρηση δανείων) δημιουργούνται σωρευτικές αιτίες φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Αρκετά Κράτη Μέλη της Ένωσης έχουν υιοθετήσει σύνθετα προγράμματα στήριξης των νοικοκυριών σε κατάσταση

υπερχρέωσης που συνδυάζουν προληπτικές και διαρθρωτικές παρεμβάσεις. Οι προληπτικές παρεμβάσεις περιλαμβάνουν δράσεις κατάρτισης και παροχής συμβουλών με αντικείμενο την διαχείριση των πόρων των νοικοκυριών σε αποκλεισμό, ενώ οι διαρθρωτικές παρεμβάσεις αφορούν την εξυπηρέτηση της αποπληρωμής δανείων και την αναπροσαρμογή τους στις ιδιαιτερότητες των ενδιαφερομένων, ώστε να εξασφαλιστεί πρόσβαση σε βασικά αγαθά και πόρους κατά την περίοδο των δανειακών υποχρεώσεων.

η) Εκτός από τα προγράμματα εισοδηματικής στήριξης που αναπτύσσονται στο πλαίσιο λειτουργίας των δημόσιων συστημάτων ελαχίστου εισοδήματος, αρκετά Κράτη Μέλη έχουν υιοθετήσει ειδικές πολιτικές για τη στήριξη της οικογένειας και την ενίσχυση της οικογενειακής αλληλεγγύης (οικογενειακές πολιτικές), οι οποίες προσανατολίζονται τόσο στην πρόληψη της φτώχειας και τη διάσωση νοικοκυριών στα πρόθυρα της διάλυσης - περιθωριοποίησης, όσο και στην ενίσχυση του ρόλου και των ικανοτήτων της οικογένειας ως προς την φροντίδα των εξαρτημένων ηλικιωμένων, παιδιών και ατόμων με αναπηρίες. Οι πλέον αντιπροσωπευτικές πολιτικές περιλαμβάνουν τη χορήγηση φορολογικών πλεονεκτημάτων, την προώθηση στην απασχόληση, την παροχή επιδομάτων φροντίδας, την υποστήριξη από προνοιακούς φορείς σε περίπτωση διάλυσης της οικογένειας και διαζυγίου, την παροχή υπηρεσιών ενημέρωσης, κατάρτισης, υποστήριξης και συμβουλευτικής για την επίλυση οικογενειακών διενέξεων, τη βελτίωση των γονικών δεξιοτήτων, την υποστήριξη των παιδιών, τη διατήρηση της οικογενειακής ενότητας και την παραμονή των παιδιών στην οικογένεια, την προώθηση μέτρων για το συνδυασμό της επαγγελματικής με την οικογενειακή ζωή (θέσπιση ελαστικών εργασιακών ρυθμίσεων, ενίσχυση των δομών ανοικτής κοινωνικής φροντίδας) και την ενθάρρυνση των οικογενειών να αναλαμβάνουν την κατ' οίκον φροντίδα ασθενών, ατόμων με ειδικές ανάγκες και ηλικιωμένων (παροχή βοήθειας και κατάρτισης για την παροχή φροντίδας, οικονομική ενίσχυση των οικογενειακών φροντιστών, κ.λ.π.). (Αμίτσης Γ., 2006, σ. 69)

θ) Στο πλαίσιο των νέων αντιλήψεων για την κοινωνική προσέγγιση της αναπηρίας και την καταπολέμηση των διακρίσεων σε βάρος των αναπήρων, αναπτύσσονται από τα Κράτη Μέλη εθνικές πολιτικές προστασίας των ατόμων με σωματικές, νοητικές και ψυχικές παθήσεις που προσανατολίζονται τόσο στην εξασφάλιση αξιοπρεπών συνθηκών διαβίωσης, όσο και στην ισότιμη συμμετοχή τους στον οικονομικό και κοινωνικό ιστό. Οι πλέον αντιπροσωπευτικές πολιτικές περιλαμβάνουν την συμμετοχή στην εκπαίδευση (μέσω ανάπτυξης του θεσμού της ειδικής αγωγής), την πρόσβαση στην κατάρτιση (μέσω της θέσπισης λιγότερο περιοριστικών κριτηρίων επιλεξιμότη-

τας), την ενίσχυση της απασχολησιμότητας (μέσω της παροχής «επιδομάτων δραστηριότητας» και επιχορήγησης εργοδοτών ως κίνητρο για την πρόσληψη ατόμων με αναπηρίες), την πρόσβαση στις μεταφορές (αφορά τα οχήματα, τους σταθμούς, τις αποβάθρες, τις στάσεις λεωφορείων, τα ωράρια, τα γραφεία έκδοσης εισιτηρίων και τα μηχανήματα αυτόματης έκδοσης εισιτηρίων, την πρόσβαση σε δημόσια έργα) και την αυτόνομη - ανεξάρτητη διαβίωση (μέσω προώθησης προγραμμάτων αποϊδρυματοποίησης ή δράσεων ημιαυτόνομης απασχόλησης και στέγασης).

ι) Η εμφάνιση νέων φαινομένων ανεργίας και η σταδιακά αυξανόμενη εξάρτηση των φτωχών από τα δημόσια προγράμματα ελαχίστου εισοδήματος έχουν οδηγήσει τους σχεδιαστές των εθνικών πολιτικών κοινωνικής προστασίας να αναπτύξουν εξειδικευμένα μέτρα υποστήριξης της εργασιακής ένταξης των κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων, που προσαρμόζονται στις ιδιαιτερότητες της αντίστοιχης αγοράς εργασίας. Έτσι, στις χώρες με υψηλή απασχόληση και χαμηλή ανεργία, έμφαση δίνεται στην αύξηση της συμμετοχής συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων (ηλικιωμένοι, μετανάστες, άτομα με αναπηρίες) με στόχο την κάλυψη ανεπαρκειών από την πλευρά της προσφοράς εργασίας, ενώ στις χώρες με υψηλά επίπεδα ανεργίας (και ιδιαίτερα μακροχρόνιας ανεργίας), αποδίδεται προτεραιότητα σε πολιτικές για τη δημιουργία θέσεων εργασίας και την αύξηση της απασχολησιμότητας των μακροχρόνιων ανέργων. Με βάση, μάλιστα, το περιεχόμενο τους, τα εθνικά προγράμματα προώθησης στην απασχόληση διακρίνονται επιχειρησιακά σε τρεις κύριες κατηγορίες: προγράμματα ανάπτυξης πολιτικών μιας περισσότερο ανοιχτής και ευαίσθητης αγοράς εργασίας, προγράμματα ανάπτυξης διαδικασιών ένταξης στην αγορά εργασίας και προγράμματα προώθησης του συνδυασμού της επαγγελματικής με την οικογενειακή ζωή. (Αμίτσης Γ., 2006, σ. 70)

Τα προγράμματα της πρώτης κατηγορίας περιλαμβάνουν τη νομοθετική κατοχύρωση της υποχρεωτικής πρόσληψης ατόμων από ιδιωτικές επιχειρήσεις ή και φορείς του δημόσιου τομέα (καθορισμός ποσοστώσεων για την απασχόληση ευπαθών ομάδων), την μείωση των ασφαλιστικών εισφορών των εργοδοτών για την απασχόληση ατόμων με χαμηλό επίπεδο δεξιοτήτων ή συγκεκριμένοι κατηγοριών ανέργων, την κατάρτιση και εκπαίδευση εργοδοτών με στόχο την άρση των φαινομένων κοινωνικής διάκρισης σε βάρος ατόμων από ευπαθείς ομάδες (π.χ. πρώην χρήστες, αποφυλακισμένοι, άστεγοι) κατά τη διάρκεια εφαρμογής διαδικασιών αναζήτησης προσωπικού, την υιοθέτηση σχεδίων δράσης για την προώθηση της εθνικής ποικιλότητας μεταξύ των εργαζομένου του δημοσίου τομέα και την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας ομάδων και κοινοτήτων που βρίσκονται ή απειλούνται από κοινωνικό αποκλεισμό.

Τα προγράμματα της δεύτερης κατηγορίας συνδυάζουν την παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών, την κατάρτιση, την επιδότηση και προστασία θέσεων εργασίας και την ενεργοποίηση των ατόμων που λαμβάνουν παροχές ελαχίστου εισοδήματος. Επιδιώκουν τη μετάβαση από την παροχή παθητικής συνδρομής στην απεξάρτηση και σταδιακή ενδυνάμωση των ευπαθών ομάδων, ώστε αφενός να αξιοποιήσουν αποτελεσματικά τις δράσεις απασχόλησης και αφετέρου να παραμείνουν στην αγορά εργασίας, χρησιμοποιώντας εξατομικευμένες δράσεις στήριξης και παρακολούθησης. Οι δράσεις αυτές προσανατολίζονται ιδίως στην κάλυψη των εξειδικευμένων αναγκών αντιπροσωπευτικών ομάδων στόχων: μακροχρόνια λήπτες προνοιακών επιδομάτων, νέοι που έχουν αποχωρήσει πρόωρα από την υποχρεωτική εκπαίδευση, εργαζόμενοι μεγάλης ηλικίας που χάνουν την εργασία τους εξαιτίας προβλήματος προσαρμογής στα νέα μοντέλα οργάνωσης και παραγωγής ή αδυναμίας αξιοποίησης των νέων τεχνολογιών, μετανάστες που αντιμετωπίζουν προβλήματα ένταξης στις τοπικές ή περιφερειακές αγορές εργασίας.

Τα προγράμματα της τρίτης κατηγορίας προσανατολίζονται στην προληπτική στήριξη των οικογενειών με εργαζόμενα μέλη κατά τη διάρκεια των υποχρεώσεων που απορρέουν από την ανατροφή παιδιών ή τη συντήρηση άλλων εξαρτημένων μελών (ηλικιωμένοι, άτομα με αναπηρίες που δεν μπορούν να αυτοεξυπηρετηθούν). Εδώ εντάσσονται κυρίως τα κίνητρα προς εργοδότες για την προώθηση πρακτικών που αποσκοπούν στο συνδυασμό του επαγγελματικού και του οικογενειακού βίου, η ενίσχυση των οικογενειακών φροντιστών και η ανάπτυξη των δομών παιδικής μέριμνας (βρεφονηπιακοί και παιδικοί σταθμοί, νηπιαγωγεία, κέντρα φύλαξης παιδιών) και ανοικτής φροντίδας ηλικιωμένων και αναπήρων από δημόσιους και εθελοντικούς φορείς. (Αμίτσης Γ., 2006, σ. 71-72)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ ΤΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1. Η εισαγωγή της έννοιας του «κοινωνικού αποκλεισμού» στην Ελλάδα

Η ελληνική επιστημονική κοινότητα σε μικρή έκταση και με ελάχιστο αριθμό επιστημόνων πήρε μέρος στους αρχικούς προβληματισμούς για τον κοινωνικό αποκλεισμό. Ασχολήθηκε με το θέμα αυτό μόνο όταν ο όρος είχε πολιτογραφηθεί στην καθημερινή γλώσσα μετά την ευρεία χρήση του στη ρητορική των πολιτικών, στη γλώσσα των δημοσιογράφων και, κυρίως, στα κείμενα των διεθνών οργανισμών, ιδιαίτερα της Ε.Ε., που επηρεάζουν την ελληνική πολιτική και τον πολιτικό λόγο. Η ενασχόληση αυτή δεν προέκυψε, δηλαδή, ως μετεξέλιξη των δικών τους προηγούμενων ερευνητικών ενασχολήσεων, ούτε προέκυψε ως αποτέλεσμα προσωπικού ενδιαφέροντος για ένα φαινόμενο που είναι ορατό στον κόσμο ως ξεχωριστό νέο φαινόμενο, αλλά αντίθετα είχε ως εναύσματα τα διάφορα προγράμματα παρέμβασης στο πλαίσιο της κοινωνικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Τσιάκαλος, 2005, σ. 41-42).

Το έναυσμα για την έναρξη της επιστημονικής συζήτησης και έρευνας για τον κοινωνικό αποκλεισμό στην Ελλάδα έδωσαν οι πρώτες σχετικές εκθέσεις που κυκλοφόρησαν από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών και το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικού και Επαγγελματικού Προσανατολισμού, στα πλαίσια του «Παρατηρητηρίου της Ε.Ε. για τον κοινωνικό αποκλεισμό».

Σ' αυτές επιχειρούνται οι πρώτες προσπάθειες προσδιορισμού της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού, περιγράφεται η υφιστάμενη κατάσταση σε βασικές κοινωνικές διαστάσεις του, όπως απασχόληση, υγεία, στέγαση, πρόνοια κ.λπ., και εξετάζονται οι σχετικές πολιτικές, είτε αυτές είναι γενικού περιεχομένου (μισθοί, αγορά εργασίας, εκπαίδευση, ελάχιστο εισόδημα κ.λπ.), είτε αφορούν διάφορες ειδικές πληθυσμιακές ομάδες (ΑΜΕΑ, ηλικιωμένοι, γυναίκες κ.λπ.). Αξιολογείται ακόμη η αποτελεσματικότητα του συστήματος κοινωνικής προστασίας καθώς και η επίδραση του γεωγραφικού χώρου στον κοινωνικό αποκλεισμό (Τσιάκαλος, 2005, σ. 43).

Σύμφωνα με τις εκθέσεις αυτές, η απουσία της έννοιας του «κοινωνικού αποκλεισμού» από την επιστημονική συζήτηση και έρευνα στην Ελλάδα οφείλεται στο

γεγονός, ότι δεν είχαν ακόμα εμφανιστεί οι διαδικασίες εκείνες που αναγνωρίστηκαν ως σημαντικοί παράγοντες για τη δημιουργία των καινούριων και πολυδιάστατων μορφών αποστέρησης, που εμφανίστηκαν τα τελευταία χρόνια στις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και δημιούργησαν την ανάγκη για την «ανακάλυψη» του όρου «κοινωνικός αποκλεισμός». Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι οι διαδικασίες αυτές άρχισαν να εμφανίζονται και στην Ελλάδα και χωρίς αμφιβολία έχουν συμβάλει στη δημιουργία των νέων αυτών μορφών αποστέρησης και στη χώρα μας.

Καταρχήν, η διαδικασία της οικονομικής και βιομηχανικής αναδιάρθρωσης, που γνώριζαν οι άλλες χώρες της Κοινότητας, καθυστέρησε στην περίπτωση της Ελλάδας και τα κοινωνικά προβλήματα, που συνόδευσαν αυτή τη διαδικασία στις άλλες χώρες, δεν είχαν κάνει έντονη την εμφάνιση τους στη χώρα μας. Τώρα όμως η διαδικασία αυτή βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη και τα σχετικά προβλήματα έχουν αρχίσει να εκδηλώνονται. Ένα από τα χαρακτηριστικά της νέας κατάστασης που διαμορφώθηκε είναι τα υψηλά επίπεδα ανεργίας και, ιδιαίτερα, η μακροχρόνια ανεργία. Άλλο χαρακτηριστικό είναι η εξάπλωση των άτυπων μορφών εργασίας, που συνήθως δεν παρέχουν στους εργαζομένους την ίδια ασφάλεια και προστασία με την κανονική μισθωτή εργασία. Έντονη, επίσης, είναι η περιφερειακή διαφοροποίηση ως προς τις επιπτώσεις της αναδιάρθρωσης στην απασχόληση. Παραδοσιακά βιομηχανικά κέντρα, όπως το Λαύριο, η Εύβοια, η Αχαΐα κ.λπ. είναι περιοχές που γνωρίζουν έντονα τα κοινωνικά προβλήματα της αποβιομηχάνισης. (Τσιάκαλος, 2005, σ. 45-46).

Εμπειρική διερεύνηση σε τέσσερις αποβιομηχανοποιημένες περιοχές κατέληξε στο συμπέρασμα ότι μεταξύ 1990-1993 χάθηκαν περίπου 16.000 θέσεις εργασίας και τα ποσοστά ανεργίας κυμάνθηκαν από 10-40% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού.

Η μετανάστευση είναι μια άλλη διαδικασία που έχει σημαδέψει την ελληνική κοινωνία τα τελευταία χρόνια και έχει συμβάλει στη δημιουργία καινούριων μορφών και συνδυασμών κοινωνικού αποκλεισμού. Η ραγδαία αύξηση της μετανάστευσης συνδέεται με τις γεωπολιτικές εξελίξεις στην πρώην Σοβιετική Ένωση και την Αλβανία. Τα μεγάλα κύματα μετανάστευσης που δέχεται η Ελλάδα αποτελούνται και από παλιννοστούντες και από αλλοδαπούς που είναι πρόσφυγες και οικονομικοί μετανάστες. Κατά κανόνα οι μετανάστες αυτοί προέρχονται από χώρες με χαμηλότερο βιοτικό επίπεδο από εκείνο της Ελλάδας. Τα χαμηλά τους εκπαιδευτικά προσόντα και η έλλειψη γνώσης της ελληνικής γλώσσας δυσχεραίνουν την ένταξη τους στην αγορά εργασίας και τους οδηγούν στη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό. (Λαμπίρη, 2004, σ.132)

Άλλη διαδικασία που έχει σημαντικές επιπτώσεις στο φαινόμενο του κοινω-

νικού αποκλεισμού είναι η μεταβολή των διαπροσωπικών δικτύων, όπως εκείνων της οικογένειας, των συγγενών, των φίλων, και της γενικότερης κοινότητας. Έχει επισημανθεί ότι τα δίκτυα αυτά, κάτω από την επίδραση της εκβιομηχάνισης, δεν παίζουν τόσο σημαντικό ρόλο όπως στο παρελθόν, όσον αφορά την παροχή υπηρεσιών στις ευπαθείς κοινωνικές ομάδες. Χωρίς να υπάρχουν επαρκή στοιχεία από σχετικές έρευνες, θεωρείται ότι οι σημαντικές οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές θα πρέπει να έχουν επηρεάσει τη δυνατότητα ή την προθυμία των άτυπων δικτύων να παρέχουν κοινωνική προστασία. Ως παραδείγματα τέτοιων αλλαγών αναφέρονται αυτές που σχετίζονται με τις αντιλήψεις για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις προς τους συγγενείς, καθώς και η ολόένα αυξανόμενη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας. Στην Ελλάδα, το μεγαλύτερο βάρος της παροχής άτυπης φροντίδας φέρουν οι γυναίκες και με δεδομένη την ανεπαρκή κρατική φροντίδα, τυχόν αλλαγές στα επίπεδα παροχής άτυπης φροντίδας θα έχουν σοβαρές επιπτώσεις για την ένταξη των ευπαθών κοινωνικών ομάδων. (Λαμπίρη, 2004, σ.133)

Εκτός από τη λειτουργία του «Παρατηρητηρίου», η ενασχόληση της ελληνικής επιστημονικής κοινότητας με τον κοινωνικό αποκλεισμό ενισχύεται στο πλαίσιο μιας σειράς σχετικών προγραμμάτων και δράσεων που προκηρύσσονται και χρηματοδοτούνται από την Ευρωπαϊκή Ένωση («Φτώχεια 3», «HORIZON, NOW», «Αποκλεισμός από την Αγορά Εργασίας», «Στοχοθετημένη Κοινωνική Έρευνα» κ.λπ.). Έτσι, άρχισε να πραγματοποιείται ένας μεγάλος αριθμός συμποσίων, σεμιναρίων, ημερίδων κ.λπ. για τον κοινωνικό αποκλεισμό και να βλέπουν το φως της δημοσιότητας μια σειρά από σχετικές δημοσιεύσεις και εκδόσεις. Ωστόσο, στις εργασίες αυτές τα επιμέρους θέματα αντιμετωπίζονται αποσπασματικά. Οι εμπειρίες είναι συνήθως τοπικού χαρακτήρα και στις περισσότερες περιπτώσεις βασίζονται σε υλικό που έχει συλλέγει για άλλους σκοπούς, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να διερευνηθεί το θέμα σε βάθος και από πολλές πλευρές. Γι' αυτό συχνά διατυπώνονται αντικρουόμενες απόψεις ως προς τα ζητήματα που αφορούν την αποσαφήνιση του όρου «κοινωνικός αποκλεισμός» αλλά και τους τρόπους και τις πολιτικές καταπολέμησης του φαινομένου. (Τσιάκαλος, 2005, σ. 48-49).

Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Τσιάκαλος, «στη συζήτηση που γίνεται στην Ελλάδα, υπάρχουν ιδιαίτερες δυσκολίες στις προσπάθειες για αποσαφήνιση του όρου (κοινωνικού αποκλεισμού), επειδή οι σχετικές συζητήσεις έχουν έναν ιδιαίτερα «ανορθόδοξο» χαρακτήρα: ο αριθμός των συνεδρίων, συμποσίων, σεμιναρίων, ημερίδων κ.λπ. για τον κοινωνικό αποκλεισμό, όπου παίρνουν μέρος πολλοί επιστήμονες και πολιτικοί, είναι

δυσανάλογα μεγάλος σε σχέση με την πρωτογενή επιστημονική εργασία που είχε προηγηθεί και κυρίως σε σχέση με τον αριθμό των ανθρώπων που συμμετείχαν ενεργητικά στη διαμόρφωση του επιστημονικού προβληματισμού στον τομέα αυτό». (Τσιάκαλος, 2005, σ. 40-41).

Εξίσου χαρακτηριστική είναι και η αναφορά που γίνεται στο κείμενο της προκήρυξης του Υπουργείου Εργασίας για το «Πρόγραμμα Καταπολέμησης του Αποκλεισμού από την Αγορά Εργασίας»: «Αγνοούμε τα αίτια που οδηγούν στον αποκλεισμό από την αγορά εργασίας, δεν έχουμε ακριβείς πληροφορίες για την έκταση και την ένταση που έχει προσλάβει τα τελευταία χρόνια, ενώ, παράλληλα, φαίνεται ότι δεν έχουμε κατανοήσει επαρκώς και την έννοια του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας την οποία πολύ συχνά συγχέουμε ή ανακριβώς ταυτίζουμε με την έννοια της μακροχρόνιας ανεργίας, κάποτε δε και με το φαινόμενο των θυλάκων ανεργίας λόγω αποβιομηχάνισης». (Τσιάκαλος, 2005, σ. 50).

Οι αναφορές αυτές δίνουν το στίγμα της προσπάθειας μελέτης-έρευνας και δράσης για τον κοινωνικό αποκλεισμό. Δείχνουν, όμως, ταυτόχρονα τα περιορισμένα όρια τους, καθώς και την ασάφεια που καλύπτει το θέμα. Η ασάφεια αυτή γίνεται εμφανής και όταν επιχειρούμε να ορίσουμε τις λεγόμενες «ομάδες υψηλού κινδύνου για αποκλεισμό» ή τις «ευπαθείς κοινωνικές ομάδες». Η οριοθέτηση των ομάδων αυτών είναι ιδιαίτερα δύσκολη στην Ελλάδα, λόγω της έλλειψης σημαντικού αριθμού σχετικών πρωτογενών ερευνών. Οι προσωρινοί κατάλογοι που βασιζόμαστε προέρχονται είτε από τις ελληνικές εκθέσεις που καταρτίστηκαν για το «Παρατηρητήριο» της Ε.Ε. για τον κοινωνικό αποκλεισμό, είτε από τα εθνικά Επιχειρησιακά Προγράμματα που έχουν ως στόχο την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και χρηματοδοτούνται από την Ε.Ε. μέσω των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης.

Οι κατάλογοι αυτοί περιλαμβάνουν στις «ευπαθείς κοινωνικές ομάδες» ομάδες όπως τους ηλικιωμένους, τα ΑΜΕΑ, τις μονογονεϊκές οικογένειες (ιδίως γυναίκες), τις πολύτεκνες οικογένειες, τους μετανάστες - πρόσφυγες, τους παλιννοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση, τους φυλακισμένους - αποφυλακισμένους και ανήλικους παραβάτες, τα εξαρτημένα από ουσίες άτομα, τα άτομα με γλωσσικές, θρησκευτικές, πολιτισμικές ιδιαιτερότητες (π.χ. τσιγγάνοι, πομάκοι), τους φορείς του ΑΟΔΣ, τους πληθυσμούς σε περιοχές οικονομικής παρακμής, τα άτομα απομακρυσμένων ορεινών και νησιωτικών περιοχών κ.λπ. Οι πολιτικές όμως που καθοδηγούνται από εκ προοιμίου κατασκευασμένες λίστες «κοινωνικά αποκλεισμένων» και «ομάδων στόχων», και όχι από τη διενέργεια πρωτογενών εμπειρικών ερευνών είναι καταδικασμένες σε αποτυχία,

αφού έχοντας ως κύριο στόχο την κοινωνική ταξινόμηση και κατηγοριοποίηση, στιγματίζουν τις κοινωνικές ομάδες στις οποίες απευθύνονται, τις καθιστούν ευάλωτες και εύθραυστες και τελικά αναπαράγουν τον αποκλεισμό τους (Τσιάκαλος, 2005, σ. 51-52).

2. Έρευνα: Φτώχεια, Αποκλεισμός και Κοινωνικές Ανισότητες στην Ελλάδα

Κατά το έτος 2006 στα πλαίσια της εκπόνησης του προγράμματος «*Αριστεία στα ερευνητικά πεδία Φτώχεια, Αποκλεισμός και Κοινωνικές Ανισότητες*», που διενεργήθηκε από το Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών και τη Γενική Γραμματεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδος και το οποίο χρηματοδοτείται από τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας και την Ευρωπαϊκή Ένωση, διαπιστώνονται ιδιαίτερα ανησυχητικές εξελίξεις στον τομέα της κοινωνικής συνοχής.

Στόχος του προγράμματος ήταν η συστηματική παρακολούθηση και καταγραφή των διαστάσεων της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και ο υπολογισμός σχετικών δεικτών οικονομικής ανισότητας, ώστε να διαφωτιστούν όλες οι πτυχές της ανισότητας στην Ελλάδα και να καλυφθούν οι ανάγκες των υπευθύνων για την άσκηση πολιτικής στον τομέα της κοινωνικής προστασίας.

Η στοιχειοληψία πραγματοποιήθηκε με γραπτό ερωτηματολόγιο στα πλαίσια της μεθοδολογίας, τους εναρμονισμένους ορισμούς και τις βασικές έννοιες του Κανονισμού 1177/2003 του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου καθώς και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και τους εφαρμοστικούς κανονισμούς της Eurostat. Το αρχικό μέγεθος του δείγματος από 8.167, ύστερα από πρόταση του ΕΚΚΕ, αυξήθηκε σε 10.930 νοικοκυριά. Η αύξηση αυτή αφορούσε τρεις περιφέρειες: Ήπειρος, Δυτική Ελλάδα, Πελοπόννησος. Το ποσοστό ανταπόκρισης ανήλθε σε 81,62% (9.139 νοικοκυριά). (www.gsrt.gr/default.asp?FOLE=otems/2548/149)

Η αρχική δομή του ερωτηματολογίου, που ακολουθεί τις οδηγίες της Eurostat, διευρύνθηκε με ένα σημαντικό αριθμό ερωτήσεων, οι οποίες προτάθηκαν από το ΕΚΚΕ, έτσι ώστε εκτός της ανισότητας στην κατανομή του εισοδήματος και της εισοδηματικής φτώχειας να καλύπτονται ευρύτερα και άλλες -μη εισοδηματικές- διαστάσεις αποστέρησης και να καταδεικνύονται στοιχεία κοινωνικού αποκλεισμού.

Ο προσεκτικός σχεδιασμός του ερωτηματολογίου επέτρεψε στους ερευνητές του ΕΚΚΕ να αναλύσουν τα δεδομένα για:

- τον προσδιορισμό των ομάδων του πληθυσμού που αντιμετωπίζουν τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού
- την κατανόηση των αιτιών της φτώχειας, του κοινωνικού αποκλεισμού και της κοινωνικής ανισότητας στην Ελλάδα, καθώς και των μηχανισμών παραγωγής και αναπαραγωγής των φαινομένων αυτών
- τη διαμόρφωση ρεαλιστικών προτάσεων για τη χάραξη πολιτικής και την αποτελεσματική κατανομή και χρήση των διαθέσιμων πόρων στην αντιμετώπιση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα.

Η πρώτη διαπίστωση από τα αποτελέσματα της έρευνας ήταν ότι διευρύνονται οι κοινωνικές ανισότητες στην Ελλάδα και συγκεκριμένα περίπου το 21%-23% των Ελλήνων ζουν κάτω από τα όρια της φτώχειας, ενώ οι κοινωνικές ανισότητες διευρύνονται, καθώς το εισόδημα του πλουσιότερου 20% του πληθυσμού είναι 7 φορές μεγαλύτερο από το εισόδημα του φτωχότερου 20%. (www.eurofound.europa.eu/eoro/2006/12/onbroef/gr0412102nel.doc)

Από τις πρώτες επεξεργασίες των δεδομένων της έρευνας, υπολογίστηκαν δείκτες οικονομικής ανισότητας με ιδιαίτερα υψηλές τιμές.

Ο σχετικός κίνδυνος φτώχειας, δηλαδή το ποσοστό του πληθυσμού με εισόδημα χαμηλότερο του 60% του συνολικού ισοδύναμου διαμέσου εισοδήματος, υπολογίζεται με τρεις εναλλακτικούς ορισμούς.

- Χωρίς τις εισοδηματικές ροές από το τεκμαρτό ενοίκιο κατοικίας -ιδιοκατοίκηση και τα εισοδήματα σε είδος- ανέρχεται σε 21,1%,
- μειώνεται σε 19,3% αν συνυπολογιστεί η ιδιοκατοίκηση,
- αυξάνεται σε 22,6% δίχως να συνυπολογίζονται οι κοινωνικές μεταβιβάσεις (συμπεριλαμβανομένων των συντάξεων).

Με άλλα λόγια, οι κοινωνικές μεταβιβάσεις που ανέρχονται σε αρκετά δις. Ευρώ κάθε χρόνο δεν έχουν παρά αμελητέα επίπτωση στο πρόβλημα της φτώχειας, το οποίο απαιτεί πολύπλευρη αντιμετώπιση και σύνθετες πολιτικές για να περιορισθεί. (www.gsrt.gr/default.asp?FOLE=otems/2548/149)

Παράλληλα, η μελέτη υποδεικνύει ότι:

- Το όριο φτώχειας για ένα μονομελές νοικοκυριό αντιστοιχεί σε ετήσιο εισόδημα 4.800€.
- Το όριο φτώχειας για νοικοκυριό με δύο ενήλικες και δύο παιδιά αντιστοιχεί σε ετήσιο εισόδημα 10.080€.

Όπως έχει τονιστεί και στο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Προστασία 2003-2005, η απασχόληση και η εκπαίδευση δρουν ανασταλτικά στον κίνδυνο της φτώχειας και της οικονομικής αποστέρησης. Έτσι οι άνεργοι εμφανίζουν αυξημένο κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με το σύνολο του πληθυσμού, ενώ εξίσου αυξημένα ποσοστά παρουσιάζουν οι κατηγορίες των συνταξιούχων και των ηλικιωμένων άνω των 65 ετών. Παράλληλα, οι κάτοχοι μεταπτυχιακών και διδακτορικών τίτλων σπουδών καλύπτουν μόλις το 0,20% της συνολικής φτώχειας. Αντίθετα τα νοικοκυριά με γονείς ή αρχηγό, που δεν πήγαν καθόλου σχολείο παρουσιάζουν εμφανώς μεγαλύτερα ευπάθεια απέναντι στον κίνδυνο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. (www.eurofound.europa.eu/eoro/2006/12/onbroef/gr0412102nel.doc)

Συγκεκριμένα:

- Μόλις το 15,7% από το συνολικό πληθυσμό απασχολούμενων εμφανίζεται ως φτωχό.
- Η αντίστοιχη αναλογία στην κατηγορία των ανέργων υπολογίζεται σε 28,10%.

Ανάμεσα στις ομάδες υψηλού κινδύνου φτώχειας, εκτός των ανέργων συμπεριλαμβάνεται και η περίπτωση των συνταξιούχων (26,30%) και κυρίως των ηλικιωμένων άνω των 65 ετών (28,10%).

Το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης φαίνεται να αποτελεί ένα δίχτυ προστασίας κατά της φτώχειας.

- Στο σύνολο των φτωχών νοικοκυριών οι περιπτώσεις των υπευθύνων με μεταπτυχιακό τίτλο ή διδακτορικό καλύπτει μόλις το 0,20% της συνολικής φτώχειας,
- αντίθετα, μεταξύ των νοικοκυριών με υπεύθυνο ο οποίος δεν πήγε καθόλου σχολείο περισσότερο βάρος εμφανίζεται στην κατηγορία των φτωχών με αναλογία 6,70% (από το σύνολο των φτωχών), ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στην κατηγορία των μη φτωχών είναι μόλις 1,60%. (www.gsrt.gr/default.asp?FOLE=otems/2548/149)

Τέλος, σε ιδιαίτερα δύσκολες οικονομικές συνθήκες ζουν οι πολυμελείς οικογένειες, το οποίο αποτελεί απτή ένδειξη της αναγκαιότητας στήριξης των πολύτεκνων και επανεξέτασης των μέτρων οικογενειακής πολιτικής. Είναι χαρακτηριστικό ότι η αύξηση των μελών της οικογένειας αυξάνει ανάλογα και τον κίνδυνο της φτώχειας. Τα σχετικά ποσοστά φτώχειας είναι ιδιαιτέρως αποκαλυπτικά:

- με 5 μέλη (ποσοστό φτώχειας: 25,40%),

- με 6 μέλη (ποσοστό φτώχειας: 36,6%),
- με 7 και άνω μέλη (ποσοστό φτώχειας: 55,2%).

Από τα στοιχεία της έρευνας, υπολογίζεται και μία σειρά από κατάλληλους μη οικονομικούς Δείκτες Αποστέρησης, καθώς και μία σειρά από δείκτες οι οποίοι δείχνουν στοιχεία αποκλεισμού από το κοινωνικό κράτος (χρήση κοινωνικών υπηρεσιών).

Από τα στοιχεία αυτά,

- μεγάλη αναλογία φτωχών (22,06%) φαίνεται να αντιμετωπίζει οικονομική δυσκολία απόκτησης διαρκών καταναλωτικών αγαθών όπως π.χ. ΙΧ επιβατηγό ή ΙΧ φορτηγό αυτοκίνητο
- η αντίστοιχη δυσκολία εμφανίζεται στο 12,57% των μη φτωχών νοικοκυριών.
- Αντίθετα δεν φαίνεται να υπάρχουν δυσκολίες απόκτησης τηλεφώνου ή έγχρωμης τηλεόρασης και στις δύο ομάδες (φτωχοί-μη φτωχοί). (www.gsrt.gr/default.asp?FOLE=otems/2548/149)

Ένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικό στοιχείο της έρευνας είναι η υψηλή αναλογία φτωχών νοικοκυριών (79,3% από το σύνολο) τα οποία δεν επιλέγουν τη λήψη δάνειου για την απόκτηση αγαθών και υπηρεσιών, καθώς η αντίστοιχη αναλογία στην περίπτωση των μη φτωχών είναι 43,40%. Ακόμη φαίνεται ότι οι φτωχοί σε μεγαλύτερη αναλογία (66,4%) από ότι οι μη-φτωχοί (42%) δηλώνουν αδυναμία αντιμετώπισης έκτακτων αλλά αναγκαίων δαπανών.

Με εξαίρεση το Νοσοκομείο ή το Κέντρο Υγείας όπου έγινε χρήση από το 51,55% των φτωχών και το 41,78% των μη φτωχών, δεν γίνεται άλλη ουσιαστική χρήση κοινωνικών υπηρεσιών (Υπηρεσίες πρόνοιας, υπηρεσίες φροντίδας ηλικιωμένων, ΟΑΕΔ, ΚΠΑ, ΚΕΠ, κλπ). Ως κύριος λόγος μη χρήσης υπηρεσιών προβάλλεται η υπερβολική γραφειοκρατία τόσο στην περίπτωση των μη φτωχών (26,50%) όσο και στην περίπτωση των φτωχών (20,84%) και η έλλειψη πληροφόρησης. (www.gsrt.gr/default.asp?FOLE=otems/2548/149)

Μεγάλο ποσοστό φτωχών νοικοκυριών δηλώνει ότι αντιμετωπίζει τις συνήθεις ανάγκες με μεγάλη δυσκολία (32,86%) ή με δυσκολία (37,06%), όταν μόνον το 13,57% από το σύνολο των μη φτωχών δηλώνει για τον ίδιο λόγο ότι αντιμετωπίζει μεγάλη δυσκολία ή δυσκολία (28,67%).

Η παροχή κοινωνικής βοήθειας από το κράτος αφορά αναλογία 2,7% των μη φτωχών και 3,25% των φτωχών. Αντίθετα οι οικονομικές μεταβιβάσεις από άλλα νοικοκυριά εμφανίζονται σε αναλογία 9,82% στους μη φτωχούς και σχετικά υψηλότερη

στους φτωχούς (12,18%).

Η διαβίωση σε συνθήκες οικονομικής επισφάλειας οδηγεί τους πολίτες σε γενικότερη περιθωριοποίηση, έκδηλο σύμπτωμα της οποίας αποτελεί η αποξένωση από τον κοινωνικό ιστό και η μη εξυπηρέτηση από τις δημόσιες υπηρεσίες. Με εξαίρεση τα νοσοκομεία ή τα τοπικά κέντρα υγείας, όπου έγινε χρήση από το 51,5% των φτωχών νοικοκυριών και το 41,7% των μη-φτωχών, δεν γίνεται άλλη ουσιαστική χρήση κοινωνικών υπηρεσιών. Βασικές αιτίες για την απόσταση των φτωχών πολιτών από τις κοινωνικές υπηρεσίες αποτελούν η υπερβολική γραφειοκρατία και η έλλειψη πληροφόρησης. Ενδεικτικό της κατάστασης αυτής είναι ότι η παροχή κοινωνικής βοήθειας από το κράτος αφορά μόλις το 2,7% των μη φτωχών νοικοκυριών και το 3,25% των φτωχών νοικοκυριών αντίστοιχα.

Οι εξελίξεις αυτές στον τομέα της φτώχειας δεν αφήνουν περιθώρια εφουσηχασμού, ενόσω καθυστερεί δραματικά η διαδικασία της πραγματικής σύγκλισης των πραγματικών αμοιβών με το μέσο ευρωπαϊκό επίπεδο, οι τιμές πώλησης βασικών προϊόντων διατροφής έχουν αυξηθεί σημαντικά μετά την εισαγωγή του ευρώ και η υποδομή κοινωνικής φροντίδας της χώρας παρουσιάζει σημαντικά κενά και ελλείψεις σε διάφορους τομείς και περιφέρειες. Αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής είναι η ανεπάρκεια των μέσων κάλυψης βασικών αναγκών, όπως η θέρμανση του σπιτιού και η διατροφή με κοτόπουλο ή ψάρι κάθε δεύτερη ημέρα. (www.eurofound.europa.eu/eoro/2006/12/onbroef/gr04121_02nel.doc)

Με το έργο αυτό το ΕΚΚΕ και ιδιαίτερα το Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, δημιούργησε εκείνες τις προϋποθέσεις, ώστε να αποτελέσει το κύριο ερευνητικό κέντρο, κέντρο Αριστείας, ένα χώρο προσέλκυσης ερευνητών που θέλουν να ασχοληθούν με τη διερεύνηση της κοινωνικής ανισότητας στην Ελλάδα.

2.1. Ανάλυση των ευρημάτων της έρευνας

Όπως προαναφέρθηκε η έρευνα διενεργήθηκε την άνοιξη του 2006 και το δείγμα των νοικοκυριών που συμμετείχαν ήταν 10.930. Τα νοικοκυριά διαιρέθηκαν σε κατηγορίες, ανάλογα με τη σύνθεση τους κάθε φορά και το ετήσιο διαθέσιμο εισόδημα.

Ο παρακάτω πίνακας αναφέρεται στα «όρια φτώχειας» σε επιλεγμένες κατηγορίες νοικοκυριών. Τα μεγέθη που εμφανίζονται στον πίνακα αντιστοιχούν στο ετήσιο διαθέσιμο εισόδημα.

Πίνακας 6

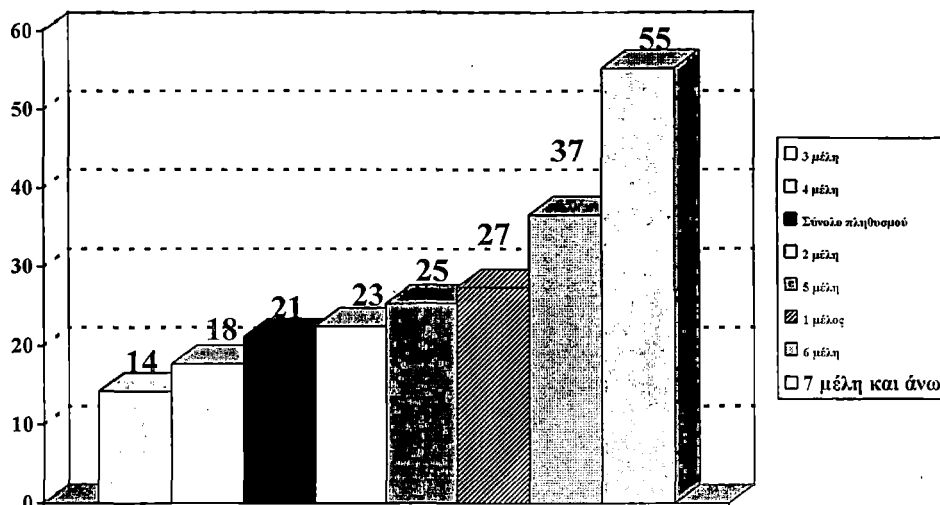
Όρια φτώχειας σε επιλεγμένες κατηγορίες νοικοκυριών

Όρια φτώχειας για επιλεγμένες κατηγορίες νοικοκυριών	Όριο φτώχειας με βάση το ετήσιο εισόδημα σε ευρώ
1 ενήλικας	4.800
1 ζευγάρι	7.200
1 ζευγάρι και δύο μικρά παιδιά	10.080
1 ζευγάρι και δύο μεγάλα παιδιά	12.000

Προκύπτει ότι το όριο για ένα μονομελές νοικοκυριό, υπολογιζόταν σύμφωνα με τον ορισμό της Eurostat, (το 60% της διαμέσου της κατανομής του εισοδήματος), στα 4.800€. Για ένα ζευγάρι το όριο φτώχειας φτάνει στα 7.200€ ετήσιο εισόδημα ενώ ενδεικτικά για ένα ζευγάρι με δύο μικρά παιδιά ήταν κάτι παραπάνω από 10.000€. Λαμβανομένου υπόψη ότι τα όρια της φτώχειας αφορούν ετήσιο εισόδημα καταλαβαίνετε ότι είναι πολύ χαμηλά. Αξίζει να επισημάνουμε με αυτή τη μέθοδο υιοθετούμε έναν ορισμό σχετικής φτώχειας. Όσο πιο υψηλό είναι το συνολικό εισόδημα σε μια χώρα, τόσο πιο ψηλά ορίζεται το επίπεδο φτώχειας. Γιατί το επίπεδο των αναγκών ώστε κάποιος να μην θεωρείται φτωχός ή και κοινωνικά αποκλεισμένος, προσδιορίζεται με βάση την κατάσταση που επικρατεί μέσα στον συγκεκριμένο χώρο και τόπο. (EKKE, 2005, εισήγηση Σακέλλης Γιάννης, σ. 30)

Το ποσοστό φτώχειας ή αλλιώς το ποσοστό οικονομικής επισφάλειας ξεπερνάει το 20%. Όσο αυξάνεται ο αριθμός μελών των νοικοκυριών, τόσο περισσότερο αυξάνεται ο κίνδυνος φτώχειας. Βλέπουμε λόγω χάριν ότι τα νοικοκυριά που έχουν 7 μέλη και πάνω, έχουν 50% πιθανότητα να πέσουν σε κατάσταση φτώχειας. Προκύπτει λοιπόν ότι το μέγεθος του νοικοκυριού είναι ένας σημαντικός παράγοντας σε καταστάσεις αποκλεισμού και φτώχειας.

Διάγραμμα 2
Οικονομική επισφάλεια κατά μέγεθος νοικοκυριού

Στον παρακάτω πίνακα 7 φαίνεται η σχέση ανάμεσα στην κατάσταση απασχόλησης και το επίπεδο της φτώχειας. Προκύπτει ότι το μεγάλο βάρος το φέρουν οι άνεργοι άνδρες (πάνω από 30% ποσοστό φτώχειας), ενώ ακολουθούν οι γυναίκες με σύνταξη (περίπου 30%). Υψηλό επίσης είναι το ποσοστό και των ανέργων γυναικών (26,5%).

Εξάλλου, οι απασχολούμενοι παρουσιάζουν ποσοστό φτώχειας κατά περίπου 5 ποσοστιαίες μονάδες κάτω από το γενικό ποσοστό. (ΕΚΚΕ, 2005, εισήγηση Σακέλλης Γιάννης, σ. 30)

Πίνακας 7

Ποσοστό φτώχειας και κατάσταση απασχόλησης

Κατάσταση απασχόλησης	Ποσοστό συνολικού πληθυσμού	Ποσοστό ατόμων κάτω από το όριο φτώχειας	Ποσοστό οικονομικής επισφάλειας
Σύνολο	10.268.169	100,00	21,10
Απασχολούμενοι	4.084.646	29,53	15,70
Άνεργοι	427.030	5,54	28,10
Συνταξιούχοι	1.853.192	22,55	26,30
Λοιπές κατηγορίες πληθυσμού	3.903.301	42,38	23,50
Άνδρες	5.023.529	100,00	20,70
Απασχολούμενοι	2.470.341	39,88	16,80
Άνεργοι	184.134	5,36	30,20
Συνταξιούχοι	1.028.583	23,35	23,60
Λοιπές κατηγορίες πληθυσμού	1.340.471	31,43	24,40
Γυναίκες	5.244.641	100,00	21,50
Απασχολούμενοι	1.614.306	19,98	13,90
Άνεργοι	242.896	5,72	26,50
Συνταξιούχοι	824.609	21,81	29,80
Λοιπές κατηγορίες πληθυσμού	2.562.830	52,48	23,10

Πίνακας 8

Ποσοστό οικονομικής επισφάλειας, κατά ηλικία και φύλο

Ηλικιακές ομάδες/Φύλο	Ποσοστό συνολικού πληθυσμού	Ποσοστό ατόμων κάτω από το όριο φτώχειας	Ποσοστό οικονομικής επισφάλειας
Σύνολο	100,00	100,00	21,10
65 ετών και άνω	17,38	23,18	28,10
16-64 ετών	65,86	59,31	19,00
Εως 15 ετών	16,40	17,31	22,30
Άνδρες	100,00	100,00	20,70
65 ετών και άνω	16,30	20,51	26,00
16-64 ετών	66,49	60,21	18,70
Γυναίκες	100,00	100,00	21,50
65 ετών και άνω	18,40	25,65	29,90
16-64 ετών	65,25	58,48	19,20

Από τον πίνακα 9 όμως, φαίνεται ότι οι απασχολούμενοι με συμβάσεις ορισμένου χρόνου έχουν σημαντικά υψηλότερη πιθανότητα να πέσουν σε κατάσταση φτώχειας από τους μόνιμους.

Πίνακας 9

Φτωχοί και μη φτωχοί και είδος εργασίας

Είδος Εργασίας	Μη Φτωχοί	Φτωχοί	Σύνολο
Μόνιμοι	95,5%	4,5%	100%
Συμβάσεις ορισμένου	82,0%	18,0%	100%
Σύνολο	91,9%	8,1%	100%

Ένα άλλο σημαντικό ζήτημα είναι η σχέση ανάμεσα στη φτώχεια και το επίπεδο εκπαίδευσης του αρχηγού του νοικοκυριού. (ΕΚΚΕ, 2005, εισήγηση Σακέλλης Γιάννης, σ. 31)

Πίνακας 10

Νοικοκυριά κατά επίπεδο εκπαίδευσης του αρχηγού

Εκπαιδευτικό επίπεδο	Σύνολο	Μη φτωχά νοικοκυριά	Φτωχά νοικοκυριά
Δεν πήγε καθόλου σχολείο	2,70	1,60	6,70
Μερικές τάξεις του Δημοτικού	11,10	9,00	18,60
Απολυτήριο Δημοτικού	32,40	29,50	42,90
Απολυτήριο Γυμνασίου	9,90	10,20	8,90
Απολυτήριο Λυκείου	24,00	25,90	17,40
Ενιαίο Λύκειο ή ΤΕΕ	2,90	3,30	1,50
Πτυχιούχοι ΤΕΙ	3,50	4,20	0,70
Πτυχιούχοι ΑΕΙ ή Στρατιωτικών Σχολ.	11,60	13,90	3,10
Μεταπτυχιακά (MSc, MBA)	1,20	1,50	0,10
Διδακτορικό (Ph.D)	0,60	0,80	0,10
Σύνολο	100,00	100,00	100,00

Στον πίνακα 10 παρουσιάζεται το ποσοστό κινδύνου φτώχειας σε σχέση με την εκπαίδευση. Βλέπουμε πολύ καλά ότι όταν τα επίπεδα εκπαίδευσης είναι πολύ χαμηλά, ή δεν έχουν πάει καθόλου σχολείο, τα ποσοστά φτώχειας είναι εξαιρετικά υψηλά τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες. Αντίθετα στα υψηλά επίπεδα εκπαίδευσης τα ποσοστά είναι εξαιρετικά χαμηλά και από το μέσο όρο αλλά και σε σύγκριση με τους υπόλοιπους.

Πίνακας 11

Ποσοστά φτώχειας και επίπεδο εκπαίδευσης

Πρωτοβάθμια	28,1%
Δευτεροβάθμια	15,8%
Τριτοβάθμια	1,1%

Αντίστοιχος είναι και ο πίνακας 11 που δείχνει διαφορά στο ποσοστό κινδύνου φτώχειας, ανάμεσα στα φτωχά και μη φτωχά νοικοκυριά. Προκύπτει λοιπόν εκ νέου ότι όσο χαμηλότερο είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του αρχηγού (ευρύτερες κατηγορίες) τόσο περισσότερο αυξάνονται τα ποσοστά φτώχειας των νοικοκυριών.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε ότι παρατηρείται έντονη σχέση,

ανάμεσα στο επίπεδο εκπαίδευσης του αρχηγού και αυτό των νεαρότερων μελών κάτι που συνεπάγεται μια οδυνηρή διαδικασία αναπαραγωγής αυτής της κατάστασης με δραματικά αποτελέσματα σε ό,τι αφορά την προοπτική καταπολέμησης της φτώχειας και ιδιαίτερα του κοινωνικού αποκλεισμού.

Ένα άλλο σημαντικό ζήτημα είναι η σχέση ανάμεσα στη φτώχεια και την υγεία που παρουσιάζεται στον πίνακα 12.

Πίνακας 12
Χρόνιο πρόβλημα υγείας

	Ποσοστό κινδύνου φτώχειας		
	Γυναίκες	Άνδρες	Σύνολο
Ναι	28,6%	25,3%	27,1%
Όχι	19,5%	18,6%	19,0%
Σύνολο	21,4%	19,8%	20,6%

Βλέπουμε ότι όσοι και όσες αντιμετωπίζουν χρόνιο πρόβλημα υγείας έχουν σημαντικά υψηλότερη πιθανότητα να πέσουν σε κατάσταση φτώχειας.

Στον πίνακα 13 παρουσιάζεται η περιφερειακή διάσταση της φτώχειας. Βλέπουμε πάρα πολύ σημαντικά προβλήματα στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, στην Ήπειρο, στην Δυτική Ελλάδα και στην Πελοπόννησο όπου τα ποσοστά φτώχειας βρίσκονται πάνω από το μέσο όρο.

Επιπλέον η ευρύτερη περιοχή της Αθήνας, παρουσιάζει ένα ποσοστό φτώχειας 10% (δηλαδή το μισό από ότι είναι το ποσοστό φτώχειας του συνόλου). Η ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης καταγράφει ένα ποσοστό γύρω στο 15%, σημαντικά κάτω από το ποσοστό της χώρας. (ΕΚΚΕ, 2005, εισήγηση Σακέλλης Γιάννης, σ. 32)

Σε επίπεδο νομού, η Λευκάδα, η Κεφαλληνία, η Χαλκιδική, και η Χίος έχουν πολύ χαμηλά επίπεδα φτώχειας, ενώ τα Γρεβενά, η Ξάνθη, η Πρέβεζα, η Αρκαδία και η Μεσσηνία βρίσκονται στον αντίποδα

Πίνακας 13

Ποσοστό φτώχειας: Περιφερειακή διάσταση

Περιφέρειες	Ποσοστό Φτώχειας
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	32,2%
Κεντρική Μακεδονία	22,7%
Δυτική Μακεδονία	23,9%
Θεσσαλία	26,0%
Ήπειρος	36,2%
Ιόνιοι Νήσοι	24,5%
Δυτική Ελλάδα	30,3%
Στερεά Ελλάδα	29,3%
Πελοπόννησος	29,0%
Αττική	12,2%
Νήσοι Β. Αιγαίου	18,9%
Νήσοι Ν. Αιγαίου	25,7%
Κρήτη	15,7%
Σύνολο	21,0%

Ως συμπέρασμα της έρευνας σύμφωνα με τα δεδομένα που παρουσιάστηκαν είναι καταρχήν μία έντονη σχέση μεταξύ επιπέδου εκπαίδευσης και της φτώχειας. Το ποσοστό κινδύνου φτώχειας στα κατώτερα επίπεδα εκπαίδευσης είναι περισσότερο από 30% συγκρινόμενο με ένα 16% που αντιστοιχεί στη μέση εκπαίδευση και μόλις 1% στην ομάδα που βρίσκεται στην ανώτατη (πάντα για τον αρχηγό του νοικοκυριού).

Πέρα όμως από τις τυπικές στατιστικές, η ποιοτική έρευνα δείχνει ότι τα παιδιά των φτωχών με χαμηλή εκπαίδευση αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο κίνδυνο πρόωρης εγκατάλειψης του σχολείου. Αυτό σημαίνει ότι το επίπεδο εκπαίδευσης, εκτός του ότι αποτελεί από μόνο του ένα παράγοντα χαμηλού εισοδήματος και φτώχειας μέσω ίσως της σύνδεσής του με την ποιότητα της εργασίας, την ανεργία ή την αεργία, ή ακόμη και την δυσχερή προσαρμογή της νέας τεχνολογίας και οι απαιτήσεις της παραγωγής, αποτελεί ταυτόχρονα και έναν παράγοντα αναπαραγωγής της φτώχειας. Αυτό αποτελεί τον κομβικό παράγοντα που πρέπει και τελικά να αποτελέσει και τον βασικό στόχο της πολιτικής. (ΕΚΚΕ, 2005, εισήγηση Σακέλλης Γιάννης, σ. 34)

2.2. Συμπεράσματα έρευνας

Με βάση τα δεδομένα από την έρευνα στην Ελλάδα - που εκπονήθηκε από το Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών και την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας - αξιοποιήθηκε ο Δείκτης Έντασης της Φτώχειας στο πλαίσιο της προσέγγισης από τη σκοπιά του νοικοκυριού: (α) για την θεώρηση της σχέσης φτώχειας και εργασίας και (β) την εκτίμηση των επιπτώσεων της κοινωνικής δαπάνης στις επιμέρους ομάδες οικογενειών.

Τα κύρια συμπεράσματα της έρευνας αυτής είναι:

(α) Ο κίνδυνος φτώχειας είναι εντονότερος μεταξύ των νοικοκυριών μη-εργάσιμης ηλικίας, αλλά τα $\frac{3}{4}$ των φτωχών διαμένουν σε οικογένειες με αρχηγό εργάσιμης ηλικίας και το 80% του βάθους φτώχειας προέρχεται από τις οικογένειες αυτές

(β) Μεταξύ των οικογενειών εργάσιμης ηλικίας, αλλά και όλων των νοικοκυριών του πληθυσμού, το μεγαλύτερο τμήμα του όγκου φτώχειας προέρχεται από τα νοικοκυριά μικτής απασχόλησης, δηλαδή οικογένειες με περισσότερους από έναν ενήλικους από τους οποίους, όμως, εργάζεται μόνον ο ένας.

(γ) Τα νοικοκυριά πλήρους απασχόλησης (περισσότεροι από 2 ενήλικους και περισσότεροι από 2 εργαζόμενοι ή 1 ενήλικος ο οποίος εργάζεται) καθώς και τα νοικοκυριά μηδενικής απασχόλησης (κανείς ενήλικος δεν εργάζεται) έχουν μια «ισότιμη» συνεισφορά στον συνολικό όγκο φτώχειας, αλλά με μια σημαντική διαφορά: η φτώχεια στις οικογένειες πλήρους απασχόλησης οφείλεται κυρίως στον αριθμό των φτωχών και λιγότερο στο βάθος φτώχειας, ενώ το αντίθετο συμβαίνει στις οικογένειες μηδενικής απασχόλησης.

(δ) Πρέπει να τονιστεί ότι (α) η καταπολέμηση της φτώχειας δεν είναι ο αποκλειστικός στόχος της κοινωνικής πολιτικής, και (β) η μέτρηση της επίπτωσης της κοινωνικής δαπάνης με αποκλειστικό κριτήριο τα ποσοστά φτώχειας, εκτός από ανεπαρκής μπορεί να αποβεί και παραπλανητική.

(ε) Τούτου λεχθέντος, οι συντάξεις, που απορροφούν τη μερίδα του λέοντος των κοινωνικών εγχρήματων δαπανών, είναι ο κυριότερος παράγοντας μείωσης της «αγοραίας» φτώχειας στην Ελλάδα, επιδρώντας τόσο στα ποσοστά όσο και στα βάθη της φτώχειας. Τα κοινωνικά επιδόματα, που απορροφούν το 12% περίπου της κοινωνικής δαπάνης, ωφελούν σημαντικά περισσότερο τις φτωχές οικογένειες, ιδιαίτερα εργάσιμης ηλικίας, με εισόδημα κοντά στο όριο φτώχειας και λιγότερο τις πολύ φτωχές οικογένειες.

(στ) Παρά το γεγονός ότι η διανομή των συντάξεων αποτελεί, ως αναμενό-

μενο, τον κυριότερο παράγοντα μείωσης της φτώχειας στα νοικοκυριά με αρχηγό μη-εργάσιμης ηλικίας, αυξάνει την ανισότητα του βάθους φτώχειας, υποδεικνύοντας σημαντικές «στρεβλώσεις» του συνταξιοδοτικού συστήματος στην Ελλάδα, ιδιαίτερα όσον αφορά τα φτωχά νοικοκυριά.

(ζ) Οι συντάξεις αποτελούν επίσης τον σημαντικότερο παράγοντα της μείωσης της φτώχειας στις οικογένειες με αρχηγό εργάσιμης ηλικίας. Η σημασία της παρουσίας δικαιούχων σύνταξης στις οικογένειες αυτές υποδεικνύεται από το γεγονός ότι το 1/3 των μελών των νοικοκυριών πλήρους και μικτής απασχόλησης καθώς και τα 2/3 των μελών των οικογενειών μηδενικής απασχόλησης, οι οποίες με τη διανομή των συντάξεων ξεπερνούν το όριο φτώχειας, είναι συνταξιούχοι.

(ς) Τα κοινωνικά επιδόματα στα νοικοκυριά πλήρους και μικτής απασχόλησης, ωφελούν πολύ περισσότερο τις οικογένειες που είναι κοντά στο όριο φτώχειας παρά τις πολύ φτωχές οικογένειες.

Η εξάλειψη του συνολικού χάσματος φτώχειας υπολογίζεται ότι θα απαιτούσε οικονομικούς πόρους που ισοδυναμούν με το 4,3% του εθνικού διαθέσιμου εισοδήματος, από το οποίο τις 0,9 μονάδες θα απορροφούσαν τα νοικοκυριά μη-εργάσιμης ηλικίας, τις 0,8 μονάδες οι οικογένειες πλήρους απασχόλησης, τις 2,0 μονάδες τα νοικοκυριά μικτής απασχόλησης και τις 0,6 μονάδες οι οικογένειες με κανέναν απασχολούμενο. Το ποσό αυτό, το 4,3% του εθνικού διαθέσιμου εισοδήματος, ισοδυναμεί με το 8,8% του εισοδήματος του πλουσιότερου νοικοκυριού (25%) του πληθυσμού ή με το 50,3% της κοινωνικής δαπάνης που ωφελεί την ομάδα αυτή.

(η) Οι αριθμοί αυτοί, ωστόσο, δεν πρέπει να ερμηνεύονται με «στατικό» τρόπο, με την έννοια ότι αν πράγματι λάμβανε χώρα μια αναδιανομή σημαντικού μεγέθους μεταξύ «πλουσίων» και «φτωχών» ομάδων του πληθυσμού, τα άτομα και τα νοικοκυριά θα αντιμετώπιζαν ένα εντελώς διαφορετικό πλαίσιο κινήτρων και περιορισμών με πιθανότερο αποτέλεσμα την μεταβολή των οικονομικών τους συμπεριφορών και συνεπώς τη «δημιουργία» μιας πιθανότατα εντελώς διαφορετικής κατανομής του αγοραίου εισοδήματος. (ΕΚΚΕ, 2005, *εισήγηση Σακέλλης Κικίλιας Ηλία*, σ. 54-55)

3. Η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1990

Η δεκαετία του '90 βρίσκει τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης αντιμέτωπες με σημαντικές προκλήσεις. Οι δραματικές οικονομικές, τεχνολογικές και κοινωνικές

μεταβολές που σημειώνονται συμβάλουν στην όξυνση και διαφοροποίηση των φαινομένων της φτώχειας και κοινωνικής περιθωριοποίησης και οδηγούν στην ανάγκη για τη δημιουργία ενός νέου εννοιολογικού εργαλείου ανάλυσης και πολιτικής, του «κοινωνικού αποκλεισμού». Παράλληλα παγιώνεται η βεβαιότητα για την αναποτελεσματικότητα των παραδοσιακών «κρατών πρόνοιας» και προβάλλεται επιτακτικά η ανάγκη επαναπροσδιορισμού του ρόλου και της φύσης της κοινωνικής προστασίας στα νέα δεδομένα. Η ομοιότητα των οικονομικών, κοινωνικών και δημογραφικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης οδηγεί σε μια προσπάθεια σύγκλισης των επιμέρους εθνικών συστημάτων κοινωνικής προστασίας. Η προσπάθεια αυτή αποτυπώνεται με σαφήνεια σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 και καταλήγει, στην υιοθέτηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση της «ανοιχτής μεθόδου συντονισμού» στον τομέα της κοινωνικής προστασίας. Ως νέοι κοινοί στόχοι του κράτους πρόνοιας τίθενται μεταξύ άλλων, η κοινωνική ενσωμάτωση των λεγομένων «ευπαθών κοινωνικών ομάδων», η συνεργασία των πολιτικών πρόνοιας με την πολιτική απασχόλησης ώστε να αποφεύγεται ο αποκλεισμός του ατόμου από την αγορά εργασίας και η κινητοποίηση του συνόλου των παραγόντων (πολιτικών, φορέων, ευπαθών κοινωνικών ομάδων) με στόχο την ολοκληρωμένη και συμμετοχική στρατηγική για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και της φτώχειας. (Δαμπίρη Ι., 2004, σ. 155)

Ωστόσο, αυτή η στρατηγική σύγκλισης δε δεσμεύει τα κράτη-μέλη ως προς τον τρόπο που θα ενσωματώσουν του κοινούς αυτούς στόχους στην εθνική τους πολιτική, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει ένας ενιαίος τρόπος υλοποίησης τους. Είναι προφανές ότι η μορφή που τείνει να λάβει το «νέο κράτος πρόνοιας» σε κάθε επιμέρους κράτος-μέλος εξαρτάται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κράτους-μέλους και από τη σχέση του με την αγορά και την οικογένεια.

Στο παραπάνω πλαίσιο, οποιαδήποτε προσπάθεια άσκησης κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα την περίοδο αυτή επηρεάζεται άμεσα από το ευρωπαϊκό περιβάλλον ως προς δύο σημεία. Το πρώτο αφορά τον έλεγχο ή και τον περιορισμό των δημοσίων δαπανών για να επιτευχθούν οι στόχοι της οικονομικής και νομισματικής ένωσης που τέθηκαν στο Μάαστριχτ. Το δεύτερο αφορά τη νέα στρατηγική σύγκλισης των εθνικών συστημάτων κοινωνικής πολιτικής και τους κοινούς στόχους για την κοινωνική προστασία που τίθενται στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Πιο συγκεκριμένα, οι βασικές προτεραιότητες της κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα συμπίπτουν με τους δύο βασικούς στόχους της κοινοτικής πολιτικής της Ε.Ε. και είναι: (α) η προώθηση της απασχόλησης και καταπολέμηση του αποκλεισμού

από την αγορά εργασίας, και (β) η κοινωνική ενσωμάτωση των πλέον ευπαθών κοινωνικών ομάδων. Για την υλοποίηση των στόχων αυτών είναι καθοριστική η συμβολή της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είτε με την ανάληψη πρωτοβουλιών στις οποίες συμμετέχει η χώρα μας είτε με τη χρηματοδότηση αμιγώς εθνικών δράσεων μέσω των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης. (Λαμπίρη Ι., 2004, σ. 156)

Η χώρα μας εγκαινιάζει την εφαρμογή πολυδιάστατων δράσεων για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού με τη συμμετοχή της στο «Μεσοπρόθεσμο Πρόγραμμα για την Οικονομική και Κοινωνική Ενσωμάτωση των Λιγότερο Εννοημένων Ομάδων» (1989-1994). Στο πλαίσιο αυτό διεξήχθησαν τρεις Πρότυπες Δράσεις και μια Καινοτόμος Πρωτοβουλία:

Στην *Πρότυπη Δράση Περάματος* εφαρμόστηκαν ταυτόχρονα πρωτοβουλίες για τη στέγαση, την εκπαίδευση, τον επαγγελματικό προσανατολισμό, την επαγγελματική εκπαίδευση, την ανεύρεση εργασίας, την ανεργία, τη μετασχολική φροντίδα παιδιών και την περίθαλψη των ηλικιωμένων στο σπίτι τους. Κύριος στόχος ήταν αφενός η παρακίνηση του πληθυσμού σε αυτοβοήθεια για τη βελτίωση των συνθηκών κατοικίας, υγείας, διαβίωσης, εκπαίδευσης και κοινωνικής επικοινωνίας, και αφετέρου η επαγγελματική κατάρτιση των νέων, η βελτίωση των όρων απασχόλησης, η ενημέρωση για την πρόληψη των ατυχημάτων, η προώθηση της συνεργασίας μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων και η προώθηση νέων ευκαιριών απασχόλησης. Συνεργαζόμενοι φορείς ήταν ο Δήμος Περάματος, ο ΟΑΕΔ, ο ΕΟΠ, ο Ερυθρός Σταυρός, το Κέντρο Μέριμνας της Οικογένειας και του Παιδιού, το Πολιτιστικό Κέντρο του Δήμου Περάματος, το Συνδικάτο Μετάλλου και διάφοροι τοπικοί εξωραϊστικοί σύλλογοι.

Στην *Πρότυπη Δράση Θεσσαλονίκης* οι ομάδες στόχοι ήταν οι μονογονεϊκές οικογένειες, οι νέες γυναίκες και άνδρες ROM, οι οικογένειες ROM, οι Πόντιοι και τα παιδιά με ειδικές ανάγκες. Κύριοι στόχοι του προγράμματος ήταν: (α) η δημιουργία ενός καινοτόμου τοπικού λειτουργικού οργάνου, στο οποίο θα συμμετέχουν τα άτομα των ευπαθών κοινωνικών ομάδων, και οι δημόσιες και ιδιωτικές οργανώσεις που εργάζονται με τα άτομα αυτά, προκειμένου από κοινού να σχεδιάζεται η στρατηγική, να τίθενται οι προτεραιότητες και να ανακαθορίζονται οι πρόσφατες δράσεις για την ικανοποίηση των άμεσων αναγκών και την επίλυση των χρονιζόντων προβλημάτων, και

(β) η εφαρμογή δράσεων, που στο σύνολο τους θα συγκροτούν ένα μοντέλο προσφοράς κοινωνικών υπηρεσιών περισσότερο ευέλικτων και περισσότερο προσιτών στα άτομα για τα οποία προορίζονται. Οι φορείς που συνεργάστηκαν στη Θεσσαλονίκη ήταν ο Δήμος Ελευθερίου-Κορδελιού, ο Δήμος Εύοσμου, ο Δήμος Μενεμένης, ο ΕΟΠ,

η τοπική ΝΕΛΕ, το Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του ΑΠΘ, το Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης, ο Σύλλογος ROM και η Ένωση Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων.

Στην *Πρότυπη Δράση Αργυρούπολης* οι ομάδες στόχοι ήταν οι άνεργοι νέοι, τα ΑΜΕΑ, οι ηλικιωμένοι και οι μονογονεϊκές οικογένειες. Το πρόγραμμα είχε ως στόχους: (α) την ικανοποίηση των άμεσων αναγκών των ευπαθών αυτών κοινωνικών ομάδων και το συντονισμό των δράσεων των οργανώσεων που εργάζονται με τα άτομα αυτά, (β) την εκπαίδευση των νέων και των ΑΜΕΑ, και (γ) την επεξεργασία προτάσεων κοινωνικής πολιτικής για τη δημιουργία τοπικού λειτουργικού πλαισίου, καθώς και την επεξεργασία αξιολογικών εργαλείων για τα κοινωνικά προγράμματα. Οι φορείς που συνεργάστηκαν στην περιοχή αυτή ήταν: ο Δήμος Αργυρούπολης, ο ΟΑΕΔ, ο ΕΟΜΜΕΧ, το Σωματείο Γονέων, Κηδεμόνων και Φίλων ΑΜΕΑ «Ερμής», το Κέντρο Προσαρμογής Σπαστικών Παιδιών «Ο καλός Σαμαρείτης», ο Σύλλογος Γονέων και Κηδεμόνων για την υποστήριξη των κωφών ατόμων «Μέριμνα», ο Σύλλογος Εθελοντών και Συγγενών ατόμων τρίτης ηλικίας «Αλληλεγγύη» και η ΤΕΔΚΝΑ. (*Λαμπίρη Ι., 2004, σ. 157-158*)

Το πρόγραμμα της *Καλλιθέας* είχε ως στόχο την κοινωνική και οικονομική ένταξη ατόμων απεξαρτημένων από τοξικές ουσίες. Η στρατηγική αρθρώθηκε γύρω από τρεις άξονες: (α) την προσφορά υπηρεσιών ψυχολογικής στήριξης και ενίσχυσης της προσωπικότητας των πρώην ναρκομανών, με στόχο την ικανότητα τους για κοινωνική και οικονομική επανένταξη, (β) την επαγγελματική τους κατάρτιση, σε συνδυασμό με την ευαισθητοποίηση των εργοδοτών και την κινητοποίηση των τοπικών φορέων, ώστε να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις επαγγελματικής αποκατάστασης, και (γ) την επεξεργασία προτάσεων για μέτρα και πολιτικές υπέρ της κατηγορίας των απεξαρτημένων. Οι φορείς που συνεργάστηκαν ήταν ο Δήμος Καλλιθέας, η Ένωση Συλλόγων Γονέων και Κηδεμόνων Μαθητών Καλλιθέας, ο ΟΑΕΔ, το Βιοτεχνικό Επιμελητήριο και ο Δημοτικός Ραδιοφωνικός Σταθμός FM 931.

Μια από τις σημαντικότερες συμβολές των προγραμμάτων αυτών ήταν ότι σε όλα, εκτός αυτού της Καλλιθέας λόγω μικρού προϋπολογισμού, διεξήχθησαν τοπικές έρευνες για τη διαπίστωση της μορφής, έκτασης και έντασης του κοινωνικού αποκλεισμού στην περιοχή εφαρμογής τους, καθώς και για τον εντοπισμό των ομάδων και κατηγοριών του πληθυσμού που πλήττονται ή απειλούνται περισσότερο από τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Οι έρευνες αυτές προσέφεραν πληροφορίες που επέτρεψαν για πρώτη φορά μια εγγύτερη, λεπτομερέστερη και πλέον συγκεκριμένη γνώση των προβλημάτων αποκλεισμού, όπως αυτά εκδηλώνονται σε τοπικό επίπεδο.

Παράλληλα, η συμμετοχή της χώρας μας σε μια σειρά άλλων πρωτοβουλιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης την περίοδο αυτή, έδωσε την ευκαιρία για την εφαρμογή πολυδιάστατων δράσεων και προγραμμάτων που στόχευαν σε μια σειρά ευπαθών κοινωνικών ομάδων. Έτσι η συμμετοχή στα προγράμματα HORIZON, HELLOOS και HANDYNET βοήθησε την ενσωμάτωση στην αγορά εργασίας ομάδων όπως οι μετανάστες, οι πρόσφυγες, τα ΑΜΕΑ, κ.λπ., η συμμετοχή στα προγράμματα NOW, LEO και OROS βοήθησε στην προώθηση της επαγγελματικής εκπαίδευσης και απασχόλησης γυναικών που βρίσκονταν σε δυσμενή θέση στην αγορά εργασίας, ενώ η πιο πρόσφατη συμμετοχή στις πρωτοβουλίες ONTEGRA και EQUAL έδωσε την ευκαιρία για βελτίωση των δυνατοτήτων πρόσβασης στην αγορά εργασίας κοινωνικών ομάδων του οικονομικού και κοινωνικού περιθωρίου, όπως μετανάστες, άστεγοι, φυλακισμένοι και τοξικομανείς.

Ιδιαίτερα σημαντική, επίσης, για την καταπολέμηση του κοινοτικού αποκλεισμού στην Ελλάδα, είναι η παρέμβαση της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσω της χρηματοδότησης συγκεκριμένων δράσεων που εντάσσονται στα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης (ΚΠΣ), και έχουν τη μορφή εθνικών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων (ΕΠ). Έτσι στα πλαίσια του δεύτερου (1994-1999) και τρίτου (2001-2006) Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης, τα *Επιχειρησιακά Προγράμματα Καταπολέμησης του Αποκλεισμού από την Αγορά Εργασίας* έχουν ως βασικό στόχο την ένταξη στην αγορά εργασίας ευπαθών κοινωνικών ομάδων όπως τα ΑΜΕΑ, οι μετανάστες και πρόσφυγες, οι τοξικομανείς, οι μονογονεϊκές οικογένειες, οι αποφυλακισμένοι κ.λπ. Για την επίτευξη του στόχου αυτού συνδυάζονται ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης με ένα πλέγμα κοινωνικών «υποστηρικτικών ενεργειών».

Παράλληλα, δίνεται έμφαση στα προγράμματα κατάρτισης και στη θεσμική στήριξη εκείνων των δομών που είναι απαραίτητες για την καλύτερη άσκηση ενεργητικών μορφών απασχόλησης (ως παραδείγματα θεσμικής στήριξης αναφέρονται η συγκρότηση Παρατηρητηρίου Απασχόλησης Ερευνητική Πληροφορική Α.Ε. (Π.Α.Ε.Π. Α.Ε.), η ίδρυση του Εθνικού Κέντρου Πιστοποίησης Δομών Συνεχιζόμενης Επαγγελματικής Κατάρτισης (Ε.ΚΕ.ΠΙΣ), κ.λπ.), ενώ θεσμοθετούνται ενεργητικές δράσεις υποστήριξης των ανέργων, όπως η λειτουργία των Κέντρων Προώθησης της Απασχόλησης (ΚΠΑ), τα οποία παρέχουν εξειδικευμένες υπηρεσίες, όπως πληροφόρηση για επαγγελματικό προσανατολισμό, τοποθετήσεις ανέργων σε κενές θέσεις εργασίας, κ.λπ., η κάρτα απασχόλησης, η οποία αποτελεί έναν νέο τρόπο διαχείρισης των αναζητούντων εργασία και ειδικότερα παρέχει αφενός μεν κίνητρα στον άνεργο για ενεργό αναζήτηση

εργασίας και αφετέρου στον ΟΑΕΔ να προετοιμάσει την ηλεκτρονική καταγραφή των βασικών στοιχείων των αναζητούντων εργασία που θα επιτρέψουν σε μελλοντικό στάδιο τόσο τη σύζευξη προσφοράς και ζήτησης εργασίας, όσο και το σχεδιασμό και την παρακολούθηση πολιτικών για την πρόγνωση και κάλυψη των απαιτούμενων δεξιοτήτων και ειδικοτήτων στην αγορά εργασίας και, το κουπόνι εναλλακτικών χρήσεων, το οποίο παρέχει τη δυνατότητα στον άνεργο είτε να το εξαργυρώσει έναντι κάποιου χρηματικού ποσού είτε να το δώσει στον εργοδότη που θα τον προσλάβει, ο οποίος με τη σειρά του θα το καταθέσει και θα εισπράξει την ανάλογη κρατική επιδότηση είτε να το ανταλλάξει με τη συμμετοχή του σε προγράμματα κατάρτισης. (Λαμπίρη Ι., 2004, σ. 159-160)

Στον τομέα της πρόνοιας, ιδιαίτερο ενδιαφέρον όσον αφορά την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού έχουν οι εθνικές δράσεις που χρηματοδοτούνται στα πλαίσια του Υπο-προγράμματος «Πρόνοια», που αποτελεί τμήμα του *Επιχειρησιακού Προγράμματος Υγεία και Πρόνοια*, από την άποψη ότι προβλέπουν τη δημιουργία μόνιμων δομών υποστήριξης των σχετικών ομάδων-στόχων.

Κύριο χαρακτηριστικό των δομών αυτών, που εντάσσονται πλέον στο νέο Εθνικό Σύστημα Κοινωνικής Φροντίδας (Ν. 2646/1998), είναι ότι παρέχουν μια ολοκληρωμένη και σφαιρική αντιμετώπιση των ομάδων-στόχων, εγκαταλείποντας την παραδοσιακή πολιτική παροχής επιδομάτων.

Πιο συγκεκριμένα προβλέπεται η ανάπτυξη και λειτουργία:

(α) του *Εθνικού Δικτύου Κέντρων Κοινωνικής Υποστήριξης και Κατάρτισης ΑΜΕΑ*, το οποίο αποτελείται από είκοσι τέσσερα πρότυπα κέντρα στους Νομούς: Καρδίτσας, Ρεθύμνου, Φλώρινας, Κεφαλληνίας, Σάμου, Κυκλάδων, Αιτωλοακαρνανίας, Δωδεκανήσου, Ηλείας, Φθιώτιδας, Ροδόπης, Χαλκιδικής, Πρεβέζης, Ξάνθης, Έβρου, Αργολίδας, Βοιωτίας, Εύβοιας, Χίου, Μεσσηνίας, Καβάλας, Πέλλας, Ημαθίας και Λέσβου. Τα Κέντρα αυτά θα παρέχουν στα ΑΜΕΑ υπηρεσίες:

- Ψυχοκοινωνικής και συμβουλευτικής στήριξης.
- Λειτουργικής αποκατάστασης (εργοθεραπεία, λογοθεραπεία κ.λπ.).
- Πρόληψης και πληροφόρησης.
- Στήριξης για την επαγγελματική αποκατάσταση.
- Εκπαίδευσης και στήριξης της αυτόνομης διαβίωσης.

Η επιλογή των συγκεκριμένων κέντρων είναι αποτέλεσμα αξιολογήσεων μετά από διερευνήσεις που έγιναν με βάση την ύπαρξη ή μη αντίστοιχων υποδομών σε κάθε νομό και την καταλληλότητα ή μη των υφιστάμενων κτιρίων να στεγάσουν τα Κέ-

ντρα αυτά.

(β) Δέκα Κέντρων Αποθεραπείας και Αποκατάστασης: στην Αθήνα (3), στα Χανιά, και Θεσσαλονίκη (2), την Αμφιλοχία, το Αίγιο, την Πάτρα, την Καστοριά και την Κόρινθο που θα παρέχουν:

- Ιατρική, κοινωνική και επαγγελματική αποκατάσταση, αλλά και ψυχοκοινωνική στήριξη, με στόχο την κοινωνική επανένταξη.
- Υπηρεσίες αυξημένης φροντίδας και φιλοξενία σε άτομα με κινητικές αναπηρίες ή νοητική στέρηση, τα οποία δεν μπορούν να αυτοεξυπηρετηθούν.
- Επαγγελματική κατάρτιση και ένταξη σε μονάδες εναλλακτικών μορφών απασχόλησης.

(γ) Τριών Μονάδων Προστασίας Αντιστικτών Ατόμων (Αττική, Θεσσαλονίκη και Μαγνησία) σε πιλοτική μορφή, με μονάδες διάγνωσης, συμβουλευτικής και θεραπευτικής παρέμβασης, εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης, ημερήσιας απασχόλησης, προστατευόμενης εργασίας, σε πλαίσια αυξημένης φροντίδας και φιλοξενίας. Η επιλογή των παραπάνω περιοχών έγινε με βάση τα ακόλουθα κριτήρια:

- Την έλλειψη προνοιακών δομών στις συγκεκριμένες περιφέρειες - ιδιαίτερα στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία / Θράκη.
- Την υποστήριξη των δομών από φορείς του εθελοντικού τομέα που δραστηριοποιούνται στις περιοχές αυτές.
- Τη στήριξη από την Τοπική Αυτοδιοίκηση με την παραχώρηση εκτάσεων για το σκοπό αυτό, και
- Τη σύνδεση με τα αντίστοιχα Πανεπιστήμια και τις υπηρεσίες ψυχικής υγείας.

(δ) Είκοσι τριών Ειδικών Κέντρων Άμεσης Κοινωνικής Βοήθειας και Κοινωνικών Ξενώνων για μονογονεϊκές οικογένειες, ΑΜΕΑ, εξαρτημένα άτομα, ευπαθείς πληθυσμιακές ομάδες, αλλά και για όλους του πολίτες που βρίσκονται σε ανάγκη, στην Αθήνα (Αγ. Σώστης, Ν. Ιωνία, Αμπελόκηποι, Καρέας, καταπολέμηση των φαινομένων αυτών με τη μορφή ενός Εθνικού Σχεδίου Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση (ΕΣΔ/ Εν). Το πρώτο ελληνικό ΕΣΔ/Εν (2001-2003) οριοθετούσε ως κυριότερες προκλήσεις για τη χώρα μας:

- τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής με επιδίωξη συγκεκριμένων πολιτικών στον τομέα της κοινωνικής προστασίας υπέρ όλων εκείνων των πολιτών που διατρέχουν κίνδυνο φτώχειας και αποκλεισμού,
- την περαιτέρω αύξηση της έκτασης και της ποιότητας των υπηρεσιών πρόνοιας,
- την καταπολέμηση της ανεργίας και την προώθηση της απασχόλησης,

- την αντιμετώπιση των γεωγραφικών ανισοτήτων,
- την αναδιοργάνωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, και
- την προώθηση της πολυ-πολιτισμικής κοινωνίας.

Στο πλαίσιο αυτό περιλάμβανε έναν μεγάλο αριθμό μέτρων πολιτικής, όπως ενέργειες, νομοθετικές πράξεις, προγραμματισμένες μεταρρυθμίσεις σε διάφορους τομείς πολιτικής, επέκταση ήδη υιοθετημένων μέτρων, οικονομικές παροχές κ.λπ., τα οποία κατανέμονταν στους τέσσερις κοινούς στόχους που υιοθέτησε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Νίκαιας το Δεκέμβριο του 2000. Έτσι, τη διετία 2001-2003 πραγματοποιήθηκαν σημαντικές κοινωνικές παρεμβάσεις που αφορούσαν στη φορολογική και ασφαλιστική μεταρρύθμιση, τον εκσυγχρονισμό της δημόσιας διοίκησης, την αναδιοργάνωση του τομέα της Πρόνοιας, την αναδιοργάνωση και τον εκσυγχρονισμό του ΕΣΥ, τη θεσμοθέτηση των Εθνικών Επιτροπών Απασχόλησης και Προστασίας, κ.λπ. (Λαμπίρη Ι., 2004, σ. 161-163)

Ωστόσο, μια προσεκτική μελέτη του πρώτου ΕΣΔ/Εν αποκαλύπτει ότι, παρά τα σημαντικά μέτρα που προωθήθηκαν, η χώρα μας παραμένει το μοναδικό κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης που δεν έχει θεσπίσει ούτε τυπικό όριο φτώχειας ούτε ένα πανελλήνιο ελάχιστο εξασφαλισμένο εισόδημα. Η συνύπαρξη μιας μεγάλης ποικιλίας προγραμμάτων μεταβίβασης εισοδημάτων σε ορισμένες ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού (π.χ. ΑΜΕΑ, άνεργοι, αποφυλακίζόμενοι, ανασφάλιστες γυναίκες, ηλικιωμένοι κ.λπ.), παρά τη θετική επίδραση που έχουν, δεν εξασφαλίζουν ένα ικανοποιητικό επίπεδο διαβίωσης στους δικαιούχους. Από την άλλη πλευρά, η λειτουργία των υφιστάμενων προγραμμάτων δεν καλύπτει ολοκληρωμένα τα κενά που δημιουργούνται από την έλλειψη ενός γενικού προγράμματος ελαχίστου εισοδήματος. Και αυτό γιατί υπάρχουν κοινωνικές ομάδες που αδυνατούν να θεμελιώσουν δικαιώματα στις υφιστάμενες προνοιακές παροχές, όπως οι άνεργοι που δεν δικαιούνται επιδόματος από τον ΟΑΕΔ, οι εργαζόμενοι στην άτυπη οικονομία που αμείβονται κάτω από το βασικό μισθό, άτομα ανάκανα για εργασία που για οποιοδήποτε λόγο δεν εμπίπτουν σε μια από τις κατηγορίες των δικαιούχων επιδομάτων αναπηρίας κ.λπ.

Η ενοποίηση και εφαρμογή, επομένως, ενιαίων κριτηρίων για τις άνισες παροχές παραμένει μελλοντικό καθήκον για τη χώρα μας, όπου τα ποσοστά ανεργίας και φτώχειας παραμένουν υψηλότερα σε σχέση με τον μέσο όρο στην Ευρωπαϊκή Ένωση (8.9% έναντι 7.7% και 19.6% έναντι 14.8% αντίστοιχα).

Επίσης, όπως επισημαίνεται και στην *Κοινή Έκθεση για την Κοινωνική Ενσωμάτωση* του Συμβουλίου της Ε.Ε., υπάρχει ανάγκη στη χώρα μας, για σαφέστερο

προσδιορισμό των ομάδων που διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού (ως προς το μέγεθος, τη σύνθεση, την απασχόληση, τις συνθήκες στέγασης κ.λπ.) καθώς και των γεωγραφικών περιοχών που διατρέχουν κίνδυνο. Οι ανεπαρκείς ποσοτικές πληροφορίες στο ΕΣΔ/Εν υπονομεύουν την επεξεργασία ενός πιο συνεκτικού και καλύτερα διαρθρωμένου σχεδίου δράσης. Κατά συνέπεια υπάρχει μεγάλη ανάγκη για απόκτηση αντικειμενικών αποδείξεων, μέσω καλύτερων στατιστικών στοιχείων και ανάλυσης, στοιχείων που είναι αναγκαία για την εξασφάλιση της παρακολούθησης και αξιολόγησης των μέτρων πολιτικής του ΕΣΔ/Εν. Προτεραιότητα, τέλος, πρέπει να δοθεί στη θέσπιση μηχανισμών και ρυθμίσεων που απαιτούνται για την εξασφάλιση συντονισμένων και ολοκληρωμένων προσεγγίσεων στα προβλήματα του κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς και στην ανάπτυξη προσεγγίσεων από τη βάση προς τα πάνω, που θα είναι προσανατολισμένες στον χρήστη και θα του εξασφαλίζουν επαρκή συμμετοχή στη λήψη των αποφάσεων που τον αφορούν. (Λαμπίρη Ι., 2004, σ. 164-166)

Στη βάση της εμπειρίας του πρώτου ΕΣΔ/Εν, αλλά και των Συστάσεων της Ε.Ε., η Ελλάδα κατέθεσε το Φθινόπωρο του 2003 το δεύτερο ΕΣΔ/Εν (2003-06). Στο Σχέδιο αυτό προτεραιότητα δίνεται:

- στην υποβοήθηση της πρόσβασης στην απασχόληση με έμφαση στις γυναίκες, τους νέους, τους ηλικιωμένους εργαζομένους, τα ΑΜΕΑ και τους μετανάστες,
- στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη της υπαίθρου,
- στην καταπολέμηση της φτώχειας των ηλικιωμένων, και
- στην ποιότητα της κοινωνικής πολιτικής, που σημαίνει επιτελική παρέμβαση για αξιολόγηση και ιεράρχηση των προβλημάτων, διαρκής διάλογος με την κοινωνία των πολιτών, αποκέντρωση των δράσεων και ενεργοποίηση του συνόλου της κοινωνίας.

Ωστόσο, το στοιχείο εκείνο που διαφοροποιεί το δεύτερο Σχέδιο από το πρώτο, είναι ότι προτείνει, στο πνεύμα της στρατηγικής της Λισσαβόνας, την επιδίωξη δέκα Εθνικών Κοινωνικών Στόχων σε επτά κρίσιμους τομείς της κοινωνικής ένταξης, ως το 2010. Οι στόχοι αυτοί είναι:

- Έκταση επισφάλειας. Το συνολικό ποσοστό ατόμων σε επισφάλεια θα καλύψει τη διαφορά που χωρίζει την Ελλάδα από τον μέσο όρο των ΕΕ-15, ως το 2010. Το μέσο πραγματικό εισόδημα των ατόμων σε επισφαλή κατάσταση θα αυξηθεί ως το 2010 κατά το ένα τρίτο.
- Βελτίωση θέσης επισφαλών. Ένας στους τρεις από αυτούς, που είναι σήμερα επισφαλείς, θα έχει διαφύγει τον κίνδυνο επισφάλειας το 2010, με βάση τη ση-

μερινή γραμμή.

- Επισφάλεια ηλικιωμένων. Θα μειωθεί στο ήμισυ η σχετική επιβάρυνση επισφάλειας για τους ηλικιωμένους άνω των 65 ετών, σε σχέση με τον μέσο όρο.
- Επισφάλεια παιδιών. Αποφασιστική αντιμετώπιση του θέματος της παιδικής φτώχειας. Ως το 2010 θα είναι καλύτερος από τον μέσο όρο των επτά καλύτερων χωρών στις ΕΕ-15.
- Σύγκλιση υπαίθρου. Θα μειωθούν αποφασιστικά οι διαφορές στο επίπεδο ζωής, λαμβάνοντας υπόψη οικονομικούς και μη παράγοντες, μεταξύ αγροτικών και αστικών περιοχών ως το 2010, ώστε να γίνουν καλύτερες από τη Μεσογειακή Ευρώπη.
- Παιδιά-μητέρες. Κάλυψη των αναγκών για παιδική προστασία για όλες τις εργαζόμενες μητέρες ως το 2008.
- Αποτελεσματικότητα παρεμβάσεων. Ριζική βελτίωση της αποτελεσματικότητας των εισοδηματικών παρεμβάσεων μέσω της καλύτερης στόχευσης.
- Προσπελασιμότητα ΑΜΕΑ. Να υπάρχει ουσιαστική και μετρήσιμη πρόοδος στο θέμα της προσπελασιμότητας των ατόμων με αναπηρία, τόσο φυσικής πρόσβασης, όσο και ψηφιακής προσπέλασης.
- Προαγωγή υγείας. Αύξηση του προσδόκιμου επιβίωσης κατά δύο χρόνια.

Από την προσεκτική εξέταση του ΕΣΔ/Εν 2003-05 προκύπτει ότι η χώρα μας έχει κάνει σημαντικά βήματα προόδου στον τομέα της καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού τα τελευταία χρόνια, και σε οργανωτικό / θεσμικό επίπεδο, αλλά και σε πρακτικό επίπεδο. Σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη αυτή έπαιξε, αναμφίβολα, η συμμετοχή της στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Το κυριότερο κεκτημένο για τη χώρα μας από τη διαδικασία της ανοικτής μεθόδου συντονισμού και της υποβολής των ΕΣΔ/Εν, είναι η υπέρβαση της περιορισμένης και μονοδιάστατης οπτικής του κοινωνικού αποκλεισμού και η απαρχή της αντιμετώπισης του προβλήματος ως ενιαίου, με τη συνειδητοποίηση και την αναζήτηση θεσμών που συνθέτουν, συντονίζουν και αναζητούν τη συνεργεία μεταξύ δράσεων και φορέων. Σημαντικά μέτρα προς την κατεύθυνση αυτή είναι αυτά που αφορούν στον εκσυγχρονισμό και την αποκέντρωση της διοίκησης, τη δημιουργία του Κοινωνικού - Προνοιακού Χάρτη, τη δημιουργία Δικτύου Κοινωνικών υπηρεσιών σε τοπικό επίπεδο, τη θεσμοθέτηση της Εθνικής Επιτροπής Κοινωνικής Προστασίας κ.λπ. Επίσης, για πρώτη φορά τίθενται ποσοτικοί και μετρήσιμοι στόχοι που μπορούν να ελέγχονται και να αξιολογούνται αντικειμενικά και μένει να διαπιστωθεί κατά πόσο οι δεσμεύσεις αυτές θα υλοποιηθούν στο μέλλον. Από την άλλη

μεριά, εξακολουθεί να παραμένει ως στρατηγική προσέγγιση ο επιδοματικός χαρακτήρας των εισοδηματικών παρεμβάσεων έναντι της άμεσης θέσπισης ενός ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος, διατηρώντας έτσι σημαντικά κενά στο υπό δημιουργία δίκτυο αλληλεγγύης. (Λαμπίρη Ι., 2004, σ. 167-169)

4. Κοινωνικός αποκλεισμός και πολιτικές κοινωνικής ενσωμάτωσης σε τοπικό επίπεδο μετά το 2001

Μετά το 2001 η προσπάθεια συντονισμού της κοινωνικής πολιτικής των κρατών μελών της Ε.Ε., μέσω της εφαρμογής της Ανοικτής Μεθόδου Συντονισμού και στους τομείς της απασχόλησης και της κοινωνικής ενσωμάτωσης επέδρασε θετικά ως προς τη διαμόρφωση ενός πιο οργανωμένου και συστηματοποιημένου πλαισίου άσκησης κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα. Το ελληνικό κράτος μπήκε σε μια διαδικασία στο πλαίσιο της οποίας υποχρεούνταν να συντάσσει Εθνικά Σχέδια Δράσης, να αναπτύσσει στοχευμένες και αποτελεσματικές πολιτικές, να καλύπτει συγκεκριμένους και μετρήσιμους στόχους και να κρίνεται και να συγκρίνεται με τα αποτελέσματα των πολιτικών των άλλων ευρωπαϊκών χωρών.

Η Ελλάδα, μαζί με τις άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου και την Ιρλανδία, εμφάνιζε ένα από τα μεγαλύτερα ποσοστά φτώχειας στην Ε.Ε., που υπερέβαινε το 20%. Στην Ελλάδα, επίσης, αντίθετα με άλλες χώρες, η μεγάλη ηλικία αποτελούσε και αποτελεί τον σοβαρότερο επιβαρυντικό παράγοντα κινδύνου φτώχειας. Η διαφορά του σχετικού ποσοστού από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο είναι πολύ μεγάλη: 28,1% στην Ελλάδα έναντι 17% στην Ε.Ε.-25. Όμως, επανερχόμενοι στο πρόβλημα της στατιστικής αποτύπωσης μιας κατάστασης και χωρίς να θέλουμε σε καμία περίπτωση να υποβαθμίσουμε τα όντως υπαρκτά προβλήματα, πρέπει ταυτόχρονα να σημειώσουμε ότι οι φτωχοί και οι ηλικιωμένοι στην Ελλάδα μένουν σε δικό τους σπίτι σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ότι στην υπόλοιπη Ευρώπη. Το ποσοστό φτώχειας θα εμφανιζόταν σαφώς χαμηλότερο αν συνυπολογίζονταν παράγοντες όπως η ιδιοκατοίκηση (το ποσοστό θα μειωνόταν κατά 3%), ο αριθμός των ηλικιωμένων σε γηροκομεία, το αδήλωτο εισόδημα των μεταναστών (οι οποίοι ξεπερνούν το 10% του εργατικού δυναμικού), το μεγάλο ποσοστό αυτοαπασχόλησης και η μεγάλη έκταση της παραοικονομίας. Θα πρέπει να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι στην Ελλάδα, είναι πολύ μικρό το ποσοστό (γύρω στο 3%) των ηλικιωμένων που διαμένουν σε γηροκομεία και άλλες συλλογικές κατοικίες, και αυτά τα άτομα δεν συμπεριλαμβάνονται στις δειγματοληπτικές έρευνες στις οποίες βασίζονται όλες οι μετρήσεις του κινδύνου φτώχειας, με αποτέλεσμα οι στατιστικές άλλων

χωρών να εξαιρούν μεγάλα τμήματα των φτωχότερων, οι οποίοι όμως συμπεριλαμβάνονται στα ελληνικά στοιχεία, και έτσι ο κίνδυνος φτώχειας εμφανίζεται σημαντικά αυξημένος στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου. Επιπλέον σύμφωνα με τον Τάτσο (2001), στην Ελλάδα το 67% των νοικοκυριών έχουν εισόδημα του οποίου μέρος δεν έχει δηλωθεί στην εφορία, ενώ το μέγεθος της παραοικονομίας κυμαίνεται μεταξύ 20% και 40% του ΑΕΠ.

Σε κάθε περίπτωση συγκριτικής ανάλυσης, θα πρέπει να τονίζεται ο κρίσιμος ρόλος που παίζουν τα ισχυρά οικογενειακά και συγγενικά δίκτυα για το επίπεδο κοινωνικής προστασίας και αλληλεγγύης στην Ελλάδα και τις άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου, έναντι άλλων, περισσότερο θεσμοθετημένων καθεστώτων κοινωνικής πρόνοιας.

Βεβαίως, είναι απογοητευτικό το γεγονός ότι η Ελλάδα είχε αλλά και ως σήμερα έχει τη χειρότερη επίδοση στην Ευρώπη όσον αφορά την αποτελεσματικότητα της κοινωνικής πολιτικής. Ο δείκτης αποτελεσματικότητας των κοινωνικών παροχών κυμαίνεται στο 13 όταν ο μέσος όρος της ΕΕ-15 είναι 37,5 σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι παρ' όλο που οι συντάξεις απορροφούν ένα από τα μεγαλύτερα ποσοστά επί του ΑΕΠ στην Ευρώπη (άνω του 12%), ο κίνδυνος φτώχειας παραμένει εστιασμένος στους ηλικιωμένους. Σημειώνουμε εδώ, ακόμη, ότι το ποσοστό πληθυσμού σε παρατεταμένο κίνδυνο φτώχειας είναι από τα υψηλότερα στην Ευρώπη (13%), ενώ υψηλό είναι και το ποσοστό των εργαζόμενων φτωχών (32,2% του πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας).

Άλλα σημαντικά σημεία είναι ότι η φτώχεια πλήττει κυρίως την ύπαιθρο (42,1% στις αγροτικές περιοχές, 16,2% στις αστικές), το φύλο εξακολουθεί να είναι επιβαρυντικός παράγοντας για τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, αν και η σημασία του μειώνεται, ενώ μεταξύ των κατηγοριών με τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας βρίσκονται οι μονογονεϊκές οικογένειες (34,5%), οι πολύτεκνες οικογένειες (31,5%), τα ζευγάρια ηλικιωμένων (27,8%), οι άνεργοι (32,7%) και οι συνταξιούχοι (29,5%). Σημαντική επιδείνωση παρουσιάζει και η φτώχεια στα παιδιά (στις ηλικίες 0-15 το ποσοστό κινδύνου φτώχειας ανέρχεται σε 23,1%, ενώ στις ηλικίες 16-24 το ποσοστό είναι 25,2%). Αυξάνεται, επίσης, η κοινωνική ανισότητα. Υπολογίζεται ότι το πιο εύπορο τμήμα του πληθυσμού είχε εισόδημα υψηλότερο κατά 7,3 φορές από το φτωχότερο τμήμα.

Σύμφωνα με τους στόχους που είχαν τεθεί για την πατρίδα μας στη Λισσαβόνα και που ήταν για το συνολικό ποσοστό απασχόλησης το έτος 2005 στο 67% και 70% το 2010, το ποσοστό γυναικείας απασχόλησης στο 57% για το 2005 και στο 60%

για το 2010, το ποσοστό ηλικιωμένων εργαζομένων από 55 έως 64 ετών στο 50% το 2010, τα αποτελέσματα της εθνικής πολιτικής ως προς τους στόχους αυτούς, εκτός του ότι η θέση της Ελλάδας σε σχέση με αυτούς τους ευρωπαϊκούς στόχους ήταν πολύ πίσω, επισημαίνεται ότι τα ποσοστά απασχόλησης και ανεργίας των νέων και των γυναικών στην Ελλάδα ήταν ιδιαίτερα απογοητευτικά. Η διαφορά του ποσοστού απασχόλησης μεταξύ ανδρών και γυναικών ήταν από τις μεγαλύτερες στην Ευρώπη και έφτανε σχεδόν τις 30 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ το ποσοστό απασχόλησης των νέων ήταν ιδιαίτερα χαμηλό και απείχε κατά 14 ποσοστιαίες μονάδες από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. (Οικονόμου Χ., 2006, σ. 251-253)

Στο σημείο αυτό όμως δεν θα πρέπει να ξεχνάμε και την σημερινή διεθνή οικονομική κρίση και ύφεση, η οποία ξεκίνησε ως κρίση ενυπόθηκων δανείων υψηλού κινδύνου (χρηματοπιστωτική), μετεξελίχθηκε διεθνώς σε κρίση της πραγματικής οικονομίας (οικονομική κρίση και ύφεση) και εξελίσσεται σε κρίση απασχόλησης με την αρνητική τάση της ανεργίας η οποία διεθνώς (8,6% - 47 εκατ. άτομα στις 31 χώρες μέλη του ΟΟΣΑ, Μάιος 2010) αλλά και στην Ευρώπη και την Ελλάδα θα φθάσει κατά το 2010 και το 2011 (12% και 13,2% αντίστοιχα Ευρωπαϊκή Επιτροπή) στα υψηλότερα επίπεδα της μεταπολιτευτικής περιόδου (12%, 2010) όσο δηλαδή το 1999 και 13,2% 2011) και 12,1% 2010 και 14,3% 2011 (ΟΟΣΑ, 2010), δηλαδή στο υψηλότερο επίπεδο της τελευταίας πεντηκονταετίας.

Το μέλλον για την απασχόληση εξακολουθεί να παραμένει δυσοίωνα με αποτέλεσμα να προστεθούν και άλλες χαμένες θέσεις εργασίας σ' αυτές που χάθηκαν (8,5 εκατ. θέσεις εργασίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση κατά την διετία 2009-2010), και ως εκ τούτου πρέπει να δημιουργηθούν 17 εκατ. θέσεις εργασίας (ΟΟΣΑ, Ιούλιος 2010) για να επιστρέψει η απασχόληση στα προ της οικονομικής κρίσης επίπεδα. Για παράδειγμα για τις ΗΠΑ προβλέπεται ότι μια τέτοια προοπτική θα επέλθει μετά το 2018 και για την Ελλάδα θα επέλθει μετά το 2015. Επιπλέον, κατά την περίοδο 2015-2020 η αύξηση της απασχόλησης προβλέπεται ότι θα κυμανθεί στα επίπεδα του 1,5% του χρόνου, με αποτέλεσμα να επιβεβαιωθεί η πρόβλεψη ότι η ανάκαμψη της ελληνικής και ευρωπαϊκής οικονομίας θα συνυπάρχει με υψηλό ποσοστό ανεργίας. (INE, 2010, σ. 15)

Κατά πολλούς αναλυτές η αναμενόμενη διάρκεια της οικονομικής κρίσης που δύσκολα μπορεί να προβλεφτεί με αποτέλεσμα η έξοδος από αυτήν να μην είναι άμεσα ορατή, καθώς επίσης οι ολοένα και περισσότερες απόψεις των αναλυτών ότι η ανάκαμψη των οικονομιών θα είναι αργή και ότι θα συμβαδίζει πλέον με υψηλά ποσοστά ανεργίας, δημιουργεί τον κίνδυνο να μετατραπεί η υψηλή ανεργία σε «διαρθρωτι-

κής φύσεως», δηλαδή σε «πάγιο» χαρακτηριστικό της οικονομίας.

Τέλος, η παραδοχή ότι η κρίση στο πεδίο της απασχόλησης ενδέχεται να είναι εκρηκτική, είναι τα χαρακτηριστικά τα οποία συνθέτουν το σημερινό τοπίο της αβεβαιότητας και της ανασφάλειας που βιώνουν και καλούνται να αντιμετωπίσουν τόσο οι εργαζόμενοι όσο και οι εν δυνάμει εργαζόμενοι. (*«ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ», 10^{ος}/2010, Κρητικίδης, σ. 2*)

Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ για την απασχόληση και την ανεργία του Β' τριμήνου του 2010, συνηγορούν στην διαπίστωση ότι το μέλλον της απασχόλησης και της ανεργίας και στην χώρα μας παραμένει δυσοίωνο. Η σημαντική αύξηση των ανέργων, των οποίων ο αριθμός ανήλθε σε 594.000 άτομα με το ποσοστό ανεργίας, το οποίο αυξήθηκε κατά τρεις ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με το 2009, να φθάνει το 11,8% σε συνδυασμό με τη συνεχιζόμενη μείωση της απασχόλησης και της μισθωτής εργασίας, την αύξηση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και τη συνακόλουθη μείωση της πλήρους και της μόνιμης απασχόλησης, την αύξηση των απολύσεων και το αρνητικό ισοζύγιο στην αναπλήρωση των θέσεων εργασίας είναι οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στον κόσμο της μισθωτής και όχι μόνο εργασίας στην χώρα μας που συνεχίστηκε και κατά το Β' τριμήνου του 2010.

Κατά τα δύο τελευταία χρόνια, σε σχέση δηλαδή με το 2008, η απασχόληση στη χώρα μειώθηκε συνολικά κατά 155.135 άτομα και ποσοστό -3,4%, σε αντίθεση με τους ανέργους οι οποίοι αυξήθηκαν πάνω από 236.900 άτομα και ποσοστό 66,3%. Κύριο χαρακτηριστικό στη μεταβολή των ανέργων είναι ο διπλασιασμός του αριθμού των ανέργων που έχουν εργαστεί στο παρελθόν κατά 225.755 άτομα με αποτέλεσμα να ανέρχονται πλέον σε 452.600 άτομα, δηλαδή σε μέγεθος μεγαλύτερο από τον συνολικό αριθμό των ανέργων του αντίστοιχου περσινού τρίμηνου (442.560 άνεργοι το 2009). Επιπλέον, τα 2/3 της μεταβολής των ανέργων αντιστοιχεί στην αύξηση των ανέργων ηλικίας άνω των 30 ετών, οι οποίοι αυξήθηκαν κατά 173.240 άτομα και 86,2%. Η πλήρη απασχόληση στην εν λόγω διετία μειώθηκε κατά 187.200 απασχολούμενους σε αντίθεση με την μερική απασχόληση όπου αυξήθηκε κατά 32.070 απασχολούμενους.

Επιπλέον, μειώνεται και η μισθωτή εργασία κατά 120.470 μισθωτούς, με την μόνιμη απασχόληση να μειώνεται κατά 142.165 μισθωτούς και να αυξάνεται η προσωρινή απασχόληση κατά 21.695 άτομα. Το κύριο βάρος της κρίσης υφίστανται οι νέοι μέχρι 29 ετών, των οποίων η απασχόληση μειώθηκε κατά 108.440 άτομα και ποσοστό 12,7%, καθώς και το εργατικό δυναμικό των ανδρών, των οποίων η απασχόλησή τους μειώθηκε κατά 144.000 περίπου άτομα (η ποσοστιαία τους μεταβολή είναι 5,4%) ο

δε αριθμός των ανέργων ανδρών διπλασιάστηκε! (*«ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ», 10^{ος}/2010, Κρητικήδης, σ. 3*)

Το ποσοστό ανεργίας των γυναικών έφτασε στο 14,7%, όταν ο ευρωπαϊκός μέσος όρος ήταν 9,0% και η αναλογία ανεργίας των νέων (το σύνολο των ανέργων στην ηλικιακή ομάδα 15-24 ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού στην ίδια ηλικιακή ομάδα) το 9,1%, όταν ο ευρωπαϊκός μέσος όρος ήταν 7,5%. Υψηλότερο από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (3,3%) είναι και το ποσοστό της μακροχρόνιας ανεργίας (5,1%), που πλήττει πιο πολύ τις γυναίκες (8,4% για τις γυναίκες έναντι 2,8% για τους άνδρες).

Έτσι, κάθε πολιτική κοινωνικής προστασίας και απασχόλησης, σε οποιοδήποτε επίπεδο και αν ασκείται (τοπικό ή εθνικό), οφείλει να λαμβάνει υπόψη της αυτά και άλλα δεδομένα. Το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση (ΕΣΔΕΝ) 2003-2005 σημειώνει ότι το πλέον σημαντικό στοιχείο στη στρατηγική για την κοινωνική ενσωμάτωση είναι η συνέχιση μιας σταθερής αναπτυξιακής τροχιάς, που να οδηγεί σε αυξήσεις εισοδημάτων και να μην αφήνει κανέναν πίσω, ενώ η γενική αυτή πολιτική πρέπει να συνοδεύεται από εξειδικευμένες παρεμβάσεις σε τέσσερις κατευθύνσεις: α) Ολοκληρωμένη ανάπτυξη της υπαίθρου, με απώτερο στόχο την εξάλειψη των ανισοτήτων στην ποιότητα ζωής μεταξύ των κατοίκων των πόλεων και της υπαίθρου, β) Πολιτική ασφαλιστικής κάλυψης, στήριξης εισοδήματος και παροχής ποιοτικών υπηρεσιών για τους ηλικιωμένους, γ) Υποβοήθηση πρόσβασης στην απασχόληση για πέντε ομάδες πληθυσμού, που είναι οι γυναίκες, οι εργαζόμενοι μεγαλύτερης ηλικίας, οι νέοι, τα άτομα με αναπηρίες και οι μετανάστες, δ) Ποιότητα διακυβέρνησης.

Σχετικά με το τελευταίο, τονίζεται ότι η αναβάθμιση στην ποιότητα παρέμβασης, δηλαδή η ποιότητα στην κοινωνική πολιτική, είναι το κεντρικότερο ζητούμενο στην πορεία της νέας καταξίωσης του κοινωνικού κράτους, ενώ τίθενται τέσσερις προτεραιότητες: Επιτελική παρέμβαση για αξιολόγηση και ιεράρχηση των προβλημάτων, διαρκής και δομημένος διάλογος με την κοινωνία των πολιτών, εύρος και ποιότητα υπηρεσιών, που θέτουν πρότυπα και δεν έπονται του ιδιωτικού τομέα, και αποκέντρωση δράσεων, ώστε οι αποφάσεις να λαμβάνονται όσο το δυνατόν πλησιέστερα στην εστία του προβλήματος και να λαμβάνονται εξατομικευμένα μέτρα, που να είναι σε θέση να αξιοποιούν τη συνεργία φορέων και δράσεων.

Όσον αφορά την τοπική διάσταση των δράσεων για την αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού, το ΕΣΔΕΝ 2003-2005 αναφέρει ότι «είναι κρίσιμης σημασίας η κοινωνική υποδομή σε τοπικό επίπεδο, η οποία θα έρχεται σε επαφή με τα άτομα σε αποκλεισμό, θα έχει τη δυνατότητα να αντιμετωπίσει τα προβλήματα τους με εξατομι-

κευμένο τρόπο, να διαγνώσει τη ρίζα του προβλήματος και να κατευθύνει τον ενδιαφερόμενο εκεί όπου θα υπάρξει το μέγιστο αποτέλεσμα». Η ανάπτυξη της κοινωνικής υποδομής σε τοπικό επίπεδο είναι αναγκαίο να γίνει διότι, όπως τονίζει το ίδιο σχέδιο, το μείζον πρόβλημα στην υλοποίηση των δράσεων κατά του αποκλεισμού αφορά τα σημεία επαφής μεταξύ του ατόμου σε κίνδυνο αποκλεισμού και των φορέων που αναλαμβάνουν τη χορήγηση των υπηρεσιών. «Μια άκαμπτη γραφειοκρατική θεώρηση, η οποία εμμένει στους τύπους, διατρέχει τον κίνδυνο να απωθήσει και να αποξενώσει ακόμη περισσότερο τον πολίτη σε μια στιγμή που αυτός είναι πλέον ευάλωτος. Συνέχιση μιας τέτοιας κατάστασης είναι δυνατόν να έχει διπλό αποτέλεσμα α) Να μην προσέρχονται οι πραγματικοί δικαιούχοι και β) Να παραμένουν αυτοί οι οποίοι είναι ικανοί να «εκμεταλλεύονται» το σύστημα. Έτσι, μειώνεται η αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων, ενώ ταυτόχρονα υποσκάπτεται η κοινωνική αποδοχή και η νομιμοποίηση της επίσημης αλληλεγγύης».

Το Σχέδιο Δράσης προβάλλει και ένα σχήμα διακυβέρνησης για τη διαμόρφωση της κοινωνικής πολιτικής, σύμφωνα με το οποίο το δίκτυο κοινωνικών υπηρεσιών διαρθρώνεται στα τέσσερα επίπεδα: του δήμου, του νομού, της περιφέρειας και του κεντρικού επιπέδου.

Παρ' ότι η ισχύς του τοπικού επιπέδου στην Ελλάδα υπολείπεται άλλων ευρωπαϊκών χωρών, τα τελευταία χρόνια έχει σημειωθεί πρόοδος όσον αφορά την αποκέντρωση αρμοδιοτήτων και πόρων και η τάση είναι να ενισχυθεί ακόμη περισσότερο η Τοπική Αυτοδιοίκηση και να αναλάβει πρόσθετες αρμοδιότητες, ιδιαίτερα στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής. Σήμερα η Τοπική Αυτοδιοίκηση στον τομέα κοινωνικής προστασίας και αλληλεγγύης έχει αρμοδιότητες για εφαρμογή πολιτικών ή συμμετοχή σε δράσεις που αποσκοπούν στην υποστήριξη και κοινωνική φροντίδα της βρεφικής και παιδικής ηλικίας καθώς και της τρίτης ηλικίας, με την ίδρυση και λειτουργία νομικών προσώπων και ιδρυμάτων, όπως παιδικών και βρεφονηπιακών σταθμών, βρεφοκομείων, ορφανοτροφείων, κέντρων ανοικτής περίθαλψης και ημερήσιας φροντίδας, ψυχαγωγίας και αναψυχής ηλικιωμένων, γηροκομείων κ.λπ. καθώς και με τη μελέτη και εφαρμογή σχετικών κοινωνικών προγραμμάτων. Άλλες αρμοδιότητες που έχει στους τομείς της ανάπτυξης, του περιβάλλοντος, της ποιότητας ζωής, της παιδείας, του πολιτισμού και του αθλητισμού, της πολιτικής προστασίας και ακόμα της απασχόλησης, καθώς και νέοι θεσμοί και προγράμματα, όπως τα Κέντρα Εξυπηρέτησης Πολιτών, η Δημοτική Αστυνομία, οι σχολικοί φύλακες, το πρόγραμμα «Βοήθεια στο σπίτι», συμβάλλουν στη δημιουργία ενός πλέγματος υποστηρικτικών σχέσεων και υποδομών προς

τον εργαζόμενο πληθυσμό και τις πιο αδύναμες κοινωνικές ομάδες. Άλλα προγράμματα και υπηρεσίες κοινωνικής παρέμβασης που υλοποιούνται από ορισμένους ΟΤΑ περιλαμβάνουν τις Μονάδες Κοινωνικής Μέριμνας, τα Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών και τα Γραφεία Κοινωνικών και Υποστηρικτικών Υπηρεσιών.

Το πιο σημαντικό κοινωνικό πρόγραμμα, που εφαρμόζεται με επιτυχία από το 1997 (αρχικά σε περίπου 100 δήμους της χώρας, ενώ τώρα η εφαρμογή του έχει επεκταθεί και σχεδόν γενικευτεί) είναι το «Βοήθεια στο σπίτι», που αφορά την κάλυψη των βασικών αναγκών κοινωνικής φροντίδας για την αξιοπρεπή και αυτόνομη διαβίωση των ηλικιωμένων, ιδιαίτερα αυτών που δεν αυτοεξυπηρετούνται πλήρως, χρειάζονται ιδιαίτερη φροντίδα, διαβιούν μοναχικά και δεν έχουν επαρκείς πόρους, ώστε να βελτιωθεί η ποιότητα ζωής τους αφ' ενός και αφ' ετέρου να διατηρηθούν οι ίδιοι και οι οικογένειές τους στο φυσικό και κοινωνικό τους περιβάλλον.

Η Τοπική Αυτοδιοίκηση στην Ελλάδα έχει συμμετάσχει και στις ευρωπαϊκές διαδικασίες ενεργού πολιτικής για την τοπική διάσταση της απασχόλησης και κοινωνικής ενσωμάτωσης. Από τα 89 πειραματικά Τοπικά Σύμφωνα Απασχόλησης, τα 7 καταρτίστηκαν στην Ελλάδα, ενώ στη συνέχεια μετεξελέχθησαν στις Τοπικές Πρωτοβουλίες Απασχόλησης, όπως εμφανίζονται στα 13 Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα. Ελληνική συμμετοχή είχαμε στα «Προπαρασκευαστικά μέτρα για την τοπική δέσμευση για την απασχόληση», στο πρόγραμμα «Τρίτο σύστημα και απασχόληση» και στο πρόγραμμα για την ανάπτυξη του «Τοπικού κοινωνικού κεφαλαίου».

Ορισμένοι ΟΤΑ προπορεύονται σε σχέση με άλλους στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής και των δράσεων για την αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού. Ένα παράδειγμα ορθής πρακτικής, που αναφέρεται και στο ΕΣΔΕΝ 2003-2005, είναι ο Δήμος Αρχανών στον Νομό Ηρακλείου. Ο δήμος αυτός έχει προχωρήσει στην υλοποίηση ενός συντονισμένου, συνεκτικού και ολοκληρωμένου σχεδίου κοινωνικών παρεμβάσεων, με στόχο την τοπική ανάπτυξη και την άρση του κοινωνικού αποκλεισμού, που περιλαμβάνει: α) Μέτρα πολιτικής για την απασχόληση. Προώθηση δράσεων υποστήριξης της επιχειρηματικότητας και της αυτοαπασχόλησης για ευπαθείς ομάδες που απειλούνται με αποκλεισμό από την αγορά εργασίας (ΑΜΕΑ, μέλη μονογονεϊκών οικογενειών, νέοι, μετανάστες), μέσω του προγράμματος «Τοπικό κοινωνικό κεφάλαιο». Προώθηση της απασχόλησης ανέργων, αλλά και της δημιουργικής απασχόλησης των παιδιών, μέσω του Κέντρου Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών. Συμφιλίωση της επαγγελματικής και της οικογενειακής ζωής των γυναικών μέσω της δημιουργίας βρεφικού και νηπιακού-παιδικού σταθμού. Παροχή υπηρεσιών προώθησης στην αγορά ερ-

γασίας, αναζήτησης αναγκών εκπαίδευσης και συμβουλευτικών υπηρεσιών, σε ευπαθείς ομάδες, μέσω του τοπικού Γραφείου Κοινωνικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών, β) Μέτρα πολιτικής για την πρόληψη τον κοινωνικού αποκλεισμού. Παροχή υπηρεσιών οικονομικής, ψυχολογικής και κοινωνικής στήριξης στους ηλικιωμένους, μέσω του τοπικού ΚΑΠΗ και της Δράσης Κοινωνικής Αλληλεγγύης. Παροχή κοινωνικής, ιατρικής και ψυχολογικής βοήθειας σε ηλικιωμένους που είναι περιορισμένοι στο σπίτι τους, μέσω του προγράμματος «Βοήθεια στο σπίτι». Υλοποίηση δράσεων καλλιέργειας του ομαδικού πνεύματος, ενίσχυσης της αυτοπεποίθησης, ψυχοκοινωνικής και συμβουλευτικής υποστήριξης, σε ανέργους 45-64 ετών, μέσω του τοπικού Κέντρου Συνοδευτικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών, γ) Μέτρα πολιτικής για την πρόσβαση στους πόρους, τα αγαθά και τις υπηρεσίες, μέσω του καλά εξοπλισμένου και στελεχωμένου περιφερειακού ιατρείου, του Κέντρου Φροντίδας Ηλικιωμένων, που παρέχει υπηρεσίες προ-νοσοκομειακής και μετανοσοκομειακής φροντίδας, και μέσω της διεξαγωγής τοπικών πολιτιστικών εκδηλώσεων και της δημιουργίας δημοτικού θερινού κινηματογράφου, ο οποίος προσφέρει δυνατότητα αναψυχής στους κατοίκους με ελάχιστο κόστος. (Οικονόμου Χ., 2006, σ. 254-257)

5. Το Εθνικό Πρόγραμμα για το έτος 2010 για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού

Το έτος 2010 έχει ανακηρυχθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση ως «*Ευρωπαϊκό Έτος για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού*», σύμφωνα με Απόφαση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου. Οι γενικοί στόχοι του Έτους 2010 είναι: «Αναγνώριση δικαιωμάτων», «Κοινή ευθύνη και συμμετοχή», «Συνοχή» και «Δέσμευση και συγκεκριμένη δράση». Οι δράσεις που αποσκοπούν στην επίτευξη των στόχων αυτών μπορούν να περιλαμβάνουν (α) διοργάνωση συναντήσεων και εκδηλώσεων (β) διεξαγωγή εκστρατειών ενημέρωσης, προβολής και διαπαιδαγώγησης και (γ) διεξαγωγή ερευνών και μελετών.

Οι γενικοί στόχοι του Έτους 2010 αποτέλεσαν και τους 4 στόχους του Εθνικού Προγράμματος της Ελλάδας. Το Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας ήταν ο Εθνικός Εκτελεστικός Φορέας, αναλαμβάνοντας την επιμέλεια και τη διαχείριση της χρηματοδότησης του Έτους 2010.

Τα προηγούμενα έτη καταγράφηκαν υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης, σημειώθηκε βελτίωση στα ποσοστά απασχόλησης και μείωση στα ποσοστά ανεργίας. Εντούτοις, οι ωφέλειες των θετικών αυτών εξελίξεων δεν κατανεμήθηκαν ομοιόμορφα στο σύνολο

του πληθυσμού. Τα ακανθώδη προβλήματα της ανισοκατανομής του εισοδήματος, των σχετικά χαμηλών ποσοστών απασχόλησης και της μειωμένης αποτελεσματικότητας των κοινωνικών πολιτικών εξακολουθούν να παραμένουν και αναμένεται να εμφανισθούν εντονότερα έχοντας ως καταλύτη την πρόσφατη οικονομική κρίση. Ως αποτέλεσμα, η κοινωνική αλληλεγγύη και συνοχή δοκιμάζονται. Η ενίσχυσή τους αποκτά επείγοντα χαρακτήρα, καθώς σημαντικός αριθμός ατόμων ζει στα όρια της οικονομικής ανασφάλειας και της κοινωνικής περιθωριοποίησης.

Κύριες προκλήσεις για τη χώρα μας παραμένουν η βελτίωση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών του κοινωνικού κράτους, η επάρκεια και βιωσιμότητα των συστημάτων κοινωνικής προστασίας, η ενίσχυση της αποτελεσματικότητας των κοινωνικών δαπανών, η διαχείριση των οικονομικών αναδιαρθρώσεων, η ανάπτυξη του ανθρώπινου κεφαλαίου και η αναβάθμιση των δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού. (europa.eu/social/ajax/BlobServlet?docId)

Ειδικότερα στο πεδίο της κοινωνικής ένταξης, αναδεικνύεται μια σειρά από συγκεκριμένες προκλήσεις:

- Η πρόσβαση όλων σε αξιοπρεπή απασχόληση, ιδιαίτερα των ευάλωτων ομάδων.
- Η ποιοτική αναβάθμιση της δημόσιας εκπαίδευσης και η απρόσκοπτη πρόσβαση όλων σε ποιοτικές υπηρεσίες εκπαίδευσης/ κατάρτισης, με έμφαση στις ευάλωτες κοινωνικά ομάδες.
- Η προστασία της οικογένειας και η αντιμετώπιση της φτώχειας των παιδιών και των ηλικιωμένων.
- Η βελτίωση και πύκνωση των στοχευμένων δράσεων που απευθύνονται στα Άτομα με Αναπηρία, τους μετανάστες και ομάδες κοινωνικά ευάλωτες λόγω πολιτισμικών χαρακτηριστικών.
- Η κάλυψη των ελλειμμάτων σε στατιστικά και διοικητικά δεδομένα που αποτυπώνουν την κοινωνική κατάσταση ευάλωτων ομάδων όπως τα Άτομα με Αναπηρία και οι τσιγγάνοι. Αυτό συνδέεται άμεσα με την επίλυση του ζητήματος της ύπαρξης ενός κεντρικού μόνιμου μηχανισμού για την παρακολούθηση, αξιολόγηση και τον συντονισμό των πολιτικών.
- Η βελτίωση της διακυβέρνησης και την ουσιαστική εμπλοκή όλων των ενδιαφερομένων μερών

Στο πλαίσιο αυτό, στη συνολική Εθνική Έκθεση Στρατηγικής για την Κοινωνική Ένταξη και Κοινωνική Προστασία 2008-2010, οι τρεις στρατηγικές κατευθύνσεις που διατυπώνονται για την επόμενη περίοδο αφορούν:

- Στην ενίσχυση του συντονισμού, την υλοποίηση, την παρακολούθηση και την αξιολόγηση των πολιτικών στους τομείς του συστήματος κοινωνικής προστασίας, καθώς και της συμμετοχής των ενδιαφερομένων μερών.
- Στη διασφάλιση ενός αξιοπρεπούς κοινωνικοοικονομικού επιπέδου διαβίωσης των ευπαθών ομάδων α) μέσω της αναβάθμισης των δεξιοτήτων τους και της ένταξής τους στην αγορά εργασίας και β) μέσω της εισοδηματικής και άλλης στήριξής τους
- Στη διασφάλιση της παροχής σε όλους τους πολίτες κοινωνικών υπηρεσιών υψηλού επιπέδου, ιδίως στην παιδεία, την υγεία, την κοινωνική ασφάλιση και την πρόνοια, μέσω του εκσυγχρονισμού τους.

Ειδικότερα, στον τομέα της Κοινωνικής Ένταξης η στρατηγική της χώρας μας για το 2008-2010, όπως αποτυπώνεται στο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ένταξη 2008-2010 (ΕΣΔΕΝ 2008-2010), περιελάμβανε τέσσερις κεντρικές πολιτικές προτεραιότητες, οι οποίες αφορούσαν στην απασχόληση, την εκπαίδευση, την οικογένεια και τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, καθώς και την κοινωνική ένταξη συγκεκριμένων ομάδων, περισσότερο ευάλωτων λόγω προσωπικών ή πολιτισμικών χαρακτηριστικών:

- Προτεραιότητα 1: «Ενίσχυση της απασχόλησης και της ελκυστικότητας της εργασίας, ιδιαίτερα για τις γυναίκες, τους νέους, τους μακροχρόνια ανέργους και άλλες ομάδες σε δυσμενή θέση στην αγορά εργασίας».
- Προτεραιότητα 2: «Αντιμετώπιση της μειονεκτικής θέσης προσώπων και ομάδων όσον αφορά στην εκπαίδευση και την κατάρτιση».
- Προτεραιότητα 3: «Ενίσχυση της οικογένειας, με έμφαση στη φτώχεια των παιδιών, και στήριξη των ατόμων μεγαλύτερης ηλικίας».
- Προτεραιότητα 4: «Κοινωνική ένταξη των ΑμεΑ, των μεταναστών και ατόμων /ομάδων κοινωνικά ευάλωτων λόγω πολιτισμικών χαρακτηριστικών».

Οι Υπηρεσίες που ενεπλάκησαν στην κεντρική επιμέλεια και τη διαχείριση της χρηματοδότησης του Έτους 2010, ανήκουν στο Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, τον Εθνικό Εκτελεστικό Φορέα του Έτους 2010 και είναι:

- Διεύθυνση Κοινωνικής Προστασίας, Τμήμα «Πολιτικών Κοινωνικής Προστασίας και ΕΣΔΕΝ» και Τμήμα «Ισότητας Ευκαιριών».
- Ειδική Υπηρεσία Συντονισμού και Παρακολούθησης Δράσεων Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου

- Μονάδα Ανάλυσης και Τεκμηρίωσης

Παράλληλα, αξιοποιήθηκε στο μέτρο του δυνατού ο υφιστάμενος θεσμός της Εθνικής Επιτροπής για την Κοινωνική Προστασία, στην οποία συμμετείχαν εκπρόσωποι από Υπουργεία, Κοινωνικούς Εταίρους και, κατά περίπτωση, από μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, με σκοπό την προώθηση του κοινωνικού διαλόγου για την καταπολέμηση της φτώχειας και του Κοινωνικού Αποκλεισμού.

Όσον αφορά το εθνικό πρόγραμμα αρχικά θα πρέπει να ειπωθεί ότι προτεραιότητα δόθηκε σε δραστηριότητες οι οποίες:

- Αφορούσαν τα άτομα ηλικίας έως 18 ετών και τις οικογένειες σε κίνδυνο φτώχειας, τους εργαζόμενους με επισφαλείς θέσεις εργασίας ή και σε κίνδυνο φτώχειας, τα Άτομα με Αναπηρία, τους ηλικιωμένους, τους τσιγγάνους, τους μετανάστες, τις περιφερειακές ανισότητες και τους θύλακες ανεργίας και φτώχειας εντός των αστικών περιοχών.
- Ενέπλεξαν άμεσα και ουσιαστικά τις ομάδες-στόχο τους, κινητοποιώντας τους και αναδεικνύοντας τις θέσεις τους.
- Ως κεντρικό στοιχείο τους, συμπεριέλαβαν στον σχεδιασμό τους και στα επιδιωκόμενα αποτελέσματά τους την ευρεία δημοσιότητα
- Μεριμνήσαν ώστε όλες οι δράσεις που απευθύνονται στο ευρύ κοινό να είναι προσιτές σε όλους, ιδίως σε άτομα και ομάδες που βιώνουν τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, λαμβάνοντας υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους.
- Αξιοποίησαν και αναπτύσσουν καλές πρακτικές που έχουν ήδη αναδειχθεί στο πλαίσιο των διαδικασιών της Ανοικτής Μεθόδου Συντονισμού για την Κοινωνική Προστασία και Κοινωνική Ένταξη, σε εθνικό ή κοινοτικό επίπεδο.

Για τη διευκόλυνση της ευρύτερης δυνατής συμμετοχής οργανώσεων και φορέων από την κοινωνία των πολιτών, κοινωνικών εταίρων και την τοπική αυτοδιοίκηση:

- Δόθηκε προτεραιότητα στη χρηματοδότηση, υπό προϋποθέσεις, έργων προτεινομένων από εταιρικά σχήματα αποτελούμενα από μικρού μεγέθους (με βάση τον προϋπολογισμό τους) οργανώσεις /- φορείς
- Η κατανομή της χρηματοδότησης έγινε έτσι ώστε δόθηκε προτεραιότητα σε δράσεις στις οποίες υπήρχε συμμετοχή των ατόμων που βιώνουν τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό και όχι σε συναντήσεις και ανταλλαγή απόψεων μεταξύ ειδημόνων.

- Προωθήθηκε κατά προτεραιότητα η ισόρροπη ανάπτυξη δράσεων σε ολόκληρη την επικράτεια, ανάλογα πάντα με τις ανάγκες και τις συνθήκες που απορρέουν από τα χαρακτηριστικά των ομάδων-στόχων (europa.eu/social/ajax/BlobServlet?docId)

α. Προώθηση των στόχων του ευρωπαϊκού έτους 2010:

A) «Αναγνώριση δικαιωμάτων»: Στο πλαίσιο του στόχου αυτού το ευρωπαϊκό έτος μπορεί να περιελάμβανε:

- Διοργάνωση συναντήσεων και εκδηλώσεων σε κεντρικό και περιφερειακό επίπεδο, με τη συμμετοχή και των ατόμων σε επισφαλή κατάσταση. Οι δραστηριότητες αυτές προσέφεραν σε όλους (ΜΚΟ, σχολεία, πανεπιστήμια, ΚΕΠ, ΚΠΑ, δημόσιοι φορείς, επιχειρήσεις, Εκκλησία, πολιτικά κόμματα, κλπ.) το βήμα για διάλογο γύρω από συγκεκριμένες δράσεις, με στόχο να ενισχυθεί η ευαισθητοποίηση του κοινού, των τοπικών και περιφερειακών αρχών, αλλά και των πολιτικών, σχετικά με την κατάσταση των ατόμων που ζουν σε συνθήκες φτώχειας και την αναγνώριση από όλους του θεμελιώδους δικαιώματος των ανθρώπων αυτών να ζουν με αξιοπρέπεια και να συμμετέχουν ενεργά στην κοινωνία.
- Εκπόνηση μελετών, αξιοποίηση διαθέσιμων δεδομένων και διενέργεια στατιστικών ερευνών από κρατικούς (ΕΣΥΕ, ΙΜΕΠΟ, ΙΚΠΑ, ΠΑΕΠ, ΚΕΘΙ, κλπ.) ή μη φορείς. Στόχος η καλύτερη αποτύπωση των κοινωνικών χαρακτηριστικών ευάλωτων ομάδων πληθυσμού (πχ τσιγγάνοι, ΑΜΕΑ), περιοχών που πλήττονται από τη φτώχεια, καθώς και η ενδεχόμενη υιοθέτηση νέων κοινωνικών δεικτών.
- Αξιοποίηση από τον κρατικό μηχανισμό των αποτελεσμάτων μελετών και δημοσίου διαλόγου με στόχο τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των υφιστάμενων πολιτικών, μέσω δημιουργίας ή βελτίωσης μηχανισμών διάγνωσης και στόχευσης, καθώς και διερεύνησης της δυνατότητας διασφάλισης αξιοπρεπούς διαβίωσης για όλους π.χ. μέσω της θεσμοθέτησης κάποιας μορφής Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος.
- Διεξαγωγή εκστρατειών ενημέρωσης, κάλυψη από τα μέσα ενημέρωσης και χρηματοδότηση έργων στο πλαίσιο καθιερωμένων πολιτιστικών εκδηλώσεων με στόχο την άρση των στερεοτύπων σχετικά με το γιατί και το πώς γίνεται κανείς φτωχός και την καταπολέμηση του στιγματισμού των ανθρώπων που βρίσκονται σε κατάσταση φτώχειας και αποκλεισμού. Πρέπει να γίνει ευρέως κατανοητό ότι η φτώχεια είναι κυρίως απόρροια της οργάνωσης της κοινωνίας και πρωτίστως της

διανομής των πόρων και των κοινωνικών αγαθών (χρηματικοί πόροι, πρόσβαση στη στέγη, στην υγεία, στην παιδεία και σε άλλες οικονομικές, κοινωνικές ή πολιτιστικές υπηρεσίες).

- Συμβολή στη βελτίωση της λειτουργίας των υφιστάμενων δομών και υπηρεσιών ενδεικτικά, μέσω α) εκπαίδευσης προσωπικού (πχ ταχύρρυθμα σεμινάρια), β) κωδικοποίησης και διανομής των παρεχόμενων προς τον πολίτη δυνατοτήτων και υπηρεσιών, γ) ενεργοποίηση και ενίσχυση του θεσμού του διαμεσολαβητή (π.χ. διαπολιτισμικός διαμεσολαβητής) προκειμένου να ενισχυθεί η ενημέρωση, αλλά και να διασφαλιστεί η πρόσβαση των ανθρώπων που ζουν σε συνθήκες φτώχειας, στα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτιστικά δικαιώματα, καθώς και σε υπηρεσίες γενικού συμφέροντος και σε επαρκείς πόρους.
- Συμβολή στη βελτίωση του συντονισμού μεταξύ των υφιστάμενων προγραμμάτων και πρωτοβουλιών για την καταπολέμηση της φτώχειας έσω ενεργειών ενίσχυσης της επικοινωνίας και συνεργασίας σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο.

***B) «Αίσθημα κοινής ευθύνης και συμμετοχή»:* Στο πλαίσιο του στόχου αυτού το ευρωπαϊκό έτος περιέλαβε:**

- Ενθάρρυνση πρωτοβουλιών αλληλεγγύης διαφόρων μορφών και δράσεων ακτιβισμού για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού από την κοινωνία των πολιτών, την τοπική αυτοδιοίκηση κλπ., ώστε να δοθεί η ευκαιρία σε όλους τους πολίτες να συμβάλλουν.
- Στήριξη εθελοντικών ενεργειών με έμφαση στη συμμετοχή των ίδιων των ανθρώπων που έχουν βιώσει ή βιώνουν τη φτώχεια.
- Ενεργοποίηση ατόμων και φορέων σε τοπικό επίπεδο (Δήμοι, ΜΚΟ κλπ.) για τη σύσταση ομάδων δράσης, οι οποίες θα υλοποιήσουν ενέργειες σύμφωνα με τις ανάγκες κάθε περιοχής, αλλά και με τις προτεραιότητες και κατευθύνσεις της ΕΕ για το έτος 2010. Ομάδες δράσης συστάθηκαν και σε περιοχές όπου δεν υπάρχουν φαινόμενα φτώχειας, αλλά μπορούν να παρέχουν οριζόντια υποστήριξη ή και να υιοθετήσουν μια περιοχή με έντονα προβλήματα φτώχειας.
- Διαμόρφωση από την περιφερειακή και τοπική αυτοδιοίκηση «Περιφερειακών και Τοπικών Σχεδίων Δράσης» για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.
- Ανάδειξη εθνικών και διεθνών καλών πρακτικών π.χ. μέσω συνεργασίας με τα ΜΜΕ- με στόχο την υπέρβαση των προβλημάτων που εμποδίζουν τη συμμετοχή

των ανθρώπων στις κοινωνικές διεργασίες (π.χ. Μικροπιστώσεις, κοινωνική οικονομία).

- Ενημέρωση μέσω στοχευμένων ημερίδων, διανομής υλικού κ.λ.π., των κοινωνικών εταίρων, των εργαζομένων στα ΜΜΕ και στις ΜΚΟ, των δημοσίων υπαλλήλων, της Εκκλησίας, των πολιτικών κομμάτων, με σκοπό των εμπλουτισμό των γνώσεών τους για τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, την ενίσχυση της ικανότητάς τους να αντιμετωπίζουν θέματα σχετικά με τη φτώχεια και την ενθάρρυνσή τους να διαδραματίσουν ενεργό ρόλο στην καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.
- Αξιοποίηση της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης για τους σκοπούς του έτους. Χαρακτηριστικά αναφέρεται η συμμετοχή των επιχειρηματικών και κοινωνικών εταίρων σε δραστηριότητες με στόχο την επάνοδο ανέργων στην εργασία.
- Δημιουργία συνθηκών δημόσιου διαλόγου, καθώς και διερεύνηση της δυνατότητας δημιουργίας σταθερής δομής διαλόγου (forum) μεταξύ φορέων του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα, αξιοποιώντας την εμπειρία των συμμετοχικών μοντέλων (πχ. Ανοιχτή Μέθοδος Συντονισμού).
- Προώθηση της συνεργασίας και της ανταλλαγής καλών πρακτικών σε βαλκανικό επίπεδο. (europa.eu/social/ajax/BlobServlet?docId)

Γ) Συνοχή: Στο πλαίσιο του στόχου αυτού το ευρωπαϊκό έτος περιελάμβανε:

- Διοργάνωση εκδηλώσεων και εκστρατειών που απευθύνονται σε οργανώσεις και τομείς που δεν δραστηριοποιούνται κατά κανόνα στην καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, έτσι ώστε να γίνουν κατανοητά τα οφέλη για όλους μιας κοινωνίας χωρίς φαινόμενα φτώχειας και αποκλεισμού.
- Πρωτοβουλίες για τη διάδοση του μηνύματος ότι η εξάλειψη της παιδικής φτώχειας και η αλληλεγγύη μεταξύ των γενεών αποτελούν παρακαταθήκες για μια βιώσιμη και συνεκτική κοινωνία.
- Ευαισθητοποίηση σχετικά με διαστάσεις της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού που χρήζουν άμεσης προσοχής (άστεγοι, εργαζόμενοι φτωχοί, κλπ).
- Παρότρυνση και ενεργοποίηση των αρμόδιων φορέων στους τομείς της απασχόλησης, εκπαίδευσης, κατάρτισης και υγείας, μέσω της συμμετοχής του σε σεμινάρια αμοιβαίας μάθησης και της ενεργού εμπλοκής τους σε διάλογο.
- Υποστήριξη σε μειονεκτούσες περιφέρειες, σε περιοχές με μόνιμα διαρθρωτικά

μειονεκτήματα, σε περιοχές που έχουν πληγεί πρόσφατα από αποβιομηχάνιση ή βιομηχανική μετατροπή, πχ. μέσω της εκπόνησης πιλοτικών σχεδίων περιφερειακής και τοπικής δράσης για την κοινωνική ένταξη, από κοινωνικούς εταίρους, ΜΚΟ κλπ.

- Προβολή των κοινοτικών και εθνικών προγραμμάτων και μηχανισμών προώθησης της κοινωνικής συνοχής και της αειφόρου ανάπτυξης. (europa.eu/social/ajax/BlobServlet?docId)

Δ) Δέσμευση και συγκεκριμένη δράση: Στο πλαίσιο του στόχου αυτού το ευρωπαϊκό έτος περιελάμβανε:

- Επιβεβαίωση των δεσμεύσεων της χώρας, όπως αυτές έχουν αναληφθεί στο πλαίσιο του ΕΣΔΕΝ, του ΕΠΜ και του ΕΣΠΑ 2007-2013 και αποτυπώνονται στους αντίστοιχους στόχους.
- Προβολή τόσο των δεσμεύσεων διεθνών οργανισμών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όσο και των δεσμεύσεων της χώρας (πχ. μέσω συνεργασίας με τα ΜΜΕ, ενημέρωσης σε σχολεία κ.λ.π.), όσον αφορά την συμβολή τους στην εξάλειψη της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.
- Διάδοση του μηνύματος ότι οι πολιτικές δεσμεύσεις της χώρας είναι δεδομένες και πρέπει να οδηγήσουν σε συγκεκριμένες δράσεις, διαφοροποιημένες ανάλογα με τις ιδιαίτερες ανάγκες των ομάδων που βρίσκονται ή απειλούνται από φτώχεια και κοινωνικό αποκλεισμό. (europa.eu/social/ajax/BlobServlet?docId)

β. Αποτελέσματα των δράσεων και αντίκτυπος του εθνικού προγράμματος

Η σημαντικότητα της ενημέρωσης, ευαισθητοποίησης και συμμετοχής αναγνωρίζεται ως καθοριστικός παράγοντας για την επιτυχία των επιδιώξεων των πολιτικών κοινωνικής ένταξης. Στο πλαίσιο αυτό, από το Έτος 2010 επιδιώχθηκε να υπάρξει σημαντική συνεισφορά στα ακόλουθα.

α) Ως προς τα άτομα που βιώνουν τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό

- Να ακουστεί και να εισακουστεί η φωνή τους
- Ουσιαστική εμπλοκή σε δραστηριότητες που τους αφορούν
- Ενθάρρυνση, ενεργοποίηση και ενεργό συμμετοχή στις κοινωνικές διεργασίες
- Άμβλυση των όποιων προσκομμάτων αντιμετωπίζουν στην πρόσβασή τους

σε υπηρεσίες και αγαθά.

β) Ως προς την Πολιτεία

- Απόκτηση γνώσης και κατανόησης από τους δημόσιους λειτουργούς, που έρχονται σε άμεση επαφή με ευάλωτες ομάδες πληθυσμού, των πολυδιάστατων φαινομένων της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού
- Αναγνώριση από τους σχεδιαστές πολιτικών ότι τα ζητήματα της καταπολέμησης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη σχεδόν στο σύνολο των πολιτικών
- Βελτίωση της αποτελεσματικότητας των δράσεων κοινωνικής ένταξης
- Προσπάθεια κάλυψης των ελλειμμάτων στη διακυβέρνηση και τη διαβούλευση με τους κοινωνικούς εταίρους και την κοινωνία των πολιτών, με σκοπό την ενεργό εμπλοκή τους.
- Κάλυψη κενών στη χαρτογράφηση και καταγραφή των κοινωνικών χαρακτηριστικών ευάλωτων ομάδων, καθώς και των περιφερειακών ανισοτήτων, όσον αφορά στα ζητήματα φτώχειας και κοινωνικής ένταξης.

γ) Ως προς το ευρύτερο κοινό

- Ανάδειξη του ζητήματος του οφέλους για όλους από την επιτυχή διαχείριση των προβλημάτων φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού
- Κινητοποίηση και ευαισθητοποίηση της κοινής γνώσης, με αντίκτυπο την αυξημένη πίεση προς τους πολιτικούς ούτως ώστε τα ζητήματα κοινωνικής προστασίας και κοινωνικής ένταξης να τοποθετηθούν ψηλά και έμπρακτα στην πολιτική ατζέντα
- Αλλαγή συμπεριφορών και στάσεων, και άρση των στερεοτύπων, με σκοπό την ενεργή συμμετοχή στο πλαίσιο της κοινωνίας των πολιτών, ιδίως σε τοπικό επίπεδο
- Εποικοδομητικός δημόσιος διάλογος, με αντίκτυπο στις δημόσιες πολιτικές, όσον αφορά στην προώθηση νέων μεθόδων, βελτίωση των υφιστάμενων πρακτικών και ανάδειξη νέων πεδίων προς εστίαση.
(europa.eu/social/ajax/BlobServlet?docId)

Πυρήνας της επικοινωνιακής στρατηγικής για το Ευρωπαϊκό έτος ήταν η ανάδειξη της καταπολέμησης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού ως θέμα που δεν αφορά μόνο την Ευρωπαϊκή Ένωση ή τις κυβερνήσεις των κρατών, τοπικές ή

περιφερειακές αρχές, αρμόδια στελέχη δημοσίων ή ιδιωτικών φορέων, τα άτομα που πλήττονται από τη φτώχεια ή τους εκπροσώπους τους. Είναι θέμα που αφορά όλους μας καθώς αποτελεί προϋπόθεση κοινωνικής ευημερίας.

Κατά συνέπεια, γενικός επικοινωνιακός στόχος, ήταν να ενημερωθούν όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη και κάθε πολίτης ξεχωριστά, ώστε να ενεργοποιηθούν ως προς τις δράσεις και πρωτοβουλίες που πρέπει να αναληφθούν σε κάθε επίπεδο. (europa.eu/social/ajax/BlobServlet?docId)

Στο πίνακα που ακολουθεί απεικονίζονται σχηματικά οι ειδικοί επικοινωνιακοί στόχοι που εξυπηρετούν το γενικό στόχο και η σχέση τους με τις αντίστοιχες επικοινωνιακές στρατηγικές και άξονες δράσεις.

ΕΙΔΙΚΟΣ ΣΤΟΧΟΣ	ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ	ΑΞΟΝΕΣ ΔΡΑΣΗΣ
ΑΝΑΓΝΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 2010 ΩΣ «ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΤΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΗ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ»	Χρήση ενιαίας ταυτότητας σε κάθε επικοινωνιακή δράση	Σχεδιασμός λογοτύπου και κεντρικού μηνύματος
		Δημιουργία επιμέρους μηνυμάτων που αντιστοιχούν στους στόχους του Έτους
		Παραγωγή προδιαγραφών χρήσης επικοινωνιακής ταυτότητας για κάθε επικοινωνιακό εργαλείο που θα αξιοποιηθεί από τον ΕΕΦ ή άλλους φορείς
	Διοργάνωση επετειακών εκδηλώσεων	Αξιοποίηση επικοινωνιακών εργαλείων που θα σχεδιαστούν σε κοινοτικό επίπεδο
		Εναρκτήρια εκδήλωση, πρόγραμμα εκδηλώσεων για τη διεθνή ημέρα καταπολέμησης της φτώχειας
ΑΥΞΗΣΗ ΕΝΗΜΕΡΩΜΕΝΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ	Διευκόλυνση της πρόσβασης των πολιτών στην πληροφόρηση σχετικά με τους στόχους και τις δράσεις του Ευρωπαϊκού Έτους	Δημιουργία ηλεκτρονικού κόμβου ενημέρωσης (ιστοσελίδα στο internet)
		Διαφημιστική και ενημερωτική εκστρατεία στα ΜΜΕ
		Μαζική προώθηση ενημερωτικού υλικού
	Αξιοποίηση πολλαπλασιαστών πληροφόρησης	Ενίσχυση σχέσεων με δημοσιογράφους
Συνεργασία με την Αντιπροσωπεία της Επιτροπής στην Ελλάδα. Αξιοποίηση των δικτύων δημοσιότητας των επιχειρησιακών προγραμμάτων του ΕΣΠΑ		
Προβολή μέσω εντύπων και ιστοτόπων φορέων που ασχολούνται με την κοινωνική ένταξη		
		Συνεργασία με ΜΜΕ για την τοποθέτηση του θέματος της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στην ειδησεογραφική και

ΑΥΞΗΣΗ ΕΝΕΡΓΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΚΑΙ ΦΟΡΕΩΝ	Δημιουργία συνθηκών δημοσίου διαλόγου	ενημερωτική agenda τους
		Διοργάνωση συναντήσεων μεταξύ κοινωνικών εταίρων, επιχειρηματικών φορέων, τοπικών αρχών
	Ανάδειξη μέτρων καταπολέμησης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού	Προβολή καλών πρακτικών σε κοινοτικό και εθνικό επίπεδο
		Προβολή εθελοντικών οργανώσεων και δράσεων
		Συνεργασία με δίκτυα εταιρικής κοινωνικής ευθύνης
	Αξιοποίηση συγκεκριμένων προσώ- πων ή φορέων ως όχημα πολλαπλα- σιαστικής διάδοσης των αρχών του Ευρωπαϊκού Έτους	Χρήση «πρεσβευτών καλής θέλησης»
		Συνεργασία με αθλητικούς, καλλιτεχνικούς, επιστημονικούς φορείς
		«Εκπαίδευση» δημοσιογράφων στα θέματα φτώχειας
	Ειδικές επικοινωνιακές ενέργειες ανά ομάδα στόχο	Κατόπιν εξειδίκευσης

Στο πλαίσιο του εθνικού σχεδιασμού για την κοινωνική προστασία και την κοινωνική ενσωμάτωση, η ενίσχυση της απασχόλησης και της ελκυστικότητας της εργασίας για τις γυναίκες, η αντιμετώπιση της μειονεκτικής τους θέσης, όσον αφορά την εκπαίδευση και κατάρτιση, καθώς και η ενίσχυση της οικογένειας, συνιστούν πολιτικές προτεραιότητες καθότι μειώνουν ουσιαστικά τον κίνδυνο της φτώχειας. Η προώθηση της ισότητας ανδρών και γυναικών αποτέλεσε προτεραιότητα και για το ευρωπαϊκό Έτος, τόσο κατά τη διαβούλευση, όπου συμμετείχαν εκπρόσωποι φορέων για θέματα που αφορούν τις γυναίκες, όσο και κατά το σχεδιασμό και την υλοποίηση των δράσεων. Στη δε ομάδα έργου που συστάθηκε για την υποστήριξη της εφαρμογής του Ευρωπαϊκού Έτους, οι γυναίκες εκπροσωπούνται σε ποσοστό μεγαλύτερο του 60%.

Οι δράσεις είχαν δημόσιο, ανοιχτό και ελκυστικό χαρακτήρα για όλους ανεξαρτήτως ηλικίας, οικονομικής κατάστασης, εθνοτικής καταγωγής κ.λ.π., ενώ λήφθηκε ιδιαίτερη μέριμνα για τη δυνατότητα πρόσβασης των Ατόμων με Αναπηρία. Η προσβασιμότητα των δράσεων επιτεύχθηκε:

- Με την υλοποίηση πολλαπλών εναρκτηρίων εκδηλώσεων στο σύνολο της χώρας και με τοπικό χαρακτήρα έτσι ώστε όσο το δυνατόν περισσότεροι πολίτες να ενημερωθούν για τους στόχους και τις δράσεις του έτους.
- Με την αξιοποίηση των μέσων μαζικής επικοινωνίας και τρόπων διάδοσης / διαφήμισης, που είναι ευρείας αποδοχής και χρήσης.

- Με την υλοποίηση δράσεων ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης των φορέων και των ατόμων που έρχονται σε άμεση επαφή με τις ομάδες στόχου του έτους έτσι ώστε να επιτευχθεί η βελτίωση της προσβασιμότητας των ομάδων στόχου στις προσφερόμενες παροχές και υπηρεσίες.
- Με την ενεργοποίηση της κοινωνίας των πολιτών και των οργανώσεών τους, ώστε να συμβάλλουν, σε οποιοδήποτε βαθμό και με οποιοδήποτε τρόπο, στο να γίνει κατανοητό από όλους ότι η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι επίζημοι για την ευημερία των πολιτών. (europa.eu/social/ajax/BlobServlet?docId)

Οι δράσεις υλοποιήθηκαν από τον Εθνικό Εκτελεστικό Φορέα (ΕΕΦ) αλλά και από άλλους φορείς, σύμφωνα με τους κανόνες του εθνικού και του κοινοτικού δικαίου. Ειδικότερα, ο ΕΕΦ υλοποίησε σε μέρος των δράσεων ενημέρωσης (όπως την εναρκτήρια εκδήλωση, την εκδήλωση κλεισίματος του Ευρωπαϊκού Έτους, τη δημιουργία ενημερωτικών φυλλαδίων κ.λ.π.), καταρτίζοντας συμβάσεις προμήθειας αγαθών και παροχής υπηρεσιών. Οι υπόλοιπες δράσεις υλοποιήθηκαν από άλλους φορείς, κατόπιν δημοσίευσης Πρόσκλησης από τον ΕΕΦ για υποβολή ολοκληρωμένων σχεδίων δράσης και εν συνεχεία με την έκδοση αποφάσεων επιχορήγησης και την κατάρτιση των σχετικών συμβάσεων με τους φορείς που θα επιλεγούν. Οι λεπτομέρειες, όσον αφορά τα χαρακτηριστικά των φορέων υλοποίησης των δράσεων αλλά και τους όρους υποβολής σχεδίων δράσης, καθορίστηκαν με Κοινή Απόφαση των Υπουργών Οικονομίας και Οικονομικών και Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, η οποία καθόρισε το Σύστημα Διαχείρισης, Παρακολούθησης, Αξιολόγησης και Ελέγχου Δράσεων για το Ευρωπαϊκό Έτος για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.

Τα κριτήρια, τα οποία εξειδικεύτηκαν στο Σύστημα Διαχείρισης, περιελάμβαναν τη συνάφεια της πρότασης με τους στόχους, τις προτεραιότητες, τις προτεινόμενες δραστηριότητες και τα αναμενόμενα αποτελέσματα του Εθνικού Προγράμματος για το έτος 2010, την πληρότητα και τον ρεαλισμό της αποτίμησης του κόστους, την περιφερειακή διάσταση της δράσης, την τεκμηρίωση της επιλογής των προτεινόμενων ενεργειών, την ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου, την καινοτομία της δράσης, την προσβασιμότητα των ατόμων που πλήττονται από τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, τη διαδικασία παρακολούθησης, αξιολόγησης και διάδοσης της ενέργειας καθώς και τα προσδοκώμενα αποτελέσματα.

Η αξιολόγηση των προτάσεων έγινε από Επιτροπή Αξιολόγησης, η οποία δι-

ατύπωσε την απαραίτητη εισήγηση, την οποία υπέβαλε στην Υπουργό Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, προκειμένου να εκδοθούν οι αποφάσεις επιχορήγησης και στη συνέχεια να υπογραφούν οι σχετικές συμβάσεις.

Σύμφωνα με το εθνικό θεσμικό πλαίσιο και ειδικότερα σύμφωνα με τον Ν. 2362/1995, η προμήθεια αγαθών, η παροχή υπηρεσιών και η εκτέλεση έργων συνολικού ποσού: έως 15.000 € συμπεριλαμβανομένου Φ.Π.Α. έγινε με απευθείας ανάθεση, έως 45.000 € συμπεριλαμβανομένου Φ.Π.Α. έγινε με συνοπτική διαδικασία με τη διενέργεια πρόχειρου διαγωνισμού, ενώ για ποσά άνω των 45.000 € συμπεριλαμβανομένου Φ.Π.Α. και έως τα κατώτατα όρια που τέθηκαν από το Π.Δ. 60/2007, απαιτήθηκε η διενέργεια τακτικού διαγωνισμού.

Η Κοινή Υπουργική Απόφαση που όρισε το Σύστημα Διαχείρισης, Παρακολούθησης, Αξιολόγησης και Ελέγχου Δράσεων εκδόθηκε στα μέσα του 2009, ενώ το φθινόπωρο του ίδιου έτους δημοσιεύθηκε η Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος προς τους φορείς που επιθυμούσαν να υλοποιήσουν ολοκληρωμένα σχέδια δράσης, ώστε μέχρι το τέλος του 2009 να έχουν επιλεγεί οι κατάλληλοι φορείς. Η κατάρτιση των συμβάσεων έγινε στις αρχές του 2010, προκειμένου οι σχετικές δαπάνες να είναι επιλέξιμες.

Τέλος ο συνολικός προϋπολογισμός του έργου ανήλθε στις 614.658 €, εκ των οποίων το 50% καλύφθηκε από εθνικούς πόρους και το 50% με συγχρηματοδότηση από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (europa.eu/social/ajax/BlobServlet?docId)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΕΡΕΥΝΑ ΕΣΥΕ-ΕΚΚΕ ΓΙΑ ΠΑΙΔΙΑ ΠΟΥ ΖΟΥΝ ΣΕ ΦΤΩΧΑ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1. Εισαγωγή

Πρόσφατα έχει διατυπωθεί η άποψη ότι κατά τα τελευταία χρόνια τα κράτη μέλη της ΕΕ αναγνωρίζουν όλο και περισσότερο το πρόβλημα των παιδιών που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά, γιατί-μεταξύ άλλων:

- α) τα παιδιά αποτελούν ένα μεγάλο τμήμα του πληθυσμού κατά κανόνα χωρίς εκπροσώπηση και επίπτωση στις αποφάσεις που τα αφορούν,
- β) η παιδική φτώχεια αυξάνεται στα πλούσια κράτη, και
- γ) κατανοούνται πλέον οι σοβαρές επιπτώσεις της φτώχειας στο σήμερα και το μέλλον των παιδιών αλλά και των χωρών.

Σχετική έρευνα στη Μ. Βρετανία έχει καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων και επομένως η επαγγελματική τους υπόσταση καθώς και η κατοχή ιδιόκτητης κατοικίας αποτελούν τους κυριότερους παράγοντες που συμβάλουν στη διαγενεακή μεταβίβαση της φτώχειας.

Επιπλέον θα πρέπει να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι έρευνες δείχνουν ότι οι επιπτώσεις της φτώχειας στα παιδιά και κυρίως στα παιδιά που ζουν σε οικογένειες που λαμβάνουν επιδόματα κοινωνικής πρόνοιας, αφορούν σε συναισθηματικά προβλήματα και προβλήματα συμπεριφοράς, στις χαμηλές επιδόσεις στο σχολείο και σε προβλήματα υγείας.

Στην πραγματικότητα «η παιδική φτώχεια παραμένει ένα σημαντικό πρόβλημα στην πλειοψηφία των κρατών μελών της ΕΕ γιατί οι κυβερνήσεις δεν θέτουν τα παιδιά στο επίκεντρο των πολιτικών τους. Δεν υπάρχουν αρκετοί πόροι ή αποτελεσματικοί τρόποι για τη διερεύνηση του θέματος και αυτό σημαίνει ότι αυτά τα παιδιά δεν είναι εμφανή».

Η μόνη ίσως εξαίρεση είναι η Μ. Βρετανία, η οποία το 2008 έθεσε ως μακροχρόνιο στόχο την εξάλειψη της παιδικής φτώχειας σε διάστημα μίας γενεάς και ως μεσοπρόθεσμο στόχο τη μείωσή της κατά ένα τέταρτο μέχρι το 2014. Οι κύριοι λόγοι που οδήγησαν την κυβέρνηση στο να στρέψει το ενδιαφέρον της κοινωνικής πολιτικής

στην καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας ήταν το γεγονός ότι η χώρα αυτή αντιμετώπιζε «ένα αυξανόμενο πρόβλημα παιδικής φτώχειας, το οποίο είναι ένα από τα σημαντικότερα ανάμεσα στις εκβιομηχανισμένες χώρες. Αυτό το πρόβλημα συνδέεται στενά με τα υψηλά επίπεδα μη απασχόλησης στις οικογένειες με παιδιά».

Οι πολιτικές που εφαρμόζει η κυβέρνηση για την επίτευξη των στόχων είναι η υιοθέτηση αναδιανεμητικών πολιτικών φόρων/ επιδομάτων, ενεργητικών πολιτικών στο χώρο της αγοράς εργασίας και η παροχή συνοδευτικών υποστηρικτικών υπηρεσιών για την απελευθέρωση των μελών του νοικοκυριού που είχαν την ευθύνη για τη φροντίδα των εξαρτημένων μελών του. Σχετικές μελέτες που ασχολούνται με την αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων για τη μείωση της παιδικής φτώχειας έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι πράγματι η παιδική φτώχεια μειώνεται στη Μ. Βρετανία κυρίως μέσω της προώθησης στην απασχόληση των υπευθύνων των φτωχών νοικοκυριών με παιδιά. Εκτιμάται ότι η συμβολή των επιδομάτων καθώς και της έμμεσης φορολογίας είχαν μικρή επίπτωση στη μείωση της παιδικής φτώχειας αλλά συστήνεται μεγαλύτερη αναδιανομή κατ' έτος με στόχο τη διατήρηση της προόδου που ήδη έχει επιτευχθεί.

Σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι να διερευνήσει τα χαρακτηριστικά τόσο των νοικοκυριών με παιδιά που ζουν σε συνθήκες οικονομικής φτώχειας όσο και των ίδιων των παιδιών, έτσι ώστε να συμβάλλει στην αναγνώριση της έκτασης του προβλήματος της παιδικής φτώχειας στη χώρα μας καθώς και στην προσέγγιση των αιτιών που δημιουργούν το πρόβλημα. Το κεφάλαιο δεν καταλήγει σε προτάσεις πολιτικής γιατί ακόμη οι γνώσεις μας γύρω από τα αίτια που δημιουργούν και διατηρούν το πρόβλημα της παιδικής φτώχειας στη χώρα μας είναι περιορισμένες, αλλά η διεθνής εμπειρία δείχνει ότι αυτό το πρόβλημα μπορεί να επιλυθεί αρκεί να είναι γνωστές οι διαστάσεις του και οι αλληλεξαρτήσεις με τη γενική φτώχεια, καθώς και να υπάρξει μακροχρόνια κοινωνική δέσμευση για τη δίκαιη κατανομή του κόστους των σχετικών παρεμβάσεων υπέρ των φτωχών παιδιών. (ΕΚΚΕ: Μπούζας Νίκος, 2008, σ. 99-100)

2. Μεθοδολογική προσέγγιση

Η έννοια της παιδικής φτώχειας δεν διαφέρει από την έννοια της γενικής φτώχειας του πληθυσμού, η οποία προσδιορίζει ότι η φτώχεια είναι σχετική και πολυδιάστατη. Με άλλα λόγια, ένας πλήρης ορισμός της παιδικής φτώχειας θα απαιτούσε εκτός από τη μελέτη των εισοδημάτων των παιδιών και άλλων διαστάσεων όπως το εκπαιδευτικό επίπεδο, την υγεία, τις συνθήκες κατοικίας και περιβάλλοντος, κλπ. Στην πραγματικότητα τέτοιου είδους έρευνες επικεντρωμένες στα παιδιά δεν έχουν διεξαχθεί

στη χώρα μας και επομένως δεν είναι δυνατή η εκτίμηση της φτώχειας ανάμεσα στα παιδιά. Για τις ανάγκες αυτού του άρθρου ως παιδική φτώχεια ορίζεται ο αριθμός ή το ποσοστό των ατόμων ηλικίας μέχρι 18 ετών που ζουν σε οικογένειες / νοικοκυριά που διαβιούν με εισόδημα κάτω από ή ίσο με το όριο φτώχειας που τίθεται στο 60% του διάμεσου ισοδύναμου εισοδήματος της χώρας, για κάθε κατηγορία νοικοκυριού.

Η εκτίμηση της έκτασης της παιδικής φτώχειας βασίζεται στα στοιχεία της «ΕΡΕΥΝΑΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΘΗΚΩΝ ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ ΤΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ – EU-SILC 2008», η οποία δεν είναι επικεντρωμένη στα παιδιά αλλά στα νοικοκυριά με αποτέλεσμα να μπορεί να υπολογισθεί ο αριθμός και τα χαρακτηριστικά των παιδιών που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά ως προσέγγιση της έκτασης της παιδικής φτώχειας.

Η προσέγγιση της παιδικής φτώχειας μέσω της υιοθέτησης του ως άνω λειτουργικού ορισμού συνοδεύεται από δύο τουλάχιστον μειονεκτήματα. Πρώτον, ενδέχεται ορισμένα παιδιά που διαβιούν σε φτωχά νοικοκυριά να διαθέτουν υψηλά ίδια εισοδήματα και να μην είναι φτωχά, ενώ αντίστροφα ορισμένα παιδιά που διαβιούν σε μη φτωχά νοικοκυριά να στερούνται επαρκών πόρων και στην πραγματικότητα να είναι φτωχά. Δεύτερον, ο ορισμός αυτός στηρίζεται στην υπόθεση της ισοκατανομής του εισοδήματος του νοικοκυριού ανάμεσα στα μέλη του και ανάμεσα σε αγόρια και κορίτσια, πράγμα που μάλλον δεν ισχύει στην πραγματικότητα.

Συνοπτικά, αναγνωρίζεται ο πολυδιάστατος χαρακτήρας του φαινομένου της παιδικής φτώχειας, αλλά λόγω έλλειψης εξειδικευμένων ερευνών/στατιστικών στοιχείων και δεικτών που δείχνουν-μετρούν την ευημερία των παιδιών το φαινόμενο προσεγγίζεται μονοδιάστατα ως αποτέλεσμα του ύψους του εισοδήματος του νοικοκυριού όπου ζουν τα παιδιά. (ΕΚΚΕ: Μπούζας Νίκος, 2008, σ. 101)

3. Ανάλυση στοιχείων

3.1. Χαρακτηριστικά των νοικοκυριών και των υπευθύνων των νοικοκυριών

Είναι γνωστό ότι όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των παιδιών σε ένα νοικοκυριό τόσο μεγαλύτερη η πιθανότητα αυτό το νοικοκυριό να καταγράφεται στη χορεία των φτωχών νοικοκυριών. Με άλλα λόγια, το μέγεθος και κυρίως η σύνθεση του νοικοκυριού συνδέονται άμεσα με το φαινόμενο της εισοδηματικής φτώχειας δεδομένου ότι η αύξηση του μεγέθους του νοικοκυριού με τη γέννηση περισσότερων παιδιών συνήθως δεν συνοδεύεται με ανάλογη αύξηση των εισοδημάτων του νοικοκυριού με αποτέλεσμα να διευρύνεται το χάσμα ανάμεσα στις ανάγκες του νοικοκυριού και των διαθέσιμων πόρων.

Για του λόγου το αληθές από τα στοιχεία του Πίνακα 1 όπου παρουσιάζεται ο αριθμός των παιδιών και τα ποσοστά εισοδηματικής φτώχειας των νοικοκυριών προκύπτει η θετική τους συσχέτιση. Εκείνο που αξίζει να σημειωθεί είναι το εύρημα ότι το ποσοστό φτώχειας αυξάνεται αλματωδώς από τα δύο στα τρία παιδιά και από τα τέσσερα στα πέντε. Αυτή η «εκθετική» αύξηση των ποσοστών φτώχειας ίσως εξηγεί εν μέρει το δημογραφικό πρόβλημα της χώρας με την έννοια ότι οι άνθρωποι αποφεύγουν να κάνουν πολλά παιδιά λόγω του υψηλού κόστους ανατροφής τους, ενώ από την άλλη μεριά τα υψηλά ποσοστά φτώχειας των νοικοκυριών με πολλά παιδιά (πάνω από τρία) σηματοδοτούν τους στόχους της πολιτικής για την καταπολέμηση της έντασης της παιδικής φτώχειας. Στο βαθμό που η καταπολέμηση της έκτασης της παιδικής φτώχειας είναι το ζητούμενο της πολιτικής τότε θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι τα νοικοκυριά με λίγα παιδιά αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία των φτωχών νοικοκυριών με παιδιά. (ΕΚΚΕ: Μπούζας Νίκος, 2008, σ. 101-102)

Πίνακας 1

Υπεύθυνοι φτωχών νοικοκυριών κατά ηλικιακές ομάδες και κύρια δραστηριότητα 2008

Ηλικιακές ομάδες	Εργαζόμενος/η	Ανεργος/η	Συνταξιούχος	Μη οικονομικά ενεργός/η	Σύνολο	Ποσοστά φτώχειας κατά ηλικιακές ομάδες
12-17	0	0	0	772	772	30,2
18-24	1656	408	0	0	2064	39,8
25-34	34110	2012	0	2383	38505	17,5
35-44	84318	6217	1056	3355	94946	19,4
45-64	71388	3502	6695	6142	87727	21,8
65+	1831	0	14422	361	16614	43,1
Σύνολο	193303	12139	22173	13013	240628	20,8
Ποσοστό φτώχειας κατά κύρια δραστηριότητα	19,2	39	30,8	28	20,8	

Πηγή: ΕΣΥΕ-ΕΚΚΕ «Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών» 2008

Πίνακας 2

Αριθμός παιδιών στο νοικοκυριό και ποσοστό φτώχειας, 2008

Αριθμός παιδιών	Περιπτώσεις	%	Ποσοστό φτώχειας
1	108483	44,32	19,44
2	83975	34,3	18,55
3	35607	14,55	33,45
4	11225	4,58	33,17
5	1728	0,75	73,28
6	2761	1,12	73,55
7	978	0,4	100
ΣΥΝΟΛΟ	244757	100	

Πηγή: ΕΣΥΕ-ΕΚΚΕ «Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών» 2008

Διερευνώντας ορισμένα δημογραφικά και εργασιακά χαρακτηριστικά των υπευθύνων των φτωχών νοικοκυριών με παιδιά προκύπτει (Πίνακας 2) ότι:

α) τα παιδιά που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά που ο υπεύθυνος είναι είτε μέχρι 24 ετών ή άνω των 65 ετών εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά φτώχειας έναντι των παιδιών που ζουν σε νοικοκυριά που ο υπεύθυνος έχει ηλικία από 25 μέχρι 64 ετών.

β) τα παιδιά που ζουν σε νοικοκυριά όπου ο υπεύθυνος είναι εργαζόμενος αντιμετωπίζουν χαμηλότερα ποσοστά φτώχειας έναντι των παιδιών που ζουν σε νοικοκυριά όπου ο υπεύθυνος είναι άνεργος, ή συνταξιούχος ή τέλος είναι εκτός εργατικού δυναμικού. Είναι εμφανές ότι ο κίνδυνος φτώχειας για τα παιδιά καθορίζεται από την κατάσταση των νοικοκυριών στα οποία ζουν.

Από τα στοιχεία του ίδιου πίνακα φαίνεται ότι οι πλέον επιβαρυντικοί παράγοντες που συμβάλουν στη εμφάνιση και διατήρηση του φαινομένου της παιδικής φτώχειας είναι κατά φθίνουσα σειρά:

- η ηλικία του υπεύθυνου του νοικοκυριού άνω των 65 ετών,
- η ηλικία του υπεύθυνου του νοικοκυριού μεταξύ 18 και 24 ετών
- η ανεργία του υπεύθυνου,
- η ηλικία του υπεύθυνου από 12-17 ετών,
- η συνταξιοδότηση και τέλος,
- η συμμετοχή στον οικονομικά μη ενεργό πληθυσμό.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να επισημανθεί ότι δεν είναι τα ίδια τα χαρακτηριστικά των υπευθύνων των νοικοκυριών που ευθύνονται για την παιδική φτώχεια

αλλά η αδυναμία αυτών των υπευθύνων να αποκτήσουν επαρκές εισόδημα τόσο από την αγορά εργασίας όσο και από τις κρατικές μεταβιβαστικές πληρωμές³ έτσι ώστε να αποτραπεί η πιθανότητα το νοικοκυριό τους και κατά συνέπεια τα παιδιά τους να ζουν σε συνθήκες οικονομικής φτώχειας. Προφανώς οι υπεύθυνοι νεαρής ηλικίας ακόμη και όταν εργάζονται αποκτούν περιορισμένα εισοδήματα που δεν επαρκούν να καλύψουν τις ανάγκες του νοικοκυριού ενώ κάτι παρόμοιο συμβαίνει στην περίπτωση των συνταξιούχων και των ανέργων των οποίων τα εισοδήματα είναι σαφώς μικρότερα από την περίοδο που ήταν εργαζόμενοι, είτε λόγω των χαμηλών συντάξεων είτε λόγω των χαμηλών και μικρής διάρκειας επιδομάτων ανεργίας. (ΕΚΚΕ: Μπούζας Νίκος, 2008, σ. 102-103)

Ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνει στην περίπτωση των υπευθύνων που εργάζονται αλλά δεν καταφέρνουν να εξασφαλίσουν στα παιδιά τους συνθήκες μη οικονομικής φτώχειας. Πρόκειται για την κατηγορία των εργαζομένων φτωχών που αν και παρουσιάζουν μικρότερα ποσοστά παιδικής φτώχειας έναντι των άλλων κατηγοριών στην πραγματικότητα αντιπροσωπεύουν ένα μεγάλο τμήμα του συνόλου των υπευθύνων με παιδιά που βρίσκονται σε κατάσταση οικονομικής φτώχειας. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 2, στους εκατό υπεύθυνους με παιδιά που είναι φτωχοί οι ογδόντα είναι εργαζόμενοι, οι πέντε είναι άνεργοι, οι εννέα συνταξιούχοι και τέλος, οι υπόλοιποι έξι βρίσκονται στο μη οικονομικά ενεργό τμήμα του πληθυσμού.

3.2. Χαρακτηριστικά των παιδιών

Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα 3, ο συνολικός αριθμός των παιδιών μέχρι 18 ετών που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά ανέρχεται σε 460 περίπου χιλιάδες, τα οποία αντιπροσωπεύουν το 23,5% του συνόλου των παιδιών.

Πίνακας 3

Παιδιά που ζουν σε φτωχά / μη – φτωχά νοικοκυριά κατά ηλικιακές ομάδες

Ηλικιακές ομάδες	Φτωχά νοικοκυριά		Μη-φτωχά νοικοκυριά		Σύνολο παιδιών		Ποσοστά παιδικής φτώχειας
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%	
0-5	117919	25,6	506174	33,8	624093	31,9	18,9
6-11	160655	34,9	482520	32,2	643,175	32,8	25
12-17	181632	39,5	510334	34	691966	35,3	26,3
ΣΥΝΟΛΟ	460202	100	1499028	100	1959234	100	23,5

Πηγή: ΕΣΥΕ-ΕΚΚΕ «Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών» 2008

³ Είναι χαρακτηριστικό ότι μόλις το 3,25% των φτωχών νοικοκυριών και το 2,70% των μη φτωχών νοικοκυριών δήλωσαν ότι ελάμβαναν κοινωνική βοήθεια από το κράτος κατά το 2008. Ακόμη, μελέτη γύρω από την παιδική φτώχεια και την υποστήριξη της οικογένειας στη Νότια Ευρώπη έχει καταλήξει στο συμπέρασμα ότι στην Ελλάδα –όπως και σε άλλες χώρες– πολλές φτωχές οικογένειες δεν λαμβάνουν επιδόματα και τα επιδόματα που δίνονται είναι πολύ μικρά.

Με άλλα λόγια, στα δέκα παιδιά ηλικίας μέχρι 18 ετών τα 2,3 περίπου είναι παιδιά που ζουν σε συνθήκες οικονομικής φτώχειας. Επιπλέον, θα πρέπει να επισημανθεί ότι διαχρονικά το ποσοστό των παιδιών που ζουν σε νοικοκυριά που αντιμετωπίζουν συνθήκες οικονομικής φτώχειας στη χώρα μας παρουσιάζει αυξητικές τάσεις δεδομένου ότι το 1995 ήταν 19%, το 2000 ανήλθε στο 21% και το 2003 όπως ήδη έχει σημειωθεί είναι ακόμη υψηλότερο και φτάνει στο 23,5%.

Το μέγεθος της παιδικής φτώχειας υπερβαίνει πλέον το ποσοστό φτώχειας του γενικού πληθυσμού το οποίο ανέρχεται στο 21,1% με βάση τα ίδια στοιχεία και για την ίδια χρονική περίοδο. Η παραπάνω διαπίστωση σηματοδοτεί μια αλλαγή στο πρότυπο της παιδικής φτώχειας στην Ελλάδα προς την κατεύθυνση του προτύπου των υπολοίπων κρατών μελών όπου διαχρονικά το εύρος της παιδικής φτώχειας υπερβαίνει το αντίστοιχο του γενικού πληθυσμού. Η εξέλιξη αυτή χρήζει περαιτέρω διερεύνησης και κυρίως χρήζει διερεύνησης η δυναμική του φαινομένου για να απαντηθεί το ερώτημα εάν η μεταβολή του προτύπου της παιδικής φτώχειας στη χώρα μας συνδέεται με αλλαγές στους παράγοντες που δημιουργούν το φαινόμενο ή είναι απλώς το αποτέλεσμα της αυξητικής επίδρασής τους. Οι πλέον σημαντικοί παράγοντες που συμβάλουν στην εμφάνιση ή και διατήρηση του φαινομένου της παιδικής φτώχειας συνδέονται με το μέγεθος, τη σύνθεση, την οικονομική και εργασιακή κατάσταση των μελών του νοικοκυριού ή της οικογένειας και αφορούν κυρίως:

- τα μονογονεϊκά νοικοκυριά,
- τις μεγάλες οικογένειες (περισσότερα από τρία παιδιά),
- τους νεαρούς γονείς,
- τους μετανάστες (κυρίως από μη Ευρωπαϊκές χώρες) και άτομα από εθνικές και φυλετικές μειονότητες),
- τους άνεργους ή υποαπασχολούμενους γονείς,
- τις οικογένειες με μέλος που είναι ανάπηρο ή πάσχει από χρόνια ασθένεια,
- τα ηλικιωμένα άτομα. (ΕΚΚΕ: Μπούζας Νίκος, 2008, σ. 103-104)

Πίνακας 4

Διαρροή από την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση των παιδιών μέχρι 16 ετών

Ηλικιακές ομάδες	Στο Δημοτικό		Από το Δημοτικό στο Γυμνάσιο		Στο Γυμνάσιο		Σύνολο		Ολικό Σύνολο	
	Φτωχά	Μη φτωχά	Φτωχά	Μη φτωχά	Φτωχά	Μη φτωχά	Φτωχά	Μη φτωχά	Φτωχά	Μη φτωχά
6-11	1804	0	0	0	0	0	1804	0	158016	485158
12-16	0	0	1761	599	833	673	2594	1272	109602	323878
ΣΥΝΟΛΟ	1804	0	1761	599	833	673	4398	1272	267618	809036

Πηγή: ΕΣΥΕ-ΕΚΚΕ «Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών» 2008

Πίνακας 5

Ποσοστιαία διαρροή από την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση των παιδιών μέχρι 16 ετών των φτωχών/ μη-φτωχών νοικοκυριών κατά ηλικιακές ομάδες,

Ηλικιακές ομάδες	Στο Δημοτικό		Από το Δημοτικό στο Γυμνάσιο		Στο Γυμνάσιο		Σύνολο	
	Φτωχά	Μη φτωχά	Φτωχά	Μη φτωχά	Φτωχά	Μη φτωχά	Φτωχά	Μη φτωχά
6-11	1,14	0	0	0	0	0	1,14	0
12-16	0	0	1,61	0,18	0,76	0,21	2,36	0,39
ΣΥΝΟΛΟ	0,67	0	0,66	0,07	0,31	0,08	1,64	0,15

Πηγή: ΕΣΥΕ-ΕΚΚΕ «Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών» 2008

Διερευνώντας ορισμένα από τα χαρακτηριστικά των ίδιων των παιδιών που ζουν σε φτωχά και μη φτωχά νοικοκυριά, όπως η διαρροή από την υποχρεωτική εκπαίδευση για τα παιδιά μέχρι 16 ετών (Πίνακες 4 και 5) και την κύρια δραστηριότητα για τα παιδιά ηλικίας 12-17 ετών (Πίνακας 6) προκύπτει ότι:

1) Η διαρροή από την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση δεν είναι πρόνομο των παιδιών που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά αλλά συμβαίνει και σε παιδιά που ζουν σε μη φτωχά νοικοκυριά. Σύμφωνα με τα στοιχεία το 2003 καταγράφηκαν 5.670 παιδιά μέχρι 17 ετών ή το 0,52% του συνόλου των παιδιών που είχαν διακόψει τη φοίτησή τους στην εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση.

2) Φυσικά το φαινόμενο είναι περισσότερο έντονο στα παιδιά που προέρχονται από τα φτωχά νοικοκυριά. Το ποσοστό διαρροής για αυτά τα παιδιά ανέρχεται στο 1,64% ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τα παιδιά που ζουν σε μη φτωχά νοικοκυριά είναι μόλις 0,15%. Με άλλα λόγια, η πιθανότητα ένα παιδί που προέρχεται από φτωχό νοικοκυριό να διακόψει την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση είναι δέκα φορές μεγαλύτερη.

τερη από την αντίστοιχη πιθανότητα των παιδιών που ζουν σε μη-φτωχά νοικοκυριά.

3) Ταυτόχρονα παρατηρείται μία ουσιώδης διαφορά στο πρότυπο εγκατάλειψης του σχολείου και αφορά στο γεγονός ότι τα παιδιά που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά εγκαταλείπουν τις σπουδές τους σε όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης που απαρτίζουν την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση αλλά κυρίως στο δημοτικό και κατά τη μετάβαση από το δημοτικό στο γυμνάσιο, αντίθετα τα παιδιά που προέρχονται από μη φτωχά νοικοκυριά δεν παρουσιάζουν διακοπή στη φοίτησή τους στο δημοτικό σχολείο, αλλά κατά τη μετάβαση από το δημοτικό στο γυμνάσιο και κατά τη διάρκεια των σπουδών στο γυμνάσιο όπου και παρατηρούνται τα υψηλότερα ποσοστά διαρροής για αυτά τα παιδιά.

4) Συνοψίζοντας θα λέγαμε ότι η διακοπή των σπουδών στην εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση συμβαίνει στα παιδιά ανεξάρτητα από το οικονομικό επίπεδο του νοικοκυριού στο οποίο ζουν, αλλά παρουσιάζει αυξημένη ένταση και εκδηλώνεται στα πρώτα στάδια φοίτησης για τα παιδιά που προέρχονται από νοικοκυριά που στερούνται επαρκών υλικών πόρων. Σε όρους πολιτικής, οι διαπιστούμενες διαφοροποιήσεις στο πρότυπο εγκατάλειψης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης ανάμεσα στα παιδιά που προέρχονται από φτωχά και μη-φτωχά νοικοκυριά, υπονοεί ότι ο θεσμικός αποκλεισμός των φτωχών παιδιών από το σχολείο απαιτεί το σχεδιασμό ειδικών μέτρων για τη συμπλήρωση των εκπαιδευτικών κενών και την απόκτηση απολυτηρίου γυμνασίου που απαιτείται για τη συνέχιση των σπουδών. Για παράδειγμα είναι πολύ πιο εύκολο και εφικτό για ένα παιδί που εγκατέλειψε το σχολείο στο γυμνάσιο να αποκτήσει το απολυτήριο γυμνασίου από ότι για ένα παιδί που εγκατέλειψε τις σπουδές του στο δημοτικό σχολείο.

Οι μελετητές του φαινομένου της διαρροής των μαθητών από την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι: μια από τις κύριες αιτίες είναι η εμπλοκή των διαρρευσάντων με την αγορά εργασίας προς απόκτηση εισοδήματος είτε για τη συμπλήρωση του εισοδήματος του νοικοκυριού του οποίου είναι μέλη, είτε γιατί ορισμένα από αυτά τα νεαρά άτομα έχουν δημιουργήσει δικές τους οικογένειες και προσπαθούν να αντεπεξέλθουν στις υποχρεώσεις. Πάντως, ανεξαρτήτως του λόγου εγκατάλειψης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης οι συνέπειες για την επαγγελματική εξέλιξη και την ικανότητα απόκτησης εισοδήματος μέσω της εργασίας είναι σοβαρές και μακροχρόνιες, ενώ ενδέχεται να διαρκέσουν σε ολόκληρη τη ζωή αυτού του ατόμου εάν δεν βελτιώσει τα χαμηλά εκπαιδευτικά εφόδια που διαθέτει και κατά συνέπεια τις επαγγελματικές του δεξιότητες. Τα συμπεράσματα σχετικής έρευνας δείχνουν ότι «οι 7 νέοι (που έχουν διαρρεύσει από την υποχρεωτική εκπαίδευση) στους 10 εργά-

σθηκαν μετά την εγκατάλειψη του Γυμνασίου κυρίως σε βοηθητικές εργασίες σε επαγγέλματα: Δομικά, αγροκτηνοτροφικά, αυτοκινήτου, και υπηρεσιών. Σε μεγαλύτερη συχνότητα εμφανίζονται κατά σειρά τα επαγγέλματα: του γεωργού, του πωλητή-μικροπωλητή, του σερβιτόρου, του ξυλουργού, του χτίστη, του μηχανικού αυτοκινήτων, του κτηνοτρόφου, του φανοποιού και της κομμώτριας». (ΕΚΚΕ: Μπούζας Νίκος, 2008, σ. 104-106)

Είναι φανερό ότι η απασχόληση των νέων που έχουν διαρρεύσει από την υποχρεωτική εκπαίδευση περιορίζεται σε κλάδους, οικονομικές δραστηριότητες και επαγγέλματα που δεν απαιτούν την κατοχή πιστοποιημένων δεξιοτήτων και όπου τα εισοδήματα και οι προοπτικές επαγγελματικής ανέλιξης είναι χαμηλά.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 6 όπου παρουσιάζεται τόσο η εμπλοκή των παιδιών 12-17 ετών στην αγορά εργασίας, όσο και η συμμετοχή στο μη οικονομικά ενεργό πληθυσμό ανάλογα με το νοικοκυριό που ζουν, προκύπτει ότι:

α) ανεξαρτήτως της οικονομικής υπόστασης του νοικοκυριού ένα τμήμα των παιδιών προσφεύγει στην αγορά εργασίας όπου είτε εργάζονται είτε βρίσκονται στο χώρο των ανέργων.

β) η έλλειψη επαρκών πόρων για τα φτωχά νοικοκυριά φαίνεται να συνδέεται με αναλογικά υψηλότερη συμμετοχή των παιδιών που ζουν σε αυτά τα νοικοκυριά στην αγορά εργασίας σε σύγκριση με τα παιδιά που ζουν στα μη-φτωχά νοικοκυριά. Το 8,5% των παιδιών που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά εμπλέκονται στην αγορά εργασίας, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των παιδιών που ζουν σε μη-φτωχά νοικοκυριά ανέρχεται στο 3,9%.

γ) ο τρόπος με τον οποίο ενσωματώνονται τα παιδιά στην αγορά εργασίας παρουσιάζει κάποιες διαφοροποιήσεις, οι οποίες αφορούν στο ότι τα παιδιά που προέρχονται από τα φτωχά νοικοκυριά εμφανίζουν αναλογικά υψηλότερα ποσοστά απασχόλησης σε σύγκριση με τα παιδιά που προέρχονται από τα μη-φτωχά νοικοκυριά. Αντίθετα, τα παιδιά που πού προέρχονται από τα μη-φτωχά νοικοκυριά εμφανίζουν αναλογικά υψηλότερα ποσοστά ανεργίας (1,7% έναντι 1,5% για τα παιδιά που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά). (ΕΚΚΕ: Μπούζας Νίκος, 2008, σ. 106-107)

Πίνακας 6

Κύρια δραστηριότητα των παιδιών 12-17 ετών που ζουν σε φτωχά και μη φτωχά νοικοκυριά

	Εργασία	Ανεργία	Μη οικ. Ενεργός πληθυσμός	Σύνολο
Φτωχά	12689	2688	165481	180858
	7	1,5	91,5	100
Μη Φτωχά	11227	8438	491443	511108
	2,2	1,7	96,1	100
Σύνολο	23916	11126	656924	691966
	3,5	1,6	94,9	100

Πηγή: ΕΣΥΕ-ΕΚΚΕ «Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών» 2008

Από μια πρώτη εκτίμηση των παραπάνω ευρημάτων φαίνεται ότι η φτώχεια των νοικοκυριών «σπρώχνει» ένα τμήμα των παιδιών προς την αγορά εργασίας και μάλιστα στην απασχόληση προς απόκτηση εισοδήματος. Η επάρκεια πόρων στο νοικοκυριό, αν και δεν αποτρέπει όλα τα παιδιά από την πρόωρη εμπλοκή τους στην αγορά εργασίας, όμως ο αριθμός αυτών των παιδιών είναι αναλογικά μικρότερος από τον αντίστοιχο αριθμό των φτωχών παιδιών ενώ ταυτόχρονα τα παιδιά των μη-φτωχών νοικοκυριών οδηγούνται κυρίως στο χώρο των ανέργων ίσως γιατί η άμεση απόκτηση εισοδήματος δεν είναι πρώτης προτεραιότητας ζήτημα για αυτά τα παιδιά και προσδοκούν στην εύρεση καλύτερης εργασίας.

Πάντως η εμπλοκή των παιδιών στην αγορά εργασίας και ιδιαίτερα στην απασχόληση ενδέχεται σε ορισμένες περιπτώσεις να παραβιάζει την απαγόρευση της παιδικής εργασίας για παιδιά κάτω των 16 ετών εκτός ορισμένων εξαιρέσεων. Για αυτό το λόγο έχει εκδοθεί σχετική κοινοτική οδηγία η οποία αναγνωρίζει ότι η εκμετάλλευση της παιδικής εργασία είναι ένα «σημαντικό κοινωνικό πρόβλημα στην Ευρώπη» το οποίο συνδέεται άμεσα με την φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό και προτείνει τη λήψη μέτρων εκ μέρους των Κρατών Μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την καταπολέμηση της εκμετάλλευσης της παιδικής εργασίας. (ΕΚΚΕ: Μπούζας Νίκος, 2008, σ. 108)

3.3. Περιφερειακή διάσταση της παιδικής φτώχειας

Έχει πλέον αναγνωρισθεί το γεγονός ότι είναι χρήσιμο για την εκπόνηση και εφαρμογή πολιτικών καταπολέμησης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, να υπάρχουν δείκτες των διαστάσεών τους σε περιφερειακό επίπεδο. Ο λόγος που καθιστά

απαραίτητη την αποτύπωση της φτώχειας σε περιφερειακό επίπεδο είναι το εύρημα ότι συνήθως το πρότυπο και η έκταση/ ένταση του φαινομένου της φτώχειας – και επομένως της παιδικής φτώχειας στη συγκεκριμένη περίπτωση- δεν ταυτίζονται με αυτό που συμβαίνει σε εθνικό επίπεδο. Είναι χαρακτηριστικό ότι «οι χώρες με υψηλά ποσοστά φτώχειας παρουσιάζουν επίσης και σημαντικές διαπεριφερειακές διαφορές σε αυτά τα ποσοστά», υπονοώντας ότι σε αυτές τις χώρες υπάρχουν έντονες διαπεριφερειακές ανισότητες στα κοινωνικοοικονομικά μεγέθη και το επίπεδο διαβίωσης των πολιτών. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η εκπόνηση και εφαρμογή πολιτικών για την καταπολέμηση της φτώχειας εν απουσία των διαπεριφερειακών χαρακτηριστικών του φαινομένου, εκτιμάται ότι θα έχει περιορισμένη επίπτωση στη μείωση της φτώχειας σε περιφερειακό επίπεδο.

Η περιφερειακή κατανομή των παιδιών που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά δεν ακολουθεί το ποσοστό των φτωχών νοικοκυριών κατά περιφέρεια. Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 7 όπου παρουσιάζεται η περιφερειακή κατανομή των φτωχών παιδιών και νοικοκυριών προκύπτει ότι:

i) Το ποσοστό των παιδιών που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά κυμαίνεται από 14% στην περιφέρεια της Κρήτης μέχρι 37% στην περιφέρεια της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης. Αντίστοιχα, τα ποσοστά φτώχειας των νοικοκυριών κυμαίνονται από 12,2% στην Αττική μέχρι 36,2 % στην Ήπειρο. Το εύρος της παιδικής φτώχειας ανάμεσα στις περιφέρειες είναι μεγαλύτερο από ότι το αντίστοιχο εύρος της φτώχειας των νοικοκυριών (14 έναντι 11,1 ποσοστιαίων μονάδων).

ii) Οι διαφορές των ποσοστών φτώχειας των παιδιών και των νοικοκυριών από τους αντίστοιχους εθνικούς μέσους όρους είναι προς την ίδια κατεύθυνση. Οι περιφέρειες που παρουσιάζουν μεγαλύτερα/μικρότερα ποσοστά γενικής φτώχειας σε σύγκριση με τον εθνικό μέσο, ταυτόχρονα παρουσιάζουν μεγαλύτερα/μικρότερα ποσοστά παιδικής φτώχειας από τον αντίστοιχο εθνικό μέσο όρο παιδικής φτώχειας.

iii) Ενώ το ποσοστό των παιδιών που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά σε επίπεδο χώρας και σε περιφερειακό επίπεδο είναι υψηλότερο από το αντίστοιχο του ποσοστού φτώχειας του συνόλου των νοικοκυριών, αυτό δεν ισχύει στις περιφέρειες Θεσσαλίας, Ηπείρου, Πελοποννήσου και Κρήτης.

iv) Παρατηρείται υπερσυγκέντρωση των φτωχών παιδιών στις περιφέρειες Ανατολική Μακεδονία και Θράκη και σε όλες τις περιφέρειες από την Ήπειρο μέχρι την Πελοπόννησο καθώς και στο Νότιο Αιγαίο. Αντίθετα το ποσοστό των φτωχών παιδιών που ζουν στις περιφέρειες Αττική, Βόρειο Αιγαίο και Κρήτη είναι μικρότερο σε σύ-

γκριση με την εκατοστιαία περιφερειακή κατανομή του συνόλου των παιδιών. Με άλλα λόγια, σε αυτές τις περιφέρειες παρατηρείται υποσυγκέντρωση των φτωχών παιδιών.

Σε όρους πολιτικής οι προηγούμενες επισημάνσεις «προσδιορίζουν» την κατεύθυνση και τη στοχοθεσία που θα πρέπει να έχουν οι παρεμβάσεις καταπολέμησης της παιδικής φτώχειας σε περιφερειακό επίπεδο, οι οποίες δεν αντιστοιχούν πάντοτε με την περιφερειακή κατανομή των φτωχών νοικοκυριών. (ΕΚΚΕ: Μπούζας Νίκος, 2008, σ. 109-110)

Πίνακας 7

Κατανομή των παιδιών που ζουν σε φτωχά, μη –φτωχά νοικοκυριά ανά περιφέρεια

Περιφέρειες	Φτωχά Νοικοκυριά		Μη Φτωχά Νοικοκυριά		Σύνολο		Ποσοστό παιδιών που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά	Ποσοστό φτωχών νοικοκυριών
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%		
Αν. Μα. & Θράκη	51544	11,2	88173	5,9	137717	7	37	32,2
Κ. Μακεδονία	83975	18,2	270825	18,1	354800	18,1	24	22,7
Δ. Μακεδονία	17745	3,9	45837	3,1	63582	3,2	28	23,9
Θεσσαλία	34388	7,5	107857	7,2	142245	7,3	24	26
Ήπειρος	18492	4	43081	2,9	61573	3,1	30	36,2
Ιόνιοι Νήσοι	9733	2,1	28082	1,9	37855	1,9	26	24,5
Δ. Ελλάδα	44204	9,6	80772	5,4	124976	6,4	35	30,3
Στ. Ελλάδα	28576	6,2	70477	4,7	99053	5	29	29,3
Πελοπόννησος	27465	6	62177	4,1	89462	4,6	31	29
Αττική	103536	22,5	559549	37,3	663085	33,8	16	12,2
Β. Αιγαίο	5252	1,1	21925	1,5	27177	1,4	19	18,9
Ν. Αιγαίο	21725	4,7	40214	2,7	61939	3,2	35	25,7
Κρήτη	13530	2,9	80061	5,3	93591	4,8	14	15,7
Σύνολο	460205	100	1499030	100	1959235	100	23	20,1

Πηγή: ΕΣΥΕ-ΕΚΚΕ «Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών» 2008

3.4. Συμπεράσματα

Η εκτίμηση των διαστάσεων της παιδικής φτώχειας προσεγγίζεται από τον αριθμό και τα ποσοστά των παιδιών που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά.

Στα δέκα παιδιά ηλικίας μέχρι 18 ετών τα 2,3 περίπου είναι παιδιά που ζουν σε συνθήκες οικονομικής φτώχειας. Ταυτόχρονα παρατηρείται ότι το ποσοστό της παιδικής φτώχειας συνδέεται θετικά με την ηλικία των παιδιών. Όσο αυξάνεται η ηλικία των παιδιών τόσο διευρύνεται και το ποσοστό των παιδιών που ζουν σε συνθήκες οικονομικής φτώχειας. Η διαπίστωση αυτή προφανώς συνδέεται με το γεγονός ότι τα παιδιά

μεγαλώνοντας αντιμετωπίζουν αυξανόμενες ανάγκες χωρίς ανάλογη αύξηση των οικογενειακών εισοδημάτων. Επιπλέον, θα πρέπει να επισημανθεί ότι διαχρονικά το ποσοστό των παιδιών που ζουν σε νοικοκυριά που αντιμετωπίζουν συνθήκες οικονομικής φτώχειας στη χώρα μας παρουσιάζει αυξητικές τάσεις δεδομένου ότι το 2000 ήταν 19%, το 2005 ανήλθε στο 21% και το 2008 όπως ήδη έχει σημειωθεί είναι ακόμη υψηλότερο και φτάνει στο 23,5%.

Οι πλέον επιβαρυντικοί παράγοντες που συμβάλουν στη εμφάνιση και διατήρηση του φαινομένου της παιδικής φτώχειας σε σχέση με τα κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά του υπεύθυνου του νοικοκυριού είναι:

- η μικρή και μεγάλη ηλικία,
- η ανεργία,
- η συνταξιοδότηση και τέλος
- η συμμετοχή στον οικονομικά μη ενεργό πληθυσμό.

Η απασχόληση του υπεύθυνου του νοικοκυριού αποτελεί το καλύτερο μέσο για την αποφυγή υψηλών ποσοστών φτώχειας αλλά ταυτόχρονα το μεγαλύτερο μερίδιο των παιδιών που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά προέρχεται από νοικοκυριά με υπεύθυνο που είναι εργαζόμενος. Η διαπίστωση αυτή σημαίνει ότι σε όρους πολιτικής απαιτείται η λήψη μέτρων έτσι ώστε τα εισοδήματα από την εργασία να καλύπτουν τις ανάγκες του νοικοκυριού.

Το φαινόμενο της διαρροής από την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση για παιδιά μέχρι 16 ετών είναι περισσότερο έντονο στα παιδιά που προέρχονται από τα φτωχά νοικοκυριά. Το ποσοστό διαρροής για αυτά τα παιδιά ανέρχεται στο 1,64% ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τα παιδιά που ζουν σε μη φτωχά νοικοκυριά είναι μόλις 0,15%. Με άλλα λόγια, η πιθανότητα ένα παιδί που προέρχεται από φτωχό νοικοκυριό να διακόψει την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση είναι δέκα φορές μεγαλύτερη από την αντίστοιχη πιθανότητα των παιδιών που ζουν σε μη-φτωχά νοικοκυριά.

Η έλλειψη επαρκών πόρων για τα φτωχά νοικοκυριά φαίνεται να συνδέεται με την αναλογικά υψηλότερη συμμετοχή των παιδιών που ζουν σε αυτά τα νοικοκυριά στην αγορά εργασίας σε σύγκριση με τα παιδιά που ζουν στα μη φτωχά νοικοκυριά. Το 8,5 % των παιδιών που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά εμπλέκονται στην αγορά εργασίας, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των παιδιών που ζουν σε μη φτωχά νοικοκυριά ανέρχεται στο 3,9%.

Ο τρόπος με τον οποίο ενσωματώνονται τα παιδιά στην αγορά εργασίας παρουσιάζει κάποιες διαφοροποιήσεις, οι οποίες αφορούν στο ότι τα παιδιά που προέρχο-

νται από τα φτωχά νοικοκυριά εμφανίζουν αναλογικά υψηλότερα ποσοστά απασχόλησης, ενώ τα παιδιά που προέρχονται από μη φτωχά νοικοκυριά παρουσιάζουν υψηλότερα ποσοστά ανεργίας ίσως γιατί η απασχόληση δεν είναι πρώτης προτεραιότητας ζήτημα για αυτά τα παιδιά και προσδοκούν στην εύρεση καλύτερης εργασίας.

Η περιφερειακή κατανομή των φτωχών παιδιών δεν είναι ταυτόσημη με την περιφερειακή κατανομή των φτωχών νοικοκυριών, γεγονός που σε όρους πολιτικής υπονοεί ότι οι παρεμβάσεις και τα μέτρα πολιτικής για την καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τους τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των παιδιών που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά, καθώς και τις διαστάσεις της παιδικής φτώχειας σε περιφερειακό επίπεδο.

Τα παιδιά είναι το μέλλον κάθε χώρας και επομένως «υγιή, κατάλληλα εκπαιδευμένα παιδιά αποτελούν εγγύηση για οικονομική, κοινωνική και πολιτική ανάπτυξη για όλες τις χώρες. Η παιδική φτώχεια είναι ένα σοβαρό πρόβλημα σε πολλές αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες. Η μεταβίβαση της φτώχειας από τους γονείς στα παιδιά είναι επίσης ένα κοινό χαρακτηριστικό το οποίο ενδέχεται να έχει επιπτώσεις στο σήμερα και στο μέλλον των παιδιών. Ένα παιδί που γεννήθηκε ή μεγαλώνει σε ένα φτωχό νοικοκυριό έχει πολλές πιθανότητες να είναι φτωχό και όταν ενηλικιωθεί. Μερικές διαστάσεις της παιδικής φτώχειας δεν μπορούν εύκολα να αντιστραφούν και σε μερικές περιπτώσεις αυτό είναι αδύνατο: το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο που αποκτά ένα παιδί στην παιδική ηλικία μπορεί να οδηγήσει σε μειωμένες ευκαιρίες για κοινωνικοοικονομική ανέλιξη, η κακή διατροφή κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας μπορεί να οδηγήσει σε μη υγιή ζωή. Αυτοί οι παράγοντες σε συνδυασμό με την εξάρτηση των παιδιών από τους ενήλικες για την κάλυψη των αναγκών τους, υπονοούν ότι οι κυβερνήσεις και οι κοινωνίες έχουν υποχρέωση να επιβεβαιώσουν ότι τα φτωχά παιδιά που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά δεν είναι ξεχασμένα». (ΕΚΚΕ: Μπούζας Νίκος, 2008, σ. 111-112)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Η ΦΤΩΧΕΙΑ ΣΤΟΝ ΠΛΗΘΥΣΜΟ ΕΡΓΑΣΙΜΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΟ ΔΗΜΟ ΛΑΥΡΕΩΤΙΚΗΣ

1. Εισαγωγή

Η στρατηγική της Λισσαβόνας στοχεύει, μεταξύ άλλων, να προωθήσει την απασχόληση και να αυξήσει το ποσοστό απασχόλησης του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας. Ένας από τους λόγους που οδήγησαν τα κράτη-μέλη στην υιοθέτηση του στόχου αυτού είναι ότι η προώθηση της απασχόλησης προβάλλει ως το καλύτερο μέσο για να αντιμετωπιστούν κοινωνικά προβλήματα όπως η εξασφάλιση των συστημάτων σύνταξης και η αντιμετώπιση της φτώχειας. Όντως, μια ενεργητική πολιτική απασχόλησης μπορεί να είναι ένα εργαλείο για την αντιμετώπιση της φτώχειας. Το σκεπτικό είναι απλό: αν περισσότερα άτομα δούλευαν ανά νοικοκυριό, τότε αυτό θα μπορούσε να οδηγήσει στην μείωση του ποσοστού φτώχειας. Επομένως, η πολιτική απασχόλησης φαίνεται να αποτελεί μια φυσιολογική απάντηση στη φτώχεια στον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας. Επιπλέον, η αύξηση της απασχόλησης στον πληθυσμό αυτό θα είχε επίσης θετικές επιπτώσεις στην φτώχεια της παιδικής ηλικίας.

Η υπόθεση εργασίας του παρόντος κεφαλαίου είναι ότι η βελτίωση των επιδόσεων της εφαρμοσμένης κοινωνικής πολιτικής σχετίζεται άμεσα με την αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων που αφορούν στην προώθηση της απασχόλησης και στη διευκόλυνση της πρόσβασης στην αγορά εργασίας όλων των ομάδων του πληθυσμού. Προκειμένου να βελτιώσουμε την αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων απαιτείται ο ακριβής προσδιορισμός τόσο ως προς το ποιοί πρέπει κατά προτεραιότητα να ωφεληθούν από τις παρεμβάσεις αυτές, όσο και ως προς το ποιές συμπληρωματικές παρεμβάσεις είναι οι πλέον αναγκαίες και κατάλληλες.

Για το σκοπό αυτό θεωρήσαμε σκόπιμο να διερευνήσουμε το θέμα της φτώχειας στον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας (20 ως 64 ετών) στην Ελλάδα, αξιοποιώντας τα στοιχεία της βάσης δεδομένων της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών που διενεργήθηκε την άνοιξη του 2008 από το ΕΚΚΕ και της ΕΣΥΕ. Απώτερος στόχος της διερεύνησης αυτής είναι να αναδειχθούν ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία έχουν ιδιαίτερη σημασία για το είδος των παρεμβάσεων κοινωνικής πο-

λιτικής ώστε να αντιμετωπιστεί, έστω και εν μέρει, το φαινόμενο της φτώχειας στην Ελλάδα. (ΕΚΚΕ: Ζιώμας Δημήτρης, 2008, σ. 113-114)

2. Οι φτωχοί στον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας

Στο παρόν κεφάλαιο, ακολουθήσαμε τον ορισμό της Eurostat σε ότι αφορά τον υπολογισμό της γραμμής φτώχειας. Η Eurostat υπολογίζει τη γραμμή φτώχειας με την σχετική έννοια, η οποία ορίζεται στο 60% του διαμέσου ισοδύναμου συνολικού διαθέσιμου εισοδήματος του νοικοκυριού. Με βάση τον ορισμό αυτό, προκύπτει ότι η γραμμή φτώχειας στην Ελλάδα το έτος 2008 (έτος αναφοράς του εισοδήματος) ήταν 4.712 ευρώ ετησίως για ένα μονομελές νοικοκυριό. Ο υπολογισμός αυτός οδηγεί σε ένα υψηλό ποσοστό φτώχειας στην Ελλάδα, της τάξης του 21% του πληθυσμού.

Επιπλέον, επιλέγει στην ανωτέρω έρευνα του ΕΚΚΕ ως εργάσιμη ηλικία την κατηγορία του πληθυσμού που είναι μεταξύ 20 και 64 ετών, και όχι μεταξύ 15 και 64 ετών, βασιζόμενοι στο γεγονός ότι ο πληθυσμός μεταξύ 15 και 20 ετών εντάσσεται στην μεγάλη πλειοψηφία του στο εκπαιδευτικό σύστημα.

Η ηλικιακή κατηγορία (20-64 ετών) που επιλέγει στην έρευνα, απαρτίζεται από 6,28 εκατομμύρια άτομα από τα οποία περίπου 1,1 εκατομμύρια άτομα είναι φτωχοί. Προκύπτει δηλαδή ότι το ποσοστό φτώχειας της κατηγορίας αυτής του πληθυσμού ανέρχεται στο 17,7%. Πρέπει να σημειώσουμε ότι πρόκειται για μια μεγάλη ομάδα του πληθυσμού, δεδομένου ότι τα 1,1 εκατομμύρια φτωχών αντιπροσωπεύουν περίπου το ήμισυ του συνολικού αριθμού των φτωχών στην Ελλάδα (2,15 εκατομμύρια άτομα).

Ηλικιακή κατηγορία	Μη φτωχοί	Φτωχοί	Σύνολο	Ποσοστό φτώχειας
20-64 ετών	5.173.847	1.112.693	6.286.540	17,7%

Πηγή: ΕΣΥΕ-ΕΚΚΕ «Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών» 2008

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα παραπάνω αριθμητικά δεδομένα προέρχονται από τις απαντήσεις που δόθηκαν σε μια υποκειμενική ερώτηση της έρευνας η οποία αφορούσε την κύρια οικονομική δραστηριότητα του ερωτώμενου. Έτσι, η οικονομική δραστηριότητα των ατόμων καταγράφεται με βάση του τι δηλώνουν τα άτομα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να εμφανίζονται κάποιες μικρές διαφοροποιήσεις στα εν λόγω

αριθμητικά δεδομένα όταν συγκρίνει κανείς τις απαντήσεις τους σε παρόμοιες αλλά διαφορετικές ερωτήσεις. (ΕΚΚΕ: Ζιώμας Δημήτρης, 2008, σ. 115)

Παρά ταύτα, όπως προκύπτει από τον παρακάτω πίνακα, το ποσοστό φτώχειας της ηλικιακής αυτής κατηγορίας (17,7%) διαφοροποιείται σημαντικά μεταξύ των τριών βασικών υποκατηγοριών της «κύριας οικονομικής δραστηριότητας». Το ποσοστό φτώχειας των ανέργων της ηλικιακής κατηγορίας 20-64 ετών εμφανίζεται ιδιαίτερα υψηλό (27,8%), ενώ αντίθετα, όπως εξάλλου ήταν αναμενόμενο, το ποσοστό φτώχειας των εργαζομένων είναι αισθητά πιο χαμηλό (σχεδόν το ήμισυ : 15%). Έτσι, επιβεβαιώνεται ότι η φτώχεια σχετίζεται με την ανεργία και συνάγεται ότι η προώθηση της απασχόλησης είναι ένα βασικό μέσο για την αντιμετώπιση της φτώχειας. Είναι **ένα πρώτο σημαντικό συμπέρασμα** που μας παρέχει η επεξεργασία της βάσης δεδομένων της «Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών» (2008). Με άλλα λόγια, αν θέλουμε να αντιμετωπίσουμε την φτώχεια θα πρέπει κυρίως να ληφθούν μέτρα πολιτικής για την απασχόληση των ανέργων.

Κατάσταση Απασχόλησης 20- 64 ετών	Ποσοστό φτώχειας 20-64 ετών
Εργαζόμενοι	15%
Άνεργοι	27,8%
Μη οικονομικά ενεργοί	21,1%
Σύνολο	17,7%

Πηγή: ΕΣΥΕ-ΕΚΚΕ «Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών» 2008

Ωστόσο, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι απόλυτοι αριθμοί έχουν επίσης τη σημασία τους. Βλέπουμε στους παρακάτω δυο πίνακες ότι το φαινόμενο της φτώχειας αγγίζει, πρώτα από όλα, τους εργαζόμενους. Παρατηρούμε ότι ο απόλυτος αριθμός των φτωχών ανέργων της ηλικιακής κατηγορίας 20-64 ετών είναι «μόνο» περίπου 114.000 άτομα (δηλαδή το 10% των φτωχών της ηλικιακής κατηγορίας), ενώ ο απόλυτος αριθμός των φτωχών εργαζομένων ανέρχεται σε 594.058 άτομα ή 578.580 άτομα. Έτσι, είναι φανερό ότι το φαινόμενο των φτωχών εργαζομένων είναι ιδιαίτερα έντονο στην Ελλάδα.

Η συνιστώσα των εργαζομένων στην φτώχεια είναι σημαντική: το ήμισυ του συνόλου των φτωχών είναι σε εργάσιμη ηλικία και εργάζεται. Πρόκειται για **το δεύτερο σημαντικό συμπέρασμα** που μας παρέχει η μελέτη του ΕΚΚΕ: η φτώχεια των εργαζομένων είναι μια σημαντική συνιστώσα της φτώχειας στην Ελλάδα. (ΕΚΚΕ: Ζιώμας Δημήτρης, 2008, σ. 115-116)

Κατάσταση Απασχόλησης	Ηλικιακή κατηγορία 20-64	
	Φτωχοί	Φτωχοί / Σύνολο
Εργαζόμενοι	594.058	53,4%
Άνεργοι	113.957	10,2%
Μη οικονομικά ενεργοί	404.678	36,4%
ΣΥΝΟΛΟ	1.112.693	100%

Πηγή: ΕΣΥΕ-ΕΚΚΕ «Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών» 2008

Απασχολούμενοι: θέση στο επάγγελμα	Ηλικιακή κατηγορία 20-64	
	Μη Φτωχοί	Φτωχοί
Αυτοαπασχολούμενος με μισθωτό/τους	226.729	26.755
Αυτοαπασχολούμενος χωρίς μισθωτό/τους	711.322	244.906
Μισθωτός	2.242.660	192.696
Βοηθός στην οικογενειακή επιχείρηση χωρίς αμοιβή	166.424	114.223
Σύνολο	3.347.135	578.580

Πηγή: ΕΣΥΕ-ΕΚΚΕ «Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών» 2008

Αυτό το φαινόμενο εξηγείται εν μέρει από την χαμηλή ποιότητα της απασχόλησης. Πράγματι, παρατηρούμε ότι το ποσοστό των φτωχών με προσωρινή ή και με μερική απασχόληση είναι ιδιαίτερα υψηλό στην ηλικιακή κατηγορία που εξετάζουμε. Διαπιστώνουμε στο πίνακα που ακολουθεί ότι το 58% των περίπου 193.000 φτωχών εργαζομένων-μισθωτών απασχολούνται με προσωρινή σχέση εργασίας. Από την άλλη

πλευρά, διαπιστώνεται ότι μόνο το 23% των 2,2 εκατομμυρίων μη φτωχών εργαζομένων/ μισθωτών απασχολούνται με προσωρινή εργασία.

Είδος εργασιακής σχέσης εργαζομένων μισθωτών	Ηλικιακή κατηγορία 20-64	
	Μη Φτωχοί	Φτωχοί
Μόνιμη ή Αορίστου χρόνου	77,1%	42%
Σύμβαση ορισμένου χρόνου ή έργου – προσωρ. εργασία	22,9%	58%
Σύνολο	100%	100%
Σύνολο (απόλυτου αριθ- μοί)	2.242.660	192.696

Πηγή: ΕΣΥΕ-ΕΚΚΕ «Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών» 2008

Δυστυχώς, δεν διαθέτουμε παρόμοια στοιχεία για τους εργαζομένους στο δημόσιο και στον ευρύτερο δημόσιο τομέα. Θεωρούμε όμως πιθανό ότι το ίδιο φαινόμενο ισχύει: ένα μεγάλο ποσοστό των φτωχών εργαζομένων στο δημόσιο και ευρύτερο δημόσιο τομέα απασχολούνται με προσωρινή σχέση εργασίας.

Σύμφωνα με τον παρακάτω πίνακα παρατηρούμε ότι η μερική απασχόληση αγγίζει περισσότερο τους φτωχούς από τους μη φτωχούς. Σχεδόν το 15% των φτωχών της ηλικιακής αυτής κατηγορίας (20-64 ετών) εργάζονται με μερική απασχόληση, ενώ το ποσοστό αυτό όσον αφορά τους μη φτωχούς δεν ξεπερνά το 6,8%.

Είδος εργασιακής σχέσης	Μη Φτωχοί		Φτωχοί		Σύνολο	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Πλήρης απασχόληση	3118321	93,2%	493330	85,3%	3611651	92%
Μερική απασχόληση	228813	6,8%	85250	14,7%	314063	8%
ΣΥΝΟΛΟ	3.347.134	100%	578.580	100%	3.925.714	100%

Πηγή: ΕΣΥΕ-ΕΚΚΕ «Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών» 2008

Επιπλέον, αξίζει να αναφέρουμε ότι η μερική απασχόληση συμπίπτει συχνά με την προσωρινή εργασία στην Ελλάδα. Περίπου τα τρία τέταρτα (75%) των συμβάσεων μερικής απασχόλησης της ηλικιακής κατηγορίας 20-64 ετών (φτωχών και μη φτωχών) είναι ταυτόχρονα και προσωρινή εργασία. Αυτό το ποσοστό αυξάνεται σε 89% για τους φτωχούς.

Μια άλλη κατηγορία που εξετάσαμε είναι οι «βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση χωρίς αμοιβή». Διαπιστώνεται ότι παρά το γεγονός ότι η κατηγορία αυτή έχει μειωθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια, παραμένει ωστόσο μια κατηγορία που πλήττεται από την φτώχεια. Το ποσοστό φτώχειας των βοηθών στην οικογενειακή επιχείρηση χωρίς αμοιβή, είναι ιδιαίτερα υψηλό και ανέρχεται σε 40,7%. (ΕΚΚΕ: Ζιώμας Δημήτρης, 2008, σ. 116-117)

	Σύνολο 20-64 ετών	Φτωχοί 20-64 ετών	Ποσοστό φτώχειας
Βοηθοί στην οικ.επιχείρηση	280.647	114.223	40,7%

Πηγή: ΕΣΥΕ-ΕΚΚΕ «Ερευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών» 2008

Τέλος, όσον αφορά την κατηγορία των αυτοαπασχολούμενων (20-64 ετών), όπως προκύπτει από τον πίνακα που ακολουθεί, το ποσοστό των φτωχών αυτοαπασχολούμενων εμφανίζεται επίσης υψηλό (25,6%). Παραδοσιακά, η αναγκαστική αυτοαπασχόληση είναι ένα σημαντικό φαινόμενο. Μερικά άτομα ξεκινούν μια δραστηριότητα ως αυτοαπασχολούμενοι επειδή δεν έχουν βρει απασχόληση ως μισθωτοί. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να υπο-απασχολούνται και κατ' επέκταση να έχουν μόνο ένα μικρό εισόδημα.

	Σύνολο 20-64 ετών	Φτωχοί 20-64 ετών	Ποσοστό φτώχειας
Αυτοαπασχολούμενοι χωρίς μισθωτούς εργαζομένους	956.228	244.906	25,6%

Πηγή: ΕΣΥΕ-ΕΚΚΕ «Ερευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών» 2008

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω στοιχεία, **το τρίτο βασικό συμπέρασμα** που προκύπτει είναι ότι οι φτωχοί εργαζόμενοι απασχολούνται σε χαμηλής ποιότητας εργασία.

Ο κοινός παρανομαστής των παραπάνω χαρακτηριστικών της φτώχειας θεωρούμε ότι θα πρέπει να αναζητηθεί στο επίπεδο εκπαίδευσης των ατόμων. Πράγματι, διαπιστώνεται ότι η φτώχεια συσχετίζεται με το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης. Στον παρακάτω πίνακα εμφανίζεται ότι το ποσοστό εκείνων με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης στο σύνολο των περίπου 1,1 εκατομμυρίων φτωχών ατόμων είναι ιδιαίτερα υψηλό, αρκετά υψηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό στο σύνολο της ηλικιακής κατηγορίας 20 ως 64 ετών (6,28 εκατομμύρια άτομα). Σημειώνεται επίσης ότι μόνο το 6,2% των φτωχών έχουν πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης σε σύγκριση με το 17,7% του συνολικού πληθυσμού της ηλικιακής αυτής κατηγορίας που έχουν πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Επίπεδο εκπαίδευσης	Ηλικιακή κατηγορία 20-64	
	Φτωχοί	Σύνολο πληθυσμού
Χαμηλό	53,6%	33,4%
Μεσαίο	40,2%	48,9%
Υψηλό	6,2%	17,7%
Σύνολο	100%	100%

Πηγή: ΕΣΥΕ-ΕΚΚΕ «Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών» 2008

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η συσχέτιση μεταξύ φτώχειας και επιπέδου εκπαίδευσης αφορά κυρίως τους φτωχούς εργαζομένους και τους μη οικονομικά ενεργούς φτωχούς, και σε ένα μικρότερο βαθμό τους άνεργους φτωχούς, όπως αυτό προκύπτει από το πίνακα που ακολουθεί. Το υψηλό ποσοστό ανεργίας των απόφοιτων ΑΕΙ εξηγεί αυτήν τη διαφορά.

Επίπεδο εκπαίδευσης	Φτωχοί ηλικιακής κατηγορίας 20-64 ετών		
	Απασχολούμενοι	Μη οικονομικά ενεργοί	Άνεργοι
Χαμηλό	57,8%	53,1%	33,2%
Μεσαίο	36,2%	41,9%	54,7%

Υψηλό	5,9%	5%	12,1%
Σύνολο	100%	100%	100%

Πηγή: ΕΣΥΕ-ΕΚΚΕ «Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών» 2008

Τα παραπάνω ευρήματα οδηγούν **στο τέταρτο συμπέρασμα** που είναι ότι η φτώχεια συσχετίζεται με το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης. Το συμπέρασμα αυτό θα πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη τόσο για το σχεδιασμό μιας πολιτικής απασχόλησης που θα στοχεύει στους ανέργους και τους μη οικονομικά ενεργούς, όσο και στην διαμόρφωση των πολιτικών που απευθύνονται στους φτωχούς εργαζομένους.

Η ανάλυση που προηγήθηκε αφορούσε στη σχέση της φτώχειας με την απασχόληση. Ωστόσο, πρέπει να επισημάνουμε ότι το μέγεθος του νοικοκυριού έχει επίσης άμεση σχέση με την φτώχεια. Παρατηρούμε στον παρακάτω πίνακα ότι ένα σημαντικό ποσοστό των φτωχών στην εργάσιμη ηλικία ζουν σε νοικοκυριά που περιλαμβάνουν 4 και άνω μέλη: αφορά περίπου 57% των 1,1 εκατομμυρίων φτωχών εργάσιμης ηλικίας 20-64 ετών. (ΕΚΚΕ: Ζιώμας Δημήτρης, 2008, σ. 118-119)

Μέγεθος νοικοκυριού	Φτωχοί 20-64 ετών
1 άτομο	5,3%
2 άτομα	18,1%
3 άτομα	19,3%
4 άτομα	26,6%
5+ άτομα	30,7%

Πηγή: ΕΣΥΕ-ΕΚΚΕ «Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών» 2008

Επιπλέον, οι φτωχοί εργάσιμης ηλικίας ζουν συχνά σε νοικοκυριά με παιδιά: περίπου 628.000 φτωχοί ηλικίας 20-64 ετών. Ο αριθμός αυτός αντιπροσωπεύει το 56% των φτωχών της ηλικιακής αυτής κατηγορίας.

Έτσι, **το πέμπτο συμπέρασμα** είναι ότι υπάρχει μια οικογενειακή διάσταση που συσχετίζεται με την φτώχεια στην εργάσιμη ηλικία. Μια πολιτική απασχόλησης που στοχεύει να αντιμετωπίσει την φτώχεια των ατόμων σε εργάσιμη ηλικία πρέπει να λάβει υπόψη αυτή την διάσταση.

Τέλος, παρατηρήθηκε στα αποτελέσματα της έρευνας του ΕΚΚΕ ότι το βάθος της φτώχειας (χάσμα) δεν διαφοροποιείται σημαντικά μεταξύ των φτωχών εργασι-

μης ηλικίας 20 ως 64 ετών και του συνόλου των φτωχών. Για παράδειγμα, ορίζοντας την γραμμή φτώχειας στο 30% του διαμέσου ισοδύναμου συνολικού διαθέσιμου εισοδήματος του νοικοκυριού, διαπιστώνεται ότι το ποσοστό των φτωχών τόσο ως προς το σύνολο του πληθυσμού, όσο και ως προς τον πληθυσμό της ηλικιακής κατηγορίας 20-64 ετών, κυμαίνεται περίπου στο ίδιο επίπεδο (5,5% και 5% αντίστοιχα).

Πρέπει να σημειώσουμε επίσης ότι το βάθος (χάσμα) της φτώχειας αφορά και στους φτωχούς εργαζόμενους. Όπως διαπιστώνεται στην έρευνα, περίπου το 30% των φτωχών εργαζομένων παραμένουν φτωχοί ακόμη και όταν η γραμμή φτώχειας μετατίθεται από 60% σε 30% του διαμέσου εισοδήματος. Οι πολύ φτωχοί εργαζόμενοι αντιπροσωπεύουν το 57% των πολύ φτωχών: δηλαδή, από το σύνολο των πολύ φτωχών που ανέρχονται σε 320.000 άτομα, οι 182.000 εξ' αυτών είναι εργαζόμενοι. Το μεγάλο ποσοστό πολύ φτωχών εργαζομένων εξηγείται εν μέρει από το γεγονός ότι στην κατηγορία αυτή εντάσσονται και οι βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση χωρίς αμοιβή καθώς και οι εργαζόμενοι με μερική απασχόληση (με λίγες ώρες ανά εβδομάδα και χαμηλές αμοιβές). Αυτή η παρατήρηση έχει σημασία. Αν εφαρμοζόταν ένα ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα, τότε τα άτομα της κατηγορίας αυτής των φτωχών εργαζομένων πιθανόν να μην είχαν κίνητρο για να συνεχίσουν να εργάζονται και ίσως να εγκατέλειπαν την αγορά εργασίας.

Το έκτο συμπέρασμα που προκύπτει επομένως, είναι ότι η ένταση του φαινομένου του χάσματος (βάθους) της φτώχειας παρατηρείται επίσης και στους φτωχούς εργαζόμενους. *(ΕΚΚΕ: Ζιώμας Δημήτρης, 2008, σ. 120-121)*

3. Έρευνες στο Δήμο Λαυρεωτικής

3.1. Γενικά στοιχεία για το Δήμο Λαυρεωτικής

Το όνομα Λαυρεωτική προέρχεται από την λέξη «λαύρα» ή «λαύρη» που σημαίνει στενωπός, στενό πέραςμα, σήραγγα, χαρακτηριστικό της περιοχής, που είναι διάσπαρτη από αρχαίες και νέες μεταλλευτικές στοές εξόρυξης.

Το Λαύριο υπήρξε μια από τις πιο σημαντικές νέες πόλεις στην Ελλάδα του περασμένου αιώνα, με ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον διεθνή χώρο. Υπήρξε ο πρώτος εργατικός οικισμός που οικοδομήθηκε απ' αρχής στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος κατά το πρότυπο μιας «company town». Η ίδρυση του Λαυρίου και η εκμετάλλευση του πλούσιου υπεδάφους του συνδέεται άμεσα με την προσπάθεια του νέου ελληνικού κράτους του 19ου αιώνα να αναπτύξει τις πλουτοπαραγωγικές του πηγές και τη βιομηχανία

του.

Το 1860 επισκέφθηκε την Λαυρεωτική ο νεαρός μεταλλειολόγος Α. Κορδέλλας και το 1863 πείθει τον Ιταλό μεταλλειολόγο J.B.Serpierei για την αξιοποίηση των αρχαίων σκωριών. Ιδρύει το 1864 στην θέση Εργαστηριάκια την ιταλογαλλική εταιρεία «Hilarion Roux et Cie». Η εταιρεία αναλαμβάνει την εκμετάλλευση των αρχαίων σκωριών και την εξαγωγή αργυρούχου μολύβδου. Η εταιρεία εγκαινίασε το 1865 πλήρες εργοστάσιο με 18 κάμινους, μικρά μεταλλοπλύσια, μηχανουργείο και σιδηρόδρομο. Πρόκειται για την σημαντικότερη βιομηχανία στην Ελλάδα εκείνη την εποχή. Το 1867 απασχολούσε 1.200 εργάτες, τεράστιο αριθμό για τα μεγέθη της απασχόλησης σε εθνικό επίπεδο.

Το 1869 η εταιρεία ήρθε σε σύγκρουση με το ελληνικό κράτος - έχει μείνει στην ιστορία ως «Λαυρεωτικό Ζήτημα» για την διεκδίκηση των αρχαίων μεταλλευτικών καταλοίπων, γνωστών ως εκβολάδες. Οι διαπραγματεύσεις καταλήγουν το 1873 στη δημιουργία δύο εταιρειών: Πρόκειται για την «Εταιρεία των Μεταλλουργιών του Λαυρίου» και τη Γαλλοελληνική Εταιρεία, τα «Μεταλλεία Καμάριζας». Δύο χρόνια αργότερα, το 1876, ιδρύθηκε από τον Serpierei η «Compagnie Francaise des Mines du Laurium », που διαδέχθηκε τα «Μεταλλεία Καμάριζας». Το εργοστάσιο κατασκευάστηκε στη θέση Κυπριανός.

Η Ελληνική και Γαλλική Εταιρεία είναι οι βιομηχανίες που στήριξαν ουσιαστικά τη νέα περίοδο ακμής της Λαυρεωτικής και έβαλαν την σφραγίδα τους τόσο στην ανάπτυξη της μεταλλευτικής βιομηχανίας στην Ελλάδα, όσο και στην δημιουργία και το χαρακτήρα της πόλης του Λαυρίου. Ο εργατικός συνουικισμός του 1867 μεταβλήθηκε σε πόλη 10.000 κατοίκων στην αρχή του αιώνα, ενώ η πιο ανθεκτική στο χρόνο από τις δύο εταιρείες, η Γαλλική, δημιούργησε εγκαταστάσεις 45.000 τετρ. Μέτρων στον Κυπριανό. Οι δύο εταιρίες του Λαυρίου ήταν υπεύθυνες για την λειτουργία της πόλης. Οι κατοικίες και τα καταστήματα ανήκαν στην ιδιοκτησία τους, αυτές φρόντιζαν για την υγειονομική περίθαλψη με νοσοκομεία και φαρμακεία. Οι ίδιες κατασκεύαζαν τα σχολεία, τις εκκλησίες, τις λιμενικές εγκαταστάσεις.

Η ζωή της πόλης του Λαυρίου είναι τόσο στενά συνδεδεμένη με τις βιομηχανίες της περιοχής, που όπως είναι φυσικό ακολούθησε την πορεία τους. Η πρώτη σοβαρή κρίση ήλθε στις δεκαετίες 1880 και 1890 με την πτώση της τιμής του μολύβδου. Το καθοριστικό όμως πλήγμα ήλθε με τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Το 1930 η Ελληνική Εταιρεία εκποίησε τις εγκαταστάσεις της. Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1920 ο πληθυσμός του Δήμου Λαυρεωτικής μειώθηκε κατά 50%. Με την εγκατάσταση των

προσφύγων, μετά τον πόλεμο στη Μικρά Ασία το 1922, αναζωογονήθηκε ο πληθυσμός της πόλης. Από τα μέσα κυρίως της δεκαετίας του 1950 άρχισε μια καινούρια περίοδος για το Λαύριο που διαρκεί τις επόμενες δεκαετίες και χαρακτηρίστηκε από την ανάπτυξη νέων βιομηχανικών κλάδων. Μετά το 1980 το Λαύριο αντιμετώπισε ξανά ένα νέο κύκλο κρίσης σαν συνέπεια της αποβιομηχάνισης σ' όλη την Ελλάδα. Δεκάδες μονάδες διέκοψαν τη λειτουργία τους και περισσότερο από 20% του πληθυσμού εγκατέλειψε την πόλη λόγω της ανεργίας. (Ιστορικό Τεχνολογικό Πάρκο Λαυρίου www.ltp.ntua.gr/lavrion.../history)

Ενώ η βιομηχανία έφερε στο Λαύριο την ακμή, τον πλούτο και την αρχοντιά για μια μερίδα της Ελληνικής κοινωνίας που πέρασε από την πόλη ή συγκροτήθηκε τοπικά, η Λαυρεωτική ζωή που εξουσιαζόταν από το μεταλλείο και ιδιαίτερα η ζωή των εργατών ήταν σκληρή με εκτενή ωράρια, έλλειψη αργιών και πενιχρούς μισθούς. Ο πληθυσμός του Λαυρίου ήταν ετερογενής και δημιουργήθηκε με την εισροή εργατών και άλλου προσωπικού των εταιρειών από το εξωτερικό και από διάφορες περιοχές της Ελλάδας.

Στο Δήμο Λαυρίου κατοικούν 10.407 κάτοικοι σύμφωνα με την απογραφή του 2001 ενώ το 1991 οι κάτοικοι ανέρχονταν στους 10.293. Αποτελείται από 6 οικισμούς ο πληθυσμός των οποίων είναι:

ΔΗΜΟΣ ΛΑΥΡΙΟΥ	1991	2001
Λαύριο	8.846	8.699
Ανω Θορικό	247	246
Θορικό	254	246
Κάτω Ποσειδωνία	441	698
Κάτω Σούνιο	162	194
Λεγρενά	343	324

Το Λαύριο είναι το μεγαλύτερο κέντρο συγκέντρωσης κατοίκων στο δήμο ενώ παρατηρείται ανεπαίσθητη αύξηση του πληθυσμού της τάξης του 1% σε διάστημα μίας δεκαετίας. Το επόμενο στοιχείο που θα πρέπει να μελετηθεί είναι πως κατανέμεται ο πληθυσμός στις διάφορες ομάδες ηλικίας. Αυτό το στοιχείο είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την προσδιορισμό της ύπαρξης ή όχι δημογραφικού προβλήματος. Οι ομάδες ηλικιών συνοψίζονται στον ακόλουθο πίνακα:

Ομάδες ηλικιών	Αριθμός ατόμων
0-14	1.619
15-19	2.342
30-44	2.360
45-59	1.971
60-74	1.711
75+	509

Η αργή αύξηση του πληθυσμού του Δήμου Λαυρεωτικής, έστω και αν δεν υπολείπεται του αντίστοιχου ρυθμού του συνόλου της χώρας, είχε σαν αποτέλεσμα να μειωθεί η σχετική βαρύτητα της πόλης καθώς γύρω της αναπτύχθηκαν με γρήγορους ρυθμούς άλλες πόλεις. Τα Μεσόγεια παραδείγματος χάριν την περίοδο 1981 - 1991 διατήρησαν την αναπτυξιακή δυναμική τους και δεν έχασαν τον αρκετά υψηλό ρυθμό ανάπτυξης που επέδειξαν την περίοδο 1971 - 1981. Όλα αυτά έχουν σαν αποτέλεσμα να μειωθεί η σχετική βαρύτητα του Δήμου Λαυρεωτικής σε σχέση με την Αττική καθώς κοντά της αναπτύσσονταν με ταχύτερους ρυθμούς άλλα κέντρα. Έτσι ενώ το 1971 ο Δήμος Λαυρεωτικής συγκέντρωνε το 0,4% του πληθυσμού της Αττικής, τα Μεσόγεια το 1,5% και η περιοχή αεροδρομίου το 1,9% και το 1991 συγκέντρωναν το 0,3%, το 1,6% και 2,9% του πληθυσμού της Αττικής αντίστοιχα (*Απογραφή Πληθυσμού 1971, 1981, 1991 και 2001, ΕΣΥΕ*).

Σημαντικές ήταν οι αλλαγές στην ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού του Δήμου Λαυρεωτικής την εικοσαετία 1971 - 1991 αλλά ακολουθείται η τάση γήρανσης του πληθυσμού που παρατηρούμε γενικά στη χώρα.

Το ποσοστό του πληθυσμού με ηλικία άνω των 65 ετών αυξήθηκε σταθερά από 7,4% το 1971, σε 8,6% το 1981 και σε 10,2% το 1991 ενώ το ποσοστό του πληθυσμού μεταξύ 15 και 65 ετών, παρά την προσωρινή μείωση που παρατηρήθηκε το 1981 σε 62,6% έναντι 66,5% Το 1981, αυξήθηκε σε 67,4%, επίπεδα κατ' ολίγον υψηλότερα του 1971, με αποτέλεσμα τη σημαντική μείωση του ποσοστού του πληθυσμού με ηλικία κάτω των 15 ετών το 1991 σε 22,3%, παρά την πρόσκαιρη αύξηση 28,8% το 1981 έναντι 26,2% το 1971.

Η ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού του Δήμου Λαυρεωτικής το 1971 ήταν αυτή της τυπικής εργατούπολης όπου παρουσιάζεται μια έξαρση των ηλικιών μεταξύ 30 και 45 ετών γεγονός που υποδεικνύει ότι το Λαύριο προσέλκυε εργαζόμενους και από άλλες περιοχές. Η ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού του Δήμου Λαυρεωτικής το 1981 δεν είναι τυπική γεγονός που υποδεικνύει ότι την περίοδο αυτή το Λαύριο διέρχεται με-

ταβατική περίοδο. Τέλος, η ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού του Δήμου Λαυρεωτικής το 1991 είναι πια σχεδόν τυπική για τη σύγχρονη Ελλάδα όπου στην ουσία χάνεται η εικόνα της πυραμίδας καθώς περιορίζονται οι μικρές ηλικίες (ιδιαίτερα οι ηλικίες κάτω των 5 ετών) και εδραιώνονται οι ηλικίες άνω των 65 ετών.

Πάντως ενδιαφέρον αποτελεί το σχετικά μικρό ποσοστό του ηλικιακού κλιμακίου μεταξύ 45 και 49 ετών που πρέπει να οφείλεται στο ότι οι ηλικίες αυτές εγκατέλειψαν την πόλη στην προσπάθειά τους να εξασφαλίσουν απασχόληση έως ότου θεμελιώσουν συνταξιοδοτικό δικαίωμα.

Το 1971 και το 1991 ομαλή είναι η κατά φύλο σύνθεση του πληθυσμού του Δήμου Λαυρεωτικής για κάθε ηλικιακό κλιμάκιο ενώ το 1981 παρατηρούνται σημαντικές αναντιστοιχίες μεταξύ των δύο φύλων.

Ο εποχικός πληθυσμός του Δήμου Λαυρεωτικής που σχετίζεται με την παραθεριστική κατοικία είναι της τάξης των 5.000 και έχει αναπτυχθεί μεταξύ Λαυρίου και Σουνίου και στα Λεγραινά.

Η αποβιομηχάνιση που παρατηρήθηκε στη χώρα τα τελευταία χρόνια ήταν ιδιαίτερα οξεία στην περιοχή και είχε, όπως ήταν φυσικό, αντίκτυπο στην αγορά εργασίας. Η ζήτηση εργασίας στο Δήμο Λαυρεωτικής μειώθηκε σημαντικά τα τελευταία χρόνια ιδιαίτερα μετά την κρίση που έπληξε την κλωστοϋφαντουργία την αρχή της δεκαετίας του 1980 και το κλείσιμο των κλωστοϋφαντουργικών μονάδων της περιοχής που απασχολούσαν μεγάλο αριθμό εργαζομένων. Σήμερα, οι οδυνηρές συνέπειες της αποβιομηχάνισης έχουν αμβλυνθεί σε αρκετό βαθμό αλλά παραμένουν τα υψηλά ποσοστά ανεργίας.

Σύμφωνα με τα στοιχεία, της Απογραφής του 2001, οι Αλλοδαποί που απογράφηκαν στην περιοχή μελέτης ανήρθαν σε 618 που αντιστοιχούν σε ποσοστό 5,8% του συνολικού πληθυσμού, ενώ σήμερα ξεπερνούν τους 2.500 μόνιμα εγκατεστημένους κατοίκους, ενώ στο ίδιο παραπάνω αριθμό πρέπει να προσθέσουμε και τους λαθρομετανάστες οι οποίοι σύμφωνα με στοιχεία του Κέντρου Στέγασης Προσφύγων ξεπερνούν τα 2.000 άτομα. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία πρόκειται για πρόσφυγες που διαμένουν είτε στο Κέντρο Προσωρινής Διαμονής Αλλοδαπών Αιτούντων Άσυλο είτε σε ιδιωτικές κατοικίες εντός των ορίων του Δήμου. (migrant.diktio.org/taxonomy/term/27)

Στο Λαύριο κατοικούν και περίπου 1.800 Πόντιοι Παλινοστούντες. Το μεγαλύτερο ποσοστό τους εγκαταστάθηκε στο Λαύριο μετά το 1987, ενώ ιδιαίτερα σημαντικό είναι και το ποσοστό εκείνων που εγκαταστάθηκαν στο Λαύριο στα μέσα της δεκαετίας του 1960. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία προέρχονται από το Καζακστάν.

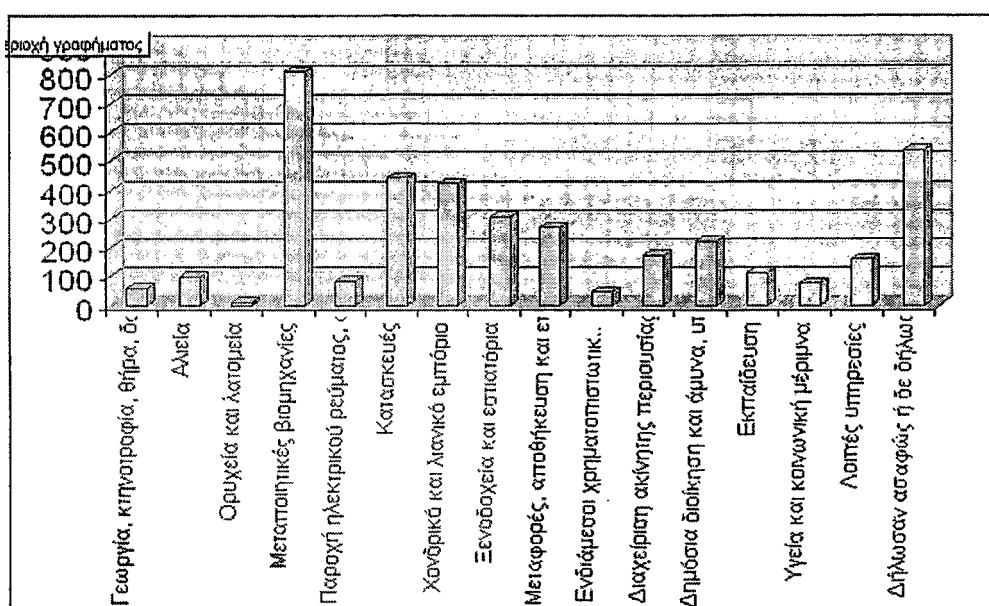
(www.newsbomb.gr/.../prosfuges-se-egkataleipsi-sto-laurio)

Η οικονομία της περιοχής του Λαυρίου στηρίζεται κυρίως στον τριτογενή τομέα (Τουρισμός, Δημόσια Διοίκηση και Υπηρεσίες) με ποσοστό 45.1% ενώ ακολουθεί ο δευτερογενής τομέας (Μεταποίηση) με ποσοστό 28.4% και τέλος έρχεται ο πρωτογενής τομέας (Γεωργία, Κτηνοτροφία, Αλιεία, κ.τ.λ) με ποσοστό 4% όπως φαίνεται και στο ακόλουθο διάγραμμα. Ένα ποσοστό της τάξης των 10.2% των κατοίκων δηλώνει άνεργο ενώ 12.3% των κατοίκων δεν δήλωσαν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας σύμφωνα με την απογραφή του 2001 της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδος.

Στο διάγραμμα που ακολουθεί φαίνεται ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας σύμφωνα με την Ε.Σ.Υ.Ε για το έτος 2008.

Διάγραμμα

Εργατικό δυναμικό κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

Πηγή : Ε.Σ.Υ.Ε

Παρατηρείται ότι ο κλάδος με τους περισσότερους εργαζόμενους είναι ο κλάδος των μεταποιητικών βιομηχανιών ενώ ακολουθεί αυτός των κατασκευών και του χονδρικού λιανικού εμπορίου, ο κλάδος των ξενοδοχείων και εστιατορίων, ο κλάδος των μεταφορών και ο κλάδος της δημόσιας διοίκησης και άμυνας. Οι υπόλοιποι κλάδοι απασχολούν λίγους σε πλήθους εργαζόμενους παρολαυτά συμβάλουν και αυτοί στο σύνολο της παραγωγής της περιοχής.

Ο Δήμος Λαυρεωτικής έχει έκταση 35.400 τετρ. χιλιόμετρα και πληθυσμό περί τους 10.000 κατοίκους. Εκτείνεται σε μήκος 15 χιλιομέτρων δίπλα στη θάλασσα, απέχει περίπου 60 χιλιόμετρα από το κέντρο της Αθήνας και 25 χιλιόμετρα περίπου από το νέο αεροδρόμιο της πόλης των Αθηνών.

Τα γεωφυσικά χαρακτηριστικά που συγκεντρώνει το Λαύριο καθιστούν σήμερα την περιοχή στόχο για ανάπτυξη σε πολλούς τομείς. Ενδεικτικά:

- Απέχει μόλις 25 χλμ. Από το νέο διεθνές αεροδρόμιο «Ελ. Βενιζέλος».
- Η απόσταση του Λαυρίου από την Αθήνα και τον Πειραιά είναι σχετικά μικρή.
- Τα ωκεανογραφικά δεδομένα της περιοχής, το κλίμα και ο προσανατολισμός της είναι ιδανικά.
- Στο Λαύριο είναι συγκεντρωμένο το 7,5% της παγκόσμιας ποικιλίας ορυκτών.
- Ο Εθνικός Δρυμός του Σουνίου με τα άπειρα μονοπάτια του, με την σπάνια βιοποικιλότητα και τις πολυάριθμες παλιές στοές εξόρυξης μεταλλευμάτων προσφέρεται για περιήγηση, εκπαίδευση, μάθηση και αναψυχή.

Επιπλέον:

Στο κεντρικό και βόρειο τμήμα της πόλης προβλέπεται περιοχή κατοικίας και τουριστικών εγκαταστάσεων στην παραλιακή ζώνη.

Στο νότιο τμήμα της πόλης προβλέπεται η οργάνωση Βιομηχανικού πάρκου (ΒΙΟΠΑ) το οποίο επεκτείνεται μέχρι την «OLYMPIC MARINE».

Στο βορειότερο άκρο του κεντρικού τμήματος έχει ήδη οργανωθεί το Τεχνολογικό Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρίου του Ε.Μ.Π. στις εγκαταστάσεις των μεταλλείων της Γαλλικής Εταιρείας.

Στο δυτικό άκρο του κεντρικού τμήματος υπάρχει ο συνοικισμός Κυπριανού που πρόκειται να αποκατασταθεί σύμφωνα με την μελέτη που βραβεύθηκε στην EUROPAN και θα είναι περιοχή αμιγούς κατοικίας.

Στην παραλιακή περιοχή προβλέπεται ζώνη λιμένα με τις αντίστοιχες εγκαταστάσεις.

Στις βόρειες παρυφές της πόλης, στην περιοχή του Θορικού, δημιουργείται ζώνη απόλυτου προστασίας τοπίου και αρχαιολογικών χώρων.

Στα δύο απώτερα άκρα της πόλης προβλέπονται δύο εκτεταμένες ζώνες δεύτερης κατοικίας και τουριστικών εγκαταστάσεων.

Κατά μήκος σχεδόν όλης της Δυτικής πλευράς, ο Δήμος Λαυρεωτικής περιβάλλεται από ζώνη γεωργικής γης και τον Εθνικό Δρυμό Σουνίου (ζώνη προστασίας ορεινού όγκου Λαυρεωτικής)

Η δημιουργία Τεχνολογικού – Πολιτιστικού Πάρκου Λαυρίου και το ΒΙΟΠΑ και ΒΠΠΑ Λαυρίου, στοχεύουν στην αύξηση αριθμού θέσεων εργασίας, έτσι ώστε να διατηρήσει την κοινωνική της συνοχή η πόλη του Λαυρίου και να αντιμετωπίσει κατά το δυνατόν το πρόβλημα της ανεργίας. Σε αυτήν την προσπάθεια θα συμβάλλει σημαντικά η οργάνωση της λιμενικής ζώνης του Λαυρίου κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να αποτελέσει ένα σύγχρονο λιμάνι που θα υποστηρίζεται από αντίστοιχες κτιριακές εγκαταστάσεις για την εξυπηρέτηση των ταξιδιωτών.

Ο Δήμος Λαυρεωτικής είναι γενικά περιοχή χαμηλού εισοδήματος, με σημαντική υστέρηση από τους μέσους όρους της Αττικής, όσον αφορά τουλάχιστον τους μόνιμους κατοίκους του.

Σε σχέση με την Περιφέρεια πρωτεύουσας ο Δήμος Λαυρεωτικής υπερέχει σε κατοίκους με χαμηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης (απολυτήριο δημοτικού, απλώς γνώσης γραφής και ανάγνωσης).

Επιπλέον η ανεργία αγγίζει, σύμφωνα με τα στοιχεία του 2008, το 21,3% του ενεργού πληθυσμού (14,2% άνδρες και 30% γυναίκες) και σε σύνολο 3.000 άτομα και συνήθως πρόκειται για μακράς διάρκειας. Περί το τέλος του έτους 2010, σύμφωνα με επίσημα στοιχεία η ανεργία αυξήθηκε κατά 4,18% και μάλιστα το 1/3 των ανέργων επιδοτείται από το ΟΑΕΔ (www.att.atticanews.gr/index.php, 21-1-2011)

Η ανεργία στο Λαύριο αυξήθηκε με ταχύτατους ρυθμούς τα τελευταία χρόνια και συνδυάζεται με υψηλές απώλειες θέσεων εργασίας στην περιοχή, ιδιαίτερα με την παύση της λειτουργίας μεγάλων κλωστοϋφαντουργικών μονάδων.

Ο κυρίαρχος κλάδος της οικονομίας του Δήμου είναι η μεταποίηση (βασική μεταλλουργία, κλωστοϋφαντουργία, παραγωγή τελικών προϊόντων από μέταλλο στη χημική βιομηχανία) που αντιστοιχεί σε 37,5% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού και η παραγωγή ηλεκτρισμού. Η μεταποιητική δραστηριότητα φαίνεται να ενισχύεται με την προώθηση της ίδρυσης, επέκτασης, εκσυγχρονισμού και μετεγκατάστασης βιομηχανικών και βιοτεχνικών μονάδων μέσης και χαμηλής όχλησης στο ΒΙΟΠΑ του Λαυρίου. Στην ίδια κατεύθυνση οδηγεί και η λειτουργία του Τεχνολογικού Ερευνητικού και Πολιτιστικού Πάρκου στο Λαύριο.

Αυξημένη εμφανίζεται η σημασία των λοιπών υπηρεσιών, καθώς και του κλάδου εμπορίου –εστιατορίων – ξενοδοχείων. Η ενασχόληση με τον πρωτογενή τομέα

κατατάσσεται στην 4η θέση (είναι πιθανό όμως ορισμένοι άνεργοι στο Δήμο Λαυρεωτικής να δηλώνουν ως κύριο τομέα απασχόλησης ή αναζήτηση εργασία τον πρωτογενή), αλλά ουσιαστικά μόνο η αλιεία είναι σχετικά σημαντικός κλάδος στο Δήμο.

3.2. Συμπεράσματα ερευνών

Κατά τα έτη 2005 και 2007 πραγματοποιήθηκαν έρευνες από το τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών στο Δήμο Λαυρεωτικής, με σκοπό την διερεύνηση των κοινωνικών, οικονομικών χαρακτηριστικών του Λαυρίου και της σχέσης τοπικής ανάπτυξης, απασχόλησης, αλλά και του κοινωνικού αποκλεισμού, των Γεωργίου Λουκά, με επιβλέπουσα καθηγήτρια την Ελένη Θεοδοροπούλου και του Δημητρίου Δράκου με επιβλέπουσα καθηγήτρια την Ρόϊδω Μητούλα, οι οποίες αυτές έρευνες αναρτήθηκαν στο διαδίκτυο στην ιστοσελίδα του Πανεπιστημίου. Επιπλέον στις 22-25 Σεπτεμβρίου 2005, αλλά και στις 23-26 Δεκεμβρίου 2009 πραγματοποιήθηκαν συνέδρια του ΕΚΚΕ στο Λαύριο με θέμα τη φτώχεια, τον κοινωνικό αποκλεισμό και τις ανισότητες, στα πλαίσια των οποίων παρουσιάστηκαν διάφορες έρευνες του ΕΚΚΕ σε συνεργία με την ΕΣΥΕ για το πρόβλημα της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, πρακτικά των οποίων αναρτήθηκαν στην ιστοσελίδα του ΕΚΚΕ στο διαδίκτυο.

Τα αποτελέσματα των ερευνών αυτών, σε ένα συνδυασμό μεταξύ τους, παρουσιάζονται στον παρόν κεφάλαιο και τα οποία όλα ανεξαιρέτως καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η αποβιομηχάνιση που παρατηρήθηκε στη χώρα τα τελευταία χρόνια ήταν ιδιαίτερα οξεία στο Λαύριο και είχε, όπως ήταν φυσικό, αντίκτυπο στην αγορά εργασίας. Η ζήτηση εργασίας στο Δήμο Λαυρεωτικής μειώθηκε σημαντικά τα τελευταία χρόνια ιδιαίτερα μετά την κρίση που έπληξε την κλωστοϋφαντουργία την αρχή της δεκαετίας του 1980 και το κλείσιμο των κλωστοϋφαντουργικών μονάδων της περιοχής που απασχολούσαν μεγάλο αριθμό εργαζομένων. Τα τελευταία χρόνια οι οδυνηρές συνέπειες της αποβιομηχάνισης έχουν αμβλυνθεί σε αρκετό βαθμό αλλά παραμένουν, βέβαια, τα υψηλά ποσοστά ανεργίας.

(α) Κοινωνικοοικονομική κατάσταση

Το φύλο είναι το πρώτο στοιχείο που αναφέρεται και στα δύο ερωτηματολόγια των ως άνω ερευνών στα οποία ποσοστό 54,8% είναι άνδρες και ποσοστό 45,2% είναι γυναίκες.

Στο Λαύριο αντίθετα με ότι συμβαίνει σε επίπεδο, περιφέρειας και χώρας οι άνδρες υπερέχουν έναντι των γυναικών. Το γεγονός οφείλεται στο ότι ένα μεγάλο πο-

σοστό των μεταναστών εγκαθίστανται στην περιοχή χωρίς την οικογένεια τους. Πράγματι ενώ μεταξύ των Ελλήνων ερωτώμενων, το 58,2% (78 άτομα) ήταν γυναίκες, μεταξύ των αλλοδαπών ερωτώμενων μόνο το 32,9 % (25 άτομα) ήταν γυναίκες.

Ο μέσος όρος της ηλικίας ήταν τα 35,24 έτη και η διάμεσος τα 33 έτη. Ο αλλοδαποί ερωτώμενοι αποτελούν ένα πληθυσμό νεανικότερο των Ελλήνων ερωτώμενων. Το 80,3% (61 άτομα) των αλλοδαπών ερωτώμενων ήταν ηλικίας από 20 έως 44 ετών, ενώ για τους Έλληνες ερωτώμενους το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 77,6% (104 άτομα). Επιπλέον, η μέση ηλικία των αλλοδαπών ερωτώμενων ήταν τα 33,5 έτη ενώ αυτή των Ελλήνων ερωτώμενων τα 36,23 έτη.

Το σύνολο των ερωτώμενων κατά κύριο λόγο είναι μόνιμοι κάτοικοι της περιοχής αρμοδιότητας Δήμου Λαυρεωτικής. Μεταξύ των Ελλήνων ερωτώμενων το 48,5% (65 άτομα) ήταν κάτοχοι ιδιόκτητης κατοικίας και το 51,5 (69 άτομα) δεν είχαν αποκτήσει ιδιόκτητη κατοικία. Αντίθετα μεταξύ των αλλοδαπών ερωτώμενων μόνο το 1,3% (1 άτομο) είχαν αποκτήσει ιδιόκτητη κατοικία ενώ το 98,7% (75 άτομα) διέμεναν σε ενοικιαζόμενες κατοικίες ή σε κοινωνικές κατοικίες. Η κατάσταση αυτή μπορεί να θεωρηθεί αποτέλεσμα της κακής οικονομικής κατάστασης των αλλοδαπών ερωτώμενων αλλά και του προσωρινού χαρακτήρα που αποδίδουν οι ίδιοι οι αλλοδαποί στην παραμονή τους στη χώρα.

Σε ότι αφορά την οικογενειακή κατάσταση των ερωτώμενων αν και διαφέρει μεταξύ των Ελλήνων και των αλλοδαπών ερωτώμενων παρουσιάζει κάποια κοινά χαρακτηριστικά. Συγκεκριμένα, καταγράφονται υψηλά ποσοστά εγγάμων ανδρών και γυναικών. Αυτό μπορεί να θεωρηθεί αναμενόμενο, καθώς η μέση ηλικία των ερωτώμενων (35,24 έτη) προδιαθέτει ώστε οι ερωτώμενοι να έχουν συνάψει γάμο.

Για την οικογενειακή τους κατάσταση οι ερωτώμενοι απάντησαν σε ποσοστό 21,1% ότι είναι άγαμοι, 63,8% απάντησαν ότι είναι έγγαμοι, 6,5% ότι είναι διαζευγμένοι, 3,0% ότι συμβιώνουν με άλλο άτομο και το 5,5% απάντησε ότι βρίσκεται σε χηρεία.

Το ποσοστό των διαζευγμένων (3%) ήταν μικρότερο από αυτό που καταγράφηκε στην απογραφή του 2001 σε επίπεδο χώρας (5,7%). Αυτό σημαίνει ότι οι αλλαγές που παρατηρούνται στη δομή της οικογένειας στο σύνολο της χώρας δεν έχουν επηρεάσει ακόμα σημαντικά την κοινωνία του Λαυρίου. Οι γυναίκες ήταν πολύ πιο συχνά χήρες. Συγκεκριμένα, ήταν χήρες το 9,7% (10 άτομα) των γυναικών ερωτώμενων σε σχέση με το 1,9% (2 άτομα) των ανδρών.

Το 62,3% απάντησε θετικά στην ερώτηση αν έχει παιδιά ενώ το 36,4% απά-

ντησε αρνητικά. Σχετικά με τον αριθμό παιδιών των ερωτώμενων, το 30,7% απάντησε ότι έχει 2 παιδιά ενώ το 0,5% απάντησε ότι έχει 4 παιδιά. Ο αριθμός των τέκνων που δηλώθηκαν είναι από 0 έως 5 παιδιά. Όσο αφορά στις ηλικίες των τέκνων αυτές κυμαίνονται από 1 έως 58 και είναι σε άμεση σχέση με την ηλικία του ερωτώμενου ο οποίος δηλώνει ότι έχει παιδιά.

Η οικογένεια στο Λαύριο φαίνεται να είναι συζυγική. Το 98,09 % (206 οικογένειες) των οικογενειών των ερωτώμενων αποτελούνταν από το ζευγάρι των συζύγων και τα ανύπανδρα παιδιά του. Σε ότι αφορά τον αριθμό των μελών των οικογενειών φαίνεται ότι κυριαρχεί ο τύπος του μικρού αστικού νοικοκυριού που αποτελείται από 1 έως 4 μέλη σε ποσοστό 83,33%. Κάθε οικογένεια αποτελούνταν κατά μέσο όρο από 2,99 άτομα.

Το 13,81% (29 οικογένειες) των οικογενειών των ερωτώμενων είχαν αρχηγό γυναίκα. Το 55,2% (16 οικογένειες) αυτών των οικογενειών αφορούσε σε μονογονεϊκές οικογένειες που αποτελούνταν από τη διαζευγμένη ή χήρα σύζυγο, αρχηγό της οικογένειας και τα παιδιά της. Το γεγονός αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό καθώς οι μονογονεϊκές οικογένειες με αρχηγό γυναίκα θεωρούνται ευπαθείς στην φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό.

Οι οικογένειες των ερωτώμενων είχαν κατά μέσο όρο αρχηγό ηλικίας 39,48 ετών. Σημαντικό ήταν το ποσοστό των οικογενειών με αρχηγό ηλικίας μεγαλύτερο των 54 ετών. Συγκεκριμένα, το 22,87% (31 οικογένειες) των οικογενειών των ερωτώμενων είχαν αρχηγό ηλικίας μεγαλύτερο των 54 ετών.

Σχετικά με την κατάσταση διαμονής μελών νοικοκυριού το 21,1% απάντησε ότι ζει μόνο, το 16,1% απάντησε ότι ζει με το σύντροφο, το 6,5% απάντησε ότι συγκατοικεί με άλλο άτομο και το 52,8% ότι ζει μαζί με τα τέκνα.

Μελετώντας το ετήσιο ατομικό εισόδημα διαπιστώνεται ότι αυτό παρουσιάζει μια σημαντική αύξηση από το έτος 2002 προς το έτος 2003. Συγκεκριμένα μειώθηκε το ποσοστό των ερωτώμενων με ετήσιο εισόδημα από 0 – 9.000 € από 64,3% (135 άτομα) το 2002 σε 57,6% (121 άτομα) το 2003 και αυξήθηκε το ποσοστό των ερωτώμενων με ετήσιο ατομικό εισόδημα περισσότερο από 9.000 € από 35,8% (75 άτομα) το 2002 σε 42,3% (89 άτομα) το 2003. Αντίθετα, από το 2003 προς το 2004 το ετήσιο ατομικό εισόδημα των ερωτώμενων φαίνεται να μειώνεται. Έτσι, το ποσοστό των ερωτώμενων με ετήσιο εισόδημα από 0 – 9000 € αυξήθηκε σε 61,4% (129 άτομα) και μειώθηκε το ποσοστό των ερωτώμενων με ετήσιο ατομικό εισόδημα περισσότερο από 9000 € σε 38,6% (81 άτομα). Το ετήσιο οικογενειακό εισόδημα παρουσίασε μικρότερη αύ-

ξηση από το έτος 2002 προς το έτος 2003. Συγκεκριμένα μειώθηκε το ποσοστό των ερωτώμενων με ετήσιο οικογενειακό εισόδημα από 0 – 9000 € από 43,8% (92 άτομα) το 2002 σε 41,0% (86 άτομα) το 2003 και αυξήθηκε το ποσοστό των ερωτώμενων με ετήσιο οικογενειακό εισόδημα περισσότερο από 9000 € από 56,2% (118 άτομα) το 2002 σε 59% (124 άτομα) το 2003. Αντίθετα, από το 2003 προς το 2004 το ετήσιο ατομικό εισόδημα των ερωτώμενων παρέμεινε σταθερό. Συνολικά, πάντως η οικονομική κατάσταση των ερωτώμενων βελτιώθηκε από το 2002 προς το 2004 παρά τις αρνητικές οικονομικές συγκυρίες (αύξηση στις τιμές των προϊόντων λόγω της υιοθέτηση του ευρώ).

Από το έτος 2004 έως και το έτος 2007 το ατομικό εισόδημα από την κύρια εργασία άρχισε σταδιακά να αυξάνεται με αποτέλεσμα το μεγαλύτερο ποσοστό 23,6% έχει μηνιαίο εισόδημα από 1.100 έως 1.400 και ακολουθεί με ποσοστό 16,6% το εισόδημα από 800 έως 1.100. Σχετικά με το οικογενειακό εισόδημα το μεγαλύτερο ποσοστό 27,6% έχει εισόδημα από 2000 έως 3000 ενώ ακολουθεί με ποσοστό 17,1% το εισόδημα από 1.000 έως 2.000.

Στην ερώτηση, αν θεωρούν ότι επαρκεί το εισόδημα τους για την κάλυψη των αναγκών οι περισσότεροι απάντησαν ναι σε ποσοστό 91% και οι υπόλοιποι 9% θεωρούν ότι δεν τους αρκεί, ενώ στην αντίστοιχη ερώτηση για το συνολικό εισόδημα του νοικοκυριού τα ποσοστά ήταν 4,5% αρνητικά και 95,5% θετικά.

Η οικονομική κατάσταση των αλλοδαπών ερωτώμενων ήταν δυσμενέστερη σε σχέση με αυτή των Ελλήνων ερωτώμενων. Έτσι, μόνο το 7,9% και το 8,2% των αλλοδαπών ερωτώμενων είχαν ετήσιο ατομικό και οικογενειακό εισόδημα αντίστοιχα περισσότερο από 9.000 € το 2004 και εντεύθεν, ενώ τα ποσοστά για τους Έλληνες ερωτώμενους ήταν 55,9% (75 άτομα) και 87,3 (117 άτομα) αντίστοιχα.

Αντίθετα, δεν παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση του ετήσιου ατομικού εισοδήματος μεταξύ ανδρών και γυναικών. Οι γυναίκες όμως σε ποσοστό σε ποσοστό 19,4% (20 άτομα) είχαν εισοδήματα από άλλες πηγές εκτός της εργασίας σε σχέση με το 13,1% (14 άτομα) μόνο των ανδρών.

Ανισότητες παρατηρούνται μεταξύ των Ελλήνων και των αλλοδαπών ερωτώμενων τόσο στην μηνιαία κατανάλωση. Ειδικότερα, κανένας αλλοδαπός δεν κατανάλωνε περισσότερο από 1.000 € μηνιαίως ενώ το 57,4% (77 άτομα) των Ελλήνων ερωτώμενων κατανάλωναν μηνιαίως περισσότερο από 1.000 €.

Αντίθετα, σε ότι αφορά την μηνιαία αποταμίευση η κατάσταση μεταξύ Ελλήνων και αλλοδαπών ερωτώμενων παρουσιάστηκε ισορροπημένη. Έτσι μέχρι 750 € μηνιαίως αποταμίευαν το 96,2% (129 άτομα) των Ελλήνων ερωτώμενων και το 100% (76

άτομα των αλλοδαπών ερωτώμενων. Περισσότερο από 750 € αποταμίευαν μόνο το 3,7 των Ελλήνων ερωτώμενων.

Σχετικά με το ποσοστό των ερωτώμενων που είναι ασφαλισμένοι το συντριπτικό ποσοστό 92% απάντησε θετικά ενώ το 8% απάντησε αρνητικά. Μάλιστα εκ του ποσοστού που απάντησε θετικά προκύπτει ότι σημαντικό μέρος έχει και ιδιωτική ασφάλεια.

(β) Μορφωτικό επίπεδο - εκπαίδευση

Όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο των ερωτώμενων και των δύο ερευνών αυτό δεν μπορεί να θεωρηθεί αρκετά υψηλό γιατί το 12% είναι πτυχιούχοι ανώτατης εκπαίδευσης. Το υψηλότερο ποσοστό είναι 50,8% για τους αποφοίτους λυκείου ενώ το χαμηλότερο είναι 2,0% και αναφέρεται σε κατόχους διπλωμάτων μεταπτυχιακών σπουδών.

Από το σύνολο των αλλοδαπών ερωτώμενων το 36,8% (28 άτομα) γνώριζαν είτε να μιλάνε είτε να γράφουνε ελληνικά μέτρια, το 27,6% (21 άτομα) ελάχιστα, το 19,7% (15 άτομα) καθόλου, το 15,8% (12 άτομα) πολύ καλά. Κανένας από τους αλλοδαπούς ερωτώμενους δεν γνώριζε να μιλάει ελληνικά άριστα. Το σχετικά χαμηλό ποσοστό αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης μεταξύ των ερωτώμενων μπορεί να αποδοθεί στη γεωγραφική απομόνωση του Λαυρίου καθώς και την έλλειψη εκπαιδευτικών υποδομών στην ευρύτερη περιοχή. Οι γυναίκες φαίνεται να λαμβάνουν υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης από τους άνδρες καθώς το 24,2% (25 άτομα) ήταν απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και κάτοχοι μεταπτυχιακού διπλώματος ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους άνδρες ήταν μόνο 11,2% (12 άτομα).

Οι ξένες γλώσσες αποτελούν σημαντικό κομμάτι της εκπαίδευσης του σύγχρονου ανθρώπου, το οποίο τον βοηθά σημαντικά τόσο στην πρόοδο των σπουδών του όσο και στην εξέλιξη της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας. Το υψηλό επίπεδο γνώσης της αγγλικής γλώσσας μεταξύ των ερωτώμενων μπορεί να θεωρηθεί αναμενόμενο καθώς η αγγλική γλώσσα είναι διεθνής διδάσκεται σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης στην Ελλάδα και θεωρείται προαπαιτούμενη γνώση για τη συνέχιση των σπουδών του ατόμου, αλλά και για την εύρεση εργασίας. Εξίσου αναμενόμενα μπορούν να θεωρηθούν και το επίπεδο γνώσης των άλλων γλωσσών, καθώς η γαλλική, η γερμανική, η ιταλική και η ισπανική γλώσσα δεν αποτελούν προτεραιότητα στην εκμάθηση ξένων γλωσσών στον ελλαδικό χώρο ενώ λόγω της έλλειψης εκπαιδευτικών υποδομών η εκμάθηση κάποιας από αυτές τις γλώσσες είναι ιδιαίτερα δύσκολη για τους κατοίκους του Λαυρίου. Από τα προηγούμενα συμπεραίνει κανείς ότι η αγγλική γλώσσα αποτελεί τη

πρώτη επιλογή στην εκμάθηση ξένων γλωσσών.

(γ) Χαρακτηριστικά απασχόλησης

Τα στοιχεία για την απασχόληση είναι ιδιαίτερα σημαντικά καθώς αποτελεί έναν από τους πλέον καθοριστικούς παράγοντες για την ανάπτυξη μίας περιοχής. Ταυτόχρονα αποτελεί την καλύτερη πρόληψη του κοινωνικού αποκλεισμού. Μεταξύ των ερωτώμενων το 81,43% (171 άτομα) απασχολούνταν και το 18,1% (38 άτομα) ήταν άνεργα. Το 31,43% (66 άτομα) των απασχολούμενων ήταν ηλικίας από 40 έως 60 ετών. Η τάση γήρανσης του εργατικού δυναμικού είναι φανερή με αρνητικές συνέπειες τόσο στην παραγωγικότητα της εργασίας όσο και στην αναπτυξιακή διαδικασία. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει τα σοβαρά προβλήματα που θα ανακύψουν στο μέλλον για την αγορά εργασίας, αφού αν δεν υπάρξει σημαντική κατάρτιση αυτών των ατόμων η παραγωγικότητά τους θα μειώνεται και θα αυξάνονται οι πιθανότητες να καταστούν άνεργοι.

Στην ερώτηση που αναφέρεται στο επάγγελμα των ερωτώμενων, το μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό κατέχουν οι ιδιωτική υπάλληλοι με 51,3%. Ακολουθούν οι δημόσιοι υπάλληλοι με 13,1% και ύστερα είναι οι ελεύθεροι επαγγελματίες με ποσοστό 9,0%. Τέλος το 18,1% απάντησε ότι δεν έχει απασχόληση.

Όσο αφορά αν μετά το 2001 έχουν αλλάξει είδος απασχόλησης, το μεγαλύτερο ποσοστό απάντησε αρνητικά 89,4% ενώ το 10,6% θετικά.

Η αποβιομηχάνιση που παρατηρήθηκε στη χώρα τα τελευταία χρόνια ήταν ιδιαίτερα οξεία στην περιοχή και είχε, όπως ήταν φυσικό, αντίκτυπο στην αγορά εργασίας. Η ζήτηση εργασίας στο Δήμο Λαυρεωτικής μειώθηκε σημαντικά τα τελευταία χρόνια ιδιαίτερα μετά την κρίση που έπληξε την κλωστοϋφαντουργία την αρχή της δεκαετίας του 1980 και το κλείσιμο των κλωστοϋφαντουργικών μονάδων της περιοχής που απασχολούσαν μεγάλο αριθμό εργαζομένων. Πάντως οι οδυνηρές συνέπειες της αποβιομηχάνισης έχουν αμβλυνθεί σε αρκετό βαθμό αλλά παραμένουν, βέβαια, τα υψηλά ποσοστά ανεργίας. Έτσι το ποσοστό ανεργίας του δείγματος, παρά το γεγονός ότι καταγράφηκε μειωμένο σε σχέση με το αντίστοιχο ποσοστό της απογραφής του 2001, φαίνεται να αποτυπώνει την πραγματικότητα.

Αντίθετα με ότι συμβαίνει σε εθνικό επίπεδο οι γυναίκες πλήττονταν λιγότερο από την ανεργία. Το 65,8% (25 άτομα) των ανέργων ερωτώμενων ήταν άνδρες και το 34,2% (13 άτομα) ήταν γυναίκες. Το ποσοστό ανεργίας των ανδρών (23,4 %) ήταν διπλάσιο από αυτό των γυναικών (12,6%). Το γεγονός αυτό μπορεί να οφείλεται στην μικρή συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό του Λαυρίου που καταγράφεται στην απογραφή του 2001. Παρά το γεγονός ότι η συμμετοχή των γυναικών στο σύνολο

του πληθυσμού είναι περίπου ίδια με αυτή των ανδρών, στην περίπτωση του εργατικού δυναμικού, των απασχολούμενων και των ανέργων είναι αρκετά μικρότερη. Λόγω του ημιαστικού χαρακτήρα της περιοχής και σύμφωνα με το κοινωνικό στερεότυπο η πλειοψηφία των γυναικών, κυρίως των μεγαλύτερων ηλικιών, απασχολούνται με τη φροντίδα της οικογένειας ή απασχολούνται –υποαπασχολούνται στον τριτογενή τομέα.

Οι άνδρες και οι γυναίκες που συμμετείχαν στα δείγματα των δύο αυτών ερευνών απάντησαν στην ερώτηση που αναφέρεται στην δεύτερη απασχόληση ότι μόνο το 7,5% έχει και δεύτερη απασχόληση. Το υπόλοιπο 92,5% έχει μόνο μια εργασία.

Στην ερώτηση για το πόσα μέλη του νοικοκυριού εργάζονται απάντησαν σε ποσοστό 47,2% δύο άτομα. Η διαφοροποίηση έρχεται στο δεύτερο ποσοστό 26,6% ένα άτομο και στη συνέχεια ακολουθεί με σε ποσοστό 8,5% τρία άτομα. Οι υπόλοιπες κατηγορίες όπως κανένας, 4 άτομα και άνω έχουν πολύ μικρά ποσοστά.

Η ανεργία φαίνεται να πλήττει ιδιαίτερα τους νέους της περιοχής. Το μεγαλύτερο ποσοστό των ανέργων ήταν ηλικίας από 20 έως 29 ετών. Συγκεκριμένα το ποσοστό των ανέργων αυτής της ηλικίας υπολογίστηκε σε 39,5% (14 άτομα). Σημαντικό ήταν και το ποσοστό των ανέργων ηλικίας από 30 ετών έως 34 ετών, που ανέρχεται σε 20% (7 άτομα). Αντίθετα σημαντικά μικρότερο ήταν το ποσοστό των ανέργων ηλικίας από 35 έως 59 ετών. Οι άνεργοι ήταν κυρίως άτομα με χαμηλό και μέτριο μορφωτικό επίπεδο. Μεταξύ των ανέργων ερωτώμενων το 56,7% (21 άτομα) ήταν μέχρι και απόφοιτοι Δημοτικού, το 16,2% (6 άτομα) ήταν απόφοιτοι Γυμνασίου, το 16,2% (7 άτομα) ήταν απόφοιτοι Λυκείου και το 8,1% (3 άτομα) ήταν απόφοιτοι επαγγελματικής σχολής. Μεταξύ των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ένα μόνο άτομο ήταν άνεργος.

Σημαντική είναι η διαφοροποίηση της ανεργίας μεταξύ των Ελλήνων και των αλλοδαπών ερωτώμενων. Το 28,9% (22 άτομα) των ερωτώμενων αλλοδαπών ήταν άνεργοι ενώ μόνο το 11,2% (15 άτομα) των ερωτώμενων Ελλήνων ήταν άνεργοι.

Σε ότι αφορά τις μορφές απασχόλησης κυριαρχεί η μισθωτή εργασία. Το 68,1% (113 άτομα) των απασχολούμενων απασχολούνταν ως μισθωτοί και το 29,2% (50 άτομα αυτοαπασχολούνταν και το 4,7% (8 άτομα) εργάζονταν στο σπίτι. Το μεγαλύτερο ποσοστό (58%) αυτοαπασχολούμενων ήταν άνδρες. Μεταξύ των αυτοαπασχολούμενων το 48% (24 άτομα) ήταν νέοι ηλικίας έως 29 ετών. Το γεγονός αυτό οφείλεται σε μεγάλο ποσοστό στο γεγονός ότι και στην Ελλάδα η αυτοαπασχόληση θεωρείται ως μέσο για την ένταξη στην αγορά εργασίας και μεταβατικό στάδιο στην πορεία για την εξασφάλιση μισθωτής εργασίας.

Το 31,58% (12 άτομα) των ανέργων ερωτώμενων ήταν άνεργοι για χρονικό

διάστημα περισσότερο από 37 μήνες, το 31,58% (12 άτομα) των ανέργων ερωτώμενων ήταν άνεργοι για χρονικό διάστημα από 25 έως 36 μήνες, το 15,79% (6 άτομα) ήταν άνεργοι για χρονικό διάστημα από 19 έως 24 μήνες, το 15,79% (6 άτομα) ήταν άνεργοι για χρονικό διάστημα από 7 έως 12 μήνες και το 5,26% (2 άτομα) ήταν άνεργοι για χρονικό διάστημα από 13 έως 18 μήνες. Το ποσοστό των μακροχρόνια ανέργων ήταν το 63,16% (24 άτομα), πράγμα ιδιαίτερα ανησυχητικό καθώς φαίνεται ότι η ανεργία αποκτά εμμένουσα μορφή. Η μέση χρονική διάρκεια της ανεργίας ήταν 44,32 μήνες και η διάμεσος τιμή οι 32 μήνες.

Η απασχόληση στο Λαύριο προέρχεται από τις υπηρεσίες. Από το σύνολο των ερωτώμενων το 97,62% (205 άτομα) απασχολούνταν συνήθως στον τριτογενή τομέα της οικονομίας και το 2,38% (5 άτομα) απασχολούνταν συνήθως στο δευτερογενή τομέα της οικονομίας. Κανένας από τους ερωτώμενους δεν απασχολούνταν στον πρωτογενή τομέα της οικονομίας. Το μικρό ποσοστό απασχόλησης στο δευτερογενή τομέα μπορεί να ερμηνευθεί ως αποτέλεσμα της παύσης της λειτουργίας των μεταποιητικών επιχειρήσεων, που παραδοσιακά αποτελούσαν την κύρια πηγή απασχόλησης στο Λαύριο.

Οι ερωτώμενοι ξεκίνησαν να εργάζονται κατά μέσο όρο σε ηλικία 19 ετών. Η ηλικία πρώτης εργασίας ήταν μικρότερη για τους αλλοδαπούς ερωτώμενους και συγκεκριμένα, οι αλλοδαποί ερωτώμενοι ξεκίνησαν να εργάζονται κατά μέσο όρο σε ηλικία 16 ετών. Για τους Έλληνες η μέση ηλικία έναρξης της εργασίας είναι τα 20 έτη. Χαρακτηριστικό είναι ότι το 39,4% των αλλοδαπών ερωτώμενων εργάστηκαν για πρώτη φορά σε ηλικία από 7 έως 15 ετών ενώ μόνο το 19,4 των Ελλήνων ερωτώμενων εργάστηκαν για πρώτη φορά στην ίδια ηλικία.

Οι ερωτώμενοι κατά μέσο όρο εργάζονταν 13 έτη ενώ οι περισσότεροι από αυτούς είχαν ασκήσει περισσότερα από ένα επαγγέλματα. Οι άνδρες με μέσο όρο 3,48 διαφορετικών επαγγελμάτων σε σχέση με τις γυναίκες και οι αλλοδαποί με μέσο όρο 3,60 διαφορετικών επαγγελμάτων σε σχέση με τους Έλληνες φαίνεται πως παρουσιάζουν μεγαλύτερη κινητικότητα στην εργασία.

Οι απασχολούμενοι εργάζονταν κατά μέσο όρο 8,66 ώρες ημερησίως. Κατά μέσο όρο οι γυναίκες απασχολούνταν 8,17 ώρες σε σχέση με τις 9,27 ώρες για τους άνδρες. Οι ελάχιστες ώρες απασχόλησης ήταν για τις γυναίκες οι 3 ώρες και οι μέγιστες οι 12 ώρες. Το 19,6% (16 άτομα) των γυναικών απασχολούμενων εργάζονταν λιγότερο από 8 ώρες ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους άνδρες ήταν μόνο 12,2% (10 άτομα). Το φαινόμενο αυτό μπορεί να εξηγηθεί από το γεγονός ότι οι γυναίκες προτιμούν την

μερική απασχόληση προκειμένου να μπορούν να συνδυάσουν τις υποχρεώσεις της οικογενειακής και της επαγγελματικής ζωής τους. Οι αλλοδαποί εργάζονταν ιδιαίτερα πολλές ώρες, πέραν του συνηθισμένου ωραρίου εργασίας. Συγκεκριμένα, η μεγάλη πλειοψηφία των αλλοδαπών εργάζονταν περισσότερες από 8 ώρες ημερησίως. Οι ελάχιστες ώρες απασχόλησης των αλλοδαπών ήταν οι 4 ώρες, ενώ εργάζονταν μέχρι και 14 ώρες την ημέρα. Μόνο το 12,2% (6 άτομα) εργάζονταν έως και 8 ώρες την ημέρα. Το υπόλοιπο 87,8 (43 άτομα) εργάζονταν από 9 έως 14 ώρες την ημέρα. Οι ώρες ημερήσιας απασχόλησης των αλλοδαπών ερωτώμενων ήταν κατά μέσο όρο 9,6 ώρες σε σχέση με τις 8,2 ώρες των Ελλήνων.

Οι ερωτώμενοι έχουν μείνει άνεργοι κατά μέσο όρο 2,5 φορές κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής τους ζωής. Περισσότερο ευπαθείς στην ανεργία ήταν οι αλλοδαποί και οι άνδρες με ποσοστά 69,7% (53 άτομα) και 57% (53 άτομα) αντίστοιχα να έχουν μείνει άνεργοι 3 και περισσότερες φορές. Οι αλλοδαποί ερωτώμενοι είχαν μείνει άνεργοι κατά μέσο όρο 3,8 φορές και οι άνδρες 3,2 φορές.

Το μέγιστο χρονικό διάστημα που είχαν μείνει άνεργοι οι ερωτώμενοι ήταν κατά μέσο όρο οι 18,04 μήνες. Η επικρατούσα τιμή ήταν οι 12 μήνες και η μέγιστη οι 96 μήνες. Αντίθετα με ότι συμβαίνει σε εθνικό επίπεδο οι άνδρες υπερείχαν μεταξύ των μακροχρόνια ανέργων με ποσοστό 51,4% (55 άτομα). Η μακροχρόνια ανεργία πλήττει τους αλλοδαπούς σε ποσοστό 69,9%. Το μέγιστο χρονικό διάστημα που είχαν μείνει άνεργοι οι άνδρες εργασία μετά την ολοκλήρωση των σπουδών τους σε 13,61 μήνες. Το μέγιστο χρονικό διάστημα εύρεσης της πρώτης εργασίας ήταν οι 36 και οι 84 μήνες για του αλλοδαπούς και τους Έλληνες αντίστοιχα. Σε μία μικρή περιοχή, όπως είναι το Λαύριο θεωρείται φυσιολογικό οι αλλοδαποί να βρίσκουν εύκολα εργασία σε χαμηλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας με πολλές ώρες εργασίες που απορρίπτονται από τους Έλληνες.

Ανισότητες και διακρίσεις πλήττουν κυρίως τους αλλοδαπούς και τις γυναίκες. Μόνο το 25% (13 άτομα) των αλλοδαπών απασχολούμενων αισθάνονταν πολύ και πάρα πολύ ότι στο χώρο εργασίας του έχει ισότιμη μεταχείριση σε σχέση με τους υπόλοιπους συναδέλφους του, ενώ το 44% (50 άτομα) των Ελλήνων απασχολούμενων αισθάνονταν το ίδιο. Μεταξύ των γυναικών απασχολούμενων το 36,2% (30 άτομα) αισθάνονταν πολύ και πάρα πολύ ότι στο χώρο εργασίας του έχει ισότιμη μεταχείριση σε σχέση με τους υπόλοιπους συναδέλφους του ενώ το 40,2% (33 άτομα) των ανδρών απασχολούμενων αισθάνονταν το ίδιο.

Το 63,3% (12 άτομα) αυτών που εργάζονταν λιγότερες από 8 ώρες δήλωσε ότι εργαζόταν λιγότερες ώρες από αυτές που θα επιθυμούσε. Το ποσοστό αυτό των ατόμων συμπίπτει με το ποσοστό της φανεράς υποαπασχόλησης που περιλαμβάνει τα άτομα που παρά τη θέληση τους απασχολούνται λιγότερο από αυτό που θεωρείται πλήρους απασχόληση και αναζητούν ή είναι διαθέσιμα για πρόσθετη απασχόληση.

Το 34,34% (57 άτομα) των ερωτώμενων απασχολούνταν σε θέσεις που δεν ήταν σε αντιστοιχία με το επίπεδο σπουδών, τις γνώσεις και τις δεξιότητες τους. Το ποσοστό αυτό των ατόμων συμπίπτει με το ποσοστό της κρυφής υποαπασχόλησης, που αφορά στα άτομα που απασχολούνται σε θέσεις εργασίας που δεν αξιοποιούν πλήρως τα επαγγελματικά τους προσόντα. Η υποαπασχόληση αυξάνεται καθώς βελτιώνεται το μορφωτικό επίπεδο των ερωτώμενων. Έτσι, ότι υποαπασχολούνταν δηλώσαν το 34,4% (11 άτομα) των αποφοίτων λυκείου, το 36,8% (8 άτομα) των αποφοίτων επαγγελματικής σχολής, το 62,5% (15 άτομα) των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και το 84,6% (11 άτομα) των κατόχων μεταπτυχιακού.

Η πλειοψηφία των ερωτώμενων απασχολούνταν εντός του Λαυρίου. Το γεγονός αυτό είναι ιδιαίτερα θετικό για την τοπική αγορά εργασίας αφού μπορεί να θεωρηθεί ως ικανότητα του τοπικού πλαισίου για τη δημιουργία απασχόλησης. Η ανάπτυξη νέων οικονομικών δραστηριοτήτων και νέων θέσεων εργασίας έχει σαν αποτέλεσμα την αύξηση του αποθέματος της περιοχής σε εργατικό δυναμικό, αφού ο τοπικός πληθυσμός εξειδικεύεται και επιπλέον εξειδικευμένο προσωπικό προσελκύεται από άλλες περιοχές.

Ο μέσος χρόνος για την μετάβαση των ερωτώμενων προς την εργασία τους ήταν τα 42,14 λεπτά, ενώ η διάμεσος τιμή ήταν τα 50 λεπτά. Το μέγιστο χρονικό διάστημα μετάβασης στην εργασία ήταν τα 150 λεπτά. Η κατάσταση αυτή αποτελεί συνέπεια του γεγονότος του μεγάλου ποσοστού των ερωτώμενων που απασχολούνταν εκτός των ορίων του Λαυρίου και του ανεπαρκούς τοπικού δικτύου συγκοινωνιών που αυξάνει τους χρόνους μετάβασης στην εργασία. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την έλλειψη υποδομών, την μεγάλη απόσταση από την Αθήνα, την έλλειψη ικανοποιητικού δικτύου μεταφορών μπορεί να λειτουργήσει αποτρεπτικά, στη συγκράτηση του τοπικού πληθυσμού και στη προσέλκυση κατοίκων από άλλες περιοχές κυρίως του λεκανοπεδίου της Αττικής για μόνιμη εγκατάσταση. Σχετικά με τις επιμέρους ομάδες δεν παρατηρήθηκαν σημαντικές διαφορές (26 άτομα) αντίστοιχα ανήκαν σε οικογένειες από τις οποίες εργάζονταν το πολύ ένα μέλος τους. Κατά μέσο όρο απασχολούνται 0,9 μέλη της οικογένειας κάθε αλλοδαπού ερωτώμενου.

Το υψηλό ποσοστό ατόμων που είχαν λάβει βοήθημα οικονομικής στήριξης ή επίδομα ανεργίας κατά τα τρία προηγούμενα έτη φανερώνει την ένταση του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού στο Λαύριο, αφού τα βοηθήματα οικονομικής υποστήριξης αποτελούν το ύστατο δίκτυ προστασίας έναντι της ακραίας φτώχειας. Παρά το ότι οι αλλοδαποί πλήττονταν περισσότερο από την ανεργία και ότι τα εισοδήματά τους υπολείπονταν κατά πολύ εκείνων των Ελλήνων, από το σύνολο των ατόμων που έχουν λάβει βοήθημα οικονομικής στήριξης και επίδομα ανεργίας το 75,6% (34 άτομα) ήταν Έλληνες και μόνο το 24,4% (11 άτομα) ήταν αλλοδαποί. Το γεγονός αυτό μπορεί να θεωρηθεί αποτέλεσμα της ανεπάρκειας του εθνικού συστήματος κοινωνικής προστασίας των αλλοδαπών στη χώρα μας. Ειδικότερα, σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία και την πρακτική που ακολουθείται, οι αλλοδαποί αποκλείονται από κάθε μορφή παροχής οικονομικής βοήθειας ενώ και οι προϋποθέσεις που τίθενται για τη χορήγηση επιδόματος ανεργίας είναι ιδιαίτερα περιοριστικές.

(δ) Κοινωνικά χαρακτηριστικά

Μεταξύ των κοινωνικά ανασφάλιστων υπερτερούν οι αλλοδαποί με ποσοστό 73,8% (48 άτομα) έναντι του 26,2% (άτομα) των Ελλήνων. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο μεγάλο ποσοστό ανεργίας των αλλοδαπών ερωτώμενων καθώς και στο ότι ακόμα και όταν εργάζονται απασχολούνται συνήθως σε θέσεις εργασίας χαμηλά αμειβόμενες και ανασφάλιστες.

Το ποσοστό της παραβατικότητας καταγράφηκε ιδιαίτερα χαμηλό, πράγμα που λειτουργεί θετικά για την ανάπτυξη αισθήματος ασφαλείας στην κοινότητα και τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής.

Ιδιαίτερα υψηλό ήταν το ποσοστό των ερωτώμενων που εμποδιζόνταν στην καθημερινή τους ζωή. Το ποσοστό αυτό είναι υψηλότερο του αντίστοιχου εθνικού ποσοστού (10%) και σε μία πόλη με έλλειψη κατάλληλων υποδομών και υπηρεσιών και ανεπαρκές σύστημα μεταφορών όπως είναι το Λαύριο αποτελεί ισχυρότατο παράγοντα κοινωνικού αποκλεισμού. Το 35,5% (11 άτομα) των εμποδιζόμενων ατόμων ήταν άνεργοι και το 77,4% (24 άτομα) είχαν ετήσιο ατομικό εισόδημα μέχρι 9.000 €. Ιδιαίτερα σημασία έχει ότι μεταξύ των αλλοδαπών ερωτώμενων το 17,1% (13 άτομα) εμποδιζόνταν στην καθημερινή τους ζωή από κάποιο πρόβλημα υγείας, ψυχική ασθένεια ή σωματική αναπηρία. Τα άτομα αυτά υφίστανται πολλαπλές διακρίσεις δηλαδή διακρίσεις λόγω της αναπηρίας τους σε συνδυασμό με τις διακρίσεις λόγω της εθνικής τους καταγωγής με αποτέλεσμα να απειλείται ακόμα και η κάλυψη των βασικών αναγκών τους.

Η ανάπτυξη κοινοτικής συνείδησης εξαρτάται άμεσα από το βαθμό κοινωνικής συνοχής και ταυτόχρονα αποτελεί προϋπόθεση για την ανάπτυξη μίας περιοχής. Το σχετικά χαμηλό επίπεδο κοινοτικής συνείδησης που καταγράφηκε στο δείγμα σημαίνει και περιορισμένη συμμετοχή στις διαδικασίες του αναπτυξιακού σχεδιασμού. Ιδιαίτερα χαμηλό ήταν το επίπεδο κοινοτικής συνείδησης των αλλοδαπών και των εμποδιζόμενων ατόμων. Το 61,8% (27 άτομα) των αλλοδαπών ερωτώμενων και το 51,6% (16 άτομα) των εμποδιζόμενων ατόμων αισθάνονταν καθόλου και ελάχιστα ότι άνηκαν στην κοινότητα που ζούσαν και μόνο το 26,4% (7 άτομα) και το 16,1% (5 άτομα) των αλλοδαπών και των εμποδιζόμενων αισθάνονταν πολύ και πάρα πολύ ότι άνηκαν στην κοινότητα που ζούνε. Για την αντιμετώπιση της κατάστασης απαιτείται η ενίσχυση της εκπαιδευτικής διαδικασίας και των τοπικών αξιών προκειμένου οι κάτοικοι να προάγουν την τοπική τους ταυτότητα και να αναπτύσσουν τις ικανότητες τους για μάθηση.

Σχετικά με τον αποκλεισμό από κοινοτικές δράσεις ή από την παροχή υπηρεσιών διαπιστώθηκαν σημαντικές διακρίσεις και ανισότητες σε βάρος των αλλοδαπών και των εμποδιζόμενων ατόμων. Συγκεκριμένα, το 77,4% (24 άτομα) των εμποδιζόμενων ατόμων και το 61,8% (47 άτομα) των αλλοδαπών είχαν εμπειρίες αποκλεισμού. Αντίθετα, η ηλικία και το φύλο δεν φαίνεται να αποτελούν σημαντικούς παράγοντες αποκλεισμού για τους ερωτώμενους.

Ιδιαίτερα χαμηλό ήταν το ποσοστό συμμετοχής των ερωτώμενων στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων από την τοπική αυτοδιοίκηση. Λιγότερο συμμετείχαν οι αλλοδαποί με σε σχέση με τους Έλληνες με ποσοστό 16,7% (4 άτομα), οι γυναίκες σε σχέση με τους άνδρες με ποσοστό συμμετοχής 45,8% (11 άτομα), οι νέοι ηλικίας έως 24 ετών σε σχέση με τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας με ποσοστό συμμετοχής 0% (κανένα άτομο), οι χήροι και οι χήρες σε σχέση με τους έγγαμους με ποσοστό συμμετοχής 0% (κανένα άτομο), οι ερωτώμενοι με τα χαμηλότερα ατομικά εισοδήματα σε σχέση με τα υψηλότερα ατομικά εισοδήματα με ποσοστό συμμετοχής 12,5% (3 άτομα), οι απασχολούμενοι στο σπίτι σε σχέση με τους μισθωτούς και τους αυτοαπασχολούμενους με ποσοστό συμμετοχής 0% (κανένα άτομο), οι άνεργοι σε σχέση με τους εργαζόμενους με ποσοστό συμμετοχής 12,5% (3 άτομα) και τα εμποδιζόμενα άτομα σε σχέση με τα μη εμποδιζόμενα με ποσοστό συμμετοχής 4,2% (1 άτομο).

Τα ίδια χαμηλά ποσοστά συμμετοχής αποτυπώθηκαν και στη συμμετοχή των ερωτώμενων σε τοπικές πρωτοβουλίες. Λιγότερο συμμετείχαν οι αλλοδαποί με σε σχέση με τους Έλληνες με ποσοστό 29,3% (24 άτομα), οι γυναίκες σε σχέση με τους άνδρες με ποσοστό συμμετοχής 45,1% (37 άτομα), οι νέοι ηλικίας έως 24 ετών σε

σχέση με τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας με ποσοστό συμμετοχής 9,8% (8 άτομα), οι χήροι και οι χήρες σε σχέση με τους έγγαμους με ποσοστό συμμετοχής 3,7% (3 άτομα), οι διαζευγμένοι σχέση με τους έγγαμους με ποσοστό συμμετοχής 3,7% (3 άτομα), οι ερωτώμενοι με τα χαμηλότερα ατομικά εισοδήματα σε σχέση με τα υψηλότερα ατομικά εισοδήματα με ποσοστό συμμετοχής 23,2% (19 άτομα), οι απασχολούμενοι στο σπίτι σε σχέση με τους μισθωτούς και τους αυτοαπασχολούμενους με ποσοστό συμμετοχής 0% (κανένα άτομο), οι άνεργοι σε σχέση με τους εργαζόμενους με ποσοστό συμμετοχής 11,0% (9 άτομα) και τα εμποδιζόμενα άτομα σε σχέση με τα μη εμποδιζόμενα με ποσοστό συμμετοχής 4,9% (4 άτομα).

Αντίθετα υψηλό είναι το ποσοστό των ερωτώμενων που είχαν κοινά ενδιαφέροντα με τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας. Πάντως, το 59,2% (45 άτομα), το 65,3% (47 άτομα), το 100% (8 άτομα), το 68,4% των αλλοδαπών, των ερωτώμενων με τα χαμηλότερα εισοδήματα, των απασχολούμενων στο σπίτι και των ανέργων αντίστοιχα δήλωσαν ότι δεν είχαν κοινά ενδιαφέροντα με τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας.

Η πρόσβαση στις τοπικές υπηρεσίες ήταν καθόλου και ελάχιστα εύκολη σε ποσοστό 48,4% (15 άτομα) για τα εμποδιζόμενα άτομα, σε ποσοστό 60,5% (23 άτομα) για τους ανέργους σε ποσοστό 61,1% (44 άτομα) για τους ερωτώμενους με το χαμηλότερο ετήσιο ατομικό εισόδημα, για τους αλλοδαπούς σε ποσοστό 52,6 (40 άτομα), σε ποσοστό 69,3% (9 άτομα) για τα άτομα ηλικίας από 55 έως 60 ετών.

Καθώς η τοπική ανάπτυξη βασίζεται στην αναγνώριση του δικαιώματος των τοπικών κατοίκων και φορέων να σχεδιάζουν και να προωθούν τις μορφές και τους ρυθμούς της τοπικής ανάπτυξης που οι ίδιοι επιλέγουν, η ανάλυση των παραπάνω στοιχείων για το Λαύριο υπογραμμίζει την ανάγκη της ενεργοποίησης και οργάνωσης του τοπικού πληθυσμού με τη δημιουργία κατάλληλων μηχανισμών οικοδόμησης της κοινωνικής συνοχής.

Η αδυναμία κινητικότητας σε μια κοινωνία περιορίζει τη συμμετοχή ατόμων ή και ολόκληρων κοινωνικών ομάδων στην οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική ζωή μιας τοπικής κοινωνίας. Η εύκολη πρόσβαση στο δίκτυο των τοπικών συγκοινωνιών διευκολύνει σημαντικά την κινητικότητα των μελών μιας τοπικής κοινωνίας ενεργώντας ευεργετικά για το επίπεδο συνοχής της. Σημαντική διαφοροποίηση παρατηρείται μεταξύ των δύο φύλων ως προς την ευκολία πρόσβασης στο τοπικό δίκτυο συγκοινωνιών. Έτσι ενώ το μόνο το 42,7% (44 άτομα) των γυναικών είχαν μια στάση σε απόσταση λιγότερο από 400 μέτρα από το σπίτι τους το αντίστοιχο ποσοστό μεταξύ των ανδρών ερωτώμενων ανέρχεται σε 59,8% (64 άτομα). Οι αλλοδαποί ερωτώμενοι φαίνεται να έχουν ευ-

κολότερη πρόσβαση στο δίκτυο των τοπικών συγκοινωνιών, πράγμα που είναι ιδιαίτερα σημαντικό καθώς συμβάλει στην αποφυγή του φαινομένου του «γκέτο».

Η κατοικία στην οποία διέμεναν οι ερωτώμενοι ήταν ηλικίας κατά μέσο όρο ηλικίας 14 ετών. Οι νεότερες κατοικίες ήταν ηλικίας 8 ετών και οι παλαιότερες 61 ετών. Οι αλλοδαποί ερωτώμενοι διέμεναν σε κατοικία που ήταν κατά μέσο όρο ηλικίας 49 ετών ενώ οι Έλληνες ερωτώμενοι σε κατοικία που ήταν κατά μέσο όρο ηλικίας 31 ετών. Το 50% (38 άτομα) των αλλοδαπών ερωτώμενων ζούσαν σε σπίτια παλαιότερα των 58 ετών. Τα εμποδιζόμενα άτομα διέμεναν σε κατοικία που ήταν κατά μέσο όρο ηλικίας 45,9 ετών. Ο μέσος όρος ηλικίας της κατοικίας μειώνεται καθώς αυξάνεται το οικογενειακό εισόδημα και ο αριθμός των μελών της οικογένειας που απασχολούνταν.

Η κατοικία των ερωτώμενων είχε μέγεθος κατά μέσο όρο 57,7 τετραγωνικά μέτρα ενώ κατοικούσαν σε αυτή κατά μέσο όρο 3 άτομα. Τόσο το μέγεθος της κατοικίας όσο και ο αριθμός των ατόμων που κατοικούσαν σε αυτή δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ικανοποιητικός καθώς αντιστοιχούν μόνο 19,2 τετραγωνικά σε κάθε άτομο. Η μικρότερη κατοικία είχε μέγεθος 14 τετραγωνικά μέτρα και η μεγαλύτερη 180 τετραγωνικά μέτρα. Το 50% (105 άτομα) των ερωτώμενων ζούσαν σε σπίτια μικρότερα των 58 τετραγωνικών μέτρων.

Σημαντικές είναι οι ανισότητες μεταξύ των Ελλήνων και των αλλοδαπών. Η κατοικία των Ελλήνων ερωτώμενων είχε μέγεθος κατά μέσο όρο 69,2 τετραγωνικά μέτρα ενώ κατοικούσαν σε αυτή κατά μέσο όρο 3,1 άτομα. Αντίθετα, η κατοικία των αλλοδαπών ερωτώμενων είχε μέγεθος κατά μέσο όρο 37,5 τετραγωνικά μέτρα ενώ κατοικούσαν σε αυτή κατά μέσο όρο 2,8 άτομα. Η μικρότερη κατοικία που ζούσαν οι αλλοδαποί ερωτώμενοι είχε μέγεθος 14 τετραγωνικά μέτρα και η μεγαλύτερη 72 τετραγωνικά μέτρα. Το 50% (38 άτομα) των αλλοδαπών ερωτώμενων ζούσαν σε κατοικίες μικρότερες από 32 τετραγωνικά μέτρα.

Το ποσοστό των ατόμων που διέθεταν κεντρική θέρμανση ήταν ιδιαίτερα υψηλό τόσο μεταξύ των Ελλήνων ερωτώμενων όσο και μεταξύ των αλλοδαπών ερωτώμενων. Πάντως το παρατηρούμενο υψηλό ποσοστό αλλοδαπών που διέθεταν κεντρική θέρμανση οφείλεται όχι στην οικονομική τους κατάσταση αλλά στο γεγονός ότι ένα σημαντικό ποσοστό διέμεναν σε κοινωνικές κατοικίες.

Οι τοπικές υπηρεσίες υγείας ικανοποιούσαν το 9,7% (13 άτομα) των Ελλήνων ερωτώμενων, το 10,5% (8 άτομα) των αλλοδαπών ερωτώμενων και το 3,2% (1 άτομο) των εμποδιζόμενων ατόμων. Το πολύ χαμηλό ποσοστό ικανοποίησης οφείλεται στην έλλειψη ιατρικών υποδομών, ιατρικού και νοσηλευτικού προσωπικού.

Οι τοπικές υπηρεσίες εκπαίδευσης ικανοποιούσαν μόνο το 21,6% (29 άτομα) των Ελλήνων ερωτώμενων. Αντίθετα δεν ικανοποιούσαν κανέναν αλλοδαπό και κανένα εμποδιζόμενο άτομο. Το γεγονός αυτό οφείλεται στην έλλειψη κατάλληλων υποδομών, υπηρεσιών και εξειδικευμένου προσωπικού για την κάλυψη των ιδιαίτερων αναγκών αυτών των ομάδων.

Οι τοπικές κοινωνικές υπηρεσίες ικανοποιούσαν το 30,6% (41 άτομα) των Ελλήνων ερωτώμενων, το 26,3% (20 άτομα) των αλλοδαπών ερωτώμενων, το 28,9 (11 άτομα) των ανέργων ερωτώμενων και το 9,7% (3 άτομα) των εμποδιζόμενων ατόμων. Το ποσοστό ικανοποίησης και για τις κοινωνικές υπηρεσίες παρά το γεγονός ότι καταγράφεται καλύτερο σε σχέση με τις υπηρεσίες υγείας και τις υπηρεσίες εκπαίδευσης παραμένει σχετικά χαμηλό. Η αιτία για το γεγονός αυτό είναι η έλλειψη εξειδικευμένων κοινωνικών υπηρεσιών για την κάλυψη των ιδιαίτερων αναγκών των πολλαπλών κατηγοριών ευπαθών κοινωνικών ομάδων και η σημαντική έλλειψη προσωπικού. (Μητούλα Ρ.- Δράκος Δ., 2007, σ. 67-89 και Θεόδωροπούλου Ε. – Λουκάς Γ., 2005, σ. 112-172)

4. Η αντιμετώπιση της φτώχειας των εργαζομένων

Με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε, συμπεραίνεται ότι η προώθηση της απασχόλησης είναι αναγκαία προκειμένου να καταπολεμηθεί η φτώχεια στον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας.

Οι τρέχουσες πολιτικές που στοχεύουν στην προώθηση της απασχόλησης στην Ελλάδα βασίζονται κυρίως σε δυο άξονες δράσης: **Πρώτον**, στην επίτευξη υψηλών ρυθμών οικονομικής ανάπτυξης-μεγέθυνσης, προκειμένου να δημιουργηθούν θέσεις εργασίας, και **δεύτερον**, στην εφαρμογή μιας ενεργητικής πολιτικής απασχόλησης, κυρίως μέσω των προγραμμάτων του ΟΑΕΔ, τα οποία απευθύνονται κυρίως στους ανέργους.

Ωστόσο, κρίνουμε σκόπιμο να επισημάνουμε ότι οι τρέχουσες πολιτικές δεν επαρκούν για να καταπολεμηθεί η φτώχεια των εργαζομένων και είναι ανάγκη να συμπληρωθούν με μέτρα πολιτικής τα οποία να απευθύνονται και στον πληθυσμό που ήδη απασχολείται. Προς την κατεύθυνση αυτή, επιχειρούμε να διατυπώσουμε δυο συγκεκριμένες προτάσεις, που αφορούν σε σχετικά μέτρα πολιτικής τα οποία εφαρμόζονται επιτυχώς σε άλλες χώρες. Η πρώτη εξ αυτών βασίζεται στην ιδέα του «αρνητικού φόρου», ενώ η δεύτερη πρόταση βασίζεται στην ανάπτυξη του τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας και απευθύνεται σε ομάδες του πληθυσμού που έχουν μια χαμηλή απασχολησιμότητα και χρειάζονται επομένως μια ειδική προσέγγιση.

4.1. Η εισαγωγή ενός είδους «αρνητικού φόρου»

Η ιδέα της εισαγωγής ενός είδους «αρνητικού φόρου» ως ένα μέτρο κοινωνικής πολιτικής, ξεκινά από την διαπίστωση ότι το φαινόμενο των φτωχών εργαζομένων δεν είναι περιθωριακό και ότι τα μέτρα κοινωνικής πολιτικής που εφαρμόζονται δεν απευθύνονται σε αυτούς. Η αρχή του «αρνητικού φόρου» εμφανίστηκε διεθνώς τη δεκαετία του 196⁵ και από τότε μέχρι σήμερα εξαπλώθηκε σταδιακά. Ιδιαίτερη ήταν η απήχησή του κατά την δεκαετία του 1990, κατά την οποία πολλές αγγλοσαξονικές χώρες άρχισαν να εφαρμόζουν διάφορα συστήματα «αρνητικού φόρου», κυρίως μέσω των αποκαλούμενων πολιτικών «make work pay» (πολιτικές, δηλαδή, που στοχεύουν στο να καταστεί η εργασία περισσότερο αποδοτική και ελκυστική).

Αρχικά, το θέμα αυτό συσχετίζεται με τα **κίνητρα** που έχει ένα άτομο εργασιακής ηλικίας για να απασχοληθεί ή να διατηρήσει τη θέση εργασίας που κατέχει. Προκειμένου, δηλαδή, να αναλάβει ένα άτομο μια θέση απασχόλησης πρέπει να αποδεχτεί ένα κόστος πέρα από την προσπάθεια που καταβάλλει στην εργασία του. Για παράδειγμα, μπορεί να έχει να αντιμετωπίσει, κατά περίπτωση, προβλήματα που σχετίζονται με την επίβλεψη των παιδιών του/ της ή την μετάβασή του από το σπίτι στην δουλειά, κ.α.. Επιπλέον, η απασχόλησή του /της μπορεί να τον εμποδίζει στο να είναι σε θέση να αναζητά μια καλύτερη θέση εργασίας. Με αυτά τα δεδομένα, η απόφασή του να αποδεχθεί την προσφερόμενη θέση εργασίας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το ύψος της αμοιβής. Θα πρέπει, δηλαδή, η αμοιβή του να καλύπτει τις παραπάνω ανάγκες, ώστε να καταστεί η προσφερόμενη θέση εργασίας ελκυστική για το άτομο. Σε διαφορετική περίπτωση, το άτομο είναι λογικό να κρίνει ότι δεν τον/την συμφέρει να αναλάβει την θέση εργασίας που του/ της προσφέρεται. (ΕΚΚΕ: Ζιώμας Δημήτρης, 2008, σ. 125-126)

Για την αντιμετώπιση τέτοιων καταστάσεων, ορισμένες χώρες υιοθέτησαν συγκεκριμένα μέτρα πολιτικής όπως: το «Earned Income Tax Credit» (Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής), το «Working Families Tax Credit» (Μεγάλη Βρετανία) και πιο πρόσφατα το «Prime Pour l'Emploi» (Γαλλία). Η κοινή γενική αρχή των προαναφερόμενων μέτρων πολιτικής, είναι ότι οι κρατικές φορολογικές αρχές, αντί να εισπράττουν το φόρο εισοδήματος, αποδίδουν το αναλογούν χρηματικό ποσό (από εκεί προέρχεται και η ονομασία «αρνητικός φόρος») στα νοικοκυριά εκείνα που το εισόδημά τους δεν ξεπερνά ένα συγκεκριμένο φορολογικό/ εισοδηματικό όριο και στα οποία νοικοκυριά ένα μέλος τουλάχιστον εργάζεται.

Μολονότι το σημείο εκκίνησης τέτοιων πολιτικών αφορούσε στην παροχή κινήτρων προς τα άτομα με χαμηλά προσόντα, και συνήθως με χαμηλές αμοιβές, για

την εξεύρεση ή διατήρηση της απασχόλησης, υπάρχει και ένας δεύτερος στόχος των εν λόγω πολιτικών. Πρόκειται για την οικονομική ενίσχυση μιας συγκεκριμένης ομάδας πληθυσμού-στόχου: τα νοικοκυριά των φτωχών εργαζομένων. Η ιδέα είναι ότι για να βγουν από την φτώχεια χρειάζεται μια μικτή πολιτική που να βασίζεται τόσο στην προώθηση της απασχόλησής τους, όσο και στην ενίσχυση του εισοδήματός τους μέσω μιας ειδικής επιδοματικής- φορολογικής πολιτικής. Ο συνδυασμός αυτός αποτυπώνεται στην πολιτική του «Tax Credit» («πίστωση φόρου» ή «αρνητικός φόρος») και απαιτεί ως αντάλλαγμα, από το άτομο που επιδοτείται μέσω του «αρνητικού φόρου», να εργαστεί.

Με βάση την μέχρι σήμερα διεθνή εμπειρία, έχει διαπιστωθεί ότι ένα τέτοιο σύστημα είναι ευέλικτο ως προς την εφαρμογή του. Πράγματι, ακόμα και αν η βασική αρχή του παραμένει η ίδια, η εφαρμογή του μπορεί να είναι σχετικά διαφοροποιημένη, ανάλογα με τους συγκεκριμένους στόχους που θέτει κάθε κυβέρνηση. Εξαρτάται, δηλαδή, από διάφορους παράγοντες: το επίπεδο από το οποίο ξεκινά ο «αρνητικός φόρος», η κλίμακα εισοδήματος που χρησιμοποιείται, το εάν επικεντρώνεται ή όχι σε πληθυσμό στόχο (π.χ. οικογένειες με παιδιά), κτλ. Έτσι, κάθε χώρα έχει την δυνατότητα να εφαρμόσει το δικό της σύστημα.

Σχετικές μελέτες αξιολόγησης που ασχολήθηκαν με την επίπτωση των προαναφερόμενων μέτρων πολιτικής στις χώρες όπου έχουν εφαρμοστεί μέχρι σήμερα, δείχνουν θετικά αποτελέσματα. Πράγματι, όπως δείχνουν οι σχετικές μελέτες, η εφαρμογή ενός τέτοιου συστήματος είχε ως επίπτωση την αισθητή αύξηση του ποσοστού απασχόλησης των ενήλικων που ζούσαν σε νοικοκυριά χωρίς απασχολούμενους αλλά με παιδιά. Ωστόσο, είχε επίσης και ένα αρνητικό αποτέλεσμα στα νοικοκυριά με παιδιά όπου και οι δυο γονείς εργάζονταν, δεδομένου ότι μειώθηκε το ποσοστό απασχόλησής τους. Παρατηρήθηκε, δηλαδή, μια μείωση της προσφοράς εργασίας από ένα μέλος του νοικοκυριού – πολύ συχνά της γυναίκας. Έτσι, υπάρχει προβληματισμός στο εάν ο αρνητικός φόρος θα πρέπει να βασίζεται στην φορολογία των νοικοκυριών ή εάν θα πρέπει να εισαχθεί φορολογία που να βασίζεται στο άτομο.

Οι αξιολογήσεις αποδεικνύουν ότι η θετική επίπτωση της πολιτικής του «αρνητικού φόρου» εξαρτάται από το ύψος της οικονομικής ενίσχυσης που προσφέρει ο «αρνητικός φόρος». Επιπλέον, διαπιστώνεται ότι υπάρχει θετικότερη επίπτωση του μέτρου αυτού στα άτομα με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης σε σύγκριση με εκείνα με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης. Διαφαίνεται επίσης ότι ο βαθμός γνώσης του συστήματος από

τους ενδιαφερόμενους, είναι ένας σημαντικός παράγοντας για την αποτελεσματικότητα ενός τέτοιου μέτρου.

Τέλος, ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν ότι ο «αρνητικός φόρος» προωθεί την απασχόληση, αλλά αφορά περισσότερο θέσεις εργασίας χαμηλής ποιότητας, δεδομένου ότι για να δικαιούται κάποιος το οικονομικό κίνητρο πρέπει είτε να παραμένει στην θέση εργασίας που κατέχει ή να αναζητήσει οπωσδήποτε κάποια εργασία. Κατ' αυτό τον τρόπο, οδηγούνται τα άτομα στο να αποδεχτούν ευκολότερα θέσεις εργασίας χαμηλής ποιότητας. (ΕΚΚΕ: Ζιώμας Δημήτρης, 2008, σ. 127-128)

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η διαμόρφωση μιας πολιτικής με τη μορφή ενός συστήματος «αρνητικού φόρου» θα πρέπει να βασιστεί σε τουλάχιστον τρία κριτήρια, τα οποία και αναλύονται στη συνέχεια.

(α) Η ύπαρξη ή όχι παιδιών στο νοικοκυριό: Μια πρώτη ερώτηση είναι ποιος θα μπορούσε να είναι ο πληθυσμός-στόχος. Ο συνολικός αριθμός των φτωχών εργαζομένων περιλαμβάνει 594.058 άτομα. Εάν στον αριθμό αυτό προσθέσουμε τα 114.000 άτομα που είναι άνεργοι, τότε η εισαγωγή ενός «αρνητικού φόρου» θα έπρεπε δυνητικά να αφορά περίπου 710.000 άτομα - δυνητικούς δικαιούχους. Επιπλέον, δεδομένου ότι πρόκειται για ένα κίνητρο για την απασχόληση, ένα μέρος του μη ενεργού πληθυσμού θα οδηγείτο να αναζητήσει μια θέση εργασίας και επομένως θα αυξηθεί έτσι ο αριθμός των δικαιούχων.

Όμως, εάν, κατά προτεραιότητα, επιδιώκουμε με το μέτρο αυτό να περιοριστεί η φτώχεια στην παιδική ηλικία, τότε μπορούμε να περιορίσουμε τους δυνητικούς δικαιούχους ώστε το μέτρο να αφορά μόνο τους φτωχούς εργαζόμενους που έχουν τουλάχιστον ένα παιδί. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο αριθμός των δικαιούχων μειώνεται από περίπου 710.000 σε περίπου 410.000 άτομα, και αφορά νοικοκυριά με ένα τουλάχιστον παιδί. Εάν περιορίσουμε ακόμα περισσότερο τον πληθυσμό-στόχο και απευθυνθούμε μόνο στους φτωχούς εργαζόμενους που ζουν σε νοικοκυριά με δυο ή περισσότερα παιδιά, τότε ο αριθμός των δικαιούχων του «αρνητικού φόρου» μειώνεται σε περίπου 250.000 άτομα.

	Αριθμός φτωχών μεταξύ 20-64 ετών που συμμετέχει στο εργατικό δυναμικό ανά είδος νοικοκυριού με παιδιά
Ένας ενήλικας και ένα εξαρτημένο παιδί	5.859
Ένας ενήλικας και δυο ή περισσότερα εξαρ-	8.277

τημένα παιδιά	
Δυο ενήλικοι και ένα εξαρτημένο παιδί	61.532
Δυο ενήλικοι και δυο ή περισσότερα εξαρτημένα παιδιά	149.369
Τρεις ενήλικοι και ένα εξαρτημένο παιδί	48.645
Τρεις ενήλικοι και τρία ή περισσότερα εξαρτημένα παιδιά	41.976
Τέσσερεις ενήλικοι και ένα εξαρτημένο παιδί	40.915
Τέσσερεις ενήλικοι και τρία ή περισσότερα εξαρτημένα παιδιά	53.286
Σύνολο	409.860

Πηγή: ΕΣΥΕ-ΕΚΚΕ «Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών» 2008

Επισημαίνεται ότι ο «αρνητικός φόρος» συνιστά ένα μέτρο πολιτικής, το οποίο μπορεί να προσαρμόζεται σταδιακά ώστε να καλύπτει διάφορες κατηγορίες φτωχών εργαζομένων, ανάλογα με τον προϋπολογισμό που το κράτος και εν γένει η κοινωνία επιθυμεί να διαθέτει στην μάχη εναντίον της φτώχειας. (ΕΚΚΕ: Ζιώμας Δημήτρης, 2008, σ. 129-130)

(β) Το ύψος του ποσού του «αρνητικού φόρου» : Μια δεύτερη ερώτηση είναι σε τι ποσό θα ανέρχεται ο «αρνητικός φόρος». Ένας τρόπος για να προσδιορίσουμε το ύψος του ποσού είναι να το συσχετίσουμε με το εισόδημα του νοικοκυριού από εργασία. Για παράδειγμα, στην περίπτωση που ένα νοικοκυριό, το οποίο απαρτίζεται από ένα ζευγάρι και δυο παιδιά, δικαιούται να λάβει έναν «αρνητικό φόρο», συμπληρωματικά με το εισόδημά του από εργασία, τότε το ύψος του ποσού θα μπορούσε να κυμαίνεται μεταξύ 10% και 80% του εισοδήματος από εργασία, που το νοικοκυριό κερδίζει συνολικά. Η διακύμανση του ποσού αυτού θα μπορούσε να είναι μεταξύ 80 και 200 ευρώ μηνιαίως, όπως ενδεικτικά αποτυπώνεται στον πίνακα που ακολουθεί.

Επιπλέον, θα μπορούσε να προβλεφθεί ένα συγκεκριμένο ύψος εισοδήματος από εργασία, το οποίο ενδεικτικά θα μπορούσε να είναι 900 ευρώ μηνιαίως, πέρα από το οποίο δεν θα εφαρμόζεται ο «αρνητικός φόρος». Ωστόσο, θα μπορούσε να αυξηθεί το ύψος του ποσού του «αρνητικού φόρου» με μια πρόσθετη ενίσχυση για κάθε παιδί του νοικοκυριού, το ύψος της οποίας θα μπορούσε, ενδεικτικά, να κυμαίνεται μεταξύ 50 και 25 ευρώ μηνιαίως για κάθε παιδί. Το ποσό αυτό θα πρέπει να είναι αντιστρόφως

ανάλογο με το ύψος του εισοδήματος από εργασία του νοικοκυριού, όπως ενδεικτικά παρουσιάζεται στον παρακάτω πίνακα.

Έτσι, με βάση τον παραπάνω ενδεικτικό πίνακα, ένα ζευγάρι με δυο παιδιά που κερδίζει καθαρά από εργασία 300 ευρώ μηνιαίως, θα μπορούσε με το σύστημα του «αρνητικού φόρου» να λάβει μια ενίσχυση που ισοδυναμεί με το 60% του εισοδήματός του από εργασία, καθώς και 86 ευρώ επιπλέον ενίσχυση για τα δυο παιδιά (43 ευρώ για κάθε παιδί μηνιαίως). Κατ' αυτόν τον τρόπο, το συνολικό εισόδημα του νοικοκυριού από εργασία θα ανέρχεται σε 566 ευρώ μηνιαίως, που αντιπροσωπεύει μια αύξηση της τάξης του 88% επί του αρχικού εισοδήματος από εργασία. (ΕΚΚΕ: Ζιώμας Δημήτρης, 2008, σ. 130-131)

(γ) **Ο ελάχιστος αριθμός ωρών εργασίας** : Μια άλλη ερώτηση είναι πόσες ώρες εργασίας θα πρέπει οι δυνητικοί δικαιούχοι να απασχολούνται ώστε να εντάσσονται στο σύστημα του «αρνητικού φόρου». Το σύστημα “Working Families Tax Credit” της Μεγάλης-Βρετανίας απαιτεί τουλάχιστον 16 ώρες απασχόλησης εβδομαδιαίως. Προφανώς, με βάση τον ενδεικτικό πίνακα που παρουσιάζεται πιο πάνω, ο ελάχιστος αριθμός ωρών εργασίας δεν θα πρέπει να είναι λιγότερο από 10 ώρες εβδομαδιαίως, προκειμένου ο «αρνητικός φόρος» να αποτελέσει ένα κίνητρο για τον δυνητικό δικαιούχο.

Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, προκύπτει το **συμπέρασμα** ότι ένα τέτοιο μέτρο πολιτικής όπως ο «αρνητικός φόρος», που βασίζεται σε οικονομικά κίνητρα, θα μπορούσε να αποδώσει πιο αποτελεσματικά εάν αποτελούσε μέρος μιας γενικότερης πολιτικής προσφοράς απασχόλησης σε ομάδες πληθυσμού με χαμηλές αμοιβές και χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο. Τέτοιες πολιτικές ενίσχυσης της προσφοράς απασχόλησης μπορούν να έχουν διάφορες μορφές. (ΕΚΚΕ: Ζιώμας Δημήτρης, 2008, σ. 131)

4.2. Η Ανάπτυξη του Τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας

Είναι γεγονός ότι οι ανταγωνιστικές συνθήκες που επικρατούν στις οικονομίες και κατ' επέκταση στις αγορές εργασίας στη σύγχρονη εποχή περιορίζουν σημαντικά τις ευκαιρίες απασχόλησης για άτομα ευπαθών ή λιγότερο ανταγωνιστικών ομάδων του πληθυσμού. Η κατάσταση αυτή καταγράφεται και στην Ελληνική αγορά εργασίας, όπου η υψηλή ανεργία και οι χαμηλοί ρυθμοί αύξησης της απασχόλησης (παρά τους αξιόλογους ρυθμούς αύξησης του ΑΕΠ) σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η ζήτηση για εργατικό δυναμικό γίνεται ολοένα και περισσότερο επιλεκτική ως προς τα προσόντα που απαιτούνται, επιβαρύνουν διακριτικά περισσότερο τα άτομα που βρίσκονται σε

αδύναμη σχετικά θέση. Έτσι ένα σημαντικό ποσοστό των ατόμων αυτών πλήττονται από την ανεργία, ή έχουν περιστασιακή απασχόληση ή βρίσκονται εκτός εργατικού δυναμικού και αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα πρόσβασης στην αγορά εργασίας και ειδικότερα εύρεσης αξιοπρεπούς και σταθερής απασχόλησης.

Οι σχετικές μελέτες δείχνουν ότι οι περιορισμένες ευκαιρίες απασχόλησης, η αστάθεια και η χαμηλή ποιότητα της προσφερόμενης απασχόλησης, οι ανεπαρκείς αμοιβές καθώς και οι ελλείψεις όσον αφορά στην υγιεινή και ασφάλεια στην εργασία, δημιουργούν καταστάσεις όπως αυτές των φτωχών εργαζομένων ή των αποθαρρυσμένων αέργων. Αυτό επιβεβαιώνεται από τα στοιχεία που παρουσιάστηκαν στο πρώτο μέρος του άρθρου αυτού, με βάση τα οποία προκύπτει ότι το ποσοστό φτώχειας των ανέργων είναι ιδιαίτερα υψηλό καθώς και το ότι η φτώχεια στον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας είναι μια σημαντική συνιστώσα της φτώχειας στη Ελλάδα.

Οι διαπιστώσεις αυτές με τη σειρά τους οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ένας σημαντικός παράγοντας για τη βελτίωση της απασχολησιμότητας των λιγότερο ανταγωνιστικών ομάδων του πληθυσμού, είναι η ενίσχυση της προσφοράς απασχόλησης προς τις ομάδες αυτές και ειδικότερα η βελτίωση της ποιότητας της προσφερόμενης απασχόλησης. Εξίσου σημαντικός είναι και ο ρόλος του θεσμικού πλαισίου και των υπηρεσιών στην αγορά εργασίας ώστε να παρέχεται στις ομάδες αυτές μια εξατομικευμένη προσέγγιση.

Ωστόσο, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η τρέχουσα προσέγγιση προσφοράς και ζήτησης εργασίας δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες των ευάλωτων κατηγοριών του πληθυσμού, ενώ οι δημόσιες υπηρεσίες απασχόλησης αδυνατούν να παρέχουν επαρκώς την εξατομικευμένη υποστήριξη που απαιτείται για τις ομάδες αυτές. Προβάλλει, επομένως η ανάγκη εξεύρεσης αποτελεσματικών εναλλακτικών προσεγγίσεων όσον αφορά στις καταστάσεις που αντιμετωπίζουν τα άτομα ευπαθών ομάδων του πληθυσμού και ειδικότερα ως προς την πρόσβασή τους στην αγορά εργασίας.

Ο προβληματισμός αυτός μας οδηγεί στο να διερευνήσουμε τις δυνατότητες και τις προοπτικές αξιοποίησης του τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας στην Ελλάδα ως πεδίο εφαρμογής εναλλακτικών παρεμβάσεων για την ενίσχυση της προσφερόμενης απασχόλησης. Το ενδιαφέρον αυτό εδράζεται κυρίως στο γεγονός ότι η μέχρι σήμερα Ευρωπαϊκή εμπειρία από την ανάπτυξη δραστηριοτήτων της Κοινωνικής Οικονομίας, δείχνει ότι ο τομέας αυτός έχει ενισχύσει σημαντικά την παραγωγή κοινωνικών αγαθών και υπηρεσιών και έχει συμβάλει στη δημιουργία θέσεων απασχόλησης, ειδικότερα για άτομα ευπαθών κοινωνικών ομάδων. (ΕΚΚΕ: Ζιώμας Δημήτρης, 2008, σ. 133-134)

Στις μικτές οικονομίες διαθέτουμε δύο σταθερούς πόλους οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης: το Κράτος και την Αγορά. Ωστόσο, στον ενδιάμεσο χώρο, έχει αρχίσει να αναπτύσσεται και να αναδεικνύεται σε πολλές χώρες ένας τρίτος πόλος, ο επονομαζόμενος Τομέας της Κοινωνικής Οικονομίας ή Τρίτος Τομέας της Οικονομίας ή Μη Κερδοσκοπικός Τομέας. Ο τομέας αυτός περιλαμβάνει τους μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς, τις κοινωνικές επιχειρήσεις, τους συνεταιρισμούς και διάφορους τύπους ενώσεων, που στηρίζονται στην αυτοοργάνωση των πολιτών και στην εθελοντική προσφορά υπηρεσιών, στη βάση της αλληλεγγύης και της συνεργασίας.

Οι φορείς που δραστηριοποιούνται στον εν λόγω τομέα επιχειρούν να καλύψουν «κενούς χώρους» που αφήνουν μεγάλα τμήματα της ζήτησης αγαθών και υπηρεσιών, συνήθως κοινωνικού χαρακτήρα, των οποίων η παραγωγή και η διάθεση από τους μηχανισμούς της ελεύθερης αγοράς κρίνεται ασύμφορη, η δε παροχή τους από το κράτος πολλές φορές ανέφικτη. Διαδραματίζουν, δηλαδή, ένα κρίσιμο διαμεσολαβητικό ρόλο μεταξύ της οικονομίας της αγοράς και του δημόσιου τομέα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτό που διακρίνει τέτοιου τύπου πρωτοβουλίες είναι η ικανότητά τους να ενθαρρύνουν διαπροσωπικούς δεσμούς και να ενδυναμώνουν την τοπική αλληλεγγύη, αποτελώντας έτσι ένα σημαντικό παράγοντα ενδυνάμωσης του κοινωνικού ιστού και διασφάλισης της κοινωνικής συνοχής. Επιπρόσθετα, προσελκύουν ένα μεγάλο αριθμό ατόμων που διαθέτουν το χρόνο τους και προσφέρουν εθελοντικά (δωρεάν) τις υπηρεσίες τους για την κάλυψη κοινωνικών αναγκών.

Τα τελευταία χρόνια ιδιαίτερα, οι φορείς του τομέα αναλαμβάνουν ολοένα και περισσότερο πρωτοβουλίες που συνδυάζουν την αξιοποίηση επιχειρηματικών μεθόδων, προσαρμοσμένων στις ιδιαιτερότητες ευπαθών κοινωνικών ομάδων, με την προώθηση κοινωνικού έργου. Διαπιστώνεται, δηλαδή, ότι οι πρωτοβουλίες αυτές επικεντρώνονται ολοένα και περισσότερο στο να διευκολύνουν την κοινωνική και επαγγελματική ένταξη των λιγότερο ανταγωνιστικών ομάδων του πληθυσμού, αντιμετωπίζοντάς τους ως ένα δυνητικό ανθρώπινο κεφάλαιο που μπορεί να συμβάλλει στην τοπική κοινωνική ανάπτυξη.

Είναι γεγονός ότι το τελευταίο χρονικό διάστημα εδραιώνεται όλο και περισσότερο η πεποίθηση ότι ο τομέας της Κοινωνικής Οικονομίας μπορεί να συνεισφέρει καθοριστικά όχι μόνο στην ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής αλλά και στην αύξηση της αποδοτικότητας και της δυναμικής του οικονομικού συστήματος συνολικά. Ειδικότερα, εντοπίζονται τρεις κατευθύνσεις προς τις οποίες η συνεισφορά του εν λόγω τομέα

θεωρείται ως καταλυτική: α) η δημιουργία απασχόλησης, β) η αναμόρφωση των συστημάτων κοινωνικής προστασίας και φροντίδας και γ) η τοπική ανάπτυξη.

Είναι προφανές ότι και οι τρεις αυτές κατευθύνσεις αλληλοσυνδέονται, κυρίως λόγω του ότι ο άξονας «απασχόληση» είναι κοινός, είτε άμεσα είτε έμμεσα. Οι μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί και εν γένει οι φορείς και οι πρωτοβουλίες του τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας, μπορούν να συνεισφέρουν στη δημιουργία νέων θέσεων και νέων συνθηκών απασχόλησης. Αυτό γίνεται άμεσα, όταν εφαρμόζονται μέσω των εν λόγω φορέων και των δραστηριοτήτων τους ειδικά σχεδιασμένες πολιτικές για την ένταξη στην απασχόληση των ατόμων που αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα και δυσκολίες πρόσβασης στην αγορά εργασίας καθώς και μέσω της αύξησης της προσφοράς υπηρεσιών κοινωνικού ενδιαφέροντος, που επίσης δημιουργούν νέες θέσεις εργασίας. (ΕΚΚΕ: Ζιώμας Δημήτρης, 2008, σ. 135-136)

Πέραν τούτου, όμως, η ανάπτυξη των δραστηριοτήτων του τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας και η συνεπακόλουθη αύξηση της προσφοράς, σε μη κερδοσκοπική βάση, ενός ολοένα και διευρυνόμενου φάσματος υπηρεσιών κοινωνικού ενδιαφέροντος, λειτουργεί πολλαπλασιαστικά, αυξάνοντας ευρύτερα τη ζήτηση για υπηρεσίες και οικονομικές δραστηριότητες. Κατά συνέπεια, συμβάλλει κατ' αυτό τον τρόπο **έμμεσα** στη διατήρηση και επαύξηση της απασχόλησης σε τοπικό και κατ' επέκταση σε εθνικό επίπεδο.

Η συνεισφορά αυτή του τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας, επιβεβαιώνεται και από τα διαθέσιμα στοιχεία, τα οποία δείχνουν ότι η ανάπτυξη και διεύρυνση των δραστηριοτήτων του τομέα έχει ήδη συμβάλει στη στήριξη της απασχόλησης και στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας στις περισσότερες χώρες- μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Με βάση τα στοιχεία αυτά, η απασχόληση στον τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας το έτος 2009, αντιπροσώπευε το 6,6% της συνολικής απασχόλησης στην Ε.Ε. των χωρών-μελών και το 8% της μισθωτής απασχόλησης. Σύμφωνα με πρόσφατες εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, προκύπτει ότι το 10% των νέων θέσεων εργασίας που δημιουργούνται τα τελευταία χρόνια στην Ε.Ε. αφορούν σε δραστηριότητες του τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας.

Η αξιοσημείωτη αυτή δυναμική που εμφανίζει ο τομέας της Κοινωνικής Οικονομίας κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων, ειδικότερα όσον αφορά τη συνεισφορά του στην απασχόληση, οφείλεται, μεταξύ άλλων, στο γεγονός ότι έχει ενισχυθεί σημαντικά ο παραγωγικός ρόλος (παραγωγή κοινωνικών αγαθών και υπηρεσιών) των φορέων του τομέα και κατά συνέπεια έχουν αυξηθεί οι δυνατότητες δημιουργίας θέ-

σεων απασχόλησης. Η θετική αυτή εξέλιξη εκδηλώνεται κυρίως με την εμφάνιση νέων οργανωτικών μορφών με τις οποίες δραστηριοποιούνται οι φορείς του τομέα, όπως η «Κοινωνική Επιχείρηση», ο «Κοινωνικός Συνεταιρισμός», κ.α., και οι οποίες τα τελευταία χρόνια ακολουθούν μια αυξητική πορεία στις περισσότερες χώρες- μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Συνοψίζοντας, η μέχρι σήμερα Ευρωπαϊκή εμπειρία δείχνει ότι η Κοινωνική Οικονομία διαδραματίζει ήδη ένα σημαντικό ρόλο τόσο στην προώθηση της απασχόλησης του πληθυσμού εργασιμής ηλικίας, όσο και στην κάλυψη της ζήτησης σε κοινωνικές υπηρεσίες. (*ΕΚΚΕ: Ζιώμας Δημήτρης, 2008, σ. 137*)

5. Ο τομέας της Κοινωνικής Οικονομίας στη Ελλάδα

Όσον αφορά στην Ελλάδα, και παρά τα πρόδηλα πλεονεκτήματα του τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας, είναι γεγονός ότι οι δραστηριότητες του τομέα δεν συναντώνται ιδιαίτερα ανεπτυγμένες. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, η συνεισφορά του τομέα στην απασχόληση να παραμένει σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Σύμφωνα με τα προαναφερθέντα διαθέσιμα στοιχεία, που αφορούν στο έτος 2009, η Ελλάδα εμφανίζει τα μικρότερα αντίστοιχα ποσοστά μεταξύ των χωρών-μελών της Ε.Ε.: η απασχόληση στον τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας αντιπροσωπεύει το 1,8% της συνολικής απασχόλησης στην Ελλάδα και το 3,3% της μισθωτής απασχόλησης.

Ωστόσο, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων, παρατηρείται και στην Ελλάδα μια αυξανόμενη ενεργοποίηση διαφόρων μη κερδοσκοπικών οργανισμών στην παροχή κοινωνικών υποστηρικτικών υπηρεσιών, ιδιαίτερα προς τις ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού. Επιπρόσθετα, παρατηρείται και μια αύξηση των προσπαθειών για την ανάπτυξη πρωτοβουλιών, με παραγωγικό χαρακτήρα και επιχειρηματικό προσανατολισμό, που στοχεύουν στην κοινωνικο-επαγγελματική ένταξη ατόμων, οι οποίοι αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες πρόσβασης στην αγορά εργασίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι εξελίξεις αυτές οφείλονται κυρίως στη σημασία που αποδίδεται στον τομέα αυτόν στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση και της Ανοιχτής Μεθόδου Συντονισμού για την Κοινωνική Ενσωμάτωση.

Παρ' όλα αυτά, διαπιστώνει κανείς ότι οι όποιες προσπάθειες γίνονται τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα για την ανάπτυξη δραστηριοτήτων της Κοινωνικής Οικονομίας, είναι αποσπασματικές και προσκρούουν, μεταξύ άλλων, στην έλλειψη ενός κατάλληλου και ευέλικτου πλαισίου για τη θεσμική, διοικητική και τη χρηματοδοτική

τους στήριξη. Η έλλειψη αυτή οδηγεί πολλές από αυτές τις προσπάθειες να ακυρώνονται στην πράξη ή να καταλήγουν σε αδράνεια.

Προκύπτει επομένως η ανάγκη ενίσχυσης του τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας στην Ελλάδα, ώστε να αξιοποιηθούν οι δυνατότητές του ως ένα εναλλακτικό πεδίο εφαρμογής πολιτικών για την προώθηση της απασχόλησης και την καταπολέμηση της φτώχειας αλλά και για την ενίσχυση των παρεχόμενων κοινωνικών υπηρεσιών.

Πολλοί υποστηρίζουν ότι ακριβώς στις χώρες εκείνες όπου ο τομέας της Κοινωνικής Οικονομίας είναι σχετικά υποανάπτυκτος, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στη χώρα μας, οι δυνατότητες και οι προοπτικές του τομέα να συνεισφέρει άμεσα και έμμεσα στην αύξηση της απασχόλησης, εάν και εφόσον αυτός αναπτυχθεί, διαγράφονται μάλλον βάσιμα αισιόδοξες. (ΕΚΚΕ: Ζιώμας Δημήτρης, 2008, σ. 141)

Η μέχρι σήμερα Ευρωπαϊκή εμπειρία από την ανάπτυξη δραστηριοτήτων της Κοινωνικής Οικονομίας, δείχνει ότι η προαγωγή του τομέα αυτού στην Ελλάδα θα μπορούσε να εξυπηρετήσει, ειδικότερα:

- Την πολιτική προώθησης της απασχόλησης και της κοινωνικοοικονομικής ένταξης των ανέργων και των ειδικών κατηγοριών του πληθυσμού,
- Την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών, κυρίως κοινωφελούς χαρακτήρα, που δεν ικανοποιούνται από τις δραστηριότητες του δημόσιου και ιδιωτικού- κερδοσκοπικού τομέα, και
- Την ενδυνάμωση της τοπικής ανάπτυξης και της κοινωνικής συνοχής.

Κατά συνέπεια, ο Τομέας της Κοινωνικής Οικονομίας θα πρέπει να αποτελέσει και στην Ελλάδα αντικείμενο ξεχωριστής μέριμνας κατά τη χάραξη και εφαρμογή των πολιτικών για την προώθηση της απασχόλησης και της κοινωνικής ενσωμάτωσης.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονίσουμε ότι η ενίσχυση της Κοινωνικής Οικονομίας απαιτεί τόσο τη διαμόρφωση ενός κατάλληλου και ευνοϊκού θεσμικού και κανονιστικού πλαισίου, όσο και, παράλληλα, εξειδικευμένες παρεμβάσεις στην πλευρά της προσφοράς και στην πλευρά της ζήτησης.

Όσον αφορά στην πλευρά της ζήτησης, δηλαδή στην ενίσχυση της προσφερόμενης απασχόλησης μέσω της ανάπτυξης δραστηριοτήτων της Κοινωνικής Οικονομίας, στην οποία και επικεντρώνεται η παρούσα ενότητα, κρίνονται αναγκαίες οι παρακάτω παρεμβάσεις:

- Χρηματοδότηση δραστηριοτήτων που δεν καλύπτονται ικανοποιητικά από το τοπικό κοινωνικό κράτος (περίθαλψη ηλικιωμένων, φροντίδα παιδιών, φροντίδα ατόμων με ειδικές ανάγκες).
- Ενίσχυση της παραγωγής τοπικών προϊόντων και δραστηριοτήτων που αναδεικνύουν την τοπική πολιτισμική παράδοση.
- Αναζήτηση εναλλακτικών μορφών χρηματοδότησης (κουπόνια για την παροχή των υπηρεσιών, χρηματοδότηση μέσω του συστήματος της μικροπίστωσης, απαλλαγές από τοπικούς φόρους).

Οι παρεμβάσεις αυτές είναι αναγκαίες προκειμένου να εξασφαλισθεί η βιωσιμότητα των πρωτοβουλιών που αναλαμβάνονται, υπό τη μορφή διαφόρων οργανωτικών σχημάτων, στο πεδίο της Κοινωνικής Οικονομίας. Πέραν τούτου, η υποστήριξη των φορέων της Κοινωνικής Οικονομίας ώστε να αναπτύξουν επαγγελματισμό και επιχειρηματικό πνεύμα, αναμένεται να συμβάλλει στη βελτιστοποίηση των υπηρεσιών που προσφέρουν, εξασφαλίζοντας παράλληλα τη βιωσιμότητα και την οικονομική αυτοτέλειά τους. Επιπλέον, δεδομένου ότι οι δραστηριότητες στον τομέα των υπηρεσιών είναι, κατά βάση, εντάσεως εργασίας, η ανάπτυξή τους οδηγεί έμμεσα σε πολλαπλάσια αύξηση της απασχόλησης.

Όσον αφορά στις πρωτοβουλίες που αναπτύσσουν οι φορείς της Κοινωνικής Οικονομίας με στόχο την ένταξη, επανένταξη των αποκλεισμένων από την αγορά εργασίας (ανέργων, αέργων, ατόμων με περιστασιακή απασχόληση, κλπ.), τέτοιες πρωτοβουλίες θα μπορούσαν να συνδυαστούν με την εφαρμογή του «αρνητικού φόρου», ή και με την ενεργοποίηση των παθητικών επιδοματικών-προνοιακών μέτρων πολιτικής.

Για το σκοπό αυτό, κρίνεται αναγκαίο να διαμορφωθεί το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο που θα επιτρέπει τέτοιους συνδυασμούς μέτρων πολιτικής και ειδικότερα τον *συνδυασμό των παθητικών επιδοματικών ή προνοιακών μέτρων με μέτρα ανάπτυξης ευέλικτων και βιώσιμων οργανωτικών σχημάτων*, όπως οι «Κοινωνικές Επιχειρήσεις», για την ένταξη – επανένταξη των δικαιούχων (των επιδομάτων) στην αγορά εργασίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα συμβάλλουν τόσο στη μείωση της επιβάρυνσης των συστημάτων κοινωνικής προστασίας, όσο και στην ενεργοποίηση των ατόμων μέσω της δημιουργικής απασχόλησής τους. Αναφέρονται χαρακτηριστικά οι δυνατότητες συνδυασμού της ανάπτυξης «Κοινωνικών Επιχειρήσεων» αυτού του τύπου με την επανένταξη στην

απασχόληση ατόμων που λαμβάνουν επιδόματα ανεργίας, συντάξεις αναπηρίας, επιδόματα κοινωνικής πρόνοιας, κ.λ.π.. (ΕΚΚΕ: Ζιώμας Δημήτρης, 2008, σ. 142-143)

Στο πλαίσιο αυτό, η ανάπτυξη του τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας θα μπορούσε να αποτελέσει μια εναλλακτική λύση τόσο για την επέκταση των ευκαιριών απασχόλησης και την καταπολέμηση των διακρίσεων και του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας, που πλήττουν ένα συνεχώς διευρυνόμενο τμήμα του πληθυσμού, όσο και για την ενίσχυση των παρεχόμενων κοινωνικών υπηρεσιών. Παράλληλα, θα μπορούσε να εξυπηρετήσει σοβαρές ανάγκες διαφοροποίησης της οικονομίας τοπικών κοινωνιών, δημιουργώντας νέες και ευνοϊκές συν-θήκες ανάπτυξης καινοτόμων επιχειρηματικών πρωτοβουλιών και απορρόφησης πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού σε νέες δραστηριότητες.

6. Συμπεράσματα

Οι στόχοι του κεφαλαίου αυτού ήταν, πρώτον, να διερευνήσει και να αποτυπώσει την κατάσταση ως προς την φτώχεια του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας (20- 64 ετών) και, δεύτερον, να συμβάλλει στη συζήτηση για το είδος των παρεμβάσεων που απαιτούνται για την αντιμετώπιση της φτώχειας στο πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας, διατυπώνοντας συγκεκριμένες προτάσεις μέτρων πολιτικής.

Το κύριο συμπέρασμα που προκύπτει από την ανάλυση των στοιχείων, είναι ότι η φτώχεια στον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας αποτελεί μια σημαντική συνιστώσα της φτώχειας στην Ελλάδα και κατά συνέπεια θα πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο συγκεκριμένων παρεμβάσεων κοινωνικής πολιτικής.

Πιο συγκεκριμένα, από την επεξεργασία των στοιχείων της έρευνας του ΕΚΚΕ προκύπτουν ορισμένα βασικά συμπεράσματα, τα οποία θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα πλαίσιο για τη διαμόρφωση μιας ενεργητικής πολιτικής απασχόλησης. Τα συμπεράσματα αυτά είναι:

- Η αντιμετώπιση της φτώχειας απαιτεί μια πολιτική απασχόλησης που να απευθύνεται όχι μόνο στους ανέργους, αλλά και στους εργαζομένους.
- Οι φτωχοί εργαζόμενοι είναι μια σημαντική συνιστώσα της φτώχειας στην Ελλάδα.
- Η χαμηλή ποιότητα εργασίας (προσωρινή απασχόληση και μερική απασχόληση με ελάχιστες ώρες εργασίας) εξηγεί σε ένα βαθμό τον μεγάλο αριθμό των φτωχών εργαζομένων στην Ελλάδα.

- Η φτώχεια έχει άμεση σχέση με το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης.
- Η φτώχεια έχει μια οικογενειακή διάσταση που συναρτάται με το μέγεθος του νοικοκυριού.
- Το βάθος της φτώχειας είναι σημαντικό και αφορά τόσο τους μη απασχολούμενους όσο και τους απασχολούμενους.

Όσον αφορά το Λαύριο αποδείχθηκε ότι αντιμετωπίζει προβλήματα σε όλα τα επίπεδα. Η κατάσταση θα βελτιωθεί ουσιαστικά με την μείωση του ποσοστού των ανέργων και ειδικότερα τη μείωση του ποσοστού των μακροχρόνια ανέργων και των νέων ανδρών. Αυτή η μείωση μπορεί να επιτευχθεί με προγράμματα ενίσχυσης της απασχόλησης και μείωσης του φορολογικού συντελεστή των επιχειρήσεων στη περιοχή, καθώς με αυτό το τρόπο θα ενισχυθούν οι επενδύσεις και η οικονομική δραστηριότητα στη περιοχή.

Ο χώρος του Τεχνολογικού Πολιτιστικού Πάρκου Λαυρίου, όσο και ο χώρος ανάπτυξης του Βιομηχανικού και Βιοτεχνικού Πάρκου, δεν μπορεί να θεωρηθούν ως αδιάφοροι υποδοχείς εγκατάστασης των όποιων δραστηριοτήτων του τομέα. Αντιθέτως θα πρέπει να επιλεγούν για εγκατάσταση δραστηριότητες και κλάδοι με διεθνή ανταγωνιστικότητα, καλές εξαγωγικές επιδόσεις για την Ελλάδα και με ικανότητα δημιουργίας θέσεων απασχόλησης.

Η ικανότητα της τοπικής αγοράς εργασίας διακυβεύεται από τη γήρανση του εργατικού δυναμικού. Το πρόβλημα μπορεί να επιλυθεί σταδιακά με τη παροχή ουσιαστικών οικονομικών κινήτρων στους νέους ανθρώπους έτσι ώστε αυτοί να παραμένουν στο Λαύριο. Τα οικονομικά κίνητρα θα πρέπει να αφορούν κυρίως την απασχόληση τους και απαλλαγές από την καταβολή δημοτικών τελών.

Επίσης, σημαντική τόνωση στην απασχόληση μπορεί να δοθεί μέσω του τουρισμού. Οι πολιτιστικοί πόροι της περιοχής παρέχουν τη δυνατότητα ανάπτυξης δραστηριοτήτων τουρισμού, οι οποίες θα ενισχύσουν την απασχόληση και το εισόδημα των νέων και γενικότερα τη τοπική οικονομία. Κάποια βήματα προς αυτή τη κατεύθυνση έχουν πραγματοποιηθεί αλλά απαιτείται περαιτέρω ενίσχυση και προγραμματισμός.

Ο μεγάλος χρόνος που απαιτείται για την μετάβαση των κατοίκων στο χώρο εργασίας τους οδηγεί στην ανάγκη κατασκευής παράκαμψης και στην οργάνωση των οδικών συνδέσεων με τρόπο λειτουργικό, ώστε να εξυπηρετείται το σύνολο των δρα-

στηριοτήτων, δίχως να δημιουργούνται τριβές. Στην κατεύθυνση αυτή αναμένεται να λειτουργήσει θετικά η μελλοντική σύνδεση του Λαυρίου με τον προαστιακό σιδηρόδρομο. Οι τοπικές συγκοινωνίες πρέπει να ενισχυθούν με περισσότερα δρομολόγια. Στην κατεύθυνση αυτή αναμένεται να λειτουργήσει θετικά η μελλοντική σύνδεση του Λαυρίου με τον προαστιακό σιδηρόδρομο.

Αποδείχτηκε ότι η δυνατότητα πρόσβασης σε τοπικές κοινωνικές υπηρεσίες συμβάλλει θετικά στη δημιουργία απασχόλησης και στην καταπολέμηση σημαντικών εκφάνσεων του κοινωνικού αποκλεισμού. Είναι ανάγκη, λοιπόν η δημιουργία Διεύθυνσης Κοινωνικών Υπηρεσιών στο Δήμο Λαυρεωτικής κατάλληλα στελεχωμένης ώστε να είναι δυνατή η κάλυψη των ιδιαίτερων αναγκών των μελών των πολλαπλών κατηγοριών ευπαθών κοινωνικών ομάδων με τρόπο αποτελεσματικό.

Οι αλλοδαποί στο Λαύριο αλλά και στο σύνολο της χώρας φαίνεται ότι πλήττονται ιδιαίτερα από διακρίσεις και ανισότητες. Για την αντιμετώπιση της κατάστασης είναι αναγκαία η υλοποίηση ειδικά σχεδιασμένων δράσεων για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας σε τοπικό επίπεδο και σε συνεργασία με Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις για την άρση της σημερινής κατάστασης.

Μεγάλες ελλείψεις διαπιστώνονται στον τομέα της εκπαίδευσης. Στην περιοχή δεν λειτουργεί κανένα Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης ενώ σπάνια υλοποιούνται προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης. Το πρόβλημα μπορεί να επιλυθεί με την παροχή επιχειρηματικών κινήτρων σε ιδιώτες για την ανάπτυξη επιχειρηματικής δραστηριότητας στον τομέα της εκπαίδευσης. Βέβαια και ο ίδιος ο Δήμος θα μπορούσε να αναλάβει την πρωτοβουλία δημιουργίας Δημοτικού κέντρου επαγγελματικής κατάρτισης χωρίς μεγάλο κόστος αφού για κάτι τέτοιο είναι διαθέσιμες αρκετές πηγές χρηματοδότησης.

Από τα παραπάνω μπορεί κανείς να αντιληφθεί πως η αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων απαιτεί την εκχώρηση των απαραίτητων αρμοδιοτήτων και κονδυλίων στην τοπική κοινωνία από την κεντρική διοίκηση.

Με βάση τα παραπάνω ευρήματα οι ερευνητές του Ινστιτούτου Κοινωνικής Πολιτικής ΕΚΚΕ Ερίκ Γκαζόν και Δημήτρης Ζιώμας, διατυπώνουν δύο συγκεκριμένες προτάσεις πολιτικής με στόχο τη μείωση της φτώχειας στον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας. Πρόκειται για δυο βασικά μέτρα πολιτικής απασχόλησης: το πρώτο είναι ένα «εργαλείο» που στοχεύει στο να καταστήσει την εργασία πιο ελκυστική και αποδοτική («αρνητικός φόρος») και το δεύτερο είναι η αξιοποίηση των δυνατοτήτων του τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας ως ένα πρόσφορο πεδίο για την εφαρμογή πολιτικών απα-

σχόλησης. Οι δυο αυτές πολιτικές έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό: βασίζονται σε μια αμοιβαία ανταλλαγή. Η κοινωνία, μέσω του κράτους, παρέχει, υπό όρους, οικονομικά κίνητρα σε άτομα και ομάδες πληθυσμού που βρίσκονται σε σχετικά αδύναμη θέση, προσδοκώντας ως αντάλλαγμα, τη δημιουργική αυτενέργεια και απασχόληση των ατόμων και την ανάληψη πρωτοβουλιών συλλογικού χαρακτήρα για την εξυπηρέτηση κοινωνικών σκοπών και την επίτευξη της κοινωνικής συνοχής. (ΕΚΚΕ: Ζιώμας Δημήτρης, 2008, σ. 145)

Σε ότι αφορά το πρώτο μέτρο, πρόκειται για μια πολιτική που ενισχύει την προσφορά εργασίας. Στο πλαίσιο αυτό, προτείνονται συγκεκριμένα κριτήρια και κλίμακες, διαμορφώνοντας έτσι ένα συγκεκριμένο πλαίσιο για την ανάπτυξη και εφαρμογή ενός συστήματος «αρνητικού φόρου». Πιστεύουμε ότι οι περαιτέρω συζητήσεις για ένα τέτοιο μέτρο πολιτικής, προαπαιτούν πολιτικές αποφάσεις ως προς τις συγκεκριμένες επιλογές και κυρίως όσον αφορά στον πληθυσμό-στόχο και στο ύψος των διαθέσιμων πόρων. Σε ό,τι αφορά το δεύτερο μέτρο πολιτικής, πρόκειται για μια συμπληρωματική πολιτική του «αρνητικού φόρου» που ενισχύει τη ζήτηση εργασίας συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων. Πιστεύουμε ότι η Κοινωνική Οικονομία αποτελεί μια βασική πηγή απασχόλησης, ιδιαίτερα για άτομα ευπαθών ομάδων.

Βέβαια θα πρέπει να επισημάνουμε ότι, πέραν των δύο αυτών προτάσεων, είναι αναγκαίο να διαμορφωθούν και άλλα συμπληρωματικά μέτρα πολιτικής που να αφορούν στην ποιότητα της εργασίας, στην επιδότηση θέσεων εργασίας, κ.λ.π., προκειμένου να αποτελέσουν μέρος μιας ολοκληρωμένης πολιτικής για την προώθηση της απασχόλησης και την αντιμετώπιση της φτώχειας. Ωστόσο, κρίνουμε ότι τα μέτρα πολιτικής που διατυπώνονται στο παρόν άρθρο, μπορούν, και από μόνα τους, να αποτελέσουν ένα μοχλό για τη μείωση της φτώχειας. Κατά συνέπεια θα πρέπει να εξεταστεί κατά πόσο η εφαρμογή τους είναι εφικτή σε σχέση με τις δαπάνες που συνεπάγονται για τον κρατικό προϋπολογισμό. (ΕΚΚΕ: Ζιώμας Δημήτρης, 2008, σ. 145-146)

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Κατά την μετάβαση στην δεύτερη δεκαετία του 21ου αιώνα η κοινωνικοοικονομική συγκυρία βρίσκει ένα αυξημένο ποσοστό των Ευρωπαίων και Ελλήνων πολιτών να εμφανίζονται «παγιδευμένοι» στο φαινόμενο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Σε μία περίοδο όπου όλοι ασχολούνται με την οικονομική κρίση και το πώς έπληξε αυτή καταρχήν το τραπεζικό σύστημα και κατά δεύτερον πως οδήγησε σε πτώχευση ολόκληρα κράτη ήρθε η στιγμή πλέον να ασχοληθούμε και με τους ανθρώπους που βιώνουν στην καθημερινότητά τους καταστάσεις οικονομικής και κοινωνικής περιθωριοποίησης.

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, οι Ευρωπαϊκές χώρες αντιμετωπίζουν έντονα φαινόμενα φτώχειας και αποκλεισμού, που εγκλωβίζουν ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού σε συνθήκες περιθωριοποίησης και κοινωνικής απομόνωσης. Παρά την οικονομική και τεχνολογική ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής περιφέρειας, αυξάνεται ο αριθμός των ατόμων που εξαιτίας της αδυναμίας απασχόλησης ή και της έλλειψης επαρκών πόρων δυσκολεύονται να εξασφαλίσουν αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης, ενώ αμβλύνονται σταδιακά οι δυνατότητες κάλυψης τους από άτυπα ή οικογενειακά δίκτυα αλληλεγγύης. Από την άλλη πλευρά, οι τεχνολογικές εξελίξεις και η αναδιάρθρωση της παγκοσμιοποιημένης αγοράς εργασίας περιορίζουν τις προϋποθέσεις «απρόσκοπτης και σταθερής συμμετοχής» των εργαζομένων στον κοινωνικό και οικονομικό ιστό, ιδίως σε περίπτωση που απωλέσουν για μεγάλο διάστημα τη θέση εργασίας τους, υπαχθούν σε νέες-ευέλικτες μορφές απασχόλησης ή εγκλωβισθούν μακροπρόθεσμα σε κατώτατες αμοιβές. Εμφανίζονται, έτσι, νέοι κίνδυνοι που φαλκιδεύουν το δικαίωμα ορθολογικής ένταξης στην Ευρωπαϊκή κοινωνία και θέτουν υπό αμφισβήτηση τη νομιμοποίηση των λειτουργιών του εθνικού Κοινωνικού Κράτους.

Και ενώ η οικονομική ολοκλήρωση στην Ευρώπη πραγματοποιήθηκε σε ένα πλαίσιο ταχείας παγκοσμιοποίησης και τεχνολογικής προόδου, για όλους τους λαούς της Ευρώπης η αλλαγή έγινε μια σταθερά που επηρεάζει κάθε τομέα της οικονομίας και της κοινωνικής ζωής. Προκειμένου να προωθηθεί η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και να μεγεθυνθεί το δυναμικό της νέας οικονομίας, υιοθετούνται πολυδιάστατες στρατηγικές στα πεδία της οικονομίας και της απασχόλησης. Παράλληλα, εκσυγχρονίζονται τα συστήματα κοινωνικής προστασίας, ώστε αφενός να συμβάλλουν στην πρόωθηση

της ποιοτικής απασχόλησης και αφετέρου να αντιμετωπίσουν τα αυξανόμενα προβλήματα φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού στην Ευρωπαϊκή περιφέρεια.

Η υφιστάμενη κοινωνικοοικονομική συγκυρία φέρνει στο προσκήνιο τις ανάγκες των ευπαθών, με όρους χαμηλού εισοδήματος-περιορισμένης αγοραστικής δυνατότητας και υψηλού κινδύνου περιθωριοποίησης, ομάδων του πληθυσμού, αναδεικνύοντας παράλληλα θεμελιώδη διαχρονικά αιτήματα για αποτελεσματικότερη κοινωνική προστασία, ισότητα ευκαιριών και καταπολέμηση των διακρίσεων. Στο πλαίσιο αυτό, ο εκσυγχρονισμός των εθνικών μοντέλων κοινωνικής προστασίας συζητείται ως βασική προϋπόθεση αναζωογόνησης της Ευρωπαϊκής κοινωνίας, καθώς τεκμηριώνεται - ανεξάρτητα από την έκταση αντίδρασης των φορέων διαμόρφωσης δημοσιονομικών πολιτικών ή των οργανωμένων ομάδων άσκησης πίεσης απέναντι σε πρωτοβουλίες αναδιανεμητικής κοινωνικής στόχευσης - ότι η φτώχεια, ο αποκλεισμός και η κοινωνική απομόνωση προσβάλλουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, επιβραδύνουν μεσοπρόθεσμα την οικονομική ανάπτυξη, δημιουργούν αρνητικές παραστάσεις απέναντι στους θεσμούς, περιορίζουν δραστικά τις δυνατότητες εξασφάλισης ενός ευτυχισμένου βίου και δίνουν έναυσμα σε αντιδημοκρατικές συμπεριφορές που αποκλίνουν από το πλουραλιστικό μοντέλο κοινωνικής οργάνωσης των περισσότερων Ευρωπαϊκών χωρών. Η κατοχύρωση ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης και η εξασφάλιση των δυνατοτήτων συμμετοχής στον κοινωνικό και οικονομικό ιστό της Ευρωπαϊκής οικογένειας αποτελούν πλέον μια μεγάλη πρόκληση τόσο για τις εθνικές κυβερνήσεις όσο και για τα όργανα Ευρωπαϊκών Οργανισμών (Ευρωπαϊκή Ένωση, Συμβούλιο της Ευρώπης), που δεν μπορεί να προσεγγισθεί μόνο στο πλαίσιο ανάπτυξης της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης ή της πανηγυρικής ρύθμισης ενός καταλόγου κοινωνικών δικαιωμάτων αντίστοιχα.

Ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι μια δυναμική διαδικασία αποξένωσης από τον κοινωνικό και οικονομικό ιστό μιας χώρας. Θεωρείται σήμερα ως δυναμική διαδικασία περιορισμένης συμμετοχής στην οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική ζωή μέσω της αποκοπής από τα αντίστοιχα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά συστήματα, που καθορίζουν την κοινωνική ενσωμάτωση του ατόμου στην κοινωνία. Αυτού του είδους η προσέγγιση εστιάζει λιγότερο στα θύματα του κοινωνικού αποκλεισμού και περισσότερο στις διαδικασίες που τον δημιουργούν. Οι διάφορες αποστερήσεις δεν μπορούν να αποδίδονται απλά σε προσωπικές ατυχίες ή στην ανικανότητα των ατόμων που βιώνουν την κοινωνική μειονεξία. Ακόμα και όταν υφίστανται αυτές οι ατυχίες ή οι ανικανότητες δεν μπορεί μόνο το άτομο να «ενοχοποιείται» για την κατάσταση στην

οποία έχει περιέλθει. Διαφοροποιείται από την έννοια της φτώχειας (τόσο στη σχετική όσο και στην απόλυτη μορφή της), η οποία περιορίζεται στην έλλειψη εισοδηματικών πηγών και στην ανεπάρκεια του επιπέδου υλικής ευημερίας. Περιλαμβάνει σύνθετες καταστάσεις και μορφές που πλήττουν τόσο εργαζόμενους, όσο και άτομα που αδυνατούν να ενταχθούν στην αγορά εργασίας.

Πρόσφυγες και μετανάστες, συνταξιούχοι και χαμηλόμισθοι βρίσκονται στα όρια της φτώχειας και παλεύουν να επιβιώσουν με ότι μπορούν ιδιαίτερα σήμερα που η παγκόσμια οικονομία βάλλεται από την πρόσφατη κρίση, ενώ οι διακρίσεις που γίνονται εις βάρος τους εξανεμίζουν και τις λίγες ελπίδες για ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης. Η Διεθνής Κοινότητα έχει αναγνωρίσει την κατάσταση και έχει δεσμευτεί με δημόσιες δηλώσεις να μειώσει τη φτώχεια με την εκπόνηση δραστικών προγραμμάτων που οργανώνονται από διεθνείς φορείς. Η μείωση της φτώχειας απαιτεί παγκόσμια πρόσβαση σε οικονομικές συγκυρίες που θα φροντίζουν για την εξασφάλιση των προς το ζην των μη προνομιούχων. Απαιτεί επίσης την ενδυνάμωση της προσπάθειας από οργανισμούς και φορείς ώστε να σχεδιάσουν και να πραγματοποιήσουν πολιτικές, οι οποίες θα εξασφαλίσουν τη συμμετοχή όλων στην κοινωνική ζωή.

Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο σύγχρονος άνθρωπος είναι το πρόβλημα της απασχόλησης. Κάθε άνθρωπος στη σύγχρονη εποχή προσπαθεί να παγιώσει τη θέση του στην αγορά εργασίας εξασφαλίζοντας μία μόνιμη θέση απασχόλησης. Ειδικότερα, τα τελευταία χρόνια με την αύξηση της ανεργίας σε παγκόσμιο επίπεδο, η εύρεση εργασίας έχει γίνει πολύ δύσκολη, καθώς οι συνθήκες στην αγορά εργασίας έχουν γίνει περισσότερο ανταγωνιστικές και λιγότερο ανθρώπινες, με αποτέλεσμα οι απαιτήσεις στον εργασιακό τομέα να έχουν αυξηθεί σημαντικά, ενώ αντίστοιχα, οι μισθοί συρρικνώνονται.

Το 15% των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δηλαδή τουλάχιστον 55 εκατομμύρια άτομα, αντιμετώπιζαν τον κίνδυνο της φτώχειας το 2008, καθώς το οικογενειακό τους εισόδημα δεν υπερέβαινε το 60% του εθνικού ισοδύναμου μέσου εισοδήματος (δείκτης που χρησιμοποιείται από τα κοινοτικά όργανα για τη στατιστική αποτύπωση της φτώχειας). Τα υψηλότερα ποσοστά συγκέντρωναν χώρες με προβλήματα περιφερειακής ανάπτυξης και θεσμικής-επιχειρησιακής ανεπάρκειας των μηχανισμών κοινωνικής ασφάλειας (Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία), που κατηγοριοποιούνται με βάση το ερμηνευτικό υπόδειγμα του Λατινικού μοντέλου προστασίας, αλλά και χώρες που συνδύασαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης με έντονες εισοδηματικές ανισότητες (Ιρλανδία).

Τα ποσοστά αυτά αυξήθηκαν αναλογικά με την είσοδο των δέκα νέων Κρατών Μελών στην Ένωση, δημιουργώντας καινούριους κινδύνους στη συνοχή του ευρωπαϊκού οικοδομήματος και διευρύνοντας τις κοινωνικές ανισότητες μεταξύ των Ευρωπαίων πολιτών. Ο μέσος όρος του δείκτη σχετικής φτώχειας προσεγγίζει επικίνδυνα το όριο του 17% του συνολικού πληθυσμού της Ένωσης το 2009, προκαλώντας ρωγμές στη διαδικασία «εκσυγχρονισμού» του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Μοντέλου που προωθείται από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, καθώς 75 εκατομμύρια τουλάχιστον άτομα αδυνατούν να συμμετέχουν ενεργά και ισότιμα στον οικονομικό και κοινωνικό ιστό του ευρωπαϊκού οικοδομήματος.

Η ανεπάρκεια εισοδηματικών πόρων αποτελεί το κύριο κριτήριο οριοθέτησης του φαινομένου της φτώχειας, επηρεάζοντας τους στόχους και το περιεχόμενο των δημόσιων πολιτικών αναδιανομής/ενίσχυσης του εισοδήματος των λιγότερο ευνοημένων ομάδων. Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980, οι σχεδιαστές κοινωνικής πολιτικής - υιοθετώντας τις αρχές του μεταπολεμικού Κράτους Πρόνοιας και αξιοποιώντας τις συνθήκες σχεδόν πλήρους απασχόλησης του εργατικού δυναμικού - προσανατόλιζαν τις παρεμβάσεις τους σε οριζόντια μέτρα πρόληψης και καταπολέμησης της φτώχειας, υιοθετώντας κατά βάση προγράμματα μεταβιβαστικών πληρωμών από φορείς κοινωνικής ασφάλισης και πρόνοιας. Έτσι θεσμοθετήθηκαν και αναπτύχθηκαν στις περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες αφενός ασφαλιστικά συστήματα μη ανταποδοτικού χαρακτήρα (κοινωνική-εθνική σύνταξη, συμπληρωματικές παροχές προς συνταξιούχους χαμηλού εισοδήματος) και αφετέρου γενικά ή κατηγοριακά προγράμματα προνοιακής φύσης (συστήματα ελαχίστου εισοδήματος), τα οποία στοχεύουν - μέσω τεχνικών ελέγχου μέσων βιοπορισμού - στην ενίσχυση ατόμων που αδυνατούν να θεμελιώσουν δικαιώματα εργασιακής-ασφαλιστικής κάλυψης κατά τη διάρκεια του βίου τους και αντιμετωπίζουν καταστάσεις ανάγκης.

Η απασχόληση έχει αναδειχθεί ως τον κυριότερο παράγοντα για την μείωση της φτώχειας και η αντιμετώπιση της ανεργίας αποτελεί βασικό στόχο των πολιτικών απασχόλησης, καταπολέμησης της φτώχειας και του αποκλεισμού και προώθησης της κοινωνικής συνοχής. Ωστόσο, η σχέση τόσο της ανεργίας, όσο και της απασχόλησης με τη φτώχεια ελάχιστα έχει αποτελέσει αντικείμενο της εμπειρικής έρευνας, τόσο διεθνώς όσο και στην Ελλάδα. Μέχρι πρόσφατα η διερεύνηση συγκεντρωνόταν κυρίως στις διάφορες ευάλωτες πληθυσμιακές-κοινωνικές ομάδες και οι μελέτες εξέταζαν συνήθως τη σχέση της ανεργίας ή της απασχόλησης με τη φτώχεια ανάλογα με το εργασιακό καθε-

στάς του αρχηγού του νοικοκυριού, καθώς και την επίπτωση της ανεργίας του αρχηγού στη φτώχεια του νοικοκυριού.

Με την υιοθέτηση, από την ΕΕ, της Ανοιχτής Μεθόδου Συντονισμού των εθνικών πολιτικών απασχόλησης και κοινωνικής ενσωμάτωσης, οι επίσημες κοινοτικές και εθνικές εκτιμήσεις για τη φτώχεια άρχισαν να δημοσιεύονται με μονάδα αναφοράς το άτομο. Στο πρώτο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση (2001-2003) παρουσιάζονται για πρώτη φορά εκτιμήσεις για τον κίνδυνο φτώχειας των ανέργων, αλλά και των εργαζόμενων ατόμων και όχι των νοικοκυριών, ανάλογα με την κατάσταση απασχόλησής του αρχηγού. Εκτιμάται δηλαδή η επίπτωση της ανεργίας και της εργασιακής κατάστασης του ατόμου στη φτώχεια, συνδυάζοντας στη συνέχεια τις εκτιμήσεις αυτές με την επίδραση της οικογενειακής του κατάστασης.

Η επαγγελματική ένταξη έχει αναγνωρισθεί ευρύτερα ως ο βασικότερος παράγοντας που εξασφαλίζει τη μείωση του κινδύνου φτώχειας. Η προώθηση της απασχόλησης αποτελεί σημαντικό εργαλείο των πολιτικών καταπολέμησης της φτώχειας και του αποκλεισμού που εφαρμόζουν η ΕΕ και οι χώρες μέλη. Αναγνωρίζεται ωστόσο ότι η ένταξη στην απασχόληση δεν εξασφαλίζει την αποφυγή της κατάστασης φτώχειας. Το χαμηλό εισόδημα, η υποαπασχόληση, η μερική απασχόληση, το μέγεθος και η σύνθεση του νοικοκυριού, όπου για παράδειγμα κανένα από τα μέλη σε παραγωγική ηλικία δεν εργάζεται ή εργάζεται μόνο ένα μέλος ενώ υπάρχουν περισσότερα εξαρτώμενα άτομα, συχνά αποτελούν πηγή για την ύπαρξη του προβλήματος που αναφέρεται ως «εργαζόμενοι φτωχοί». Στις νέες κατευθυντήριες γραμμές της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής Απασχόλησης τονίζεται η ανάγκη να μειωθεί ο αριθμός των εργαζόμενων φτωχών. Η επίσημη αναγνώριση της φτώχειας των εργαζομένων οδήγησε στην υιοθέτηση κοινών δεικτών για την καταγραφή, εκτίμηση και παρακολούθηση, με συγκρίσιμο τρόπο στο πλαίσιο της Ανοιχτής Μεθόδου Συντονισμού, της κατάστασης και της προόδου στα κράτη μέλη όσον αφορά τη φτώχεια των εργαζομένων.

Οι επενδύσεις σε ανθρώπινο δυναμικό και οι στρατηγικές καταπολέμησης της φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού είναι προσοδοφόρες, τόσο σε μακροπρόθεσμο όσο και σε βραχυπρόθεσμο επίπεδο. Δεν μπορούν, και δεν πρέπει, να θεωρούνται «κόστος» ούτε για τα άτομα ούτε για την κοινωνία. Τα οφέλη από τις επενδύσεις στον τομέα της κοινωνικής προστασίας είναι τουλάχιστον εξίσου σημαντικά όσο και οι υλικές ή χρηματοοικονομικές επενδύσεις. Ανεξάρτητα, μάλιστα, από την αποτελεσματικότητα των εθνικών συστημάτων κοινωνικής προστασίας γίνεται όλο και περισσότερο αποδεκτό ότι η λειτουργία τους ως μηχανισμών συνοχής, κοινωνικής δικαιοσύνης και

ευημερίας δεν πρέπει να αποσυνδέεται από τις πολιτικές οικονομικής και περιφερειακής ανάπτυξης. Οι παρεμβάσεις στην αγορά εργασίας και στον εισοδηματικό τομέα χρειάζεται επομένως να λαμβάνουν υπόψη τις απαιτήσεις των ευπαθών ομάδων του πληθυσμού και να προσαρμόζονται στις νέες προκλήσεις σχεδιασμού και υλοποίησης κοινωνικών πολιτικών.

Ο ρόλος του τοπικού πλαισίου σε τέτοιες διαδικασίες είναι σημαντικός καθώς η ποιότητα ζωής, η προσβασιμότητα σε υπηρεσίες και οι προσφερόμενες ευκαιρίες διαφέρουν σε σημαντικό βαθμό από τόπο σε τόπο. Το τοπικό πλαίσιο, η δομή του, οι υπηρεσίες και η λειτουργικότητα του είναι ακόμα πιο σημαντικό για τις ευπαθείς ομάδες πληθυσμού λόγω της περιορισμένης κινητικότητας τους.

Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, ένα άτομο είναι κοινωνικά αποκλεισμένο εάν: α) κατοικεί εντός των χωρικών ορίων μιας τοπικής κοινωνίας και β) δεν συμμετέχει στις συνήθεις δραστηριότητες των πολιτών αυτής της τοπικής κοινωνίας. Σε αυτές τις συνηθισμένες δραστηριότητες περιλαμβάνονται ως ιδιαίτερα σημαντικές για την κατάσταση του κοινωνικού αποκλεισμού, η συμμετοχή στην κοινωνική και πολιτική δράση της κοινότητας, η κατανάλωση και η εκπαίδευση.

Τα αίτια του κοινωνικού αποκλεισμού αναζητούνται στις νέες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες οι οποίες τείνουν να αποκλείουν κάποιες ομάδες από τις ευκαιρίες: η μόνιμη ανεργία και, ιδίως η μακροχρόνια ανεργία, ο αντίκτυπος της βιομηχανικής αλλαγής σε μη ειδικευμένους εργαζόμενους, η εξέλιξη των οικογενειακών δομών και παρακμή των παραδοσιακών μορφών αλληλεγγύης, η αύξηση του ατομικισμού και η παρακμή των παραδοσιακών αντιπροσωπευτικών θεσμών, οι νέες μορφές μετανάστευσης, ιδιαίτερα η παράνομη μετανάστευση και οι μετακινήσεις του πληθυσμού. Όλα αυτά τα φαινόμενα συνδέονται μερικές φορές με παραδοσιακές μορφές φτώχειας που συγκεντρώνονται σε παρακμάζουσες αστικές ή σε αγροτικές περιοχές οι οποίες υπολείπονται της γενικής προόδου.

Η ένταξη και η ενεργός συμμετοχή του ατόμου στην τοπική κοινωνία εξαρτάται από ένα μεγάλο αριθμό παραγόντων που λειτουργούν σε διαφορετικά επίπεδα και αλληλοεπηρεάζονται. Σε αυτούς περιλαμβάνονται τα ατομικά χαρακτηριστικά, σημαντικά γεγονότα της ζωής του ατόμου, χαρακτηριστικά του τόπου κατοικίας και οι διαθέσιμες κοινωνικές υπηρεσίες.

Η περιορισμένη προσβασιμότητα σε υπηρεσίες και ευκαιρίες λόγω της μερικής ή καθολικής αδυναμίας κινητικότητας σε μία κοινωνία περιορίζει τη συμμετοχή ατόμων ή και ολόκληρων κοινωνικών ομάδων στην οικονομική, κοινωνική και πολιτι-

σμική ζωή μίας τοπικής κοινωνίας. Η έλλειψη δυνατότητας πρόσβασης είναι ένα βασικό συστατικό του αποκλεισμού, που επηρεάζει πολλές διαστάσεις του. Για τους ανθρώπους με περιορισμένη φυσική κινητικότητα, η δυνατότητα πρόσβασης σε ευκαιρίες και οι υπηρεσίες μειώνεται σοβαρά. Οι δυσκολίες μετακίνηση μπορεί να είναι ένα βασικό εμπόδιο στην απασχόληση, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις, όπου οι χώροι μεγάλης απασχόλησης είναι τοποθετημένοι έξω από τις περιοχές μεγάλης ανεργία.

Η κατάσταση του κοινωνικού αποκλεισμού σχετίζεται στενά με την τοπική κοινωνία στην οποία κατοικεί το άτομο. Ένα άτομο είναι κοινωνικά αποκλεισμένο εάν καθώς κατοικεί εντός των χωρικών ορίων μιας τοπικής κοινωνίας δεν συμμετέχει στις συνήθεις δραστηριότητες των πολιτών αυτής της τοπικής κοινωνίας

Η έννοια της τοπικής ανάπτυξης δεν μπορεί να προσδιοριστεί αυστηρά και περιοριστικά, καθώς χρησιμοποιείται για να περιγράψει σημαντικά διαφορετικές διαδικασίες και κλίμακες χώρου. Μπορεί να έχει διαφορετική εφαρμογή, για παράδειγμα, στις αγροτικές περιοχές και στα μεγάλα αστικά κέντρα. Στην προσπάθεια προσδιορισμού του περιεχόμενου της τοπικής ανάπτυξης έχουν διατυπωθεί διάφοροι ορισμοί και έχουν επινοηθεί διαφορετικές έννοιες, που η καθεμία τονίζει κάποιες πτυχές της έννοιας ενώ παράλληλα παρατηρούνται σημαντικές αλληλοεπικαλύψεις μεταξύ των σχετικών εννοιών. Έτσι, έχουν αναπτυχθεί έννοιες όπως αυτές της τοπικής ανάπτυξης, της ενδογενούς ανάπτυξης, της «από τα κάτω» ανάπτυξης, της ολοκληρωμένης ανάπτυξης. Η σημασία της έννοιας μεταβάλλεται μαζί με τις στρατηγικές με τις οποίες συνδέεται. Σε αυτό συμβάλλει και η ποικιλομορφία του τοπικού επιπέδου και η σημαντική διαφοροποίηση των περιπτώσεων. Έτσι, η μοναδικότητα των ιδιαίτερων τοπικών συνθηκών οδηγεί στην προσαρμογή της έννοιας στις διαφορετικές κάθε φορά συνθήκες. Το περιεχόμενο της εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο οι κάτοικοι και οι φορείς μιας περιοχής διαμορφώνουν τα κριτήρια, την ιδεολογία και κυρίως τις πρακτικές αξιοποίησης των τοπικών ιδιαιτεροτήτων.

Η έννοια της τοπικής ανάπτυξης περιλαμβάνει όλες τις πρωτοβουλίες που αποσκοπούν στην τόνωση της οικονομικής δραστηριότητας μίας περιοχής τόσο μέσω των δημοσίων οργανισμών όσο και μέσω των επιχειρήσεων του ιδιωτικού ή του κοινωνικού τομέα. Σκοποί της είναι: α) η ενθάρρυνση επιχειρηματικού πνεύματος, των γνώσεων, των ικανοτήτων διαχείρισης και του πολιτιστικού υποβάθρου των τοπικών παραγόντων, β) η ανάδειξη και η εκμετάλλευση των τοπικών πόρων για τη δημιουργία απασχόλησης, γ) η προώθηση της ανάπτυξης και της δημιουργίας επιχειρήσεων και δ) η δημιουργία δικτύων συνεργασίας μεταξύ ατόμων και φορέων για το συνδυασμό της

δράσης και το συντονισμό των ενεργειών τους.

Όλες οι σύγχρονες θεωρητικές και εμπειρικές μελέτες δίνουν έμφαση στην ενδογενή ανάπτυξη στο πλαίσιο ανοικτών οικονομιών και συνεκτιμούν τις εξωτερικές επιδράσεις. Το βασικό θέμα που τίθεται είναι η φύση της τοπικής ανάπτυξης στο πλαίσιο της ανοικτής, παγκόσμιας οικονομίας. Στο νέο αυτό πλαίσιο η ενδογενής ανάπτυξη σημαίνει: α) ικανότητα μετασχηματισμού του τοπικού κοινωνικοοικονομικού συστήματος, β) ικανότητα αντίδρασης στις εξωτερικές επιδράσεις, γ) προώθηση της κοινωνικής πληροφόρησης και δ) ικανότητα εισαγωγής ειδικών μορφών κοινωνικής ρύθμισης σε τοπικό επίπεδο.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 εμφανίζονται πολλές νέες προσεγγίσεις της τοπικής ανάπτυξης που προσπάθησαν να απεμπλακούν τόσο από την αυστηρότητα και το δεσμευτικό χαρακτήρα συνολικών θεωρητικών σχημάτων προηγούμενων περιόδων, όσο και από τη στενά τυπολατρική παράδοση ορισμένων θετικιστικών προσεγγίσεων. Οι αναδύμενες αυτές τάσεις επιδιώκουν να ικανοποιήσουν την εμπειρική σχετικότητα, τη θεωρητική συνοχή και την πρακτική αποτελεσματικότητα των προτεινόμενων εννοιολογικών πλαισίων, με κεντρικό πυρήνα την αναβάθμιση της σημασίας του χώρου και εμπειρικό πεδίο εφαρμογής τα διαφορετικά επίπεδα εδαφικών εννοτήτων με ιδιαίτερη έμφαση στο επίπεδο της περιφέρειας.

Θεωρείται ότι οι τοπικές οικονομίες γίνονται σημαντικότερες με την παγκοσμιοποίηση επειδή η παγκόσμια αγορά δεν θα περιλάβει ποτέ όλους, αλλά η τοπική οικονομική ανάπτυξη μπορεί να παρέχει τις ευκαιρίες για τους ανθρώπους που έχουν αποκλειστεί από την παγκόσμια αγορά είτε για να επανενταχθούν είτε για να είναι παραγωγικοί έξω από αυτή. Η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί την κοινωνική και περιβαλλοντική απομάκρυνση αλλά η τοπική οικονομική ανάπτυξη μπορεί να διατηρήσει τα τοπικά οικονομικά δίκτυα και την κοινωνική συνοχή. Η παγκοσμιοποίηση ενθαρρύνει την πολιτιστική ομογενοποίηση ενώ η τοπική ανάπτυξη μπορεί να προωθήσει την τοπική ιδιαιτερότητα.

Το ζήτημα της μάθησης μεταφέρει στο κέντρο της συζήτησης για την τοπική ανάπτυξη τα θέματα θεσμών, διακυβέρνησης και πολιτικής. Υποστηρίζεται ότι οι σύγχρονες οικονομίες, έχουν εισέλθει σε μία περίοδο όπου ο ρόλος της γνώσης και της μάθησης είναι σημαντικός. Η οικονομία της μάθησης σημαίνει μία οικονομία στην οποία η επιτυχία των ατόμων, των τόπων, των περιφερειών και των εθνικών οικονομιών αντανακλούν την ικανότητα τους να μαθαίνουν. Σε αυτό το πλαίσιο ο τόπος λειτουργεί ως βασική παράμετρος για την παραγωγή καινοτομίας και την μάθηση.

Η βιώσιμη τοπική ανάπτυξη συνεπάγεται τη διατήρηση της γενικής ισορροπίας και αξίας του αποθέματος του φυσικού κεφαλαίου, τον επαναπροσδιορισμό των βραχυπρόθεσμων, μεσοπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων κριτηρίων αξιολόγησης κόστους - οφέλους και τη δίκαιη κατανομή των πόρων μεταξύ εθνών και περιοχών σε όλο τον κόσμο.

Επίσης, υποστηρίζεται πως η βιώσιμη ανάπτυξη προϋποθέτει τη κοινωνική πρόοδο, την αναγνώριση των αναγκών του κάθε ανθρώπου, τη προστασία του περιβάλλοντος, την ορθολογική διαχείριση των φυσικών πόρων και τη συντήρηση υψηλών και σταθερών επιπέδων οικονομικής ανάπτυξης και απασχόλησης.

Έχει γίνει πια αντιληπτό ότι η αντιμετώπιση των οξυμένων προβλημάτων της φτώχειας, της ανεργίας, του κοινωνικού αποκλεισμού, των κοινωνικών και οικονομικών διακρίσεων και της υποβάθμισης του περιβάλλοντος δεν είναι εύκολο να επιτευχθεί μέσα από την ανεξέλεγκτη λειτουργία της αγοράς, η οποία σε σημαντικό βαθμό δημιουργεί και διαιωνίζει αυτά τα προβλήματα, ούτε από ένα συγκεντρωτικό και γραφειοκρατικό κράτος.

Για την αντιμετώπιση αυτών των δομικών προβλημάτων οι παρεμβάσεις από τα κάτω και η στρατηγική της τοπικής ενδογενούς ανάπτυξης δεν θα μπορέσουν να έχουν σημαντικά αποτελέσματα εάν δεν συνδυαστούν με την μεταφορά αρμοδιοτήτων και εξουσιών στην τοπική κοινωνία και με μία αναδιανομή των πόρων προς όφελος των ασθενέστερων κοινωνικών ομάδων και περιοχών.

Η απάντηση στα σύγχρονα δομικά προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας προϋποθέτει τον αποτελεσματικό συντονισμό των τοπικών αναπτυξιακών προγραμμάτων σε εθνικό επίπεδο και τη διαμόρφωση μιας κεντρικά σχεδιασμένης κοινωνικής πολιτικής που θα δίνει έμφαση στην αναδιανομή των πόρων προς όφελος των ασθενέστερων κοινωνικών ομάδων.

Σε αυτή την προοπτική μπορούν να συμβάλουν οι τοπικές κοινωνίες και τα κοινωνικά κινήματα μέσα και από την άσκηση πολιτικής πίεσης για την ενδυνάμωση των πολιτικών καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού και της ανεργίας και την ανάπτυξη μοντέλων βιώσιμης ανάπτυξης.

Η τοπική ανάπτυξη βασίζεται στην αναγνώριση του δικαιώματος των τοπικών κατοίκων και φορέων να σχεδιάζουν και να προωθούν τις μορφές και τους ρυθμούς της τοπικής ανάπτυξης που οι ίδιοι επιλέγουν. Το δικαίωμα στην πόλη περιλαμβάνει το δικαίωμα των πολιτών για συλλογική δράση μέσα από τοπικούς φορείς, το δικαίωμα συμμετοχής και παρουσίας σε όλες τις δράσεις δικτύωσης και συνδιαλλαγής. Το δικαί-

ωμα στην πόλη, συνεπάγεται, εξ ορισμού, να μην αποκλείεται κανείς από τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, ούτε να συμμετέχει επιλεκτικά σε ορισμένες πολιτικές διαδικασίες συζητήσεων ή λήψης απόφασης και όχι σε άλλες λόγω της ένταξης του ή μη σε κοινωνικές ομάδες βάσει του φύλου, της θρησκείας, της γλώσσας και της εθνικής καταγωγής. Οι συμμετοχικές διαδικασίες προγραμματισμού και λήψης αποφάσεων αποτελούν το όραμα των θεωρητικών της τοπικής ανάπτυξης και του κοινωνικού αποκλεισμού. Η τοπική ενδογενής ανάπτυξη πρέπει να στηρίζεται στην αναγνώριση του δικαιώματος των τοπικών φορέων και κατοίκων να σχεδιάζουν και να προωθούν τις μορφές και τους ρυθμούς ανάπτυξης που οι ίδιοι επιλέγουν.

Μόνο έτσι, η ανάπτυξη γίνεται μία ενδογενής, αυτοδύναμη διαδικασία προσανατολισμένη στην κινητοποίηση των τοπικών ανθρώπινων, θεσμικών και φυσικών πόρων. Απαιτείται λοιπόν η αναμόρφωση του υπάρχοντος θεσμικού πλαισίου με τη δημιουργία κατάλληλων μηχανισμών ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής και της ενεργού συμμετοχής όλων των κατοίκων.

Όλοι έχουμε δικαίωμα σε βασικούς πόρους, νερό, τροφή, στέγη, αλλά και στην ποιότητα ζωής, την εργασία, τη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή, και εμείς οι ίδιοι πρέπει να φροντίσουμε και να εξασφαλίσουμε την ελεύθερη πρόσβαση όλων σ' αυτό. Χρησιμοποιώντας όλους τους διαθέσιμους κοινωνικούς πόρους και μηχανισμούς, εξασφαλίζοντας την ελεύθερη πρόσβαση όλων στην εκπαίδευση και στην πληροφόρηση, μπορούμε να ανατρέψουμε τον κοινωνικό αποκλεισμό. Και όσο τετριμμένο κι αν ακούγεται, όλοι έχουμε το ίδιο δικαίωμα στη ζωή και έχουμε την υποχρέωση αυτό το δικαίωμα να το προστατεύουμε με κάθε τρόπο για όλους τους ανθρώπους. Πριν απ' όλα όμως και πάνω απ' όλα έχουμε ανάγκη να μάθουμε, να σκεφθούμε, να αισθανθούμε. Πριν απ' όλα και πάνω απ' όλα να καταλάβουμε τι σημαίνει ανθρώπινη αλληλεγγύη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΗΓΕΣ

1. Antonio Vasquez Barquero, 1991, *Τοπική Ανάπτυξη. Μια στρατηγική για τη δημιουργία απασχόλησης*, εκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗ
2. Αμίτσης Γαβριήλ, 2006, *Η Ευρωπαϊκή Στρατηγική Κοινωνικής Ένταξης*, εκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗ
3. ΒΙΚΙΠΑΙΔΕΙΑ, Ελεύθερη Εγκυκλοπαίδεια, *Αειφόρος Ανάπτυξη*, el.wikipedia.org/
4. ΒΙΚΙΠΑΙΔΕΙΑ, Ελεύθερη Εγκυκλοπαίδεια, *Κοινωνιολογία του κοινωνικού αποκλεισμού*, www.wikipedia.org/wiki/
5. Γαϊτανίδου Ε., 2006, *Από την γενική θεωρία της ανάπτυξης στην τοπική ανάπτυξη*, www.2006/istoselides.gr
6. Γενική Γραμματεία Διαχείρισης Κοινοτικών και Άλλων Πόρων (Γ.Γ.Δ.Κ.Π.) [www.yrakp.gr/index.php?ID=Wrs2mskWEuIPAUer - 46k](http://www.yrakp.gr/index.php?ID=Wrs2mskWEuIPAUer-46k)
7. Γεωργακοπούλου Βασιλική, Δρ. Οικονομίας της Εργασίας Ειδική Σύμβουλος της ΟΤΟΕ, *Παγκοσμιοποίηση και φτώχεια: Πολιτικές ελεημοσύνης, ή πλαίσια ρύθμισης για δικαιότερη διανομή του παγκόσμιου πλούτου;* www.otoe.gr/.../socexclusionengen.htm
8. Δ/νση Εποπτείας Ερευνητικών Φορέων, Τμήμα Αξιολόγησης Παρακολούθηση Προγραμμάτων, www.gsrt.gr/default.asp?FILE=items/2548/149
9. Δήμος Λαυρεωτικής, www.lavreotiki.gr
10. Δίκτυο Κοινωνικής Υποστήριξης Προσφύγων και Μεταναστών, migrant.diktio.org/taxonomy/term/27
11. Δράκος Δημήτρης-Ροΐδω Μητούλα, 2007, *Βιώσιμη ανασυγκρότηση της περιοχής του Δήμου Λαυρεωτικής μετά την αποβιομηχάνισή της*, Πανεπιστήμιο Αθηνών
12. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ), Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, Πρακτικά Συνεδρίου 22-23 Σεπτεμβρίου 2005, Λαύριο, θέμα συνεδρίου: *Φτώχεια, Αποκλεισμός και Κοινωνικές Ανισότητες*, εκδόσεις ΕΚΚΕ, 2006
13. ΕΚΚΕ, 2008, ΕΡΕΥΝΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΘΗΚΩΝ ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ ΤΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ – EU-SILC 2008, ερευνητικής Μπούζας Νίκος, *Παιδιά που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά στην Ελλάδα*, εκδόσεις ΕΚΚΕ-ΕΣΥΕ 2008

14. ΕΚΚΕ, 2008, ΕΡΕΥΝΑΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΘΗΚΩΝ ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ ΤΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ – EU-SILC 2008, ερευνητές Ερίκ Γκαζόν και Δημήτρης Ζιώμας, *Η φτώχεια στον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας*, εκδόσεις ΕΚΚΕ-ΕΣΥΕ 2008
15. Ελληνική Κοινωνική Έρευνα, 22-9-2007, άρθρο των Μυρσίνης Ρουμελιώτη και Ευστράτιου Παπάνη, *Τοπική ανάπτυξη II*, eparanis.blogspot.com/2007/09/blog-post_9949.html - 223k
16. Ελληνική Κοινωνική Έρευνα, 3-9-2007, άρθρο του Ευστράτιου Παπάνη, Ψυχολόγος, Επίκουρου Καθηγητής Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Αιγαίου. *Κοινωνικός Αποκλεισμός, Παιδαγωγική, Ψυχολογική και Κοινωνιολογική Έρευνα*, www.eparanis.blogspot.com/.../blog-post_8436.html
17. Ελληνικό Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών: Χαρδαλούπας Ανδρέας, 11-2-2010, *2010 Ευρωπαϊκό Έτος Καταπολέμησης της Φτώχειας και του Κοινωνικού Αποκλεισμού*, www.ekem.gr/index.
18. Ερευνητικά προγράμματα ΕΚΚΕ, www2.ekke.gr/main.php?id=322 - 36k
19. Ετήσια Έκθεση Ε.Ε., 2003, *Κοινωνικός αποκλεισμός και επανένταξη*, ar2003.emcdda.europa.eu/switch.cfm?...
20. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Εθνικό Σχέδιο για το έτος 2010 για την καταπολέμηση της φτώχειας και του Κοινωνικού Αποκλεισμού*, ec.europa.eu/social/ajax/BlobServlet?docId=3716&langId=el
21. Ευρωπαϊκή Εφημερίδα, *Διευρύνονται οι κοινωνικές ανισότητες σύμφωνα με έρευνα του ΕΚΚΕ*, www.eurofound.europa.eu/eiro/2006/12/inbrief/gr0412102nel.doc
22. Εφημερίδα «ΕΞΠΡΕΣ», 2-11-2009, *Ανέχεια και κοινωνικός αποκλεισμός απειλούν την Ε.Ε.*, www.express.gr/.../227379oz_20091101227379.php3
23. Εφημερίδα ΑΤΤΙΚΑ, 21-1-2011 άρθρο, *Σε 4,18% αυξήθηκε η ανεργία σε 1μήνα στο Λαύριο*, www.att.atticanews.gr/index.php?...,
24. Εφημερίδα Εβδόμη, 20-12-2009, άρθρο, *Νέο ελπιδοφόρο ξεκίνημα για το Λαύριο*, www.ebdomi.com/eidiseis.../1119-----.html
25. Ηλεκτρονική Εφημερίδα NEWS, 27-10-2010, *Πρόσφυγες σε εγκατάλειψη στο Λαύριο*, www.newsbomb.gr/.../prosfuges-se-egkatalepsi-sto-laurio
26. Ηλεκτρονική εφημερίδα NEWS, 9-8-2010, *ΑΡΘΡΟ Κοινωνικό πακέτο για τους οικονομικά ασθενέστερους επεξεργάζεται η κυβέρνηση*, news.in.gr/economy/article/?aid=1231054802 - 92k, ,
27. Ηλεκτρονική εφημερίδα TVXS, 20-4-2010, *Στο 11,3% η ανεργία στην Ελλάδα*, tvxs.gr/news/ελλάδα/στο-113

28. Ηλεκτρονική εφημερίδα, www.newsbeast.gr/greece/arthro/45752/oi-ny-times-gia-tin-anergia-stin-ellada/
29. ΙΝΕ, 2010, *Ελληνική Οικονομία και Απασχόληση*, Ετήσια έκθεση 2010, Αύγουστος 2010, εκδόσεις ΙΝΕ
30. Ιστορικό Τεχνολογικό Πάρκο Λαυρίου, www.ltp.ntua.gr/lavrion.../history
31. Καβουνίδης Τ., 1999, *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Έννοια, Κοινοτικές Πρωτοβουλίες, Ελληνική Εμπειρία και Διλήμματα Πολιτικής*, τόμος Α', εκδόσεις Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
32. Κέντρο Ανάπτυξης Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας, επιμέλεια Παϊζης Νίκος, *Φτώχεια Εκπαίδευση και κοινωνικές ανισότητες*, Αθήνα 2008
33. ΚΕΤΑ: Κέντρο Επιχειρηματικής και Τεχνολογικής Ανάπτυξης Ιονίων Νήσων, *Η έννοια της Ανάπτυξης. Θεωρίες Ανάπτυξης – Υπανάπτυξης*, Ιούνιος 2005, www.keta-ionion.gr/
34. Κικίλιας Ηλίας, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής ΕΚΚΕ, 2006, εισήγηση στο συνέδριο «Φτώχεια, Αποκλεισμός και Κοινωνικές Ανισότητες», Πρακτικά Συνεδρίου 22-23 Σεπτεμβρίου 2005, *Ένταση της Φτώχειας, Ένταση της Απασχόλησης και η Αποτελεσματικότητα της Κοινωνικής Πολιτικής: Μια προσέγγιση από τη σκοπιά των νοικοκυριών*, Λαύριο, εκδόσεις ΕΚΚΕ
35. Λαμπίρη Ι., 2004, *Θεσμοί της Ελληνικής Κοινωνίας. Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός σε Ευρώπη και Ελλάδα: Έννοιες, αντιλήψεις, πολιτικές*, εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ
36. Λούκας Γεώργιος – Θεοδωροπούλου Ελένη, 2005, *Τοπική Ανάπτυξη και κοινωνικός αποκλεισμός*, Πανεπιστήμιο Αθηνών
37. Μεταπαιδεία, Ελεύθερη Εγκυκλοπαίδεια, *Κοινωνικός αποκλεισμός*, el.metapedia.org/wiki/
38. Νιτσιάκος Βασίλης Γ., 2003, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, Εκδόσεις Οδυσσέας
39. Οικονόμου Χαράλαμπος, 2006 *Οι εκτός των τειχών. Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός στις σύγχρονες κοινωνίες*, εκδόσεις ΔΙΟΝΙΚΟΣ
40. Παπαδοπούλου Δ., 2002, *Κοινωνικός αποκλεισμός: Εισαγωγή στην έννοια και τη διαδικασία*, εκδόσεις Αρμός
41. Περιοδικό «ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ», Τεύχος 176, Οκτώβριος 2010, άρθρο του Γεωργίου Κρητικίδη, *Η απασχόληση και η ανεργία του Β' τρίμηνο του 2010*, σ. 2, εκδόσεις ΙΝΕ

42. Πετμεζίδου, Μ. και Παπαθεοδώρου, Χ, 2004, Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός, εκδόσεις Εξάντας,
43. Σακέλλης Γιάννης, Διευθυντής Ινστιτούτου Κοινωνικής Πολιτικής ΕΚΚΕ, 2006, εισήγηση στο συνέδριο «Φτώχεια, Αποκλεισμός και Κοινωνικές Ανισότητες», *Η Κοινωνική Πολιτική σε Δράση: Καταπολεμώντας την Φτώχεια και τις Ανισότητες στην Ελλάδα*, Πρακτικά Συνεδρίου 22-23 Σεπτεμβρίου 2005, Λαύριο, εκδόσεις ΕΚΚΕ, 2006
44. Σοφούλης Κωνσταντίνος, 2009, *Τοπική ανάπτυξη και απασχόληση στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Κοινή δράση σε τοπικό επίπεδο: περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας, καλύτερη διακυβέρνηση*, εκδόσεις Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Γενική Διεύθυνση Απασχόλησης και Κοινωνικών Υποθέσεων Παρατηρητήριο Απασχόλησης Ερευνητική – Πληροφορική Α.Ε.
45. Τεχνολογικό Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρίου www.ltp.ntua.gr
46. Τσιάκαλος Γ., 2005, *Κοινωνικός αποκλεισμός: ορισμοί, πλαίσιο και σημασία*, εκδόσεις Gutenberg
47. Υφαντόπουλος Ιωάννης, Πρόεδρος ΕΚΚΕ, «*Διαχρονικές διαστάσεις της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ευρωπαϊκή Ένωση*» εισήγηση στο συνέδριο «Φτώχεια, Αποκλεισμός και Κοινωνικές Ανισότητες», Πρακτικά Συνεδρίου 22-23 Σεπτεμβρίου 2005, Λαύριο, εκδόσεις ΕΚΚΕ, 2006